Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

WERNER HANSEN

INDE I LANDET

WERNER HANSEN

INDE I LANDET

Udgivet af Aakirkeby og Omegns Sparekasse
i anledning af 100-års jubilæet
1869 - 1. maj - 1969

I kommission hos William Dams Boghandel, Rønne

Tryk:
Hakon Holm Bogtryk + Offset
Aakirkeby

Bagsidefoto på omslaget:
Ruben Jensen

Forord

Aakirkeby og Omegns Sparekasse har den 1. maj 1969 bestået i 100 år.

Et tilbageblik er ganske naturligt, og sparekassen har anmodet sygekassekasserer Werner Hansen, der er medlem af tilsynsrådet, om at kæde forløbne år sammen og give læseren et indtryk af det samfund, som institutionen har sin rod i.

Længe før sparekassens stiftelse har dens arbejdsområde været aktivt ved utallige kulturelle, politiske, foreningsmæssige og uddannelsesbetonede arrangementer. Denne aktivitet er fortsat, og væsentlige resultater er nået som følge af effektivt samarbejde i samfundets enkelte led.

Sparekassen og dens medarbejdere i tilsynsråd, direktion og personale har efter bedste evne forsøgt at yde en indsats såvel i som udenfor kontortiden.

Hvad Midtbornholms ældste pengeinstitut har betydet, skal andre dømme om, men dette jubilæumsskrift er en tak til et samfund, der i 100 år har bevist, at der har været brug for en sparekasse.

Aakirkeby i april 1969.

Karl Pihl
formand for tilsynsrådet

Birger Hansen
direktør

Midt inde i landet

Aakirkeby var i gamle dage Bornholms hovedby, og kirken, der var øens gejstlige og timelige midtpunkt trækker stadig mange gæster til byen.

Men det er beliggenheden midt inde i landet – som øens eneste købstad – der har gjort Aakirkeby kendt i det ganske land. Skolebørnene lærer beliggenheden at kende ved denne betegnelse, og gang på gang har byen fået omtale på grund af beliggenheden. Mest kendt er formentlig Storm P.-monologen »Aakirkeby«, som Ebbe Rode yderligere har udbygget. Den med barnevognen midt på Torvet. Der er ingen tvivl om, at det er »inde i landet«, der har inspireret Storm P. til monologen. Man kan for resten også træffe på »Aakirkeby roklub« i hans bøger.

Digteren Christian Stub-Jørgensen har skildret byens beliggenhed således:

Som landets hovedstad i gamle tider
du søgte bort fra altfor åben strand
og gemte dig, hvor Læsås vande glider,
midt i bornholmerbønders gamle land –
det land, hvor slægtens saga dybt står prentet
med smuldret skrift, dens storhed og dens fejl.
Din gamle kirke står som pergamentet
stærkt fæstet som det tunge munkesegl.

For mange år siden indeholdt Blæksprutten denne hyldest til Aakirkeby:

Jeg drog omkring fra by til by på Danmarks kyst,
men intet sted fandt hjertet ro og ingen trøst,
thi alle steder var der blæst, og blæsten kom fra vandet.
Hil dig, min ven, Aakirkeby, du ligger midt i landet.
Du stander stolt, Aakirkeby, du Danmarks pryd, Aakirkeby,
du står mit digterhjerte næst, Aakirkeby,
thi her er ingen pålandsblæst.

Denne form for byvåbnet er forkert, selv om den blandt andet gengives af Thurah. Man har åbenbart ikke kunnet finde ud af, hvad billedet betød, så man har tegnet en ørn i stedet for en slange. Ørnen anvendtes i middelalderen ved afbildningen af evangelisten Johannes. Det falske byvåben ses også på Borgerbevæbningens fane

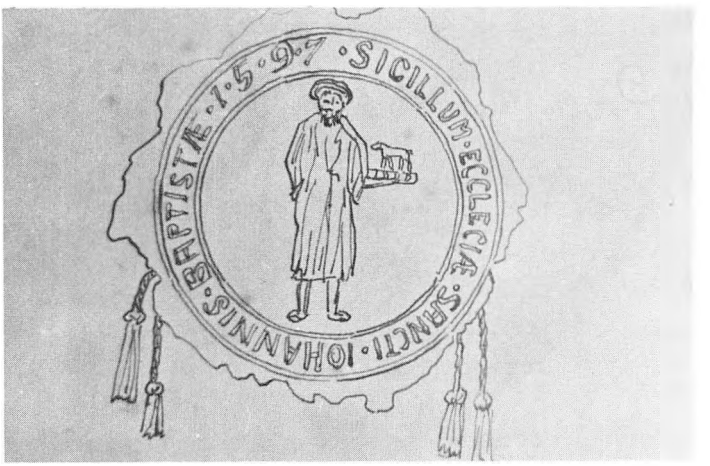

Aa kirke har døberen Johannes som skytshelgen, altså en hel anden Johannes, end byen har et billede af i byvåbnet. Men måske har det også været døberen, der oprindelig var skytshelgen for byen, det ved man ikke med bestemthed. Man ser Johannes med lammet på en bog.

Dette billede er gengivet efter arkitekt K. Thorsens tegning fra en beskrivelse af Kannikegårds historie. I dag har kirken intet segl

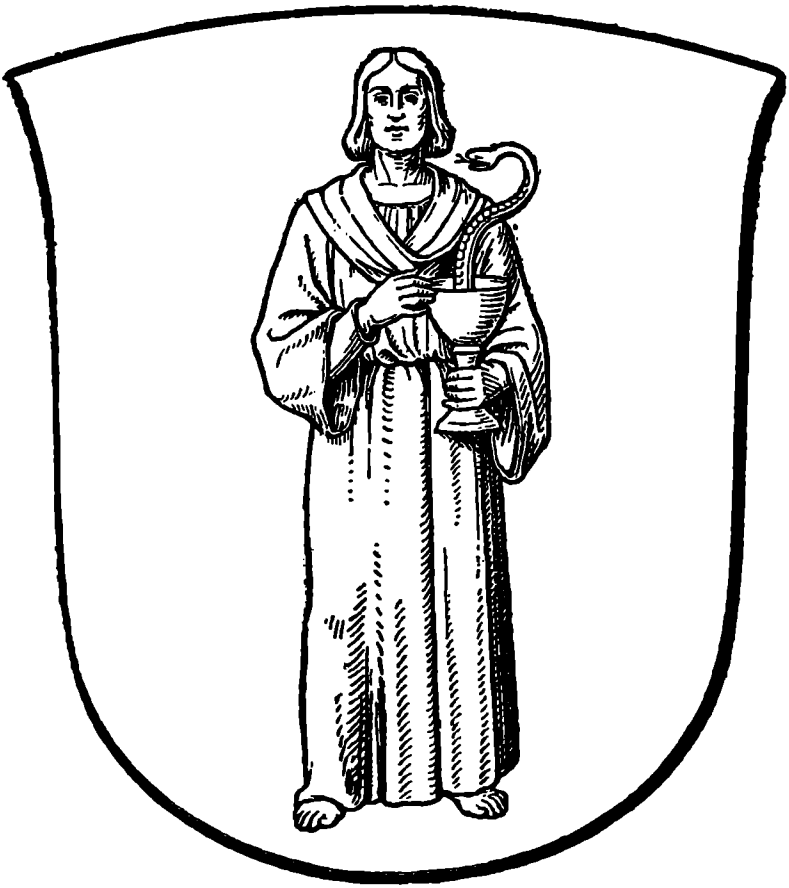

Sådan ser det korrekte byvåben for Aakirkeby købstad ud. »Et sølvskjold med Sct. Johannes stående i rød kjortel holdende en guldkalk, hvoraf en grøn slange stiger op«. Sådan hedder det i Statstidende for den 9. november 1936, så det må være rigtigt.

Det er apostlen Johannes, der er afbildet, og han står med en alterkalk, hvoraf en slange er ved at krybe op. Da man i Rom forsøgte at forgive Johannes ved at komme gift i nadverkalken, forlod giften ved et under kalken i en slanges skikkelse. Siden det 3. århundrede møder man billeder af Johannes med slangen.

Aakirkebys segl bærer årstallet 1584, idet det blev fremstillet dette år i anledning af, at den senere Christian den Fjerde blev hyldet som tronfølger.

Byvåbnet er blevet noget forvansket i årenes løb, men dette billede er altså det korrekte

Digteren Mogens Dam – ætling af Aakirkeby-slægten Dam, skrev den 3. juli 1954 i Nationaltidende om Aakirkeby brandvæsens lange vej til vandet. Det hedder heri:

Den gode stad, Aakirkeby,
hist på Bornholm har jo blandt andet
erhvervet vidt og bredt det ry
at ligge inde midt i landet.
Desværre er det slig, at den
er grulig gal, hvis der bli'r ildløs,
skønt ing'n af stadens vice mænd
man kalde kan for energiløs.

I slutningsverset har Aakirkeby-boerne fået en ny betegnelse:

Aakirkerne har onde drømme
om ildebrand ved nat og da',
de vander høns i stride strømme
– hvor de så ellers får det fra.

»Ærbødigst« skrev flere gange om byens beliggenhed i sine daglige vers i Berlingske Tidende. I en beskrivelse af en rejseførers misvisende oplysninger om Bornholm hedder det:

Nu ved De det meste om øen.
Så drager vi af pøny,
for nu skal vi ned og bade
på stranden ved Aakirkeby.

Allerede i 1922 blev byen nævnt i »Ærbødigst« digte. I en omtale af røgede sild og Trotzki hedder det:

Budstikken løb fra stad til stad,
man græd og svor og banded',
Aakirkeby var ligeglad,
den ligger midt i landet.

I 1932 skrev samme digter om misvisende vejrmeldinger for Bornholm:

Hvad kommer det os ved ude ved vandet,
at det regner i Aakirkeby inde i landet,
hver købstad derovre må hver især
forlange at få deres eget vejr.

3 år senere var »Ærbødigst« ude med snøren pæny. Denne gang drejede sagen sig om fundet af to ansjoser i bornholmske farvande:

Fra Rønne til Gudhjem glæded man sig,
hvordan kan det være andet.
Og dåsen fandt man i forgårs ved
Aakirkeby inde i landet.

Byens lidenhed var digteren godt bekendt med. i 1933 skrev han om efterårsmanøvrerne på Bornholm til sin ugerevy i radioen:

Under råbet: Bornholmere fremad pæny,
to mand skal omringe Aakirkeby,
som dog utvivlsomt forsvares kan
af en oberstløjtnant og en mand.

Men udtrykket »midt inde i landet« betyder formentlig noget andet, end man til daglig tænker sig. Landet er i bornholmsk forstand betegnelsen for hele øen Bornholm og ikke blot en betegnelse for landjorden i modsætning til kyst.

I sin Bornholms-beskrivelse fra 1756 slår Thurah fast, at »Denne liden Bye ligger paa et Bjerg, saa got som midt i Landet«. Dette »bjerg« er 86 meter højt.

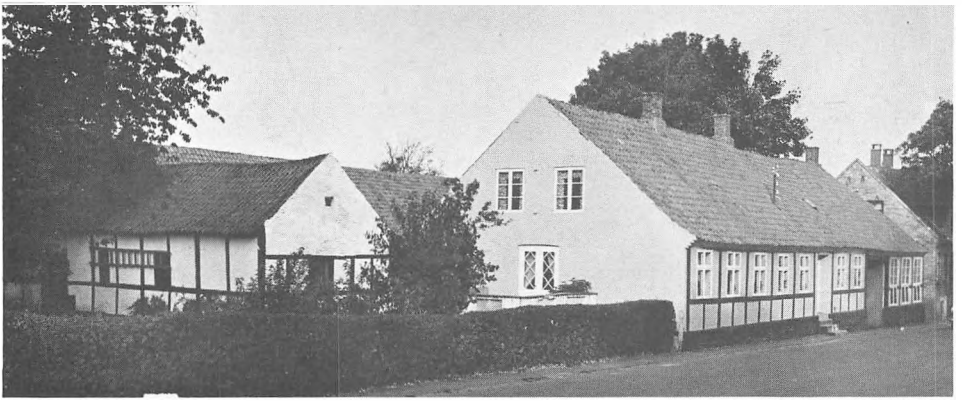

Aakirkebys gamle rådhus, Doktorbakken 15. Langt tilbage i tiden har der ligget en ejendom på dette sted, og en af de kendteste ejere var Jeppe Andersen. En høstdag i 1846 slog lynet ned, gården brændte, og børnene blev med nød og næppe reddet. Det var efter sigende denne brand, der gav stødet til, at det blev pålagt borgerne at lægge tegltag på husene.

Efter branden blev ejendommen i en årrække efter 1847 benyttet til borgerrepræsentationens møder. Vognmand Aksel Kjøller solgte i 1958 ejendommen til Johs. Olsen, der i 1967 solgte til Vilmer Munch

Rådhuset fotograferet ved 100-års jubilæet

Man forstod også at feste i gamle dage i Aakirkeby. Her er det guirlander-smykkede rådhus indrettet som café

Rådhuset

Aakirkebys storhedstid som et sted, hvor rettergang fandt sted, er forlængst forbi. Men i århundreder har der fundet rettergang sted i byen, og Aakirkeby har oven i købet haft hele tre ting. Landstinget var gældende for hele Bornholm, og tingstedet var ved Aa kirke, i dårligt vejr i våbenhuset, der er et af landets ældste. Desuden var der herredstinget, gældende for Bornholms søndre herred. Også dette ting blev holdt ved Aa kirke.

Endelig var der bytinget, som var byens eget værneting, kun for borgerne i Aakirkeby, Nyby og Strøby, og altså ikke for Aaker.

Langt fremme i 1700-tallet holdtes herredstinget i Aakirkeby hver tirsdag, medens bytinget holdtes om fredagen. Fra 26. april 1674 var endog byfogder i Aakirkeby tillige herredsfoged i Søndre herred, og fra 26. september 1685 var han tillige byfoged i Nexø. Aakirkeby var således i hin tid en justitscentral for hele herredet.

Senere blev forholdet det omvendte, idet byfogden fik bolig i Nexø.

I den ældste tid var bytinget sammensat af borgmester og råd, der også havde en dømmende myndighed, medens byfogden nærmest var politimand. Byens ældste kendte borgmester var Ole Degn, der nævnes i 1502.

Fra nytår 1777 mistede Aakirkeby landstinget, der flyttedes til Rønne, efter at det var blevet fremhævet, at de fleste prokuratorer boede i Rønne, og at der kunne skaffes passende lokaler på rådstuen der. Landstinget blev på den tid holdt hos en krovært i Aakirkeby, og da han stillede krav om en årlig leje på 4 rdl., var der et påskud mere til at flytte tinget.

Havde Aakirkeby haft et rådhus, havde sagen sikkert fået et andet udfald. Men det havde byen ikke. Og bytinget holdt i mange år til i købmandsgården i Kirkestræde. Købmandsgården, der lå, hvor nu Kirkepladsen findes – og hvor også borgerrepræsentationen holdt sine møder.

Fra nytår 1831 flyttede bytinget og borgerrepræsentantsmøderne til løjtnant og købmand Marcus Dam i Dams slægtsgård på Torvet. Fra november 1847 foregik møderne i Jeppe Andersens gård, Doktorbakken 15.

Men nu var tiden ved at være inde til bygningen af et rådhus. Borgmesterstillingen var nedlagt i 1682, så da rådhuset blev bygget i løbet af 1867, havde byen ikke nogen borgmester. Heller ikke til administration havde man brug for lokaler, de kom først langt senere, men det var bytinget, der var afgørende for husets rejsning, og rådhuset kaldtes da også længe »tinghuset«.

Samtidig med bygningen af rådhuset sikrede man sig en del jord, således at Torvet blev udvidet mod øst.

Efter bekendtgørelse på kirkestævne blev der afholdt et såkaldt rådstuemøde den 14. april 1866 for at tage stilling til et nyt tinghus. Der blev udarbejdet et overslag over udgifter og indtægter ved driften af et sådant hus, 33 borgere stemte for at opføre rådhuset, medens 2 afholdt sig fra at stemme.

I overvejelserne indgik ønsket om en detention. Man havde godt nok et lille anholdelseslokale, men efter anholdelsen måtte delikventen føres til Nexø, og det var ikke så lige en sag i de tider.

Der står i forhandlingsprotokollen, at »den blotte tilstedeværelse af et sådant lokale ville være i høj grad virksomt til at tæmme ustyrlige personer, der ofte i drukkenskab forstyrrer den offentlige fred, hvilket navnlig gælder for de her så ofte omstrejfende svenske arbejdsfolk«.

Allerede i februar 1865 havde bystyret indledt forhandlinger med købmand Ludvig Dam om overladelse af den ved Torvets østlige ende beliggende have, og Dam var villig til at sælge haven for 1 mark pr. kvadratalen eller i alt 20 rigsdaler.

Det fremgår af forhandlingsprotokollen, at det var et voveligt foretagende at indlade sig på, og man forhastede sig ikke. Et overslag over byggeomkostningerne lød på 1689 rigsdaler, og det var mange penge. Byens ordinære årsudgifter var på godt et par tusinde rigsdaler. Man regnede imidlertid med, at Aaker sogneforstanderskab (sogneråd) ville benytte huset, og man håbede også på an-

dre kommunale møder og foreningsmøder, ligesom man imødeså, at der kunne afholdes private fester, opvisninger o.l.

Efter at amtet havde tilladt, at der optoges lån på 1200 rigsdaler hos amtskommunefonden, vedtoges det den 14. april 1866 at købe Dams have. Ved licitationen blev byggearbejdet overdraget de lavestbydende, nemlig murer Hans Edv. Sonne, Aakirkeby, snedker H. P. Bidstrup, Rønne, og murer Chr. Kofoed, Skagelfaldet, for 1795 rigsdaler. Der måtte yderligere lånes 500 rigsdaler, og disse penge blev lånt af gdr. Jens Kofoed Hansen, Sortegård.

I 1923 opstillede købmand P. Simonsen og mekaniker Andr. Madsen benzintanke. Nr. 3 blev isenkræmmer Kofoeds tank på Torvet. (Ses på billedet).
Byrådet nærede på mødet i august måned frygt for, at en sådan indretning ville være generende på Torvet.

Den fungerende borgmester, løjtnant Kofoed, havde et båndmål med i lommen, og han foreslog, at rådet skulle tage forholdene nærmere i øjesyn.

Det skete, og efter et kvarters forløb vendte rådet tilbage til rådhussalen og vedtog at give tilladelsen til opstilling af tanken mod en afgift af 50 kr. om året

Rådhuset skulle være færdigt i løbet af sommeren 1867, men denne sommer blev så regnfuld, at bygmestrene umuligt kunne overholde tidsfristen, men fik henstand til foråret 1868, men huset blev dog så tidligt færdigt, at borgerrepræsentationen som regel holdt sine møder i det nye rådhus fra nytår 1868.

Det ser ud til, at Bornholms landøkonomiske Forening allerede den 14. november 1867 holdt et møde her. På forhånd var foreningen underrettet om, at der endnu ikke var opstillet kakkelovn.

Officielt blev rådhuset formentlig taget i brug den 10. januar 1868, da der her blev foretaget valg til »De fattiges kasse«. Der var kun mødt 9 borgere.

Det ser ikke ud til, at rådhuset blev malet før i løbet af sommeren. I juli 1868 skriver nemlig byfogden i Nexø, at han bifalder, at samtlige rådhusets 3 værelser oliemales, og at navnlig retssalen males lyseblå og kommissionsstuen lysegrøn. Han anbefaler, at aftrædelsesværelset og forstuen males i det gullige.

På mødet den 7. august blev det meddelt borgerrepræsentanterne, at rådhuset var færdigt, og i overværelse af mestrene blev huset overdraget kommunen. Det blev konstaret, at alt var forsvarligt udført. Og der blev nedsat et udvalg, hvorunder udlejningen af rådhuset sorterede.

I sommeren 1869 blev der opsat et ur i den vestre gavl, en gave fra en del af byens borgere. Uret blev anbragt på byens bekostning, men byrådsmedlemmerne lovede at trække uret gratis op.

Og i 1874 forærede borgerne kommunen et flag til rådhuset. Flagstangen anskaffedes for byens regning. Det vedtoges at flage på kongens, dronningens og kronprinsens fødselsdage, grundlovsdagen og ved folketingsvalg.

Det synes at have taget nogle år at få detentionen gjort færdig. Byfogden rykkede i april 1869, men i maj 1871 ser det ud til, at lokalet var blevet indrettet, og der måtte så på fogdens forlangende indrettes latrin midt i arrestgården.

Man holdt regelmæssigt retsmøder på rådhuset fra starten, men byfogden var også efter byrådet med hensyn til lokalerne til dette formål.

I marts 1876 skrev by- og herredskontoret i Nexø til Aakirkeby byråd bl.a. om retssalens opvarmning:

Byrådet har søgt at afhjælpe de af mig tidligere mundtlige påklagede mangler, og jeg har med påskønnelse lagt mærke til, at kakkelovnen er blevet undergivet et grundigt eftersyn, men den derved vundne forbedring er desværre aldeles ukendelig, om ellers der er blevet vundet noget. Jeg har efter som før fundet salen kold og så fuld af røg, at vinduerne endog have måttet åbnes, hvorved temperaturen selvfølgelig er blevet endnu lavere. At kakkelovnen er for lille til lokalet til en tilfredsstillende opvarmning, er, såvidt jeg skønner, en mangel, der ikke lader sig afhjælpe på anden måde end ved at sætte en anden og større. Min henstilling til byrådet går derfor ud på, at der anskaffes en ny tidssvarende kakkelovn, helst en magasinovn. Det bedes derhos ved valget af kakkelovnens størrelse holdt i erindring, at store kakkelovne, efter hvad erfaring lærer, ere besparende på brændsel, og fremdeles, at et lokale, der sjældent opvarmes, som derhos er bestemt til brug for retsbetjenten efter en lang og kold køretur, og til modtagelse af et ofte ikke ringe antal personer, af hvilke hver bringer sin portion kulde med sig, må være så stor, at ikke blot under de i en almindelig beboelseslejlighed almindelige forhold en høj stuevarme let kunne tilvejebringes, men en god varme selv under de anførte ugunstige forhold.

Efter så megen god og kyndig vejledning har byrådet sikkert vedtaget at skifte kakkelovnen ud.

I mange år holdt Aaker sogneråd sine møder på rådhuset. Den årlige leje var i en årrække 20 kr. Sognerådet stillede som betingelse, at der var et bord med plads til 12 personer, stole til lige så mange, at der vor fornøden belysning med en lampe eller lys, og at lokalet var tilbørligt opvarmet. Der blev normalt afholdt 14 sognerådsmøder om året.

Men den 5. december 1898 holdtes det sidste sognerådsmøde her. Den 8. og 9. december var sognerådet samlet på Hotel Rønne, og man fandt sig så godt tilpas her, at man vedtog fremtidig at afholde sognerådsmøderne på dette hotel.

Da der var god plads til parkering på Torvet. I februar 1921 indstillede byrådet til politimesteren, at det forbydes bilister at færdes gennem Kirkestræde bag om Simonsens gård, og at farten ved færdslen gennem byen med biler ikke sættes højere end 15 km i timen, samt at der som holdeplads for biler, der ofte holder i gaderne og generer færdslen, anvises den søndre del af Torvet.

Der holdtes en del møder og sammenkomster på rådhuset i de første år. Brugsen blev til på rådhuset, og den 16. april 1888 blev mejeriet Brodal til her.

Der blev holdt gudelige forsamlinger – Trandberg tog en dyst med mormoner i lokalerne – der holdtes enkelte begravelsessammenkomster, bestyrelsesmøder, generalforsamlinger m.v., og i hvert fald en enkelt gang holdtes der høstgilde på rådhuset.

Men i 1877 fik byen sit forsamlingshus (hvor nu bogtrykkeriet er), og derefter tog det af med møderne på rådhuset.

Forfatteren C. E. J. Aakerlund sagde engang i en tale om rådhusets benyttelse: »Rådhuset er en både stil- og prunkløs bygning, der dog gennem årene har gjort sit gavn i den kulturelle udvikling, ikke mindst ved, at det gav husly for forskellige foreninger til offentlige møder af alle slags, religiøse, afholds- og politiske, og da det tillige var der, at rettens pligter øvedes, har gennem årene

mangen synder fået sin skæbne afgjort foran skranken i salen, enten med gråd eller glæde, ligesom også adskellige har sovet en kæfert ud i dets eneste fængselscelle.«

Ved byrådsmødet den 15. marts 1926 var en af stolene ved at knække sammen, og det affødte en livlig debat om anskaffelse af nye stole. Snedkermester Beck lavede en tegning til en smuk og praktisk men dog billig stol, der kom til at koste 50 kr. stykket. Også bladenes referenter fik nye stole af samme gode slags. Måneden efter anskaffedes en ny kakkelovn til politistationen, og den gamle blev anbragt i kommunehuset.

I samme periode vedtoges at flytte et par vægge, så rådhussalen blev et fag mindre, og forstuen noget smallere, hvorved der skaffedes plads til et udvalgsværelse.

I 1929 ansattes byrådsmedlem Aksel Jensen som kasserer, men stadig havde kæmneren kommunekontoret hjemme hos sig selv privat.

Bitinget kom i farezonen fra 1923, idet dommeren i Nexø ville have tinget nedlagt. Amtsrådet gav byrådet medhold i, at tinget skulle bibeholdes. Ganske vist var der ikke mange sager, men det burde man ikke lægge byen til last.

Byrådet holdt sig til, at byen havde lige så mange indbyggere som Svaneke, og man ville føle sig forurettet, hvis Aakirkeby skulle miste sit ting, medens Svaneke beholdt sit.

Men modstanden nyttede intet. I referatet fra byrådsmødet den 16. juli 1923 hedder det lakonisk: Det gav et sæt i det ganske råd, da formanden pludselig udbrød: Og så er Aakirkeby biting nedlagt.

Den 23. juni 1930 holdt byrådet et ekstraordinært møde med to punkter på dagsordenen, nemlig opførelse af en badeanstalt og ombygning af rådhuset. Bemærkelsesværdigt er det, at mødet blev afholdt for åbne døre.

Et udvalg havde undersøgt forskellige muligheder for en udvidelse af rådhuset, således at kommunens administration kunne flyttes hertil fra Saxesgade 37, hvor kæmner J. F. Jensen boede. Arkitekt Funch Esbersen havde udarbejdet tegninger og overslag til tre forskellige planer.

I. En tilbygning til rådhuset, så kommune- og borgmesterkontor bygges, hvor sprøjtehuset og rådhusgavlen fandtes. Overslag 15–16.000 kr. Det var denne plan, der blev vedtaget.

II. En påbygning af rådhuset, som tænktes udført med manzardtag samt en tilbygning af 2 fag. Overslag 38.000 kr.

III. Opførelse af et helt nyt rådhus, der skulle opføres ud mod Torvet på avlsbruger Karl Dams ejendom. I forbindelse med denne plan var projekteret op-

førelsen af en hjørneejendom ved Damgade med 8 butikker samt en beboelseskarré på 11 lejligheder. Overslag for selve rådhusbygningen uden grund og varmeanlæg 68.000 kr.

Aakirkeby rådhus kom frem i rampelyset, da Dams slægtsgård blev revet ned i januar 1969. Den kommende storkommunes udvalgsmøder holdes på rådhuset. (Foto: Ilsted Bech).

Det viste sig, at Dam ikke ville sælge ejendommen, hvorefter plan III var uigennemførlig, og borgmester N. Nissen Petersen sagde bl.a.: Ved plan I foregriber vi ikke en eventuel senere udvikling. Jeg tror, at rådhuset er stort nok for lange tider, når vi får dette projekt gennemført.

Rådet vedtog enstemmigt plan I og vedtog også at bygge badeanstalten, der blev indviet den 28/4 1931.

Kommunekontoret var færdigt til april 1931, og kæmner Jensen kunne rykke ind. Af kontormaskiner havde han i hvert fald en regnemaskine, der var bevilget ham i 1929 (kostede 550 kr.) på betingelse af, at ligningskommissionen måtte låne den. Ludvig Sassersen blev kommunekasserer fra det nye kontors start, idet han samtidig var opkræver, indtil skatteopkræver blev ansat i 1944. Han virkede som kasserer i 32 år.

En stor del af kommunekontoret var optaget af venteplads til publikum. Kæmner og kasserer stod eller sad på hver sin side af en kæmpemæssig pult ved vinduerne ud mod Eskildsgade.

På loftet var i mange år et laboratorium for byens mælkekontrol.

Indtil 1950 havde man såvel politistation som detention på rådhuset. Pladsen var ret beskeden for alle parter, ikke mindst under krigen, da Aakirkeby havde op til 4 politibetjente. Da politiet flyttede, indrettedes et udvalgsværelse i lokaliteterne. Her foregår bl.a. skatteligningen.

Rådhuset rummer nu kommunekontor, borgmesterkontor, byrådssal, to kommissionsstuer samt arkivstuer på loftet.

Indtil for et par år siden var kommunekontoret noget gammeldags indrettet, men så opgav man at vente på kommunesammenlægning og fik kontoret en del moderniseret. Men der er for dårlig plads, og man venter stadig på sammenlægningen af kommuner, før man for alvor vil snakke rådhus.

Kun 5 borgmestre har virket på rådhuset i de 100 år. Philip Rasch Dam, der var formand for borgerrepræsentationen, valget til borgmester den 1. august 1869, da den nye lov om købstadskommunernes styrelse trådte i kraft.

Han regerede indtil 1900. Indtil 1903 var N. Hammer konstitueret borgmester, og fra 1903 til 1923 sad H. P. Hansen i borgmesterstolen. I de følgende seks år var C. M. Koefoed borgmester, N. Nissen Petersen vartog hvervet fra 1929 til 1954, og siden har Karl Pihl haft hvervet.

8 kæmnere har haft deres virke på rådhuset, nemlig Hans Peter Leegaard til 1872, R. Kaas 1872–1876, J. Chr. Lund 1876–1896, J. Chr. Povlsen 1896–1903, A. P. Jensen 1903–1919, Andr. Ipsen 1919–1923, J. F. Jensen 1924–1943, og siden 1943 Robert Jørgensen.

Degnens guldbryllup i 1846

På Sparekassens kontor i Rønne er udstillet et eksemplar af Bornholms Avis for den 5. juni 1846. En stor del af denne avis er optaget af et referat fra et guldbryllup i Aakirkeby. Morsomt er det at læse om, hvordan standspersoner fejrede en sådan fest i hine dage, men endnu mere interessant er den oplysning, at det var det første guldbryllup i mands minde på egnen. Levealderen var så lav dengang, at to ægtefæller havde en meget lille chance for at opleve et 50 års jubilæum sammen.

Vi gengiver her referatet, der bringes under overskriften: Guldbryllupsfest på Bornholm. Og det var faktisk den eneste bornholmske nyhed, bladet bragte denne dag, der snart efter skulle blive grundlovsdagen. At man endnu ikke havde fået folkestyre med trykkefrihed m.m. ser man tydeligt i bladets »Avertissements«, idet hele to redaktører af Det Kongelige Danske Cancellie er tiltalt for artikler, der ikke kunne tolereres.

Men til guldbrylluppet:

En af de fester, som ikkun få ægtepar opleve og som i mands minde ikke har fundet sted i Aakirkeby, blev sidstafvigte 25. maj fejret, idet sognedegnen, hr. Jens Lund til Aaker menighed på Bornholm og hustru Sara Christiane, født Gad, i kredsen af deres børn og børnebørn, en deel familie og et stort antal venner fejrede deres guldbryllup. Efterat selskabet var samlet og anviist plads i en til denne lejlighed bygget løvsal, blev jubelparret afhentet af børnebørnene, der åbnede toget. Efter disse fulgte jubelparret, derpå de tvende døtre og trende sønner, svigerdøtre og svigersønner, familie og venner sluttede sig parviis efter, og under klokkernes kimen gik toget (omtrent 300 personer) til kirken. Af tilskuere vare vel tusinder; men, skjøndt kirken aldrig har været seet så fuld og man for at forebygge uheld havde sat støtter under pulpiturerne, gik alting af med den største orden og rolighed.

I årene fra 1874 til 1929 var Aa kirkes kor smykket af tegninger.
Kirken fik elektrisk lys indlagt i 1923. Installationen kostede 1.295 kr.

Foran alteret var henlagt et kostbart, broderet tæppe, ved hvilket var sat et par smukke lænestole, hvorpå jubelparret tog sæde. Børn og børnebørn sluttede en halvkreds om de gamle og istemmede en choral, der var forfatter til lejligheden.

Sidste vers lød således:

Omringede af venner, slægt,
de føle nu ej kummers vægt,
nej, fryd har taget sæde.
Og er end vemod udi sind,
ja, triller tåren selv på kind,
den fældes dog af glæde.
Herre! Herre!
Fromme bønner,
døtre, sønner
Dig opsende.
Du hvert uheld fra dem vende.

Derpå trådte capellan for Aaker menighed, hr. pastor Koefoed, for alteret og udviklede psalmistens ord: »Kommer, lader os synge med fryd for Herren og fremkommer for hans ansigt med taksigelse« med en hjertelighed, der gjorde et dybt indtryk på alle tilhørerne. Efter talen faldt musikken atter ind til følgende slutningsstrofe:

Nu følge vi den brudgom, brud
fra Herrens tempel atter ud
til deres lille bolig.
Gud veed, hvor længe her de gåer,
men når den sidste time slåer,
o, sov da sødt og roligt.
Herre, Herre,
lad os vandre,
at hverandre
vi kan skue
over himlens hvalte bue.

Toget gik nu i samme orden til den med guirlander festligt smykkede skole, og, efterat der jubelparret havde modtaget gratulation af slægt og venner, fremtrådte atter pastor Koefoed og overleverede i det indbudne selskabs navn jubelparret et smukt sølvbæger med en passende indskrift som et agtelses og erkjendtligheds minde.

Efterat selskabet havde indtaget forfriskninger, fremtrådte choralens forfatter, jubelparrets ældste søn, dandselærer Lund, og sang følgende stropher:

Det er så rart at være degn,
når man har kraftig stemme
man synger for den hele egn,
snart ude og snart hjemme.
Men har man sjunget mange år,
og aftenen tiltager,
så ved man nok, hvordan det gåer,
det lidt på lungen tager.

Og degnekone er ej galt,
når påsketiden kommer
med brød og æg, som godt er talt,
med skjønne, gule blommer.
Og kommer Michelsdag igen,
da brød og kjød der gives,
og mange så man som en ven,
når der i bog afskrives.

Sangen sluttede med en opfordring til gamle og unge om at svinge sig i dansen.

Referatet slutter:

»Derpå fremtrådte jubelparret, fulgt af 6 par, der havde oplevet sølvbryllupsdagen, og åbnede ballet med en menuet. Alt åndede munterhed og glæde, og, da solen stod højt på himlen, så man endnu jubelparret sysle om de bortdragende gjæster, der i skjemt lovede at komme til diamantbrylluppet.

Gid det må lykkes!«

Jernbanegades øverste del før 1907. Til venstre ses degneskolen, den daværende kirkeskole. I bindingsværkshuset til højre var der bødkeri og afholdshjem

Det lykkedes imidlertid ikke, idet Lund døde i 1849, 78 år gammel. Hans enke blev 87 år og døde i 1860.

Jens Lund var degnesøn fra Brønshøj, medens hustruen var datter af en provst. Lund var cand. theol. og degn i Hasle fra 1805. Han var degn i Aaker fra nytår 1814 til 1846, det år han holdt guldbryllup. Han havde de ældste elever i skolen til læsning, skrivning, regning, lærebog og bibelhistorie, og han var en fortrinligen erkendt god og duelig ungdomslærer.

Den omtalte søn, der var danselærer, var en tid ansat som danser på Det kgl. teater, men måtte efter et ulykkestilfælde tage sin afsked.

Degnens datter Elsebeth var gift med købmand Johannes L. Balle, der var formand for borgerrepræsentationen og postekspeditør. Han ejede købmandsgården på Kirkepladsen, hvor Sparekassen fik sine første lokaler. Balle var dog forinden flyttet til København.

Det er et besynderligt spil af skæbnen, at netop degneparret Lunds guldbryllup blev omtalt i samme avis som Rønne sparekasses regnskab og derfor stadig står udstillet på sparekassens kontor.

For degneparret Lund blev nemlig forfædre til det »dynasti«, der kom til at styre sparekassen i Aakirkeby i en meget lang årrække.

Ægteparret Lund havde en søn, Johan Peter Lund, der var købmand i Aakirkeby og en tid hjælpelærer på skolen. Han var med til at stifte Foreningen til hesteavlens fremme på Bornholm i 1832. J. P. Lund blev kun 30 år. Han døde i 1832 af kolera efter en forretningsrejse til Lübeck.

Hans datter, Johanne Katrine, var gift med købmand H. C. Koefoed, der blev sparekassens første bestyrer.

Koefoeds sønner, Chr. Munch Koefoed og Peter Lund Koefoed, blev henholdsvis sparekassedirektør og formand for tilsynsrådet, og sidstnævntes datter Marie blev gift med sparekassedirektør M. P. Ipsen.

Minder fra barndomsbyen

I bøger og avisartikler ser man ofte gengivet uddrag af en artikel i Bornholms Tidendes julenummer 1926, hvori Axel Dam berettede om minder fra Aakirkeby.

Axel Dam var folketingsmand, borgmester Ph. R. Dams eneste søn. Han fødtes den 4. maj 1868 og døde i maj måned 1936. Han blev student i Rønne i 1886, blev dr. phil. i 1912. Han var bl.a. lærer ved Nexø realskole 1894–99 og underviste på forskellige gymnasier og seminarier. Han var med til at stifte Retsforbundet og var dette partis folketingsmand fra 1926–1936. Han udgav en række bøger om undervisning, opdragelse m.v.

»Aakirkeby – inde i landet« – det er vel alt, hvad ikke-bornholmere i almindelighed ved fra deres skolegeografi om denne lille købstad; for os er den trods sin lidenhed øens centrum, knudepunktet for jernbanetrafiken fra vest og øst til Almindingen. Betegnende er det, at byen har fået navn efter sin monumentale kirke, der med sin »Stevvel« rager op i landskabet, synlig fra alle sider. Støt har den stået der gennem århundreder, medens den omliggende by langsomt har udvidet sig og i nogen grad har moderniseret og derved forgrimmet sig.

Helt uforandret er dog end ikke kirken blevet. Når nedskriveren af disse linier søger at mane sine tidligste barndomsminder frem, så opdukker netop billedet – ganske vist noget afbleget – af kirken, som den var i sin gamle skikkelse, inden den i halvfjerdserne i forrige århundrede undergik en gennemgribende restauration. Den berømte døbefont stod dengang nede ved indgangen som symbol på, at det var gennem dåben, barnet indførtes i menigheden. Her som de fleste andre steder er den som bekendt flyttet op i koret. Samtidig fjernedes sidepulpituret, hvorfra jeg mindes at have været tilskuer til et bryllup. Det var den senere pastor Petersen (Østermarie), der blev viet til den smukke frøken Olsen fra Krusegård. Det må formodentlig have været pastor Algreen, der viede dem. Ham mindes jeg dog ikke fra denne lejlighed, men fra mange andre – i præstegården og i kirken. Særlig højtideligt står for mig billedet af ham foran alteret, iført hvid messesærk og med en ejendommelig stråleglans, en ligefrem glorie om det hvide hår. Muligvis skyldtes det solstrålernes spil gennem kirkevinduerne, men for mig stod glorien som noget lige så håndgribeligt som glorien på de billeder, hvor jeg havde set den omkranse hovedet på de hellige.

Mere tydeligt end kirkens indre mindes jeg det ydre, som man jo også havde lejlighed til at se på hverdagene. Fra det indre mindes jeg egentlig kun et kalkmaleri, der under restaureringen blev afdækket på korportalens venstre side. Det forestillede djævelen, der i kæmpemæssig skikkelse og med en høtyv i hånden sendte mennesker (eller deres sjæle?) ned i helvedes brandrøde flammer. Jeg husker min beklagelse over, at det atter skulle forsvinde; det forekom mig så interessant i sin grufuldhed; men det måtte jo forsvinde – især, da det fandtes på en så fremtrædende plads; det stemte jo så dårligt med den nyere tids mildere måde at forkynde kærlighedens Evangelium på. Jeg gad dog vide, om man virkelig har forsømt at tage et fotografi af denne interessante fortidslevning, inden man fjernede den.

Kirkens ydre var dengang hvidkalket og taget, såvidt jeg husker, ikke skiferdækket, men teglhængt. Klokkerne hængte i et særligt klokketårn ved den sydlige mur, hvor indgangen var igennem klokketårnets porthvælving. Da det var dømt til nedrivning, tog min far mig en dag med op i tårnet, åbnede lugerne

og viste mig udsigten med pålæg om, at jeg skulle indprente mig denne begivenhed. Og mange gange senere – med forskellige tidsmellemrum – spurgte han mig, om jeg kunne huske det gamle klokketårn. Jeg forstår godt, at det var af omhu for at bevare hos mig et barndomsminde om det, som nu uigenkaldeligt hørte fortiden til; men hans bekymring for, at jeg skulle glemme det, forekom mig ganske overflødig, og da jeg forsikrede ham dette, ophørte han omsider at kontrollere min hukommelse. Nu ville jeg blot ønske, at han havde holdt min erindring ved lige også om mange andre ting og personer; så kunne denne skildring være blevet fyldigere.

Aakirkebys første virkelige butik lå i denne bygning. Firmaet startedes den 1. februar 1875 af Mads Kofoed, der var født på Runegård i Aaker den 5/7 1845. Han lærte glarmesterfaget i Rønne og malerfaget hos maler Mahler i Aakirkeby. Han havde i nogen tid værksted hos bageren på Torvet. Hans fætter, Peter Holm, ejede ejendommen på Torvet, hvor Mads Kofoed lejede de 5 fag, der var nærmest Hotel Rønne. Her åbnede han en glas-, porcelæns- og galanterihandel, og senere købte han hele ejendommen og gik over til at handle med isenkram. Han opkøbte slagtede svin og smør til en grosserer i København, og han købte midt i halvfemserne Savskærergård, der blev solgt i 1916.

I 1907 overdrog han butikken til sønnen P. M. Kofoed, mens han selv fortsatte med malervarer-, tapet- og sæbeforretning i den anden ende af ejendommen. Dette varede til hans død i 1925. I 1912 blev facaden ombygget. P. M. Kofoed overdrog virksomheden til sønnen Poul Aksel Kofoed i 1939.

Det har været en imponerende bygning med de mange store butiksvinduer. Læg mærke til bagerens butik til højre. Den har holdt flyttedag, siden billedet blev taget

Af bygninger, som – foruden kirken – fortjener at mindes, er vel egentlig kun Ludvig Dams store købmandsgård på Torvet. Den umådelig lange hovedbygning med gammelt bindingsværk, store brede vinduer med mange ruder i, og frem for alt den høje dobbelte stentrappe med jerngelænder, forlenede ikke blot den store købmandsgård med præg af at være et patricierhjem, men gav hele torvet en vis gammeldags værdighed.

At det just var købmandshandel eller rettere butikshandel, der dreves inden for den høje trappe, blev man ikke ved nærgående reklamer eller prangende vinduesudstillinger mindet om. Det hed sig endog, at butikken i en lidt ældre tid end den, jeg kan mindes, almindeligvis var aflåset, så de eventuelle kunder først måtte henvende sig i den private lejlighed med anmodning om at blive lukket ind i butikken for at handle.

Rigtig moderne butikshandel blev vistnok først sat i skik af Mads Kofoed, der fra at være glarmester, gav sig til at være isenkræmmer og ombyggede Peter Holms butik ved torvet med mange og store udstillingsvinduer. Vi småfyre beundrede ikke blot denne pragt udefra, men vovede os også uden egentlig ærinde ind i selve butikken for at beskue herlighederne og var slet ikke bange for manden, der venligst besvarede vore spørgsmål om priserne på ting, som vi hverken ville eller havde økonomisk evne til at købe. Efter at have erfaret prisen på en attrået genstand – jeg husker ikke hvilken – fandt vi et havareret eksemplar af samme og spurgte så, hvor meget dette, som var itu, kostede. Men Mads Kofoed svarede ganske lunt og tilforladeligt: »Ja, det koster ikke mere for det!« Vi havde jo tænkt os, at det skulle sælges lidt billigere. Han blev ikke engang fornærmet, men lo blot, da en lille fyr, der var endnu yngre end jeg frimodigt udtalte den formening, at Mads Kofoed snart ville spille fallit, så stort som han slog om sig. Denne ildevarslende spådom var vel nok kun et ekko af, hvad drengen havde hørt voksne, måske sine forældre, skumle over. Men spådommen gik ikke i opfyldelse. Tværtimod blev Mads Kofoed vistnok ved sin store flid og sin hustrus ligeså store dygtighed en temmelig holden mand.

Til daglig gled livet selvfølgelig temmelig roligt i den lille by; hvad man mindes af dagligdagen fra ens barndom er derfor nærmest ens egne barnelege og kammeratskaber, som ikke kan siges at have givet »byen« noget præg eller have særlig historisk interesse for voksne læsere. Det forekommer mig dog – men det skyldes måske gammelmandens tilbøjelighed til at prise den gamle tid på nutidens bekostning – at den grønne ungdom var mere selvhjulpen og opfindsom end børnene nu til dags. Nu tager jo de voksne sig af børnenes fritidsliv, organiserer deres spejderkorps osv. Dengang organiserede vi selv skyttekorps med trægeværer, trommer, fane og alt tilbehør; og det gik meget velordnet til med eksersits, marcher, forfremmelser af befalingsmænd osv. Gymnastik

drev vi ved hjælp af primitive redskaber, såsom en hjemmelavet hest med sadelpude af sækkelærred. Da der engang optrådte en gøgler, som gjorde kunster med et slags djævlespil, der bestod af to kridtede stokke og en tredie, der var tynd på midten og tyk i begge ender som et dødningeben, fik vi sådanne drejet af asketræ på Maans Peter Ipsens værksted (for 27 øre sættet); og snart kunne vi alle gøre gøglerne kunsten efter.

Noget blev der dog gjort fra de voksnes – eller rettere fra én voksens side – for at skaffe børnene sund åndelig næring i fritiden. Det var friskolelærer M. M. Smidt, den senere redaktør af »Bornholms Tidende«, som holdt skole først på Ludvig Dams sal og senere i en egen bygning, det nuværende højskolehjem.

Kirken og Sildetorvet i trediverne. Bemærk de gamle piller ved porten. På skiltet står »Al bilkørsel på kirkegården forbydes«. Kirkens skorsten med det pyramideformede tag fjernedes under den sidste restaurering

Markederne blev imødeset med stor spænding. Tidlig om morgenen vækkedes man ved en hamren, der betød, at der opsloges telte og boder på torvet. Markedskræmmere – under tiden også gøglere – kom ovrefra. Der var tombolaer, hvorfra der lød lokkende råb om »gevinst hver gang, kun ti øre«, hvorefter en konkurrent skreg endnu højere: »Træk et lod i bedstemors nathue, kun 5 øre, gevinst hver gang!« Hvad den trukne seddel lød på, fik man ikke at se,

det læste kræmmeren selv op; enten var det en bagatel; eller også erklæredes tingen for udgået og det hed da altid »Et stykke sæbe i stedet«. De særlig attråede gevinster, der var ophængt som lokkeduer, så jeg aldrig nogen være så lykkelig at vinde.

Selve markedsdagen blev vi gerne puttet tidlig i seng; på gaden måtte vi ikke komme efter at det var blevet mørkt; der var mange fulde folk, som gik syngende og råbende igennem gaderne. Det gjaldt også om at komme tidlig op næste morgen, thi der var fund at gøre af skillinger, som var tabt i dagens løb og kunne findes i revner mellem brostenene.

Valgdagen var just ikke så tillokkende for børn i almindelighed; den gav dog anledning til, at vi en tid før og efter valget legede »politiske« møder og delte os i højre og venstre – uden at vide, hvad det betød – og naturligvis alene efter forældrenes standpunkt.

Med folketingsmandens søn var det naturligvis en anden sag. Han hørte jo i sit hjem en hel del om, hvad politik gik ud på, og mente også at forstå lidt af det. I hvert fald var han jo personligt interesseret i valgets resultat. Fra vinduerne ud mod torvet kunne han iagttage de vogne, der kom kørende med vælgere. Når personerne var i pelse eller fint klædte, vidste han, at det var højremænd. Og jo mere tarveligt de var klædte, des mere følte han sig vis på, at de hørte til faderens vælgere.

Også selve valghandlingen – med kåringen ved håndsoprækning som det mest interessante, kunne iagttages fra vinduerne, hvad enten det nu var Ludvig Dams tidligere nævnte trappe der blev brugt som valgtribune, eller der var opslået en sådan lige udenfor vinduerne.

Mellem modkandidaterne, der hyppigt var forholdsvis nære slægtninge, var meningsudvekslingen meget saglig og udartede, såvidt jeg ved, aldrig til personlig mistænkeliggørelse. Tværtimod mindes jeg et smukt træk af kapt. O. E. Sonne, der som højres kandidat endog tog sin modkandidat i forsvar mod beskyldningen for mangel på fædrelandskærlighed (nemlig fordi han var imod Københavns befæstning): »Min ærede modkandidat har ikke én, men tre gange, frivilligt deltaget i fædrelandets forsvar.« Dermed var den beskyldning faldet til jorden.

Nogen personlig uredelighed eller egennyttig udnyttelse af sin politiske stilling var det vist også umuligt at beskylde kredsens mangeårige folketingsmand for. Om han egentlig egnede sig til at være praktisk »politiker«, er vist tvivlsomt. Han kunne nemlig ikke bringe en bevidst usandhed eller sandhedsfordrejelse over sine læber, og så rolig eller behersket som han var, formåede dog to ting at gøre ham alvorlig vred, nemlig anvendelse af løgn – hvad enten det var i det politiske eller i det private liv – og tvivl om hans egen sanddruhed.

Løgn var i hans øjne den værste af alle synder. Han sagde ligefrem, at alt andet kunne tilgives, kun ikke løgn. Når han indprentede sine børn denne lære, var det sikkert ud fra den erkendelse, at bundfordærvet kan et menneske kun blive gennem løgn, aldrig så længe det åbent vedgår sine handlinger, hvor urigtige de end måtte være.

Det kan måske synes underligt, at et af hans egne børn i den henseende fremstiller ham som et pletfrit forbillede – oven i købet offentligt og på tryk, men det må undskyldes med, at når man fremdrager sine minder fra barndommens by, kan man ikke forbigå det minde, som har den reneste skønhed og har haft den største værdi for en. Dermed skal ikke være sagt, at forbilledet altid er blevet fulgt, og formaningen altid opfyldt; men så meget tør siges, at overfor begge forældrene er der aldrig sket noget brud på det, og bedre barndomsminder kan vel intet barn have end mindet om et hjem, hvor sandheden var højeste lov.

Når faderen i dette hjem så tillige gennem mange år var byens borgmester, kan det vel forsvares i en artikel om barndommens by at tegne dette billede af hans karakter, selv om det sker gennem en af hans nærmeste pårørende.

I samme nummer skrev Axel og Ludvig Dam et indlæg under overskriften »Byen inde i landet«. Nogle afsnit fra denne beretning bringes her:

Nærmer man sig byen, vil uvilkårlig øjet fæstes ved den hyggelige og venlige valgmenighedskirke Bethania, der i året 1867 opførtes som frikirke for den mand, der er kendt som få andre her på øen. Her lød hans mandige, vækkende røst. Den statelige, myndige mand lykkedes det at samle store forsamlinger, og han fik nåde til at ruske folk op af åndelig dvale.

Nedskriveren af disse linjer har som barn hørt Trandberg prædike i Bethania. Noget indtryk af hans prædiken har jeg ikke bevaret. Mulig lå hans prædikener over barnets fatteevne. Men hvad han hviskede mig i øret, da han engang tog mig som lille purk og fatte mig på sit knæ, mens jeg skuede ind i de øjne, der var så milde, når de hvilede på barnet, – det kan jeg huske! ...

Ved indkørselen til byen har man til højre for sig en af de store, gamle anselige gårde liggende, Hammers ejendom, bygget 1767. Den nuværende ejer, pens. lærer og fhv. borgmester Niels Hammer, værner heldigvis om den og har ikke ladet sig friste til at udparcellere den; kun nogle få af de oprindelige 29 fag hus er skilt fra.

Mogens Jensen Hammers søn, Jørgen Hartvig Hammer, måtte man have med, når der i fordums tid skulle holdes koncert i en eller anden anledning i Aakirkeby. Vi børn så med megen beundring op til denne mand for hans færdighed i at bruge violinen. Een ting vakte vor opmærksomhed: J. Hammer brugte briller med 4 glas, de 2 sad på stængerne på tværs af de andre. Ingen kunne regne ud, hvad de skulle bruges til. Måske kunne de bruges til, hvad

man kalder »stjålne« øjekast. Dette skal ingenlunde være sagt med henblik på brillernes indehaver, men kun med tanken på de sjældne glarøjne.

Skråsoverfor Hammers ejendom ligger lærer i Bodilsker C. Rønnes fødested, hvor den daværende ejer, Edvard Sonne, udlejede en sal, beliggende i husets søndre ende, til M. M. Smidt, der i 1870 begyndte en friskole for drenge, der stadig havde god tilslutning. Et vidnesbyrd herom var, at man efter nogle års forløb opførte en særlig bygning for skolen, det nuværende højskolehjem i Østergade.

Bethania blev taget i brug i november 1867 af pastor Trandberg, og den officielle indvielse fandt sted den 1. december. I 1872 blev bygningen kirke for Trandbergs valgmenighed, fra 1877 var ejendommen udlejet til arbejderfamilier, en tid var der børnehjem i kirkerummet, og 23. september 1894 blev Bethania frimenighedskirke påny. 7. november 1897 blev Bethania indviet som valgmenighedskirke, og i 1912 købte valgmenigheden kirken af fru Trandberg for 8.000 kr. I 1950 købte Indre Mission Bethania, der siden er benyttet som missionshus.

Her ses Bethania fra øst. Bag bindingsværket havde Trandberg konfirmandstue. (Foto: Ilsted Bech).

Smidts gamle elever mindes deres lærer med glæde og taknemlighed; særlig huskes sangtimerne og historietimerne, såvel som de stunder, da S. fortalte historier eller eventyr. Når S. ville fortælle eventyr, skyndte de mindste i klas-

sen sig at gribe hver sin trebenede skrik for at komme til at sidde den kære lærer så når som mulig.

S. ville gerne oplade børnenes sans for storheden og skønheden i naturen. Det kunne hænde, at børnenes forældre stillede med køretøjer for at køre børnene i skoven, men det var ikke ret hyppigt. Fodture derimod var ikke så sjældne, f.eks. til Almindingen, til Graneli og Varperne, til havet o.fl. steder.

Efter at Smidt havde forladt byen, skiftede skolebygningen nogle gange ejer. Sidst ejedes den af lærerinde, frk. Johanne Ipsen, hvis velbesøgte privatskole i 1897 med alle de til byen hørende børn og lærerinden optoges i byens borgerskole.

På den modsatte side af gaden, hvor Hans Peter Ridders ejendom tidligere lå, byggedes forsamlingshuset og et fællesmejeri.

Aktierne i forsamlingshuset var kun på 10 kr. pr. stk. Men mange bække små gør en stor å, og her var mange, der var interesseret i dette hus' opførelse.

Mangfoldige historiske og religiøse foredrag er holdt her. Pastor Henning Jensen talte en tid meget hyppigt, ligeledes højskoleforstanderne, brødrene Johan og Ludvig Bøgeskov. En egen feststemning hvilede over disse store møder og en barnlig glæde og en broderskabets ånd over deltagerne, der kunne give sig udslag i, at endog voksne mænd kunne tage hinanden om halsen eller arm i arm spadsere samtalende henad gaden.

Mejeriet startedes af en del landmænd og avlsbrugere i og omkring byen i 1880. Efter et års forløb forsvandt lederen, der hed Lejdesdorf, og man hørte senere fra ham fra Amerika. Købmand og avlsbruger Ludvig Dam sørgede for driftens fortsættelse, indtil leverandørerne i 1903 blev overflyttet til Brodal mejeri, og fællesmejeriet blev ophævet.

Købmand og avlsbruger Ludvig Dam var ikke blot med i opførelsen af friskolen, forsamlingshuset og mejeriet, men han tog stadig ved den tunge ende og var i sin stille færd Aakirkeby en god mand, der ikke forgæves søgtes, når en god sag skulle gennemføres, eller nød og trang skulle afhjælpes, men han var af den slags mennesker, der ikke lader den venstre hånd vide, hvad den højre gør. Det kunne synes, som om han købte Ridders ejendom i spekulationsøjemed. Sagen forholder sig imidlertid således, at Ridder ingen arvinger havde og ønskede at afhænde ejendommen til Dam, hvem han havde tillid til og troede om, at han ville lade ham bo på gården, så længe han levede. Hans ønsker blev imødekommet. En anden sag er, at L. D. i en opgangsperiode for byen solgte en mængde byggegrunde, ikke mindst på de jorder, der hørte til H. P. R.s ejendom. Men priserne var meget moderate (35–50 øre pr. kvd.alen). Husene i Nygade, Nybyvej, Smedegades forlængelse og de fleste huse i Østergade er byggede på grunde, der er købt af L. D.

Da jernbanestationen skulle anlægges, var der mange af byens indbyggere, der ønskede den lagt til den side, hvor byens udvidelse naturlig syntes at gå, enten mod syd eller øst. Man havde bl.a. imod stationens beliggenhed nord for byen at indvende, at den kom til at ligge så langt fra byen, at den ret stærke stigning ind til byen vanskeliggjorde transporten af varer. Ved banens åbning fandtes der i et af øens blade følgende lidt spydige bemærkning: »Eventuelle rejsende gøres opmærksomme på, at man fra stationen kan øjne byen på et højdedrag mod syd.«

Kannikegårds brand i 1895

En del af Aakirkeby ligger i Aaker, og denne bydel udvider sig år for år. Få tænker vel på, at det var en enkelt begivenhed, der gav stødet til, at denne bydel blev til virkelighed.

Den gamle Kannikegård, der lå umiddelbart vest for Aa kirke, nedbrændte til grunden om aftenen den 25. oktober 1895, og da den nye gård blev opført på sin nuværende plads, var der pludselig åbnet mulighed for boligbyggeri vest for byen. Det gik lidt småt i de første år, men bygningen af centralskolen bevirkede, at der opførtes en række lærerboliger, og LAB gik i gang med at opføre beboelseshuse.

Afdøde folketingsmand Johs. E. Larsen, der i nogle år boede i et hus, der var opført på brandtomten, skrev for nogle år siden i »Bornholmeren« om denne brand, og det hedder i denne beskrivelse:

Blandt de store gårdbrande før i tiden blev Kannikegårds-branden gennem flere årtier stående i folks bevidsthed som et levende minde. For det første knyttede der sig mystik til denne uopklarede brand. For det andet var der gårdens historiske tilknytning til Aa kirke. Her havde Lunde-kanniken og andre gejstlige boet, fra gårdens salsvinduer kunne man gennem de åbne kirkedøre se alteret inde i kirken. Desuden betød branden, da gården jo blev flyttet uden for byen, at Aakirkeby kunne gå i gang med at afvikle sin landsbytilværelse. En ny bydel opstod, hvor gården havde ligget, ganske vist på den anden side kommunegrænsen, men hvad –. Får år efter kom jernbanen, og staden »inde i landet« ændrede sit bybillede. Nye huse opførtes, og landsbypræget forsvandt.

Da brandskæret ved $10^1/_2$-tiden begyndte at flakse op mod den mørke aftenhimmel, var gårdens ejer, enkefru Vesth, hendes familie og folkene gået til ro. Kun forvalteren, Markus Kjøller, der var gået i byen, var oppe. De fleste af byens borgere var efter den tids skik også gået tidlig i seng. En og anden plir-

rede halvt i søvne med øjnene, da himlen farvedes rød. Så lød det i gaderne: Kannikegården brænder!

Den første, der mødte på brandstedet, var nu afdøde skræddermester Jul. Andersen, som den gang boede lige over for gården. Han vågnede ved brandbulderet, sprang straks i bukserne og ilede uden anden påklædning til gården og vækkede familien Vesth, som måtte springe ud gennem vinduerne. Gårdens karle og en gammel røgter blev vækket i sidste øjeblik. Ilden greb så hurtigt om sig, at den ene seng allerede var antændt, før folkene nåede ud i det fri. Når ilden bredte sig så hurtigt, var det, fordi branden opstod i gårdens sydvestre hjørne, her pustede en stærk sydvestvind til ilden, så de stråtækte længer i løbet af et øjeblik stod i lys lue. Datidens brandvæsen formåede næppe ret meget. Det stærke brandskær, som kunne ses over hele øen, fik brandvæsenet i Rønne til at rykke ud hen ad midnat. Da man nåede Nylars, var klaringen taget kendelig af, de gæve brandmænd, som gerne ville se dyner, vendte næsen hjemad. – Går-

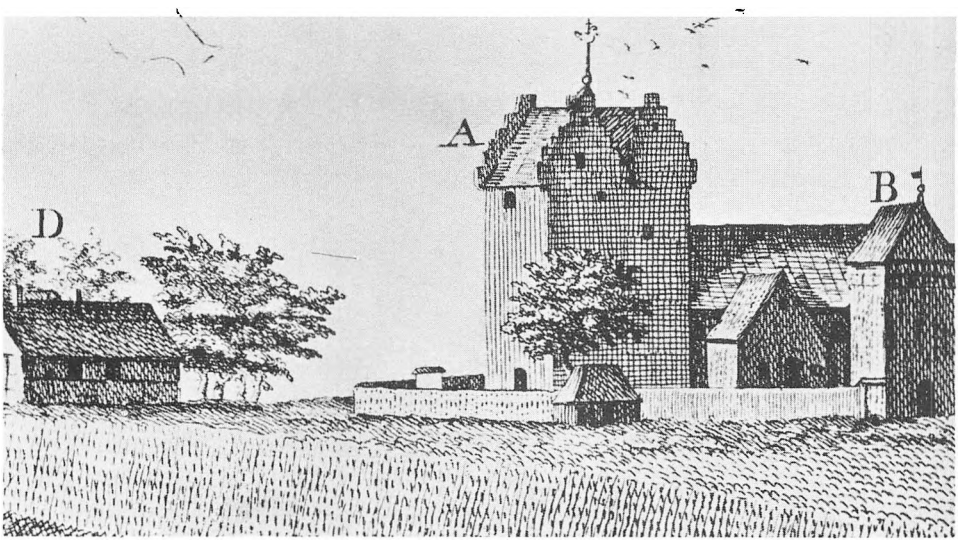

Denne tegning er fra 1754 (Thurah). B viser klokketårnet, og D er Kannikegård, som den var placeret dengang. Senere rykkede gården næsten helt hen til kirkegårdsmuren. »Anno 1334 skænkede ærkebiskop Carl af Lund noget gods på Bornholm til underhold for en af domkapitlets kanniker. Dette gods blev heraf kaldet Kannikegårde«. Således indledte Herman Kjøller sin redegørelse, når han som inspektør viste gæster rundt på forsøgsgården Kannikegård.

Efter reformationen var gården en tid præstegård, indtil den nye præstebolig opførtes i 1624. Præsten Hans Poulsen Ancher i Hasle fik brugsretten til Kannikegård som belønning for sin medvirken til Bornholms befrielse 1658.

den var for øvrigt allerede på det tidspunkt nedbrændt. Hele gårdens besætning gik til. 40 kreaturer, 8 heste og 20–30 svin samt fjerkræet indebrændte. Et af de få dyr, der blev reddet, var gårdens hund. Men den måtte alligevel lade livet kort efter. De følgende nætter søgte hunden op til brandtomten, her sad den og hylede på en så uhyggelig måde, at man måtte lade det tro dyr skyde.

Et gammelt billede af Vesterbro med Sæbehuset til højre. K. Breining Pedersens kolonialforretning grundlagdes den 4/5 1877 af H. N. Kofoed, far til den senere ejer, Carl Kofoed, der var svigerfar til Breining Pedersen. Blomsterforretningen startedes i 1922 af Elisabeth og P. A. Kofoed. Kofoed overtog forretningen i 1917 efter Josef Kjøller, og han fortsatte i starten dennes cykleforretning.

Manufakturforretningen blev bygget i 1900 af skrædermester Anton Hansen, der den 1. juli 1918 overdrog forretningen til sønnen Johannes Hansen. Dennes søn, Mogens Hansen, driver forretningen i dag. Bygningen er udvidet flere gange, og den nuværende facade kom til i 1965 lige før jul.

I 1904 flyttede Hans Chr. Nielsen hen på hjørnet af Storegade og Møllevej, og i 1937 overtog sønnen Carl Edv. Nielsen virksomheden, hvor han drev cykleforretning og mekanikervirksomhed. Nu er der indrettet installatørvirksomhed i lokalerne

Den voldsomme brand på den store gård så tæt ind på byen var ikke uden yderligere fare. Men den samme vind, der satte fart i ilden på brandstedet, var gunstig for Aakirkeby. Man slap for det, som under andre forhold måske havde ført til en katastrofe. Ikke mindst, da man manglede både vand og sprøjter til at bekæmpe en større ildløs med.

Årsagen til branden blev aldrig opklaret. Der var dem, der påstod, at det havde lynet et par gange, men ingen havde hørt torden. Elektricitet fandtes ikke, så her var ikke noget at hente. Byfoged Smidt i Nexø, der forestod rettergangen, lod en tidligere straffet person, man havde set luske om i beruset tilstand ved gården, anholde. Manden kunne imidlertid klare for sig, så man var nødt til at slippe ham ud af buret igen. Adskillige år senere blev der i forbindelse med en anden brand rettet mistanke mod en gammel sømand, men også her måtte man lade sagen falde. Den eneste, der blev dømt, var brandfogeden. Smidt gav ham nemlig en bøde, fordi den gode foged var ankommet lovlig sent til brandstedet.

Sådan så præstegården ud i 1930 efter restaureringen 1928/29

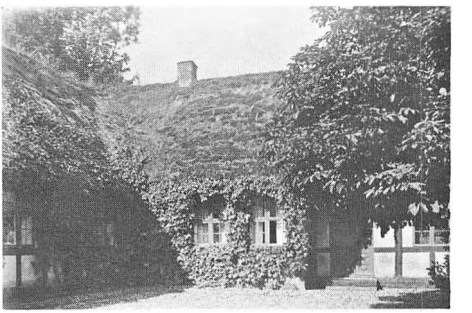

Vestre længe 1927

Havestuen 1927

Idyl 1927

Brandforsikringsselskabet så dog anderledes på brandfogedens indsats ved branden og forærede ham en merskumspibe, og skræddermester Andersen fik af selskabet et gratiale på 10 kr. for sin raske optræder ved at purre beboerne ud af den brændende gård. Byfoged Smidt ville også vise Andersen en påskønnelse. Han bad derfor stadens ordenshåndhæver, gamle politibetjent Due, om at hente Andersen hen på rådhuset til nogle anerkendende ord. Due, der var noget tung-

hør, fik ikke rigtig fat på, hvad sagen drejede sig om ud over, at han skulle gå hen til Andersen. Han var ikke meget for at spørge sin strenge overordnede, Smidt blev let irriteret. Due sjokkede så af sted til Andersen og spurgte, om han kunne tænke sig at have bedrevet noget, der nødvendiggjorde hans nærværelse i retten. Andersen var sig ikke noget lovstridigt bevidst, og betjenten gik med den besked. Andersen fik derfor ikke de hædrende ord, der var tiltænkt ham, hvorimod Due fik en overhaling af Smidt.

Den uhyggelige ildebrand i 1895 vakte stor opsigt ud over øen, i flere dage valfartede folk langvejs fra til stedet. Derimod affærdigede øens dagblade branden med en kort omtale. – Man skulle ellers tro, at det var stof. Samme dag, som Kannikegård gik til, futtede »Sigtebækshuset« i Østerlars af. Denne brand fik blot 10 linjer i »Bornholms Tidende«.

Det siges, at man ved oprydningen på gårdens tomt fandt et par ukendte underjordiske rum, som mentes at hidrøre fra en endnu tidligere Kannikegård. Da gården skulle genopføres, blev bygningerne flyttet udenfor byen. Det gav lys og luft til staden. Samtidig opstod et problem for byens vise fædre. Nybyggeriet samlede sig nemlig på gårdens tidligere plads – og den lå i Aaker kommune.

Som Aakerlund så Aakirkeby

Den 3. september 1962 holdt håndværkerforeningen 100 års fødselsdagsfest på Højskolehotellet. Ved denne lejlighed var det meningen, at forfatteren C. J. E. Aakerlund, Hasle, skulle holde et foredrag om Aakirkeby i gamle dage, som han kendte byen fra sine år her. Aakerlund måtte melde afbud på grund af sygdom, men foreningens daværende formand, smedemester A. P. Eriksen, oplæste forfatterens manuskript.

Foreningen har opbevaret denne tale, som Aakerlund desværre ikke selv fik holdt, og her gengives redegørelsen i sin helhed.

Det der prægede Aakirkeby for 75 år siden var, at det var en gammel by, som på de fleste områder havde bevaret sit fra fædrene nedarvede både udseende og liv.

Avlsbrugergårde var de fleste bygninger i hvert kvarter af byen. Husene var ikke alene i gammel stil og af bindingsværk, men mange af dem meget små og lave som f.eks. dem, der lå ved Storegade, hvor siden byggedes boghandel og bank af den kendte skræddermester og senere hotelejer Mortensen i Østermarie, og i Svanekegade lå i forlængelse af Peter Sonnes staldlænge en række små huse, som beboedes af ældre kvinder, og senere af en børnerig familie.

Byens torv flakeredes på øst- og nordsiden af Absalon Kofoeds og Ludvig Dams avlsbrugergårde – Kofoeds var den ældste, men smukkeste med sin lange facade, smårudede vinduer og indkøreport.

Den vestre side af torvet var den store ejendom, hvori var bageri og posthus, og mod syd lå den gamle vejkro, hvor for 75 år siden byens graver og ringer boede, og ved siden lå da som nu den skønne bygning, hvor Sine Juhl boede.

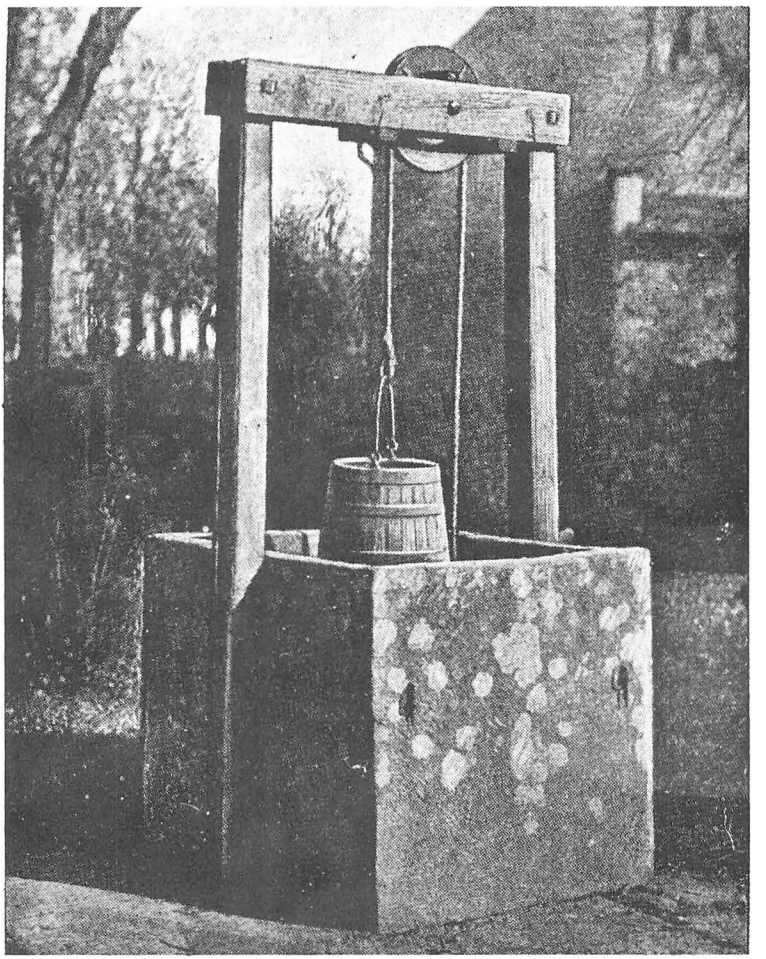

Den gamle brønd på kirkegården har i flere år været i en dårlig forfatning, og der har været fare for, at børn skulle falde ned i den dybe brønd. Menighedsrådet besluttede i sit møde i december 1968 at istandsætte brønden, der er den eneste af byens gamle brønde, der er bevaret. Billedet viser brønden, som den så ud for mere end 50 år siden. Fra Trap

Nede i Østergade, der af folkevittigheden blev kaldt Balsamgade, lå Karl Dams mejeri, hvis afløb af vand og mælkeblanding gav omgivelserne en duft, særligt på varme sommerdage, som var årsagen til balsamnavnet. Det var jo længe før, kloakerne holdt deres indtog i byen.

Men der var også i tiden omkring og efter for 75 år siden enkelte bygninger, som gav byen sit præg, således det store Kanns hotel med den i faretruende stilling ud over gaden hængende tværgavl på facaden. Noget, som kun kan sammenlignes med det skæve tårn i Piza, og sikkert kan blive en værdig og enestående turistattraktion for byen, om den bliver rigtigt udnyttet. Og så var der den i flot rosenborgstil byggede Christianne Sonnes Modesalon, hvorfra alt moderne i by og sogn beherskedes.

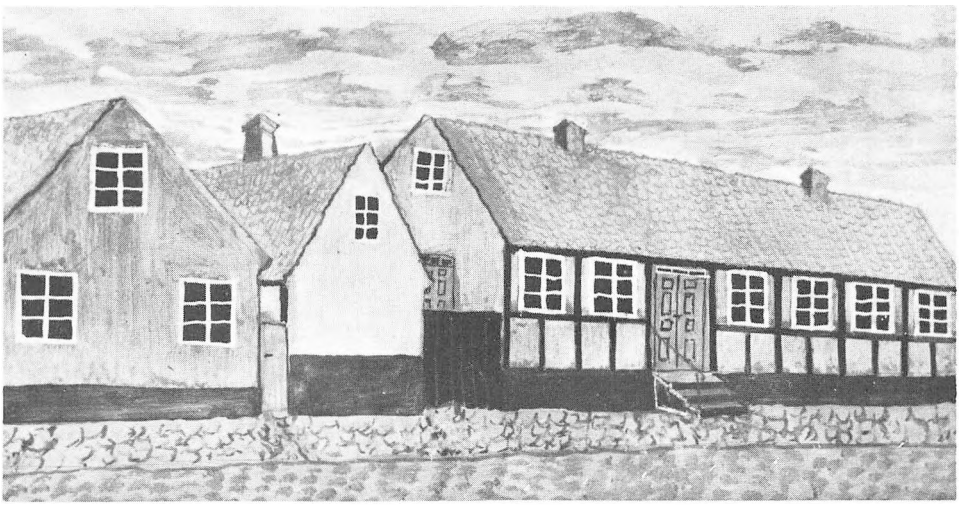

Maler Laus tegning forestiller den nederste del af Kanns Hotels forgænge". Huset længst til venstre er urmagerforretningen på hjørnet af Eskildsgade og Østergade

Byens erhvervsliv var præget af, at det var en by, som lå i et stort og rigt sogn, og at den var beskyttet af det såkaldte læbælte, så der ikke måtte være nogen købmand eller handlende indenfor et område af en mil.

Store købmandsgårde var der flere af, og handelen gik livligt, helt nede fra Boderne og oppe fra Almindingen kom konerne vandrende med kurve og knyder for at bytte med æg, smør og andet hos købmanden for hans varer.

Mærkeligt er det, for selv om byen lå inde i landet og dermed langt fra havet, var den altid godt forsynet med sild og fisk på pladsen syd for kirken, det såkaldte Sildetorv, og ved efteråret kom prangere helt fra Årsdale med vognen

fuld af sild, som solgtes til byens folk til nedsaltning til vinterforbrug, hvori salt sild indgik som den største del af ernæringen for både store og små.

Af håndværkere var der så godt som af alle slags, dog ikke vævere, fajancere, lysestøbere og hattemagere, men derimod en huemager.

Alt var jo håndarbejde, der udførtes, dog var i forbindelse med en vindmølle opstillet en sav, som udførte tunge kløvsav, og hen ved århundredeskiftet fik smed Becker en petroleumsmotor opstillet i sit værksted, hvilket vakte stor opmærksomhed i hele byen.

Maler Lau er også mester for denne tegning, der forestiller den del af det gamle gæstgiveri, der lå nærmest Torvet. Bygningen til højre blev til Faarbæks manufakturbutik, nabo til rådhuset. På skiltet over porten synes at stå »Gæsgiver«. Mellem porten og døren var der butik. Når man gik ind gennem døren, gik man gennem en gang hen i gæstgiveriet, der var indrettet i den senere manufakturforretning, der ikke havde dør ud til gaden.

Laus tegninger er stillet til rådighed af snedkermester H. J. Beck.

For at kunne give folk, såvel byens egne som besøgende, lejlighed til at stille sult og slukke tørst, var der mange beværtninger. Foruden de to hoteller, var der to beværtninger på Vesterbro, nemlig gæstgiver Olsens, blikkenslager Jakobsens, populært kaldet »Sjæjggjaholled«, Rasmussens i Østergade og Madvigs på Storegade, og sammenbygget med denne beværtning var Frelsens hærs lokale, så noget godt at få, var der, hvilken dør man gik ind ad.

Foruden disse her nævnte beværtninger, havde byens trommeslager, den gamle skræder Jakobsen i Svanekegade, også beværterbevilling, men den benyttedes kun ved skovauktioner og på markedsdagen.

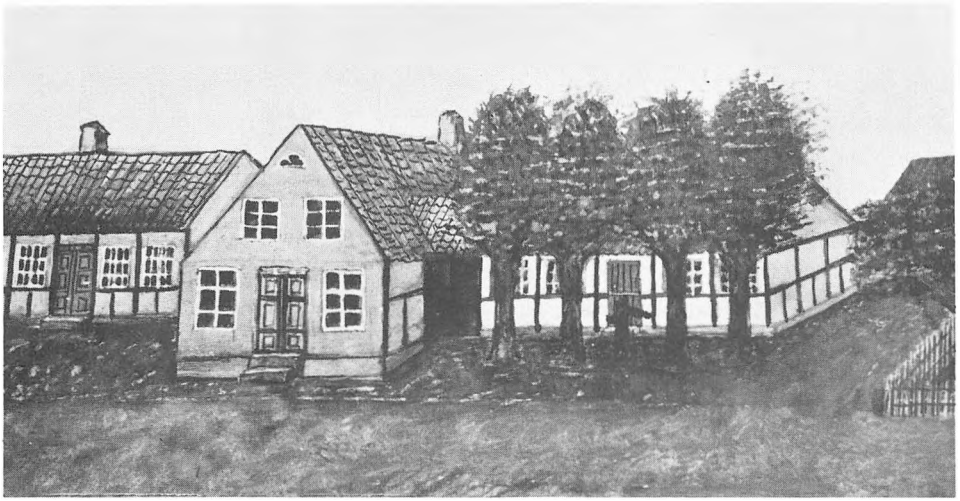

Denne tegning er udført af maler Lau efter hukommelsen. Den skal forestille den ejendom, der lå, hvor nu Eskildsgade 10 (installatør Knud Jensen) ligger.

Samme ejendom efter ændringen ca. år 1900 – set fra haven. Daværende ejer, dyrlæge Jacob Albrechtsen, med hustru og datter (fru Nissen Petersen) er med på billedet.

At befolkningen i byen og sognet også kunne købe deres forbrug af brændevin på brænderiet, nævnes kun for en fuldstændigheds skyld, men da salget der kun skete i større kvanta, ikke mindre end fire potter ad gangen i lejle eller store lerdunke, skete det ikke så sjældent, at køberen, hvis han var fra landet, ikke nåede længer end lige ud for byen, før han nød dunkens eller lejlens kluk-kluk med lukkede øjne og et lyksalighedens træk på sit ansigt, og en stille hvile i forbindelse dermed.

Byens belysning var mangelfuld, men blev ret god, da der anskaffedes petroleumslygter. Disse passedes i flere år af en halvt forsumpet skræddersvend, som i anledning af sin deforme ryg kaldtes Peter-pokkel. At det ikke altid var morsomt at have denne bestilling, forstås af, at om ikke stormen slukkede lygterne for ham, så var byens læredrenge villige hjælpere.

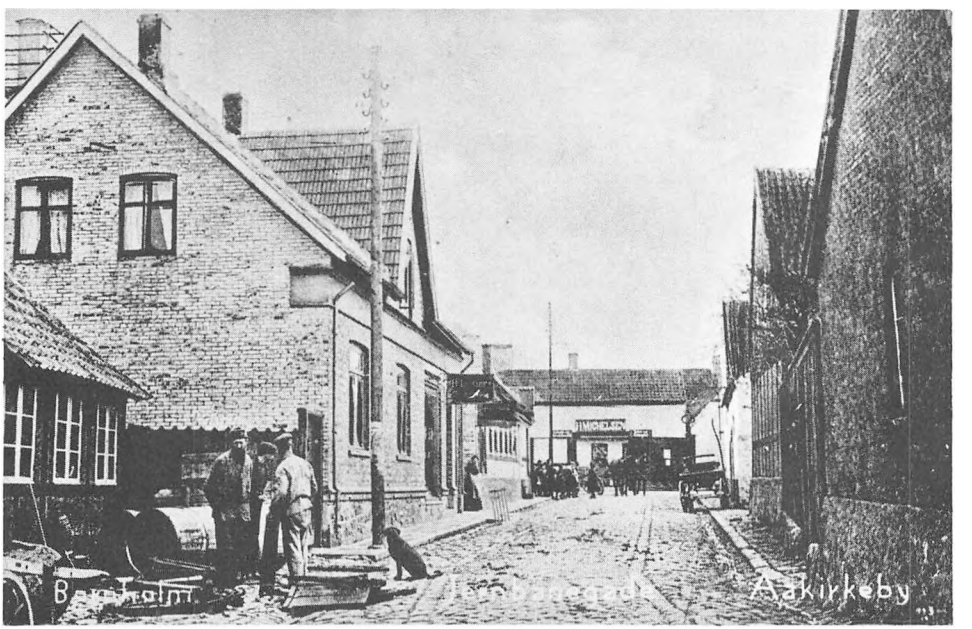

Den øverste del af Jernbanegade omkring 1910. Til venstre ses bødkeriet i nr. 8–10. Herrerne er bødkermester Svendsen senior og junior og med ryggen til Aakerlund. Til højre ses degneskolen, og for enden af gaden Simonsens gård, der dengang ejedes af H. Michelsen.

Forlystelseslivet var ikke så udviklet som nu i vore dage. Der holdtes nogle enkelte baller nærmest sammenskudsgilder, men ellers var det høstgilderne i de mange avlsbrugergårde, som udgjorde den største part af det mere lystige liv hos byens borgere.

Det hændte, at enkelte omrejsende skuespillerselskaber kom til byen og holdt forestillinger i hotellets sal, og det var en begivenhed af rang, når det skete. Man mødte altid til disse komedieaftener i fuld galla; det gav stemning på begge sider af rampen. Særlig damerne fik her lejlighed til at vise deres toiletter i form af højhalsede kjoler, hvis liv var så snævert syet og yderligere gjort smallere af den tids brugte snøreliv, at en voksen mand med lethed med sine hænder kunne gribe om det, og så var de behængt med fine blonder og kniplinger og ægte guldbrocher. Det var ikke som nu, da damerne og herrerne med for den sags skyld møder op overalt, selv til begravelser uden så godt som noget på kroppen.

Andre begivenheder og tildragelser, som berørte byen og dens borgeres interesser, var markedsdagene og valgdagen.

De to gange om året, der holdtes marked, var den første fredag i april og oktober, var dage, som ikke alene forberedtes længe forud både i tale og gerning, men også mindedes længe efter af mange.

På torvet kom der folk andre steder fra og opstillede boder og borde, hvor der handledes med fajancevarer, trævarer, huer og hatte og forskellige andre ting. Folk fra landet, som havde bikuber, havde svovlet bierne til døde og taget honningkagerne ud, og på markedet solgtes de i stykkevis for en fem eller tiøre.

Skrædder Jakobsen havde sit telt opstillet, og det var ikke små sype, der blev nyt i dagens løb, hvilket tydeligt både hørtes og sås, efter som dagen gled, og ikke så sjældent skete det, at de af de små sype forøgede kræfter skulle have udløsning, hvilket dog afværgedes af de tolv mand, som udgjorde byens ordenskorps sammen med politibetjent Due, en slags sikkerhedsgarde i lighed med de, der nu sendes ned til besatte steder i Afrika, hvor lysten til at slås også findes.

Troldsvendsen fra Småland optrådte som en slags fakir med skarpe knive, som han stak gennem arme og ben, uden at der kom blod, men det så dog så fælt ud, at mangen en bondepige, som i dagens løb havde fundet sig en kæreste, kærligt med et koket lille hvin klyngede sig til hans arm – et tegn på spirende kærlighed, der for manges vedkommende kom til at vare livet ud.

Om aftenen var der bal et eller andet sted, hvor der var en sal, som egnede sig, og ikke altid endte en sådan aften med lutter forelskelse og kærlighed, men stundom også med brådne pander, og krigserklæringen var som oftest forsmået kærlighed hos den ene part, og spirende og gengældt kærlighed hos den anden.

Når karusellen, der om eftermiddagen havde gjort stor lykke og fået de unge mænd til at vise deres færdighed i at ride på træhestene, medens vinden satte sus i pigernes lange skørter, så de blev helt kåde, standsede ved midnat, var markedsdagen til ende, og hos mange gjordes regnskabet op, vel ikke altid stort anderledes til, end i eventyret om, hvad fatter gør, er altid det rigtige –

Valgdagen var vel nok den største af byens store dage. Her kom de jo fra det halve af Bornholm, kørende, ridende og gående, og selv om kvinderne ikke havde stemmeret dengang, så var det alligevel en dag, hvor alle skulle afsted, for der blev jo lejlighed til at besøge familie, venner og bekendte.

Alene klædedragten, som den vistes den dag, var som at se et blomsterbed med mange forskellige slags blomster i farver og kulører.

Kisteklæderne, som luftedes den dag, var af alle mulige slags faconer og farver, arvede fra slægt til slægt med skrå skuldre, korte skøder, indsyede i livet og med store hornknapper. Bukserne var smækkebukser, hvor smækken i mange tilfælde hang slap eller strammede, efter som bukserne i sin tid var syet til en, som var rund, eller til en, som var mavergaln. Hatte og huer var som regel altid afbleget fra sort og til det skønneste grønne. Fodtøjet hos mændene var firkantsnudede skaftestøvler. Bønderne var som regel finere i tøjet, i alt fald nogle af dem. Kvinderne havde naturligvis iklædt sig deres fineste som regel sorte og højhalsede kjoler med skørter så lange, at de måtte holdes oppe, for ikke at ase støvet for meget op. Ydertøjet var lange kåber eller korte trøjer med skinkeærmer, og sko og strømper sås ikke, de var skjult for mandfolkenes nysgerrige blikke af skørterne.

Et kapitel i foreningens historie, som gav anledning til den store udvikling i byen og dens erhvervsliv, var, da man i første halvdel af halvfemserne begyndte at snakke om anlæg af en jernbane fra Rønne til Nexø og naturligvis med ophold i Aakirkeby.

Tanken om jernbane fandt naturligvis stor tilslutning blandt byens borgere, men samtidig delte den byen i to partier, et sydparti, og et nordparti.

Aakirkeby station i damptogenes tid.

»Her hviler Schweder Kettingk og hans tvende hustruer. Eller hvilede. Graven blev åbnet ved restaureringen, og så vidt man forstår sløjfet, det er ikke ganske klart.

I graven lå skeletterne af en høj mand og to kvinder, de blev desværre som så mange ikke ordentligt undersøgt.« Således skriver Palle Lauring i »Bornholm«, der udkom 1963. Dette billede viser, at graven under koret i Aa kirke ikke blev sløjfet. Billedet blev taget af B. Ilsted Bech den 4. oktober 1960 under den sidste restaurering. Der blev lavet et lille hul i gulvet, så et fotografiapparat lige kunne komme til at fungere. Beklageligvis fik ingen sagkyndige lejlighed til at bese graven, ikke engang sognepræsten.

Sydpartiet ville have jernbanestationen lagt syd for byen, medens nordpartiet ville have den nord for byen.

Nordpartiet fik en vis støtte hos daværende landstingsmand M. Jensen, Limensgård, mod han til gengæld fik støtte i sin plan om at føre banen ned gennem Ugleenge, en plan, som sydpartiet hånende betegnede for kun at være, for at landstingsmanden så kunne køre omtrent til sin gård med toget.

Da nu det så mindre godt ud for sydpartiet og dets plan om stationen syd for byen, blev man enige om at sende en deputation over til København for at tale med ministeren personligt.

Man valgte tre mand til at rejse, og blandt disse var der en smed, hvis hænder var så store, at han ikke kunne købe færdige handsker, og sådanne skulle

man jo have på, når man skulle tage den høje minister i hånden. Der blev så ikke andet at gøre for smeden, end at han en dag måtte tage til Rønne, og hos gamle garver Lyster købe et handskeskind, som var så stort, at han hos Sina Skov i Østergade kunne få syet et par handsker, som var store nok.

Da deputationen så skulle træde ind for ministeren, skete det uheldige, at smeden fik fat med sine skosnuder under det tykke gulvtæppe i ministerens kontor og snublede, så han kom til at ligge på ryggen indenfor døren og fægtede med sine vældige behandskede hænder i luften.

Da ministeren så dette syn, kom han til at grine så hjerteligt, at han for anstandens skyld måtte trække sig tilbage til sine indre gemakker, og da de andre deputationsmedlemmer fik smeden op på ret køl igen, blev døren lukket for dem, så de kunne komme igen en anden dag – slaget var tabt, stationen kom til at ligge nord for byen, og hvilken skuffe i chatollet, de fine handsker kom til at ligge i, melder historien intet om.

Da banen den 12. december 1900 blev åbnet, indledtes et nyt afsnit af Aakirkebys historie, som spores den dag i dag.

En gammel Aakirkeby-horra

Enj besker syp!

Martin Andersen Nexø's roman »Pelle Erobreren«, der jo for store deles vedkommende foregår på Bornholm, indeholder blandt andet en del skildringer af værtshusliv i gamle dage, nærmere bestemt sidst i forrige århundrede.

Egentlig smukke og tiltalende er disse skildringer ikke. At de vel sagtens ikke er anderledes, end virkeligheden den gang formede sig, bliver jo så en anden sag. Men når mange mennesker mener, at dette er den eneste og virkelige side af livet sådanne steder, da er dette ikke rigtigt. Det har også sine pæne og tiltalende sider. Og gæstgiveri og beværtninger har også sin opgave her i verden og sin del i den udvikling, der foregår og stadig er foregået.

Og i det følgende skal da gives en beskeden skildring af livet i og omkring gæstgivergårde og beværtninger i gamle dage og af tilstande og begivenheder, som har tilknytning dertil, således som de lidt ældre iblandt os har oplevet det, og således som det har formet sig i en enkelt bornholmsk by – Aakirkeby.

Der var for et halvt hundrede år siden mange beværtninger, ikke så lidt flere end nu, og der var vel en del, der førte en lidt lyssky tilværelse som smugkroer – før beværterloven af 10. maj 1912 var der ingen særlig kontrol med sådanne steder.

Vistnok det sidste sted i Aakirkeby, hvor der holdtes beværtning, og hvor man altså ikke pyntede sig med betegnelsen hotel, var »Kål Razmesa« bevært-

ning på Vesterbro. Dens indehaver, Karl Rasmussen, havde på et tidligere tidspunkt beværtning i Østergade i smedemester Andr. Eriksens nuværende ejendom. Da han samtidig gik landpost, tjente han efterhånden en del penge, og han købte da Bjergegaard i Vestermarie og var landmand en del år, indtil han købte ejendommen på Vesterbro, hvor gæstgiver, skomager Olsen tidligere havde boet, og således atter blev gæstgiver i Aakirkeby.

I blomsterhandler P. A. Kofoeds to-etages ejendom tæt ved var der også i sin tid beværtning. Det var glarmester Jakobsen, der var indehaver af denne forretning, der gik under det populære navn »Sjægjholled«. En anden beværtning længere inde i byen bar navnet »Ruzholled« eller »Ruzholla«.

Ikke mindre end tre gæstgivere med navnet Jakobsen var der en tid i byen. På Torvet, hvor skomager Elon Hansen nu bor, lå graver Jakobsens lille hus, hvor der også var beværtning. Særlig på markedsdagene var der god søgning der.

Den tredje gæstgiver Jakobsen boede i det lille hus, som står endnu i Svanekegades skrås overfor sparekassen. Hans beværtning var vistnok i mindre stil, men Jakobsen var meget kendt, fordi han altid holdt beværtning på de mange auktioner, der dengang holdtes omkring på gårdene.

Et koldt levebrød var denne forretning. Som regel holdtes der auktion i skoven over træ og brænde om formiddagen, og der fortsattes så på gården – efter en middagspause – med at sælge kælvekvier, gylter, skalotter, oksekød o.s.v. Fuldmægtig Schørring, der i de tider var Auktionarius, gav sig gerne god tid og skulle altid have den sidste femogtyveøre med, og imens stod Jakobsen og hans damer i den åbne vognport, de havde fået anvist som stade, og frøs bitterlig.

Men god forretning var der som regel. Den bekendte Ludvig Jyde havde engang fået lidt rigeligt af de våde varer, og en nyankommen auktionsgæst sagde da til ham: »Du er jo fuld, Ludvig«. Men Ludvig Jyde gav ham svar: »Ja, fujler e jâ, mæn de går å maj ijæn. Mæn du e dommer, å ded går alri å daj«.

Det var den samme Ludvig Jyde, der engang nedsatte sig som hesteslagter i Aakirkeby. Han indrykkede da i de bornholmske blade en annonce, der sluttede således: »Raske Folk – Raske Heste – Møder straks. Ludvig Petersen, Aakirkeby«.

Endnu en vigtig funktion havde gæstgiver Jakobsen, idet han var indehaver af embedet som kommunal trommeslager. På sine gigtsvage ben, sommetider efterfulgt af en flok træskoklaprende børn, vandrede han byen rundt med en mægtig tromme, som han buldrede på. En fast annonce, der altid bragtes med stående sats, for at tale i bladsproget, var følgende: »Dær e kommed et Parti Sijl, dær sælles i Svæijn Annars Går«. Undertiden var det en fed hest, der slag-

tedes hos slagter A. P. Nygaard, men også kommunale bekendtgørelser bragte han. Også når et omrejsende teaterselskab gav »Galla-Forestilling« på forsamlingshuset, var det Jakobsen og hans tromme, der besørgede reklamen.

Fremmedordene kneb det selvfølgelig med, og rent galt blev det nu engang, da kongelig kapelmusicus Fini Henriques agtede at give en fin koncert på Kanns hotel. Fini Henriques blev efter sin hjemkomst fra klippeøen interviewet af en emsig journalist fra et københavnsk dagblad. Journalisten gengav trommeslagerens meddelelse i flere forskellige versioner, hvoraf den sidste lød således: »Kongelig Kamelfysikus Fine Henriksen slagtes i Aften paa Kanns Hotel. Pølserne faas i Morgen hos Slagter Pedersen«.

I sandhedens interesse må det oplyses, at det ikke var Jakobsen, men hans efterfølger i embedet, der vandrede med trommen for Fini Henriques den gang. Måske kludrede han lidt i det; troligt nok er det i alt fald, og der er jo meget, der kan bruges af »verdenspressen« i en stoffattig tid.

Nu er »Trommeslaaer Jakobsen« forlængst død og borte. Også auktionerne er ophørt. Andre institutioner har overtaget deres virksomhed, ligesom aviserne har overtaget trommeslagerens funktion. Tider skifter, og skikke og fremgangsmåder skifter med dem.

Byens lange hovedgade, nu Storegade og Eskildsgade, havde beværtninger i overflod i hine tider. Når håndværkersvendene promenerede på gaden søndag eftermiddag, var det en passende tur at gå mellem to genstande fra Karl Rasmussens på Vesterbro og til Madvigs overfor Doktorbakken. Madvigs gæstgiveri, der endnu vil mindes af de fleste Aakirkebyborgere, havde til huse i den præsentable toetage, hvor sadelmager Johs. Funck nu bor og har sadelmagerværksted i den gamle skænkestue.

Længere oppe i gaden, hvor urmager Henriksen nu har sin butik på hjørnet, boede Kål Lau, der også havde beværtning, og lige vest herfor lå det bekendte Jæppa Væstes. Jeppe Vesth skal oprindelig have boet i den ejendom, der nu ejes af borgmester Nissen Pedersen, hvor han også havde lidt beværtning.

Og så kommer vi til Kanns hotel. Her boede i halvfemserne købmand Pedersen. Den store købmandsgaard, hvori der blev drevet både avlsbrug, købmandsgård og beværtning, strakte sig dengang helt op til rådhuset. Midt i halvfemserne købtes så denne købmand Pedersens gård af Kann, der før den tid havde været mejeribestyrer i Poulsker, og som byggede hotellet, der nu er det største i byen. Den store sal, der delvis byggedes på Jæppa Væstes nedrevne hus, opførtes dog på et senere tidspunkt af frk. Gertrud Munch, der var hotellets stilfulde indehaverske i en årrække.

På det heromhandlede tidspunkt, i halvfemserne – det var jo før jernbanens tid – gik der fast dag- og postvogn mellem Rønne og Nexø, og under opholdet i

Aakirkeby blev hestene staldet ind hos købmand Pedersens, medens kusken tyede ind til Jæppa Væstes, hvor han fik sin fortæring med dertil hørende sypa. En af dagvognskuskene fra den tid har fortalt, at han somme tider sad i et værelse på loftet sammen med gode venner og fik et lille slag kort. Når de så blev tørstige, tog de en kost, der stod i krogen, og signaliserede ned til skænkestuen. Når der blev banket fire gange i gulvet, kom pigen op med fire bajere; skulle de kun have to, bankedes der to gange o.s.v.

Aakirkebys største og mest mondæne hotel efter den tids forhold var Hotel Rønne. På stedet, hvor dette ligger, boede midt i forrige århundrede skrædder Jens Hansen Rønne. Han drev tillige et lille avlsbrug og blev senere handlende og gæstgiver.

Skrædder Rønnes datter, Trine Rønne, der arvede gæstgiveriet efter ham, blev gift med Rasmus Hansen, som stammede fra Tåsinge, og omkring vèd år 1887 byggede de så den smukke, solide 2-etages bygning, hvor hotellet nu har til huse. Efter Rs. Hansens død blev hans enke gift 2. gang med ingeniør Holger Hansen.

Der manglede dengang, omkring ved århundredskiftet egentlig ikke forsamlingslokaler i Aakirkeby. Der var jo forsamlingshuset og Teknisk skole, der begge kunne tage ret store møder og rumme mange mennesker. Ingen af disse steder havder imidlertid køkken eller fast servering, og det var derfor Hotel Rønne, der tyedes til, når der skulle være noget med fællesspisning eller kaffebord. Her holdtes fest, når en eller anden af byens borgere havde jubilæum eller på anden måde skulle hædres, og her var det, Håndværkerforeningen, der på den tid oplevede en af sine glansperioder under savmøller Peter Møllers håndfaste ledelse, holdt til og afholdt sine festligheder og sammenkomster.

Der var altid godt besøg på Hotel Rønne, nær som det lå ved byens centrum. Der holdt sognerådet sine møder, og der lignedes skat. Og ikke mindst var det store dage, når mejeriet Brodal havde udbetaling af mælkepenge. Mange af mejeriets godt 300 leverandører havde ærinde på hotellet for at betale brandforsikring, skyld til udmarken og lignende. Andre tyede derhen alene for at få en forfriskning. Så dækkedes der op på den store sal ovenover porten. Der mødtes man med venner og naboer og fik en hyggelig stund ud af det. En almindelig fortæring dengang var en syp og en kage og »en hal øl«, der serveredes af Lise med et uudgrundeligt smil og et venligt »Vassego«.

I ca. 45 år var Lise (hun hed Elise Kofoed) serveringsjomfru på Hotel Rønne. Trofast og pålidelig, ens mod alle og venlig mod alle, passede hun sin gerning, lige til hendes hår blev gråt, og benene begyndte at svigte. Lise vidste altid at sætte sig i respekt. Hun var respekteret af alle, kendt af alle og afholdt af alle. Det var en almindelig talemåde at »gå ind til Lise og få en genstand«, og når

Tærskeselskabet eller Kontrolforeningen skulle have møde, sagde man: »På lørdag aften kl. 8 hos Lise«.

Helt indtil 1933 passede Lise serveringen på Hotel Rønne. Så kunne hun ikke mere. En anden tog hendes plads, og få år efter døde hun på Aakirkeby Sygehus.

Men for mange af de lidt ældre er Lise og Hotel Rønne blevet et kært gammelt minde, og derfor er det, at der her er gjort et forsøg på at riste et par minderuner om disse længst forsvundne dage.

Da dette billede blev taget, kunne manden, der står på Birgersvej, se den østre side af Jernbanegade, for den vestre var endnu ikke blevet bebygget. Der var heller ikke noget, der hed Gregersgade, og der var ingen huse på Birgersvej. Bygningen til venstre er bryggeriet.

Også på valgdagen var der travlhed på gæstgiverier og beværtninger. Det var jo i de tider, da afstemningen for hele 2. valgkreds foregik i Aakirkeby. Om formiddagen foregik valghandlingen på Torvet, hvor der holdtes valgtaler fra tribunen af kandidaterne og deres ordførende stillere. Og resten af dagen foregik så afstemningen rundt om på skolerne og andre dertil passende steder.

Og på beværtningerne kunne vælgerne få mad og drikke efter at have udført deres borgerpligt. Ud på aftenen, når de mere fornuftige var kørt hjem, kunne valgstemningen stige til hektiske højder.

En lille historie om stemningen på valgdagen kan måske her berettes. En kendt gårdmand, der tillige var lægprædikant, var kørende med en anden mand

til Aakirkeby for at afgive sin stemme. For at få dobbelt gavn af turen havde han købt en vævske i Aakirkeby. Kusken havde imidlertid fået for meget af de våde varer, og da hestene var spændt for vognen, slog han ud med armen og sagde: »Så nu kjøra vi å H ... te!«

Men se, der ville hans passager ikke med hen. Han tog sin vævske under armen og gik hjem på sine ben.

Og skildring af markedsdagen må vi også have med. Den findes i en revyvise, som for nogle år siden blev sunget ved en halvvejs privat lejlighed og skildrer markedet, således som det formede sig i sit sidste stadium, omkring århundredskiftet:

I de gode, gamle dage
holdtes der et marked på vor torveplads.
Der var karussel og kage-
koner i en række ud for Peder Mads.
Da var der røre i Smedegade;
to store flokke i blodigt bad.
Hvor får man mere så mange flade?
Nej, det går tilbage i det hele ta'd.

Hvordan gik det nu til med ordenens opretholdelse dengang, vil måske en og anden spørge.

Ja, også for den var der sørget for for 50 år siden. Det var politibetjent Dâua, der sørgede for denne side af sagen, og han var bistået af hjælpepolitiet, en del gæve borgere, stærke mænd, der var forsynede både med politiskilt og stok med blyhåndtag. Når stemningen blev altfor høj, trådte denne stab til og skilte urostifterne ad eller anbragte dem i rådhusets kasjot, der somme tider kunne rumme hele selskaber.

Men sandheden i ære, gjorde Dâua ikke alt for meget ved det. Han var uhyre fornuftig af en politimand at være, og han sørgede som regel for at komme lidt til en side, når der var panik i gaden. Derfor skrev dr. Axel Dam også om ham i sine »Bazarløjer« fra 1893:

Til Due jeg bringer et næb og to klør.
Nu bli'r han nok ikke så from mer som før.

Men for alt dette må vi ikke glemme den side af markedet, som egentlig var den oprindelige og den vigtigste, nemlig kreaturmarkedet. I forrige århundrede var der markedsplads med bomme til at binde kreaturerne ved syd for Hotel

Rønne, hvor smedemester Becker nu har sin tørreplads, og omtrent hvor den nye vej over præstegårdsjorden skal anlægges. Der førte en vej til pladsen forbi avlsbruger, smed og kæmner Jens Christian Lunds ejendom, der lå på det sted, hvor frk. Christiane Sonne senere – som en kopi af Rosenborg – opførte det sted, hvor Aakirkeby ny boghandel og landsretssagfører Nørgaard nu har til huse. (1942).

Senere blev kreaturmarkedet så flyttet ned til pladsen omkring Præstedammen, hvor anlægget nu findes. Men mange år varede det ikke. Kreaturmarkedet ebbede ud lidt efter lidt. Kagekonerne og O. Julius Hansens karrusel på Torvet holdt ved nogle år endnu, men også de forsvandt og blev borte, efter at markederne ved kongelig forordning var henlagt til Almindingen og Klemensker. Det Aakirkeby marked er nu en »saga blott«. Nu er det dyrskuets folystelser på bakken i Almindingen, der er den store begivenhed i folkets brede lag.

Blandt den fortæring, der i gamle dage serveredes på gæstgivergårde og beværtninger, spillede brændevinen – »enj besker Syp« – en fremtrædende rolle. Og nu, da brænderiet og bryggeriet er nedbrændt og senere fuldstændig fjernet fra jordens overflade, vil det sikkert ikke være uden interesse at opridse i korte træk Aakirkeby brænderis historie.

Kong Christian den Fjerde, der jo byggede meget og desuden førte mange krige, syslede ivrigt med at finde nye råstoffer, som der jo altid i krigstid er stor mangel på. Den 12. maj 1624 hidskikkede han således til sit land Bornholm en salpetersyder, som der blev bygget hus og lade til ved Stokkekilden ved Aakirkeby. Hus og lade kom dog først under tag i 1628. Så fyldte Hans Salpetersyder laden med 1625 tønder bornholmsk jord og hidførte senere den uundværlige bøgeaske fra Sølvesborg. Så sydede han 325 kg salpeter, men landets brændemangel standsede hans syderi. Kongen ønskede 4. december 1632 driften fortsat med tørv til brændsel, men det følgende år blev den helt opgivet, og salpeterboden stod da øde og forladt. (M. K. Zahrtmann: Borringholms historie).

På dette sted, ved Stokkekilden, var det, at Aakirkeby brænderi senere blev anlagt. Velegnet var stedet jo også dertil, bl.a. fordi Stokkekilden var et godt vandsted. Den Aakirke degn Rasmus Pedersen Rafn omtaler, at »der her findes en skjøn Vældekilde, som haver klart Vand som Chrystal, sundt og velsmagende«. Ved siden af lå Stokkekildedammen, den nuværende brænderidam i anlægget, og Jernbanegade hed, før jernbanen kom, Stokkegade. Derimod har den nuværende Stokkekildevej, nord om brænderiet, først fået sit navn for få år siden som en honnør til det fra fædrene nedarvede.

Blandt de privilegier, som bornholmerne i tidligere tid havde fremfor det øvrige land, var også det, at de havde fri ret til uden afgift at foretage brænde-

vinsbrænding og salg af brændevin. Mange og lange er de forhandlinger, der i tidens løb, både på rigsdagen og andre steder, er ført om dette spørgsmål. Bornholmerne hævdede jo, at det ædelige brændevin var en livsnødvendighed for dem, og at bærmene, dranken, var ligeså nødvendig for deres kvæg. I følge statistiske oplysninger fra den tid blev der ved år 1645 på Bornholm årlig drukket $46^{1}/_{8}$ potter brændevin pr. individ, så man kan forstå, at bornholmerne holdt fast på deres privilegium.

Fra den 1. april 1851 at regne blev Bornholm imidlertid ligestillet med det øvrige land på dette område. Privilegiet blev annuleret mod en erstatning på godt og vel 200.000 rigsbankdaler. Det er disse penge, der danner grundlaget for den nuværende Bornholms amtskommunefond, amtsrepartitionsfonden, som den en gang hed.

Forskellige interessentskaber fik nu ret til, mod afgift, at brænde brændevin, således at der i 1850'erne var 13 brænderier på Bornholm. Blandt disse var 6, deriblandt Aakirkeby, indrettet som dampbrænderier. Til brænderi blev den gang opført den store kampestensbygning med sine favnetykke mure. Med sin store dampskorsten virkede den helt imponerende på byen. Senere blev der så ved den østlige ende af brænderiet opført et bryggeri af brændte mursten.

Medens man nu i stor udstrækning laver sprit af forskellig slags af kartofler, brugtes der den gang udelukkende korn til at lave brændevin af. Oprindelig var det byg, der anvendtes til det rene og ædle kornbrændevin, men i begyndelsen af dette århundrede anvendtes der i stor udstrækning majs, som interessenterne efter tur hentede med vogn i Rønne.

Det var udelukkende byens og omegnens landmænd, der den gang – i 50'erne – trådte ind som aktionærer i brænderiet. Dels kunne brænderiet aftage det korn, som landmændene havde at sælge, og dels kunne dette jo til gengæld forsyne dem med det den gang så nødvendige brændevin og frem for alt bærmen, dranken, der jo var et aldeles udmærket vinterfoder til alle slags husdyr. Brænderiet gik kun om vinteren, og hver aktie gav ret til at hente en tønde drank ugentlig.

De fleste aktionærer havde flere aktier og fik således et læs at køre med. Men mange havde kun én aktie, og enkelte fra byen kom hver eller hver anden dag med et anker på en trillebør og fik lidt varm drank med hjem til koen. Nogen egentlig kontrol med udleveringer var der ikke. Man stolede på folks ærlighed.

Et muntert folkelivsbillede var det, der – efter ældre folks beretning – en vintermorgen for snart halvhundrede år siden kunne udfolde sig i brænderiets gård, der var fyldt til trængsel med vogne, som ventede på, at den varme drank skulle blive sluppet ud i den store beholder, der var udgravet midt i gården. Enkelte havde brændevinslejlen med og fik den fyldt inde i brænderiet; måske

smagtes der også undertiden lidt på varerne. Men ellers frøs både heste og folk med anstand. Vittigheder og tilråb svirrede i luften, der stiftedes bekendtskaber, drøftedes hestehandel, politik o.s.v. Når så dranken endelig kom, blev der travlhed. To mand pumpede med den gamle træpumpe dranken op i en måletønde, der var anbragt på et stillads, og hvorfra den tappedes i tønderne, medens en mand rørte op i beholderen med en lang stang. Efterhånden fyldtes tønderne, og vognene rullede væk, de fleste op til byen for at hente varekurven hos købmanden.

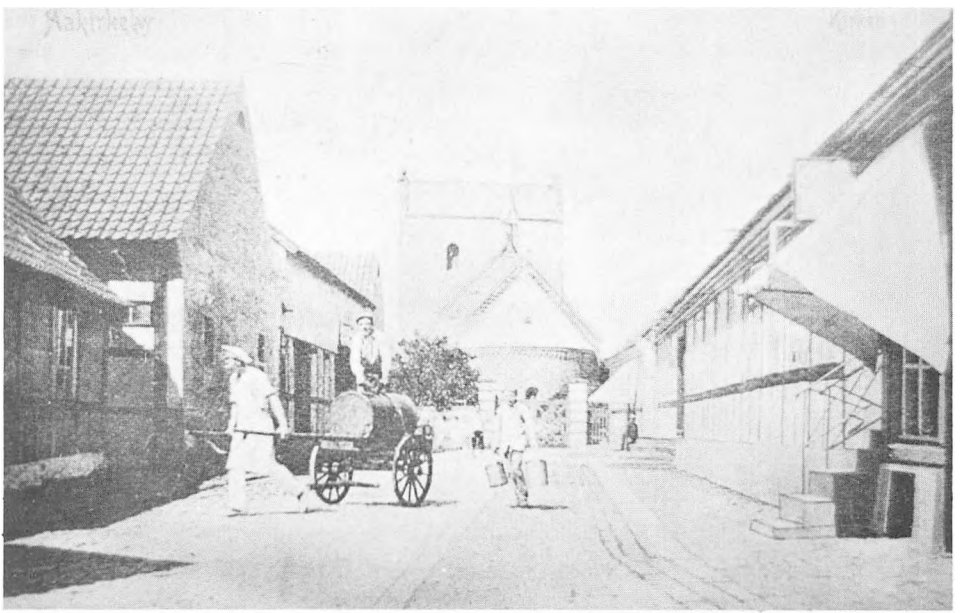

Der hentes vand fra Stokkekilde til bageriet på Torvet. Sådan plejer der at stå, når dette billede gengives, men bageren havde en hest, som han benyttede ved vandafhentning fra kilden. Der er derfor noget, der tyder på, at man denne gang har hentet vand fra brønden ved købmandsgården vest for bageriet.

Foran kirken kan man skimte, at der dengang var en bred indgang til kirken her foruden den låge til fodgængere, der stadig findes på dette sted.

Mange snurrige køretøjer og kuske mødte op den gang. Hvem af de ældre husker således ikke Brandi fra Dalshøj komme kørende op ad Jernbanegade for at udrette ærinder i byen efter at have fået tønderne fyldt? På en fast vogn havde han anbragt de to tønder på tværs over et vandtræ. Jævnlig forskubbede de sig og var ved at falde af vognen. Så havde Brandi et farligt mas for at få dem på ret køl igen. De gamle langhårede heste var staldkåde, og Brandi gik

Aakirkeby fik sit elektricitetsværk i 1909. Under 1. verdenskrig kneb det med brændsel, og der blev opført en vindmotor i 1918. Når det var stille vejr, lånte man et tærskeværkslokomobil af Dam på Torvet for at trække dynamoen. I november 1921 blev vindmotoren beskadiget af et uvejr, og indretningen blev forsynet med nyt vindfang året efter. Det er disse dengang så hypermoderne aeroplanvinger, der ses på billedet.

I 1927 blev vindmotoren atter beskadiget, og i mødet den 19. maj vedtog byrådet at sælge den til mølleejer Kristensen, Gadeby mølle, for 4.000 kr.

Fra september 1947 begyndte byen at modtage vekselstrøm, og 10 år senere var værkets saga endt.

ved siden af vognen og kørte med træskostøvler på og iført en gammel kavaj og et mægtigt, hjemmestrikket halstørklæde, hvis frynser daskede ham om knæene nedenfor frakken.

Ak, hvor var Soltau Sivertsen dog henne den gang? Hvorfor fik han eller en af de andre gæve folk med kukkasser dog ikke taget et billede af Brandi og hans dranketønder. Undertiden var det Brandis Karl »Bajnt Runjenom«, der kørte efter drank, men han var mindst lige så seværdig som Brandi selv og lige så stor original. Navnet Bajnt Runjenom havde han vistnok fået, fordi han jævnlig flyttede rundt og opholdt sig lidt »runjenom«.

Træskomager Janus Nielsen, der altid var morgenmand, kom til fods med et anker på sin trillebør. Mere fremmelig var dog gamle smedemester Becker, der havde dranketønden anbragt på en tohjulet vogn med en af sine køer som forspand. Undertiden strøg en karl fra en af gårdene udenom ham med raske heste for fjedervognen, men Becker kom også frem; det gik småt, men godt.

Omkring ved århundredskiftet begyndte der at komme vanskeligheder for brænderiet. Forbruget af brændevin tog af, og det var vanskeligt at konkurrere med de store spritfabrikker. Afgiften til staten steg stadig. Lønningerne steg også, og aktionærerne måtte hvert år dække et stedse stigende underskud. Og i 1908 solgtes brænderiet for 7000 kr. til De danske Spritfabrikker, som ophævede det. Aktierne lød oprindelig på 200 kr., men ved salget gik de ned til 30 kr.

Brænderiets sidste bestyrer var Anthon Hansen. Af de tidligere bestyrere kan nævnes Rasmus Nilaj Kaas, der var født på Brandsgaard i Aaker den 19. april 1821. Kaas, der desuden var Kæmner i Aakirkeby en del år, døde 1910.

Mange vanskeligheder og bekymringer havde man ved salget og selskabets likvidering. Ved den afsluttende generalforsamling udfoldedes der store, men forgæves anstrengelser for at få en af aktionærerne til at overtage den store dampkedel og anvende den i fremskridtets tjeneste som – aljebeholder. Den store dampskorsten, der var opført af mursten, fjernede man nogle år efter ved at hugge en del mursten ud ved den ene side og få den til at vælte. Det var murer Sinius Bohn, der udførte dette arbejde, og som åbenbart følte sig i så stor taknemmelighedsgæld til brænderiet, at han turde påtage sig dette sikkert ikke så lidt livsfarlige job.

En anden vanskelighed havde man med bryggeriet. Mange af aktionærerne hævdede, at det var bryggeriet, der særlig gav underskud, men alligevel var de fleste vistnok enige om, at det burde fortsættes og bevares. I en maskeradevise fra den tid hedder det:

Sov, min søde unge,
hvem læske skal din tunge,
når vi øl ej mer kan få,
Bryggeriet går i stå.
Sov, min søde unge.

En tid dreves bryggeriet, vistnok i forpagtning, af en tysker, der ville fremstille bayersk øl der. Selvfølgelig kunne dette ikke gå, og bryggeriet overtoges da af et konsortium bestående af Ludvig Olsen, St. Klintgaard, Anth. Kjøller, Nybygård, og smed H. P. Jørgensen, Skovbroen. De drev det en tid i fællesskab, indtil smed H. P. Jørgensen, der imidlertid var flyttet til Dalegård i Aaker, købte de andre

to ud, flyttede op i bryggeriet og drev det videre for egen regning. Omkring ved år 1922 solgte Jørgensens enke så til Mathias Madsen, der i mange år havde været bryggeriets brygmester. Denne solgte atter i 1932 til slagtermester Johs. Andersen, Nexø, der ikke så længe efter mageskiftede ejendommen med bygger H. Chr. Sode, Nexø bryggeri.

Og så når vi da endelig frem til den begivenhed, der endnu er i frisk erindring, da bryggeriet og resterne af brænderiet, med undtagelse af beboelseshuset ud mod Jernbanegade, den 18. februar 1941 nedbrændte til grunden. I løbet af sommeren 1941 ryddedes brandtomten, og der opførtes på bryggeriets mure tre beboelseslejligheder, men uden bryggeri. Vognmand Ejnar Hansen, har overtaget ølsalget og forsyner byen og oplandet med øl fra Nexø bryggeri.

Således delte bryggeriet til slut skæbne med brænderiet. Det gik i stå. Sic transit gloria mundi. Således forgår verdens herlighed.

Men byen fik noget til erstatning. På samme tid som brænderiet blev nedbrudt, i sommeren 1941, blev dets genbo, Bornholms Andels Hørskætteri, opført.

Men dette er nu en anden historie.

Fristende kunne det være, som afslutning på disse betragtninger, at drage en sammenligning på dette område mellem den gamle og den nye tid. Pladsen tillader imidlertid ikke dette.

Iøvrigt vil en sådan sammenligning vel ikke være umulig, men den vil dog være såre vanskelig, idet andre forhold og tilstande, med ét ord: Tiden, også er forandret. Sammenligningsgrundlaget er forrykket.

Men hvis en forfatter i vore dage ville søge efter personer og forhold, der kunne danne forbilleder for skildringer af værtshuslivet af den art, som Martin Andersen Nexø har skildret i »Pelle Erobreren«, da ville han sikkert søge forgæves. De findes ikke mere. Tiden er blevet en anden. Ædrueligheden og mådeholdet er steget, og selv om der på andre måder og i andre henseender kan være meget at rette, er befolkningen på dette område kommet ind på et vist ansvar og på at sætte pris på andre af livets goder end dem, der kan opnås gennem forbrug og nydelse af spiritus.

Og det kan vi kun glæde os ved.

M. O. Kofoed
(Bornholms Tidende 1942)

Forr i Tider

Se, i forr i Tider konne Folk ju spina
Ol å Brua – på en Hozza sætta Sok.
Å en Pibel kone me te Jemmed brina
bodde Lined, Valman å en Spinerok.
Nu di kjør på Sykkel me en Sylkjestrømpa
å en Kjâwl, der nâwe sjyler dorra Knæ,
å vær Awtan sidda di vel helst å klømpa
på Klaver å sjynga om »de gamla Træ.«

Å i forr i Tider kone Folk på Lanned
spiza ajin Kost å awla ajen Fø,
å vor Moer kone sætta Smâg på Vanned
me en Mâlurtstjæjlk å bâga sæl sit Brø,
daa vi fijkje Arter, Kaal å Brænesnuda,
knajte Skorper, som va mollua å blaa,
å daa va der inin Mawa, som slo Knuda,
inin sjøger Blintarm te å kappa aa.

Naj, i forr i Tider kone vora Mana
brøgga Hænnarna å maja me en Sajs,
å daa kone vora Dræna, maa jâ sana
sprina idaa Sænen Klokkan fira dajs.
Nu di bâra gaa å nuta halla Dâna,
sidda helst på en Maskin å âga saj,
å om Awtanen så fint å flot paatâna
te »Fiola« å »X. F.« di tâ på Vaj.

Se, i forr i Tider hadde Folk ju Pæna,
longa Hozzeskaft med sædla, Søl å Gol!
Inen Gjæl der va som nu paa Gaar å Læna,
men aa Klæ å Valmanstâj en Kjista fol.
Daa der va'kje stora Skatter æle Bânka,
som i Rænta monga Pæna kone faa.
Derfor »forr i Tider« e nu i min Tânka,
gamla, goa Mine te å tænkja paa.

M. O. Kofoed
»Nybo«

En markedsdag i Aakirkeby i ældre tider

Selv om begrebet »de gode, gamle dage« nok kan have en vis klang, er der næppe nogen af os ældre, som var med som aktører i de gode gamle dages sidste akt, inden den mægtige udvikling i land og folk ret tog fart efter århundredskiftet, som ønsker disse dage tilbage – dog er der vel nok nogle af den yngre slægt, som ved beretninger og historier fra de dage har fået den opfattelse, at det var paradisiske tilstande, vi for godt et halvt hundrede år siden gik glip af.

På den anden side må det indrømmes, at helt uden kolorit i tilværelsen for den enkelte og i folkelivet med, var de gode, gamle dage dog ikke, tilmed en kolorit, der var så umiddelbar og så menneskelig, at mindet om den vel nok også i vor tid kan afføde længsler efter at få den, eller blot noget af den, tilbage.

De forlystelser, almindelige folk havde, var ikke mange, men så var de i forhold til nutidens af en sådan art, at de vel nok med en vis ret kan kaldes store for deltagerne i dem.

De fester og forlystelser, folk deltog i, var sankthansaften og skyttefesten i Almindingen, skyttefesterne og skovgilderne i sognene og i byerne (Rønne havde jo sit eget »Sommerlyst«), dyrskuerne var den gang ikke blevet den store to dages folkefest, som de er nu, og så var der de to årlige markeder i Aakirkeby.

Disse markeder var til både gavn og glæde for byens forretningsdrivende, og selv om man ikke kan sige, at de var til gavn for markedsgæsterne, så var de i alt fald til sin store glæde, at folk, der ikke har oplevet et marked i Aakirkeby sidst i forrige århundrede, ikke aner noget om det, man kalder virkelig folkeglæde, og det kan man sige uden at blues, at det er både synd og skam, at disse markeder for en del år siden blev strøget af programmet.

Markedernes tid begyndte for Aakirkebys vedkommende ved kgl. reskript af 31. april 1830. Det var et led i den udvikling, som begyndte i byen, at man fra kommunalbestyrelsen søgte kongen om tilladelse til at afholde marked i byen to gange om året, nemlig den første april og den første fredag i oktober.

Ingen anden af de bornholmske byer havde eller fik kongens tilladelse til at afholde marked, men i 1867 var rønneboerne blevet misundelige på Aakirkeby for den fortjeneste, markederne gav byen, og så søgte de også om markedstilladelse, og fik den, men en kraftig protest fra Aakirkeby fik denne tilladelse skubbet hen i en krog, og til gengæld kom Aakirkeby med i den officielle fortegnelse over markeder i Danmark.

Til at begynde med, og særligt omkring 1850–90 var disse markeder af betydelig størrelse. Der mødte på torvet handlende ikke alene her fra øen og

faldbød deres varer. Der var pottemagere, hattemagere, træskomagere, klædesælgere og mange andre. Af forlystelser var der også flere, og om aftenen dans i beværternes sale og store stuer.

Ved den syd i byen liggende »Præstedam«, var opstillet bomme til at binde kreaturerne ved, og her foregik en livlig handel med heste, køer, får og grise.

Da tiden nærmede sig slutningen af forrige århundrede, tog denne kreaturhandel betydeligt af, og for de mange varer, som før havde været fremstillet på Torvet, gjorde noget lignende sig gældende, hvilket vel for den store parts vedkommende skyldtes, at byens butikker var blevet velforsynede med alt, hvad byens og sognets folk havde brug for, dog beholdt selve markedet sin tiltrækningskraft, og i lange tider forud for den fredag i april eller oktober, da marked det holdtes, snakkede man om dagen og glædede sig til at deltage i den. Men lad os nu tage den første fredag i oktober midt i halvfemserne og deltage i »Feskjedsmarknaded«.

Vejret var vakkert, som det kan være en sen høstdagsmorgen her på Bornholm. Allerede fra tidlig morgen kunne det mærkes, at der skulle ske noget i byen.

Midt på Torvet lod den gamle smed Oluf Jensen rejse sin karrusel, som skulle trækkes af 6 mand fra middag omtrent og til langt hen på aftenen.

Fra Rønne kom kørende et par vogne med lervarer og træsko. En hattemager samme sted fra kom også og stillede et par borde op til hatte, stive og bløde, og til hjemmesyede klædeshuer; disse sidste kunne han godt have ladet blive hjemme, for byen havde den gang en professionel huesyerske til både skind og klæde.

Et par husmænd mødte med to store kurve, fyldt med æbler og pærer, og en ældre biavler slog sit stade op til salg af honningkager – altså ikke honningkager, som bagerne bager, men da det var, før de nu kendte og brugte bihuse havde vundet rigtig indpas, var det de ret store kager, som bierne havde lavet i løbet af sommeren i de halmflettede bikuber, og som, efter at bierne var blevet dræbt med røgen fra brændende svovl, var taget ud, og så kunne man købe et større eller mindre stykke efter behag og suge honningen ud af cellerne i kagestumpen, vokset blev blot spyttet ud på gaden.

På Torvet var også rejst to beværtningstelte, hvilket for øvrigt ikke var nødvendigt for at skaffe våde varer til markedsgæsterne, thi langs Storegade lå fem beværtninger, og i Østergade én, foruden havde byen også en beværter, som drev ambulant forretning ved at drage ud til de mange auktioner, som holdtes den gang, han var også med telt på Torvet.

At det var en stor dag, forstod man af, at alt arbejde hvilede såvel på værkstederne som på stilladser og andre steder, hvor der ellers arbejdedes til dagligt,

kun i butikker og i beværtningerne havde man samlet det nødvendige mandskab.

Til ordenens opretholdelse havde byen sin politibetjent, der kommanderede over et ordenskorps på 12 mand; disse var forsynede med hver en svær træknippel og stort messingskilt til at hænge på brystet, der var forsynet med påskrift: Politi.

For en fuldstændigheds skyld må føjes til for disse tolv gæve borgere og ordenshåndhævere, at foruden knippel og skilt var de forsynet med et vældigt humør i dagens anledning, og som enkelte mere urolige gemytter blev delagtiggjort i, når de i løbet af dagen eller aftenen blev for opsætsige eller krigslystige.

Om formiddagen kom kun enkelte til byen udefra; det var mest unge tjenestekarle, som havde fået et lille forskud på sommerlønnen, og ikke kunne vente til om eftermiddagen, men ville nyde den dag, der i henhold til skudsmålsbogen var bestemt som fridag, men skulle til byen for at smage den nye og herlige drik, som kaldtes bayersk øl og kun kostede 16–18 øre for en »halv« flaske.

Straks efter middag kom nogle karle trækkende og ridende med heste, som blev bundet ved bommene ved Præstedammen, og så fik bønderne selv om resten. Fem, seks køer og nogle enkelte får blev trukket ned til pladsen ved dammen, her var jo stedet, hvor der skulle handles kreaturer.

Hen på eftermiddagen kom folk i store skarer vandrende mod byen, kun en ganske enkelt karl kom på cykel, det var en med faste gummiringe, Dunlops luftringe havde endnu ikke vundet nævneværdig udbredelse, i alt fald ikke mellem tjenestekarlene – tjenestepiger på cykel var uhørt den gang, og forresten harmonerede en tjenestepiges løn, 8 kr. om måneden, heller ikke med prisen på en cykel.

Det var nu ikke alene ungdom, som stævnede til marked, også ældre kom, og selv om de ikke som de unge kunne nyde dagens sus og eventyr, så kom de vel, fordi det var en slags helligdag, og så for at opfriske minder fra de skønne dage, der lå mange år tilbage – minder om den gang – – –.

Efterhånden fyldtes Torvet med glade mennesker. Karrusellen snurrede; de unge karle hang på dens heste som dragoner i et feltangreb, pigerne hvinede og forsøgte at holde de lange skørter nede, når de af farten løftedes så højt, at de velformede lægge blev synlige.

Fra beværtningerne og fra teltene lød sang, latter og bægerklang, og enkelte af karlene var blevet i så godt humør, at de skulle ud på gaden og vise dem for pigerne, der adstadige vandrede arm i arm op og ned ad gaden.

De af markedsgæsterne, som var mere modne af alder, og som regel var sammen mand og kone, gjorde lidt handel, dels af de udstillede varer på torvet, og ellers i butikkerne. Det skete jo også, at familier, som måske ikke havde

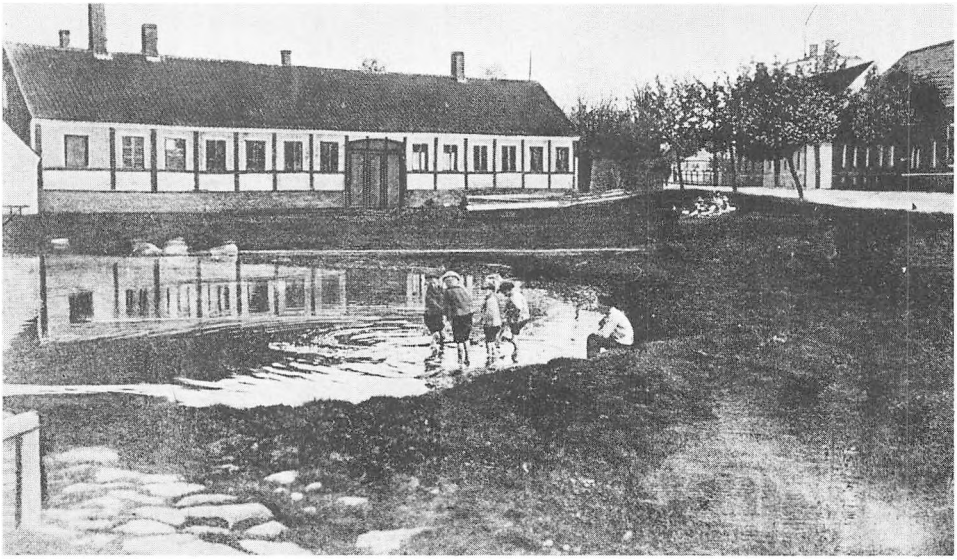

Som man ser, havde drengene også stor interesse for Præstedammen i de gode gamle dage. Teknisk skole er bygget, og billedet er sikkert fra årene op til århundredskiftet. Det flotte bindingsværkshus tilhørte snedkermester A. P. Nygaard, der i 1881 byggede længen af materialer fra stuelængen på Vallensgård, der stammede fra 1777.

En del af længen ses ud mod dammen den dag i dag. Resten blev i 1917 flyttet tilbage til Vallensgård, der af materialerne opførte Jægerhuset.

mødtes siden sidste markedsdag, nu traf hinanden og glade snakkede sammen om det sidste nye inden for familiekredsen, og for rigtigt at fejre gensynet gik mændene ind for at få en halv øl, medens konerne gik ind til bageren på Torvet og købte en pose snegle.

I vinduerne i de huse, der lå ved Torvet og langs ad Storegade var der fuldt af børn og voksne, dels husets egne børn og dels af besøgende, der benyttede den gode udsigtsplads til at betragte det livlige røre udenfor.

Karrusellens trækkraft, seks kraftige mænd, som gik på en fast bræddegang oppe under sejldugstaget og travede rundt og rundt, havde også fået lidt af de stærke varer, som gav dem et overmål af kræfter, der sammen med en slags pramdragersang blev benyttet til at sætte ekstra fart på karrusellen og skabte forøget lyst hos publikum til at køre med. Når signalklokken lød til tegn på, at nu var der kørt nok for den ti øre, turen kostede, sprang trækkerne adræt op og satte sig på trækbommene og kørte med, så længe friløbet varede.

Den gang eksisterede de såkaldte kuglestokke, en håndstok af svært spanskrør med en af lyst linebånd fint omflettet blykugle som hoved – et fælt våben

i et slagsmål, og senere er den slags stokke blevet forbudt sammen med andre »totenschlagere«. Mange af karlene var forsynet med en sådan stok, og det skete flere gange i løbet af eftermiddagen, når der blev tummel, at stokkene blev svunget, men så var ordenshåndhæverne der, og da det var før øllebrødsbarmhjertigheden blev indført i retsplejen, når en af slagsbrødrene var alt for krasbørstig, at han blev gennempryglet fra nakke til hakke med sin egen stok – så var dommen fældet og eksekveret på åstedet, og delikventen fornøjet for den dag.

I skumringen havde byens læredrenge en af dem selv opfunden metode til at deltage i festen på. To af dem havde et solidt bånd mellem sig, og når der så på gaden stod et par dinglevorne karle i hed diskussion, gik de to drenge lidt fra hinanden, båndet strammedes, og så i fuld fart hen ad gaden, så båndet, når det ramte de diskuterende, rev dem omkuld – og mens de lå og kravlede for at komme op igen, forsvandt drengene hen om et gadehjørne i dækstilling til næste attak.

Da dagen gled, og mørket sænkede sig over byen, der kun var svagt oplyst af de få stenolielamper, ændredes billedet. De lidt ældre fok trak hjemefter, medens de unge endnu holdt stand på Torvet og gaden, men nu gik ikke pigerne mere arm i arm med hinanden, nu gik de med kavaler på, al stands- og rangforskel var forsvundet – byens ungersvende fik dem en bondepige til markedskæreste, og byens ellers lidt snerpede piger og butiksjomfruer en bondekarl – det var jo glædens dag, man fejrede.

Der var liv og lystighed over alt og alle, selv rådhusets eneste arrest blev fyldt, man proppede blot derind alle dem, som ikke kunne klare sig selv, og det hændte, at der har været op til 8–10 indproppede samtidigt, så det var jo et anseligt kompagni, der i mer eller mindre pænt udseende blev lukket ud et par timer efter midnat, uden retsligt efterspil, som det i vore dage hedder.

I Kål Razmesa sal i Østergade gik dansen livligt til musik af violin, fløjte og kontrabas, trakteret af Niels Koffed og hans to sønner – også her vankede der en gang imellem blodige pander, men på det tidspunkt så de gæve ordenshåndhævere med blide øjne på sådan noget, også de havde jo været til marked og fået godt humør.

Da klokken slog tolv, lød tonerne til sidste vals – en markedsdag var til ende. Byen lå nu i oktobernattens mørke; lidt efter lidt drog folk hjemefter – alle i godt humør, undtagen de, der trætte af dagens begivenheder og oplevelser havde lagt sig til hvile i grøfter eller bag stengærder i byens udkant og i Morfeus arme ikke engang evnede at drømme om den lykke, glæde og kærlighed, de andre vandrede ud til i natten.

C. J. E. Aakerlund

Valg i Aakirkeby i halvfemserne

Selv om det vil knibe for de fleste af nutidens mennesker at erkende det, så er det alligevel et fakta, at da man i førstningen af vort århundrede afskaffede de valgdage, hvor folket samledes på byens torv de steder, der var udsete til at være det sted, hvor de vælgere, som var modne dertil, mødte og hørte på de mange valgtaler og siden afgav deres stemme for at vælge den mand, der skulle repræsentere folkets flertal inde på rigsdagen, så mistede det danske folk alligevel noget af det største og bedste, som har groet frem i folkesindet og sat de skønneste blomster i vort demokratiske Danmark, så kan man sige så meget, man vil, at det var et levn fra en svunden tid, som manedes i jorden.

Ligegyldigt, hvad man vil kalde det, man har i alt fald indtil dato ikke evnet at sætte noget andet i stedet, som har skabt den begejstring og trang til at være med i den stærke rørelse, som angår politikken i landet, på den måde, som valgdagene gjorde det sidst i halvfemserne og først i dette århundrede.

Naturligvis var det ikke selve det, at folk fra land og by kunne møde frem hvert fjerde, tredie eller andet år, efter som valgperioden forløb normalt, eller rigsdagen blev opløst og hjemsendt på ubestemt tid, som skabte den store begejstring og også højrøstethed somme tider, som gjorde det, men det var den brydning og nyskabelse i den kulturelle udvikling, kundskabsmæssigt, religiøst og på det økonomiske felt, som affødte den trang hos den almindelige borger til at være med og bestemme sin egen og sit lands skæbne.

På højskolerne og i mødelokalerne sang den almindelige mand og kvinde, at »Udrundne er de gamle dage«, »Unge genbyrdes liv i Norden« og »Frihed for Loke såvel som for Tor«, og ekkoet fra disse folkemøder hørtes i gård og i husmandssted, og der lyttedes skarpt til det.

Den store politiker Estrup forstod nok at styre land og rige på sin manér, men han forstod ikke at lytte til folkets røst eller at vinde det, og det blev hans politiske skæbne.

Ganske så skarpt som i Jylland gik det vel ikke til her på Bornholm, selv om der nok også her var tilløb til riffelforeninger, hvis hensigt og opgaver, der ikke lagdes skjul på, så blev det dog ikke til stort andet, end at man opfriskede lidt af ånden fra otteogfyrre i skytte- og gymnastikforeningerne, hvor man højlydt sang »I vort barndom vi hørte kartovernes brag« og »Til våben, brødre, tag bøssen fat« og skabte stemning hos de unge kvinder ved at lære dem skjoldedansen og andre sysler i folkebevægelsens ånd.

Det var jo Venstre, som stod i ildlinien i kampen mod Estrup, stærkt sekunderet af det unge Socialdemokrati, og hans politik, den såkaldte provisoriske gennem mange år.

Det var særligt forsvarssagen og bygningen af den store og bekostelige Københavns befæstning, kampen angik. Den unge og dygtige politiker I. C. Christensen sagde engang nogle ord, som fængede, han sagde, »at den var så sort den politik, altså forsvarssagen, at den aldrig kan blive hvid«, og dog var den samme I. C. Christensen den første af de store venstrepolitikere, som efter systemskiftet i 1901, da hans parti var kommet til magten, tabte troen på militærudgifternes nedsættelse foreløbigt.

Dette foto fra fru Nissen Petersens album er ikke særlig tydeligt, men det giver dog et indtryk af, hvor mange mennesker der samledes på Aakirkeby torv på valgdage.

Den politiske kamp i firserne og halvfemserne gik højt. På vælgermøderne var der en helt anden stemning, end der er i vore dage – ofte trak møderne ud til langt over midnat. Man fulgte ordkløveriet mellem de forskellige talere med stor interesse og gav højlydt sin begejstring til kende. Alene valget af ordstyrer var begyndelsen til mødekampen – der blev af kandidaterne foreslået flere, og så blev der stemt ved håndsoprækning, og som regel var det altid oppositionens mand, der sejrede, hvilket viste den politiske stemning og harmoni, altså barometerstanden, og efter alt at dømme, så rettede talerne sig for en del efter den.

Aakirkeby var stedet, hvor valget for Bornholms 2. valgkreds fandt sted for hvert fjerde år eller de gange, hvor der var valg efter folketingets opløsning og hjemsendelse, der nogle gange fandt sted i årene før systemskiftet.

Kredsen havde i folketinget været repræsenteret i 35 år, fra 1857 til 1892 af den noble og karakteristiske kaptajn Philip Rask Dam, der var venstremand, men det gik ham, som det vel går folk, når de bliver ældre, at med årene bliver de mere moderate i deres politik og livsindstilling, og det harmonerede ikke med en stor part af kredsens mere radikale vælgere, og det resulterede i, at man opstillede en modkandidat, også tilhørende Venstre, mod kaptajn Dam.

Den gennem 35 års politisk virke ellers godt kendte og respekterede kaptajn Dam fik meget at høre for sin i de sidste år moderate indstilling, og det var vel den, der fik den mere radikale folketingsmand Lucianus Koefoed, der var begavet med en poetisk åre, til at skrive følgende enestående poem, der sikkert aldrig vil gå helt i glemme (det må bemærkes, at kaptajn Dam var velsignet med en kraftig hår- og skægvækst), i alt fald ikke, så længe der lever folk, som mindes de gamle og glade politiske kampdage.

Kaptajn Dam
han er skam
hverken stram
eller gram,
men kun tam
som et lam.
Stridens glam,
saks og kam
er for ham
djævelskram.

Den nye modkandidat var Gudhjem-læreren Ingvard Jensen, en »fører«, men indgift i den store, bornholmske slægt fra Lauegård – jeg husker, at hans udseende engang i hovedstadsbladet Dannebrog blev karakteriseret som en forskønnet udgave af Vilh. Bergsøe, og en stor lighed mellem disse to var der også, men altså til Ingv. Jensens fordel efter journalistens mening.

Ved valget i 1892 slog han kaptajn Dam efter en valgkamp, der mindedes i flere år efter, ikke mindst for den alt andet end pæne form, Ingv. Jensen brugte over for den gamle hædersmand, der i svundne 35 år havde været Bornholm en god talsmand inde på rigsdagen.

Lad os nu se en valgdag, den sidste, før systemskiftet i 1901.

Vel aldrig før var den politiske stemning så høj som ved dette valg, for ikke alene øjnede man landstingets nederlag i dansk politik under Estrup, men kampen gjaldt også at styrke den politik, som Chr. Bergh førte mod det moderate Venstre under Bojsens førerskab, og hans sejr ville betyde en ændring til bunds i dansk politik.

Fra morgensunden strømmede folk fra Nexø og Svaneke og fra valgkredsens sogne til Aakirkeby. Ad de mange forskellige veje kom de kørende og gående, alle i stadsklæderne, selv om valget kun indirekte berørte kvinderne, thi det var jo, før kvinder og tjenestefolk havde valgret, så var der mange kvinder med på farten.

Valgdagen var en fridag af de store, thi på denne dag kunne den mand, som havde »hus og bord«, som det hed i loven om valg, være med til at bestemme landets skæbne – og derfor drog de til Aakirkeby, til valgstedet.

På torvets vestre side var rejst en stor tribune, som kunne rumme valgbestyrelsen og stillerne for de forskellige kandidater.

Kl. 10 formiddag åbnedes valghandlingen med oplæsningen af kongens brev om valget og andre bestemmelser samt kandidaternes navne – dette år var der både en moderat og en højrekandidat opstillet – Socialdemokratiet havde endnu ikke nogen kandidat på tribunen, og Det radikale Venstre eksisterede ikke den gang.

Neden for tribunen stod folk i hundredvis og lyttede skarpt, for den gang var højttalere endnu ikke opfundet, så den, der havde ordet på tribunen, måtte råbe for at kunne høres ud over hele torvet.

Det var en broget forsamling, som stod på torvet, ikke mindst i klædedragten. Nogle var iklædt skødefrakker og smækkebenklæder, arvede fra forældre eller bedsteforældre, skråskuldrede og gumpekorte. Ikke så få mødte med høje hatte af den smalle og spidse facon; det var folk ude fra lyngen, der måske kun kom i stadstøjet ved familiebegravelser eller når der var valg. Også fodtøjet var af blandet race; mange mødte i lange støvler med firkantede næser, og da det netop var i de år, da den nye kakkelovnssværte, som skulle opløses i brændevin, og derfor blankede betydeligt hurtigere end den syrefaste skosværte i det grønne omslagspapir, var kommet frem, så blev støvlerne blanket med den, så de fik en skøn sølvglans, og der var ikke så få af vælgerne, som mødte med sølvskinnende, langskaftede støvler til valg. Tykke frakker, skindhuer, halvstive hatte i falmede, grønne og brune farver prægede en stor part af folkebilledet på torvet hin dag.

Valghandlingen med taler af de forskellige kandidater og deres talende stillere fortsattes til langt hen på eftermiddagen, dog med en middagspause på et

par timer, i hvilken vælgerne søgte hen i de forskellige beværtninger eller steder, hvor man i dagens anledning solgte mad, der de fleste steder bestod i kalvesteg og sødsuppe.

Også ved spisebordene gik valgbølgerne højt, og det skete mere end et sted, at man nægtede at sidde til bords sammen med en vælger af en anden politik end ens egen, og enten tog man sin tallerken og flyttede hen ved et andet bord, eller forlod stuen.

Efter middagen var stemningen på torvet endnu højere end om formiddagen, og diskussionerne mellem forskellige grupper opstod. – Gårdmænd og husmænd havde ikke til dagligt den samme politik, men nu var der både mod og lejlighed til at sige sin mening.

Nu stod man ikke mere og lyttede til talerne, hele vælgermassen var i stemning, og kun de nærmeste ved talerstolen opfattede, hvad der blev sagt.

Når valghandlingen var slut, gik vælgerne de steder hen, hvor afstemningen skulle foregå, for at afgive deres stemme.

Den gang var der ikke noget, som hed hemmelig afstemning. Ved flere borde sad mænd af valgbestyrelsen med store protokoller, og når en vælger kom frem, opgav han sit navn og bopæl, og så blev han spurgt om, hvem han stemte på. Omkring bordene stod folk i store mængder for at observere, hvorledes nu den eller den stemte, og ikke mindst var de bønder, som havde haft daglejere og andre arbejdere med på vognen om formiddagen, interesseret i at få at vide, hvorledes nu deres folk stemte, og der lød ikke så få både udråb som banden over en eller anden, når han havde stemt modsat ens egen politiske mening, og det skete ikke så sjældent, at bonden svor på, at når hans daglejer havde stemt på modkandidaten, så fik han lov til at spadsere hjem, for have en sådan anarkist siddende på sin vogn, ville han sku ikke, derfor sås det også om aftenen, når valget var forbi, og der ellers var besørget i byen af ærinder, eller konen var hentet hos familien, at de små i landet vandrede hjemefter arm i arm, stolte og glade over at have turdet, trods bonden, stemme på den kandidat, som i sin tale havde gjort sig til talsmand for småmandens sag.

Der var brydning og gæring i folket, og denne brydning og gæring nåede helt ud til, hvor havet satte grænsen mod øst, og lyngen og den fede muld inde midt i landet dannede grundlaget for den demokratiske udvikling, som folkene også i 2. valgskreds har gennemlevet i de år, der er svundet siden hint valg i halvfemserne, da provisorierne afløstes af den hemmelige afstemning ved valg, kvindernes valgret og landstingets afskaffelse.

C. J. E. Aakerlund

Jernbanen vækkede Aakirkeby af tornerosesøvnen

Nedenstående skildring er fortrinsvis bygget på en beretning af en Aakirkeby-håndværker, der fødtes i 1887. Enkelte ting i artiklen er gentagelser fra andre indlæg, men for helhedens skyld har vi ikke villet plukke hans erindringer i småstykker.

Lidt strid var der her, såvidt jeg tror,
om stationen, hvor den skulle ligge,
no'en stemte for syd og andre for nord,
og no'en stemte slet ikke.
Og no'en ville gerne ha' den mod øst,
for de mente, det var det rette,
ja, enkelte hæved' endog deres røst
for i vest stationen at sætte.

Dette lille vers omhandler en afgørende begivenhed i Aakirkebys historie, nemlig anlæggelsen af jernbanen. Den 12. december 1900 blev banen åbnet, og dermed var vejen åben for en opblomstring af byen inde i landet.

Det tog et par timer at køre fra Rønne til Nexø, og da turen kun kostede 90 øre, må man sige, at passagererne fik noget for pengene.

De forbedrede transportmuligheder gav byens driftige håndværkere og handlende muligheder, og det varede ikke længe, før den vognmand, der med hest og vogn bragte gods til og fra stationen, fik nok at gøre. Og de unge mennesker havde i jernbanen fået en kærkommen adspredelse. Ikke mindst søndag aften mødte ungdommen op ved toget. Nogle år senere blev det skik at afhente avisen på stationen hver aften ved 21-tiden, og der udfoldede sig da et broget folkeliv. Efter besøget travede de unge en tur til Kæmpeåen eller til Byskoven.

Der kom 4 tog om dagen, kl. 8, 11, 16 og 21. Det tog sin tid at få ekspederet toget, og mange rejsende benyttede ventetiden til at aflægge Jernbanehotellet eller hotellets kiosk et besøg, så de styrket kunne rejse videre. Turen var ikke nogen fornøjelsestur, for det hed sig, at man helst skulle have søfartsbog for at slippe fra transporten uden mén.

Aakirkeby havde i 1901 1179 indbyggere, så folketallet var ikke ret meget lavere end i dag. Men på ét område var tallet af indvånere langt større. Det vrimlede med køer i byen. Ikke blot i de mange avlsbrugerejendomme, hvoraf en del først er blevet nedlagt for få år siden, men en håndværksmester med

respekt for sig selv havde 2–3 køer, som han om sommeren drev ned på markerne uden for byen. Græsmarkerne nåede helt op til Svanekegade og Nygade, Stokkekildevej var kun en markvej. Byen havde sit eget mejeri i Østergade, hvor mælkekuskene kom med mælken. Aakirkeby Skæreri var allerede dengang en stor virksomhed, medens byens »fabrik«, Brændevinsbryggeriet var på retur. Afholdsforeningernes virke blev mærkbar, og man havde vanskeligt ved at konkurrere med spritfabrikkerne.

Aakirkeby station set fra Birgersvej ca. 1908. Et indhegnet anlæg foran bygningen ses tydeligt på billedet.

Aakirkeby var godt forberedt på de nye og bedre tider. I sidste halvdel af forrige århundrede var der sket mange fremskridt, og ikke mindst Philip Rasch Dam var som borgmester skyld heri. Gaderne var blevet reguleret og brolagt, og der var indført regler for renholdelse af byen. Også skolevæsenet var ganske godt ordnet efter den tids forhold. Allerede i 1743 fik Aakirkeby sin første skolebygning, selv om beboerne i Aaker strittede imod. Senere blev skolen fælles for by og sogn indtil 1875.

Købstadsmæssigt skolevæsen fik byen i 1897, da en kun 20 år gammel skolebygning i Østergade indrettedes til to lærerboliger, og en ny skolebygning med fire klasseværelser i to etager blev rejst. Det er denne bygning, der benyttes den dag i dag til borgerskolens yngste børn under navnet »kubikken«.

I 1907 havde skolen tre lærere, overlærer Bro, lærer H. K. Larsen og frk. Johanne Ipsen, der blev den første kvinde i Aakirkeby byråd.

Aakirkeby havde på den tid et forsamlingshus. Det lå på hjørnet af Smedegade og Østergade, senere blev det gymnastiksal, og i dag er det indrettet til trykkeri. Her afholdtes de fleste festligheder i byen. Her holdt skytteforeningen sine gymnastikopvisninger og baller, og her spilledes komedie. Det viser sig, at der var stor teaterinteresse i byen dengang. For- og efterår kom et par rejsende selskaber på besøg, og der spilledes ofte indtil fire aftener. Det var stykker som »Den røde hane galer« og »Tordenskjold i Dynekilden«, der blev opført, og man morede sig herligt, selv om forsamlingshuset ikke havde nogen scene. Man satte øltræer og kasser op, og så gik spillet lystigt.

Beboerne spillede også selv komedie, men det gik ikke altid lige godt. En klub ville lave en komedie for at skaffe penge til velgørenhed, men da regnskabet blev gjort op, viste det sig, at alle pengene var gået til kaffe til skuespillerne ved de mange prøver.

Når der holdtes bal i forsamlingshuset, mødte restauratør Madvig op og lavede restauration på balkonen. Musikken bestod af to violiner og en kontrabas. Lærer Hammer spillede 2. violin, men når man nåede til bestemte danse, lagde han violinen og svang sig i dansen.

På Kanns Hotel samledes landboerne en gang om året til betalingsbal. Også håndværkerforeningen holdt fester, der havde stor tilslutning. Denne forening blev til allerede i 1887. Efter at man havde holdt aftenskole på borgerskolen i nogle år med 43 elever, 2 mestre, 6 svende, 9 avlsbrugere og resten lærlinge, kunne man i 1894 flytte ind på foreningens egen tekniske skole. Her undervistes i skrivning, regning og tegning, og der synes at være almindelig enighed blandt ældre håndværkere om, at undervisningen var fortrinlig.

I 1907 købte den driftige forening et jordstykke ved skolen, hvor anlægget blev anlagt. Det var dr. Carlsen, der var sjælen i foretagendet, og isenkræmmer P. M. Koefoed tegnede og beplantede anlægget.

Skytteforeningen havde et godt tag i både unge og ældre omkring århundredskiftet. Den var blevet stiftet allerede i 1863, og det var Ph. R. Dam, der havde æren derfor. Bl.a. var de årlige skyttefester i Ndr. Byskov en stor begivenhed.

Fodbolden kom til byen inde i landet i slutningen af forrige århundrede. Man spillede på Aug. Ipsens løkke med fedtlæderstøvler og træsko. I 1906 kom spillet ind under faste former. Aakirkeby Boldklub blev dannet med postmedhjælper Olav Kjems som formand og senere stationsforstander P. Rasmussen som kasserer. Man benyttede forskellige marker som fodboldbane på Ladegård, Nybygård og Kannikegård. Kontingentet var 25 øre om måneden i 8 måneder, og det kneb ofte at klare udgifterne til baneleje, fordi det kun var de helt unge,

der havde interesse for spillet. På Kannikegård betalte man 90 kr. om året for at spille, andre steder klarede man sig lidt billigere, men så måtte man til gengæld selv fjerne kokasserne, før kampen kunne begynde.

Selv om de unge først holdt fyraften kl. 19, blev der tid til megen træning. Om søndagen rykkede man ud til kampe rundt om på øen, og spillerne måtte selv om, hvordan de kom frem. De kørte med toget, cyklede eller lejede et par hestevogne, og det var festlige ture, de kom ud på.

Særligt morsomt var det at køre til Nexø. Her spillede man på en sandbane ved Balka Badehotel, hvor man fik gratis kaffe. Det kunne hotelejeren spendere med god samvittighed, for kampen trak en del tilskuere fra Nexø, der naturligvis ikke forsømte at besøge hotellet efter dysten.

Da man en søndag spillede kamp ved Kannikegård, var spillet nær gået i opløsning, fordi brandvæsenet rykkede ud. Men spillerne holdt ud, for de skulle fotograferes bagefter!

Drengene spillede naturligvis også fodbold. – De dannede klubberne »Fremad« og »Sengedynen«, men da »Sengedynen« som regel var den stærkeste, måtte den anden klub ofte lide den tort at blive kaldt »Bagud« i stedet.

Som nævnt havde byen sit brandvæsen. Sprøjten, der skulle betjenes med håndkraft, eksisterer den dag i dag. Der skulle 12 mand til at betjene sprøjten, og det kunne endda gå at samle mandskabet, når kirkeklokkerne ringede, men det kunne være vanskeligere at skaffe heste. En dag i høsten brændte Bækkegård. Avlsbrugerne havde travlt med kornet, og de nægtede at aflevere hestene. Brandmændene spændte sig selv for sprøjten i det forfængelige håb, at de skulle træffe på heste undervejs. Et stykke vej spændte de sprøjten bagefter en enspændervogn, men resten af turen måtte de klare ved håndkraft, og da de nåede frem, var gården naturligvis brændt ned til grunden. Det var dog ikke den eneste gang, man kom for sent til at gøre gavn. Sprøjten stod opstaldet, hvor der nu er kommunekontor.

To søndage om sommeren var der missionsmøder for hele øen i Kannikegårdsskoven, og det var naturligvis også begivenheder, man så hen til med forventning.

Biograf havde man ikke, men det skete, at Sivertsen viste levende billeder på Kanns Hotel, og den forlystelse tog ungdommen selvfølgelig imod.

Og hvad lavede så ellers de unge i fritiden? Om sommeren skulle man ned og bade, men Boderne var endnu ikke opdaget. Badningen foregik ved Stangegård, og naturligvis benyttede man ikke badedragter, det havde man ikke brug for. Mænd og kvinder badede hver sit sted, så det var intet problem.

Efter fyraften ved godt 19-tiden samledes en halv snes unge, og så travede man til stranden og hjem igen.

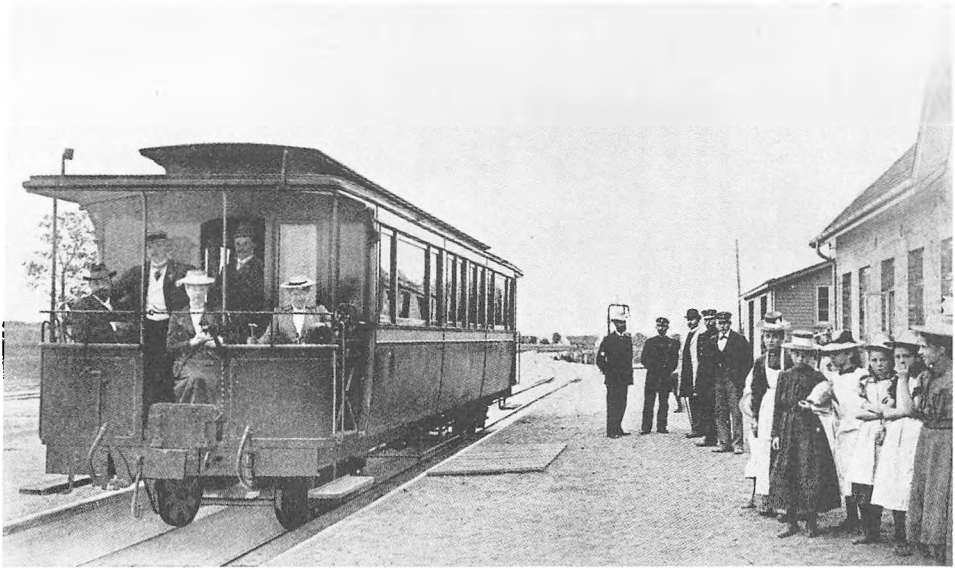

Dette billede fra Aakirkeby station skal stamme fra prins Valdemars besøg.

Markedet, der tidligere havde været en stor festdag, var omkring århundredskiftet i tilbagegang. Men naturligvis blev der festet ved en sådan lejlighed, og der var steder nok at feste. Foruden hotellerne havde byen flere mindre værtshuse, men alligevel synes der ikke at have været tale om noget større drikkeri. Når landmanden kom til byen med hest og vogn, skulle både han og hestene have noget at styrke sig på, som rimeligt var, men det bliv ikke til større udskejelser.

Kanns Hotel besøgtes meget af handelsrejsende, der kom i lejet hestevogn på vej fra Rønne til Nexø. De blev ofte et par dage i byen, før de kunne tage videre, og turen øen rundt varede 2–3 uger. Hotel Rønne betegnedes som et pænt værtshus, og på Højskolehjemmet måtte man opføre sig med manér. Her fik man en kop kaffe, og der var ikke noget med at spille kort eller rafle.

Jernbanehotellet kom samtidig med jernbanen, og på Vesterbro havde man hele to værtshuse, hvor nu P. A. Kofod og Carl E. Nielsen bor. Det ene hed i daglig munde »Skæghullet«. Hvor sadelmager Funch nu bor, lå Madvigs værtshus. Her var en sal, hvor Frelsens Hær holdt møder, og det kunne ikke undgås, at ikke alle opførte sig lige pænt ved møderne. Og smedelærlingene gav spændeskiver i kollekt!

En snaps kostede 6 øre, og man fik en bolle til for 2 øre. En Ny Carlsberg kostede 15 øre, en Gammel 18 øre, og da Hof kom frem, kostede den ikke mindre end 20 øre på værtshus.

Vandværket i Aakirkeby blev taget i brug 1/12 1907, og det kostede 50.000 kr. Vandtårnet blev bygget 1927. I 1968 indrettedes i den nedlagte badeanstalt et trykanlæg, så at vandet nu risler hurtigere gennem hanerne

Byen havde en politibetjent, der hed Due, og han skulle holde orden på det hele, assisteret af »stokkemænd« på festdagene. At de gode stokkemænd undertiden selv deltog i morskaben, kunne ikke helt undgås. Due var en skikkelig mand, og det kunne ske, at han ikke kunne klare sagerne, men der skulle en retssag til, når der var lavet lidt for grovkornede løjer en nytårsaften.

De unge havde rig lejlighed til at skaffe sig effekter at løbe rundt med, for de mange avlsbrugerejendomme inde i byen havde vogne og redskaber i massevis, som det var ret let at få fat i, og så skulle de naturligvis flyttes op på Torvet.

Fastelavnsmandag blev først senere en stor dag i Aakirkeby, men man havde auktioner hver 14. dag rundt om på gårdene. Et restaurationstelt blev rejst, og så hyggede man sig under og efter buddene.

Byen havde naturligvis en trommeslager, og han bekendtgjorde kommunale anliggender og ankomsten af sild og andet fiskeri. På Sildetorvet foran kirken holdt der ofte en eller flere vogne og solgte fisk.

Byen havde gadelygter ved århundredskiftet, men det var petroleumslygter, der ikke lyste særlig godt. Per Jensen travede rundt med sin stige og tændte lygterne ved solnedgang, og ved 23-tiden måtte han rundt og slukke dem.

Gadebelysningen var indført i 1891. Der blev da opsat 14 lygter, der kostede 375 kr., og den årlige udgift var omkring 250 kr. Først i 1909 kom elektricitetsværket. Det var stationsforstander L. Mejdahl, der på 43 personers vegne tog initiativet, og byrådet, der ikke ville give koncession til private, overtog tegninger og beregninger for 38 kr. 25 øre. Værket kostede 100.000 kr., og det måtte udvides allerede i 1911, så det ser ud til, at borgerne var glade for det nye. Der

Kanns Hotel ligner sig selv, men masten med de mange telefonledninger er forlængst forsvundet. De mørke pletter på brolægningen er formentlig hestepærer. Enkelte hestekøretøjer ses stadig i byens gader, og Aakirkeby Andel har stadig 4 hestestalde stående. Mindst en gang om ugen kommer der gæster i stalden. (1968).

synes at have været nogen strid mellem købmændene og brugsen, for i 1909 ansøgte købmand H. Smidt om, at brugsen blev nægtet strøm. Byrådet kunne ikke efterkomme anmodningen.

Der var mere modstand mod vandværket, men det kom alligevel før, nemlig i 1907. Tidligere klarede man sig med de private brønde og bybrøndene. Der lå en ved Stokkekilde, i den senere Svanekegade lå Askebrønden, og på den nuværende Kirkeplads var der en meget benyttet brønd. Der var brønd ved Præstedammen, hvor man vaskede sit tøj, og bybrøndene med pumper eksisterer den dag i dag ved Doktordammen i Nyby og i Strøby.

For 50.000 kr. blev byen forsynet med vand. Det kom fra kilden ved Vallingebjerget. Det var frisk og godt vand, der selv løb de 5,2 km ned til byen.

Helt indtil 1921 kunne Aakirkeby klare sig med vandet fra Vallingebjerget.

Skat var ikke noget, der tyngede budgettet hos den jævne mand. I 1907 betalte en håndværkssvend 6,67 kr. halvåret, og indbetalingen skete, når han syntes, at han havde penge til det. Han gik hen på aftenen hen til kæmner Jensens private bopæl og betalte sin skyld, og indbetalingen noterede kæmneren i sin lommebog.

Også dette foto er formentlig fra kongebesøget i 1912. I forgrunden kan man se et sporskifte og kranen, hvor lokomotiverne tankede vand. Kongen opholder sig på Almindingen-perronen og er sikkert på vej til en skytteparade i Almindingen. Stråhattene var på mode dengang.

Så sent som i 1918 betalte en håndværkssvend kun 24,50 kr. i skat pr. halvår, men så skulle han rigtignok også, hvis han var husejer, betale 2 øre i grundskat og 1,15 kr. i husskat.

Arbejdstiden var i de tider 11½ time, og mestrene blev forfærdede, da arbejdstiden skulle nedsættes til 10 timer. Butikkerne holdt åbent til 21-tiden, men om lørdagen kunne man ikke lukke før ved 23-tiden. Byens eneste barber, der boede i Smedegade, kom ofte sent i seng. Ikke mindst pinseaften sad kunderne og hang i salonen til langt ud på natten. Der var mange kunder, for ingen med respekt for sig selv kunne tænke sig at snyde barberen for fornøjelsen at fjerne skægstubbene.

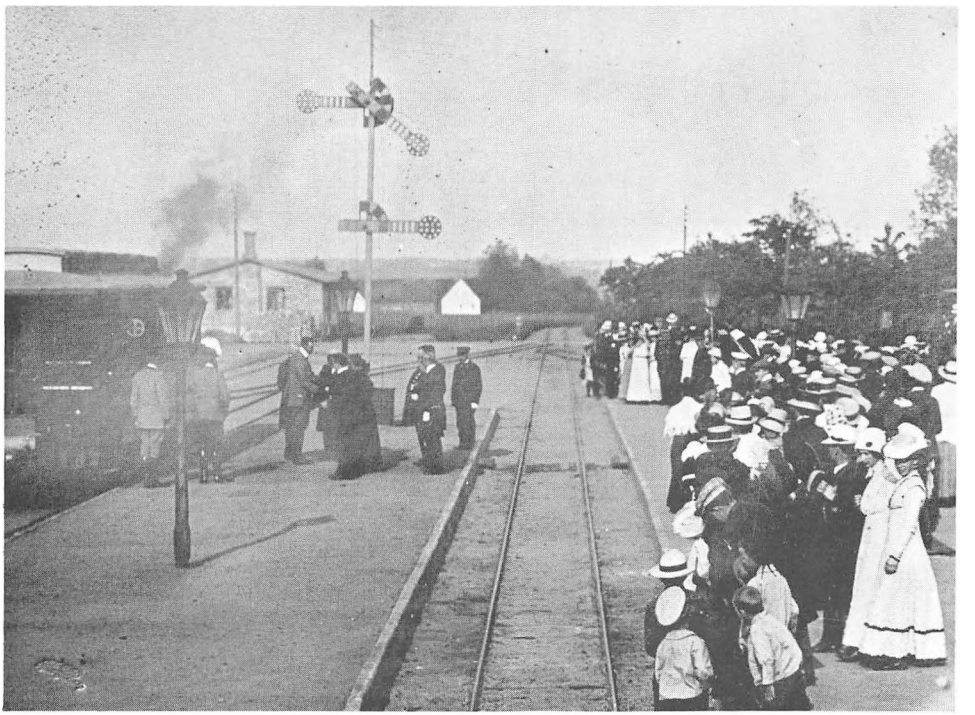

Dette billede hængte i ventesalen på Aakirkeby station og klarede frisag ved plyndringerne ved banens nedlæggelse, fordi personalet nogle måneder før bragte det i sikkerhed. Det vil blive ophængt på Bornholms museum. Almindeligvis antog man, at fotoet stammede fra Gudhjem-banens åbning, men det er snarere fra kong Christians besøg i 1912. Kongen hilser på lærerinde, frk. Johanne Ipsen, der var den første kvinde i Aakirkeby byråd. (1909–1921).

I 1898 havde Aakirkeby fået sit sygehus. Bygningen kostede 11.000 kr., og 4 kommuner var fælles om det. Det kom til at hedde »De forenede kommuners sygestue«, og sygestuen hedder det endnu i daglig tale.

Byen havde fået sin sparekasse allerede 1869. Den havde kontor i købmand H. C. Koefoeds ejendom, idet den nuværende bygning blev opført i 1912. Og i 1902 kom Aakirkeby Bank. Det var håndværkerforeningen, der gav stødet til oprettelsen. Banken begyndte som et andelsselskab, men blev i 1911 omdannet til et aktieselskab.

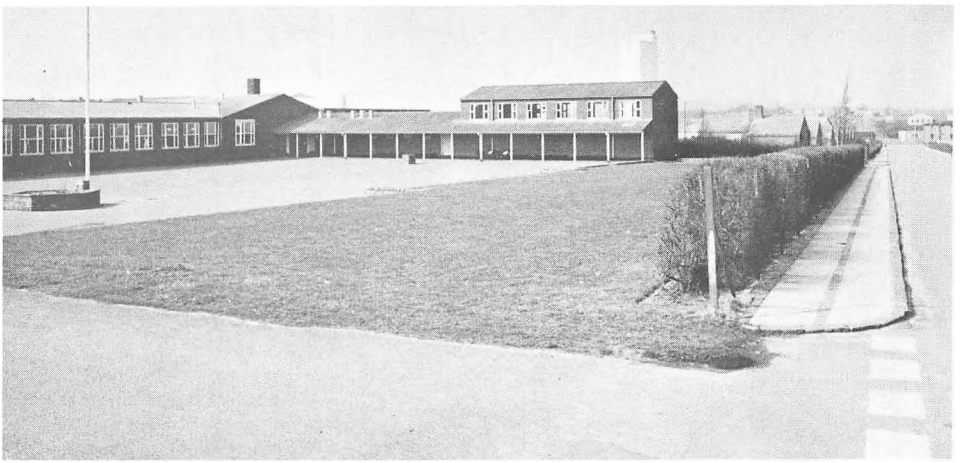

Aaker og Aakirkebys fælles skolevæsen – fra 1743 til 1875 – er udførligt omtalt i Aakirkeby-bogen. Vi kan nævne, at Søndre skole blev opført i 1847, Østre skole i 1848, Kirkeskolen, oprettet 1849 i degnegården, blev opført i Ravnsgade 1910, Nordre skole opførtes i 1877, den nye skole i 1918, og Grødby skole så dagens lys i 1891, efter at børnene fra 1888 holdt til på St. Grammegård.

Aaker centralskole byggedes i 1954. Sognerådet vedtog planen i september 1951. Her ses skolen, før pavillonsbyggeriet ved Hans Rømersvej.

Skolens bygning gav stødet til et omfattende boligbyggeri i området. (Foto: Ilsted Bech).

Andelsbevægelsen fik rigtig fart i byen i 1902, idet Aaker–Aakirkeby Brugsforening blev oprettet. Møllersvend Anton P. Nielsen fra Rønne blev uddeler, og snart voksede både butiks- og grovvarehandelen.

Det var dengang, et helt pund kaffe kostede 72 øre, et pund mel 10 øre og en bajer 12 øre. En pot brændevin kunne erhverves for 35 øre. En hel flaske cognac måtte betales med 75 øre. Et par af de fineste damesko af læder måtte man give $6^1/_2$ kr. for. Men allerede i 1904 havde man en omsætning på 50.000 kr.

I den varme tid var det pålagt uddeleren at holde hvidtøl nr. 3 til gratis udskænkning til medlemmerne.

Brugsen blev udvidet i 1905 og 1906.

Byens og omegnens husmænd blev organiseret i 1903, og det var en gårdejer, P. Blem, Værmelandsgård, der fik sat skub i sagerne.

Arbejderbevægelsen begyndte at røre på sig omkring ved århundredskiftet, da tømrerne og snedkerne dannede fagforening, den første på Midtbornholm. Som nævnt var Aakirkeby Skæreri en stor virksomhed på den tid, og det hang sammen med, at der var et stort byggeri i byen. Kolleger fra Rønne drog først til Nexø, men da tømrerne dér ikke havde lyst eller mod til at organisere sig, forsøgte de i Aakirkeby, og det gik bedre. 11 svende gik med, og den senere bankbogholder Ludv. Andreasen blev formand.

Murerne fik en fagforening i 1911, medens arbejdsmændene først fik deres fagforening i 1917.

Socialdemokratisk Forening blev dannet i 1903 med snedkersvend Morten Hansen Trommer som formand. Og i 1906 rykkede samme Trommer ind i Aakirkeby byråd som den første socialdemokrat. Det var modstanderne af vandværket, der stillede Trommer op for at sikre sig arbejdernes medvirken til at forhindre planerne om værket. Trommer blev valgt, men det viste sig, at han stemte for vandværket, da sagen kom til endelig afstemning.

Som man vil se af ovenstående, var de første år efter århundredskiftet en tid, hvor der skete noget i byen inde i landet. Byen var vågnet af sin tornerosesøvn, og intet tyder på, at man har tænkt at slumre ind igen. Udviklingen er fortsat, mange idyller er forsvundet, men endnu rummer Aakirkeby en hygge og idyl, som teknikken ikke har fået bugt med. Ikke mindst i de sidste år er der sket et nyt fremstød med alderdomshjem, skolebyggeri og boligbyggeri. Byen står godt rustet på mange områder, blot mangler man større industrier, der kan give varigt arbejde. Efter de senere års udvikling med hensyn til lettere transportmuligheder betyder det heldigvis ikke så meget, at mange af borgerne må tage arbejde udenbys.

Jernbanens dage synes snart talte. Men selv om jernbanen bliver nedlagt, vil Aakirkeby leve videre. Men forvisningen om, at det var jernbanen, der satte udviklingen i gang, er stærkt forankret, og det bærer sikkert skylden for, at borgerne i Aakirkeby mere end andre bornholmere vil føle jernbanens nedlæggelse som noget sørgeligt.

Jernbanegade

Jernbanegade fik sit navn umiddelbart efter jernbanens start. Det fremgår tydeligt af kommunalbestyrelsernes forhandlingsprotokoller. Men gaden er meget ældre end sit navn og har en meget lang og interessant historie bag sig.

Allerede mens bornholmerne dyrkede Odin, Thor og Freja, var der sammenstimlen i Jernbanegade. Ved Stokkekilde samledes man langt tilbage i tiden, derom kan der ikke herske tvivl. Men der er lidt uenighed blandt historikerne om, hvad man samledes om. Måske har der ved kilden været et gudehov, inden kirken blev bygget. Det har så formentlig været fælles for søndre herred, måske en hovedhelligdom for hele øen, ligesom kirken senere blev øens hovedkirke. Man har jo før set, at kristendommen fulgte de samme baner som hedenskabet på visse felter.

Andre mener, at bytinget holdtes på dette sted, andre igen har den opfattelse, at der her var en henrettelsesplads.

Jernbanegade må have eksisteret som vej allerede i lybekkerperioden 1525–1576. Schweder Kettings vej mellem Aakirkeby og Vallensgård var brolagt i hele sin længde og førte videre til Hammershus. Og denne vej begyndte tæt øst for Aa kirkes kor og fulgte Jernbanegades vestside gennem Stokkeleddet og videre mod nord til Skagelfaldet. Schweder Ketting har altså ofte redet gennem Jernbanegade på vej fra sin gård til den kirke, som han holdt så meget af, at han lod sig begrave her, selv om han flere år før sin død havde forladt Bornholm.

Og gennem Jernbanegade drog bønderne med deres hestevogne, når de skulle til Hammershus.

Vi rykker frem til den 12. maj 1624. Denne dag sendte kong Christian IV en salpetersyder til Aakirkeby for at opføre et salpetersyderi ved Stokkekilden. Der blev opført en lade og et hus, og der blev indført den til krudtfremstilling nødvendige bøgetræsaske fra Sölvesborg i Blekinge. Resultatet blev kummerligt, nemlig kun tre tønder salpeter. Øens skove kunne ikke levere det nødvendige brændsel, og da kongen forsøgte med tørv som brændsel, viste det sig, at dette ikke var bedre egnet. Salpeterværket lå med sine kampestensmure øde og forladt i lange tider.

Men da brændevinsbrænderiet langt senere blev opført, brugte man sten fra salpeterværket til fodmur.

På et kort fra slutningen af 1600-tallet kan man tydeligt se, at Jernbanegade, der dengang hed Stokkegade eller Stokkeledsgade, lå lidt længere mod vest end i dag. Bebyggelsen på gadens østre side var tæt, medens den vestre side kun var tyndt bebygget. Et kort fra ca. 1766 synes at vise, at Jernbanegade er ved at finde sin nuværende plads, og på dette kort angives tydeligt, at gennem gaden gik vejen mod nord. Her er gaden tæt bebygget på begge sider ned til Svanekegade, medens der ikke fandtes nogen Ravnsgade mod vest.

Skolebørnene holdt deres indtog i Jernbanegade i 1743, da Aakirkeby fik sin første skole. Skolehuset blev rejst op ad kirkegårdsmuren syd for degnegården,

hvor nu bagermester Gordon Kert har sin virksomhed. Bygningen brændte den 30. maj 1760 og blev først genopført i 1782. Skolen var fælles for Aaker og Aakirkeby, men kun for sogneboerne, hvis der var plads. I 1836 opførtes den skolebygning, der den dag i dag er bageri. I 1847 blev der indrettet skoleværelser i degnegården, og i 1876 blev skolebygningen afhændet. Det ser ud til, at der ret hurtigt blev indrettet bageri i den tidligere skole.

Et amatørfoto, stillet til rådighed af bødkermester A. Svendsen.
Til venstre degnegården, til højre bødkeriet.

Ud over skolebørnene var der mange andre, der benyttede Jernbanegade. Man skulle hente vand til husholdningen og virksomhederne, og vandet hentedes ved Stokkekilde. I århundreder har der været en stadig strøm af vandhentere i gaden.

Brændevinsbrænderiet, der blev opført ved kilden i 1854, gav gaden nyt liv. Landmændene kom med korn, og de hentede til gengæld drank, der var uundværligt som kreaturfoder. Og så hentede naturligvis næsten alle brændevin her. Man gjorde herved en god gerning, idet afgiften gik til et vejfond. Oven i købet grusede brænderiet i 1857 Jernbanegade.

I 1908 ophørte brændevinsproduktionen, men bryggeriet fortsatte, indtil hele herligheden nedbrændte den 18. februar 1941.

Den øverste del af Jernbanegade. I den nederste del af bygningen til højre var der legetøjsforretning. Bagerforretningen til venstre havde dengang intet butiksvindue ud til gaden og indgangen var ud mod Jernbanegade, medens døren nu sidder i det skrå hjørne ud mod Kirkepladsen. På et bord inden for døren lå altid bager Østerbyes specialitet, de såkaldte »Russere«.

Brænderiets opførelse bevirkede, at der blev bygget en del huse til arbejderne, og hele den østre side af Jernbanegade var bebygget, da jernbanen kom i 1900. Derimod var kun den øverste del af gadens vestlige del bebygget. Det første hus, der kom i den nederste del, var karetmagerværkstedet.

Til fodgængernes bekvemmelighed blev der anlagt en spadseresti i den vestlige del af gaden fra Sparekassen til stationen. Og de huse, der med tiden blev bygget her, fik hyggelige og smukke forhaver.

Jernbanegades øverste del var indtil 1915 på den østre side domineret af bødkerhåndværket. Den 1. oktober 1885 flyttede bødkermester Johan Svendsen fra Svaneke til Aakirkeby på manges opfordring. Købmændene købte dengang smørret direkte hos bønderne og skulle selv skaffe sig smørdritler.

Bødkeriet startede i den endnu bevarede bindingsværksbygning i den øverste del af gaden, hvor Egon Nielsen nu har møbelforretning. Efter nogle års virksomhed flyttede bødkeren længere mod nord, idet han købte en ejendom, der lå, hvor købmand Aage Sommer nu bor, og formentlig også omfattede en del af den nuværende sygekasse.

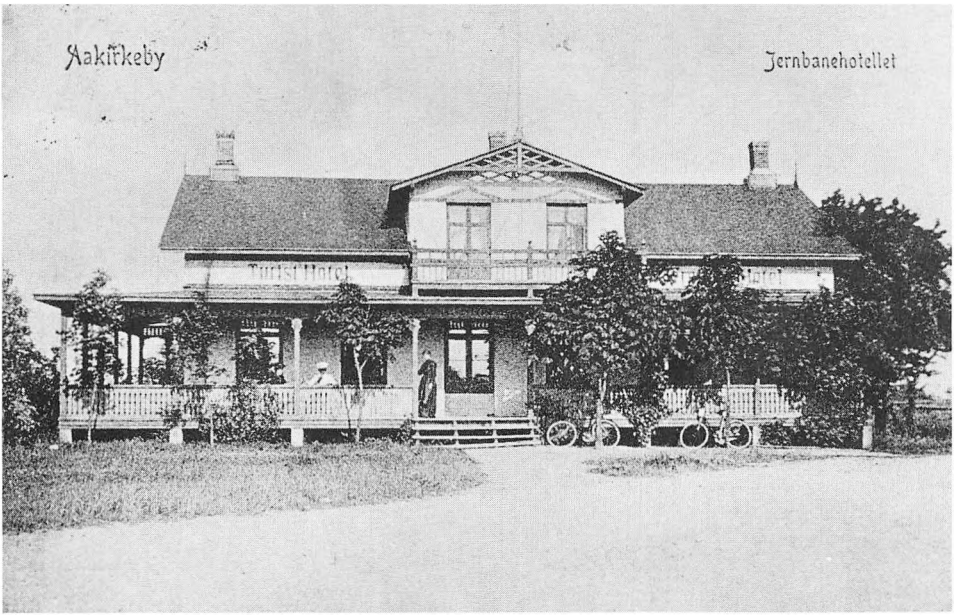

Jernbanehotellet blev opført i 1902 af brødrene Andersen, Aakirkeby skæreri, til søsteren, fru Gertzen, der drev hotellet til 1921, da Niels Carl Jensen overtog det. Hotellet blev så sent som 1909 kaldt »Turisthotellet« i en byrådsforhandling, og dette navn stod da også til venstre på bygningens facade. Ejes nu af Frede Andersen.

I bygningen var der et lille afholdshjem, hvor ca. 15 pensionærer samledes omkring middagsbordet.

På hjørnet af Jernbanegade og Svanekegade – der dengang var så smal, at kun én vogn kunne komme igennem med besvær – boede avlsbruger Sonne, der havde 1 hest og 4–5 køer. Senere lå denne plads i mange år ubebygget hen, indtil Jernbanegade 12 blev opført i 1928.

Gadens vestlige del domineredes af Degnegården, der lå tæt op ad bageriet og nåede ned til Ravnsgade. Efter et gammelt skolekort at dømme blev der indrettet skole i Degnegården i 1849. Der kom altså også skolebørn gennem gaden for at besøge denne skole, og der afholdtes også sognerådsvalg her. Medlemmerne valgtes for 6 år ad gangen, og de afgik skiftevis, således at der var valg hvert tredje år. Det var dog kun en ringe del af borgerne, der havde valgret – de højeste skatteydere – så tilslutningen var ikke enorm. Undertiden holdt sognerådet møder her.

I 1901 blev Jernbanegade reguleret, idet Aakirkeby købte 870 kvadratalen jord fra Degnegården for 40 øre pr. alen til dette formål.

I 1943 overtog vognmand Andr. Christensen godsudbringningen for Aakirkeby station Her ses Christensen uden for bødkerforretningen, der var en af jernbanens bedste kunder i Aakirkeby.

Mælkehandler Aage Sommer indstillede mælkeudbringning med hest den 1. januar 1955.

Omkring 1904 blev en del af degnegårdsjorden solgt til landstingsmand, kaptajn Jensen, Limensgård, der opførte et beboelseshus på hjørnet af Jernbanegade og Ravnsgade. Huset blev bygget efter samme byggelinje som den nederste del af gaden, men desværre blev dette ikke tilfældet med den øvrige bebyggelse, der senere rejste sig på Degnegårdens grund. – Dette hus blev senere til metodistkirken Salem, der stadig er beliggende i Aaker kommune som det eneste i gaden. Kirken blev indviet den 11/5 1919.

I 1908 var degneskolen – eller kirkeskolen, som den nu kaldtes – blevet for lille. Man ville have børnene i Aaker undervist i 4 klasser, og man planlagde en ny kirkeskole, der i 1910 blev opført i Ravnsgade. Det er den bygning, hvor Aaker nu har kommunekontor.

Den gamle skole og jorden blev solgt, og her blev opført en række bygninger, der hurtigt kom til at ligge i købstaden. Det havde sine fordele dengang, bl.a. forbi byen havde både el og vand at byde på til sine borgere.

Jernbanegade 3 blev til en stor bygning, som møllebygger Otto Hansen i 1915 solgte til bødker Svendsen. Bødkeriet forlod først denne bygning for få

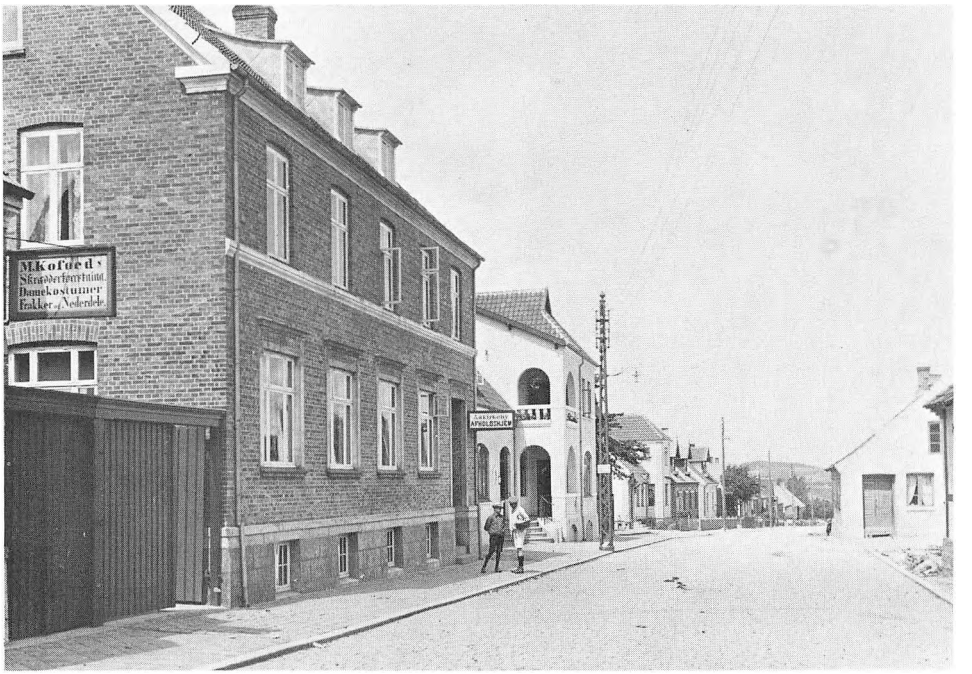

Afholdshjemmet og Sparekassen. Skiltet til venstre i billedet viser, at Jernbanegade 5 ejedes af M. Kofoed, der drev skrædderforretning og forhandlede damekostumer, frakker og nederdele.

måneder siden, og nu rummer værkstedet et møbellager, medens der er revisionsvirksomhed og butik i forhuset. Jernbanegade 5 – frisørmester Børge Koefoed – opførtes oprindelig kun i en enkelt etage.

I 1912 byggedes Afholdshotellet, der fik stor betydning for byen. Mange har i årenes løb boet og spist her, og her holdtes utallige møder og fester.

For 25 år siden blev hotellet omdannet til biograf, og navnet ændredes til Kinohotellet. I de sidste år har der været biograf og udlejningslejligheder i komplekset.

Aakirkeby og omegns Sparekasse blev bygget i 1912 på den nederste del af den gamle Degnegårds jorder.

Gudhjem-banen og Aakirkeby realskole blev en realitet, og disse to ting i forening startede Jernbanegades storhedstid som skolegennemgangsgade. Skolebørnene og de øvrige togpassagerer kunne naturligvis finde på at købe et og andet i forbifarten. Der kom en købmandsforretning i den vestlige og en kiosk i den østlige ende af gaden.

Jernbanegade 33 blev bygget af Peter Sonne. Her fik Sct. Hedvigssøstrene

Morgentoget fra Rønne (skinnebusser) ankommer med skolebørn og post sidst i september måned 1968. (Foto: Ruben).

Skolebørn på vej fra toget op ad Jernbanegade sidst i september 1968. Denne vandring fra toget foregik aldrig i hastigt tempo. Mere fart var der på, når turen gik den anden vej efter skoletid. (Foto: Ruben).

deres tilholdssted, og her var i mange år en katolsk skole og børnehave. Sidstnævnte blev for nogle år siden overtaget af kommunerne, så de små poder sætter stadig deres præg på gadebilledet.

Og sådan kunne man blive ved. Der ændres stadig på gadebilledet. Farvehandelen startede beskedent som købmandsforretning og fjerkræhandel og er blevet udvidet flere gange. Aakirkeby skæreri byggede i en årrække et dobbelthus om året nederst i gaden. Butikkerne i nr. 3 og 8 har skiftet lejere adskillige gange.

Jernbanegade 26 var landbrugsejendom indtil for få år siden, og her kunne man købe mælk ved stalddøren, undtagen en periode, hvor der var mund- og klovesyge i besætningen. To villaer med navnene »Effia« og »Stormly« sætter deres præg på gaden. Hvem husker ikke de tre hestekøretøjer, der ikke for ret mange år siden satte deres præg på gaden? Mælkehandleren med sin mælkevogn, P. Simonsens gårdskarl med enspænder, der bl.a. kørte repræsentanternes kufferter til stationen, og DBJs vognmand, der kørte rundt med gods og pakker. Og endnu flere ændringer står for tur. Sparekassen vil om få år flytte op på Torvet, Sygekassen må formentlig regne med at blive nedlagt, børnehaven skal flyttes ud på Møllevej.

Heldigvis har man endnu et minde om den Stokkekilde, der oprindelig gav gaden navn og berettigelse. Forskønnelsesforeningen skabte først et anlæg omkring Bryggerdammen, og siden et omkring kilden. Flere gange har der været optræk til at sløjfe sidstnævnte anlæg. Man burde i stedet opsætte en gammel pumpe eller måske en vippebrønd for at markere, at her lå byens vandforsyning.

Og så burde man måske på en eller anden måde sikre sig, at Jernbanegade ikke i fremtiden endnu en gang skal skifte navn. Dette navn bør til sene tider kunne erindre borgerne om, at Bornholm havde en jernbane, der gav Aakirkeby en stor opblomstring.

Brandvæsenet

Brandvæsen har der altid været hårdt brug for i byen inde i landet. De stråtækte tage holdt sig meget længe, og der måtte træffes ekstraordinære foranstaltninger, fordi man ikke var i stand til at afskaffe dem. Husene kunne ganske simpelt ikke bære et tegltag. Men det varede længe, før et organiseret brandkorps kom til verden. I hvert fald ved man ikke noget om, at brandmænd har været parate til at gribe ind ved de store brande, der hærgede byen i gammel tid.

Der har i tidernes løb været store brande i byen. Bl.a. afbrændte lybækkerne byen den 12. juli 1510, så den kun langsomt og med ærkebiskoppens hjælp

kom på fode igen. – Den 10. marts 1666 brændte borgmesterens gård, og den 6. april samme år brændte byfogedens ejendom. – Den 10. maj 1760 opstod der ild i Mathias Heys maltmølle, og ilden bredte sig så meget, at hele kvarteret øst og syd for kirkeskolen blev flammernes bytte. 16 gårde og huse, deriblandt hospitalet og skolen, brændte, og ilden havde fat i to store asketræer på kirkegården. Der var endnu ikke oprettet nogen brandforsikring for byens ejendomme, og den hjælp for de »afbrændte« indbyggere, som iværksattes ved, at man ved alle kirker i Sjællands stift udstillede bækkener, hvori kirkegængerne kunne lægge en skærv til de brandlidte, forslog kun lidt. Der indkom 464 rdl.; men skaden på bygningerne udgjorde 3020 rdl.

Den 24. januar 1761 kom en forordning om købstædernes brandvæsen, hvis § 1 lød på afskaffelse af stråtage i løbet af en fastsat tid. Senere på året kom brandforsikringsanordningen, hvori det pålagdes købstæderne at anskaffe sprøjter, men dette var en stor byrde for en købstad af Aakirkebys størrelse. Skulle stråtagene afskaffes, måtte der bygges nye huse, og anskaffelse af brandmateriel betød en betydelig udgift.

I 1822 blev anden afdeling af borgervæbningen ophævet, og dette mandskab overgik tildels til brandvæsenet.

Der blev indsendt et andragende til myndighederne om tilladelse til at bevare stråtagene mod, at borgerne på egen regning anskaffede en forsvarlig sprøjte, og dette fik man lov til i 1824 på den betingelse, at alle damme og vandsteder blev holdt behørigt opgravede og rensede, således at de altid kunne holde vand.

Det lykkedes at skaffe penge til sprøjten ved at anvende nogle rentepenge, som borgerne skulle have udbetalt. Sprøjten kostede 130 rdl., og fragten 4 rdl., 5 mark.

Nu havde man sprøjten, men der kom en ny forordning om afskaffelse af stråtage i løbet af 10 år. Men det trak ud med nyordningen, og først efter 1840 kom der gang i omlægningen, der medførte en del besværligheder, idet materialer skulle hentes langvejs fra, og der var kun to tømrere og én murer i byen. Først i 1868 fik de sidste fire borgere pålæg om at afskaffe stråtagene.

Søndag den 30. juni 1844 holdtes en rådstuesamling, hvor flere borgere foreslog at ansætte en vægter eller oprette en brandvagt, og dette tillidshverv skulle gå på omgang blandt byens husejere.

Resultatet af forhandlingerne blev, at 27 borgere stemte for at ansætte en vægter til en løn af 40 rdl. om året, mens et uvist antal kun ville gå med til denne ordning, hvis beboerne i Aaker kom til at betale til ordningen, idet de mente, at Aaker-boerne havde endnu mere gavn af en vægter end de selv. Pastor Balle, der boede i Aaker, tegnede sig straks for et bidrag for 2 rdl., og det vedtoges at forhandle med Aaker om en ordning.

Brandinspektør Sigfred Olsen

Vægteren skulle hver time råbe klokkeslettet fra kirketårnet samt holde udkik. I tilfælde af ildebrand skulle han klemte med klokkerne og slå brandtromme i gaderne.

Byen og kirken havde på dette tidspunkt to gode sprøjter, og der var tillige et brandmandskab til rådighed. Det hedder i beretningerne, at brandfolkene sammen med byens borgere altid viste en utrættelig iver ved slukning af brande.

Den 25. august holdt borgerrepræsentationen atter møde om vægteren, men da Aaker endnu ikke havde svaret, blev en rykkerskrivelse sendt af sted. Sognet svarede, at man intet ville yde til formålet.

Hen på efteråret blev byfogeden underrettet om, at der var ansat en vægter, og man gerne ville have amtets tilladelse til ansættelse, samt at vægteren fik lov til at bære morgenstjerne og vægtertegn. Der skulle ansættes en nattevagt, indtil en godkendelse forelå. I 1846 opnåede man godkendelse af, at der ansattes en vægter og en politibetjent i Aakirkeby. Men efter to års forhandlinger endte sagen med en skrivelse fra amtet, hvorved spørgsmålet udsattes indtil videre.

I 1859 blev det foreslået, at der ansattes en brandinspektør, men man kender ikke tidspunktet for stillingens oprettelse: I 1861 var stillingen besat med smedemester M. H. Engell. Året efter blev en instruks for brandvæsenet vedtaget.

De husejere, der boede uden for den samlede by, skulle i tilfælde af brand møde med vogn og vandtønde. Der skulle forefindes 10 spande ved brandhuset. På de ejendomme, der var forsikrede for over 900 rdl., skulle der være en vandtønde, der i månederne juni, juli og august skulle holdes fyldt med vand. For andre ejendomme var der bestemmelser om et vist antal spande. Ejendommene med en forsikringssum på 800 rdl. og derover skulle være forsynede med en brandhage, og over 1600 rdl tillige med en brandstige.

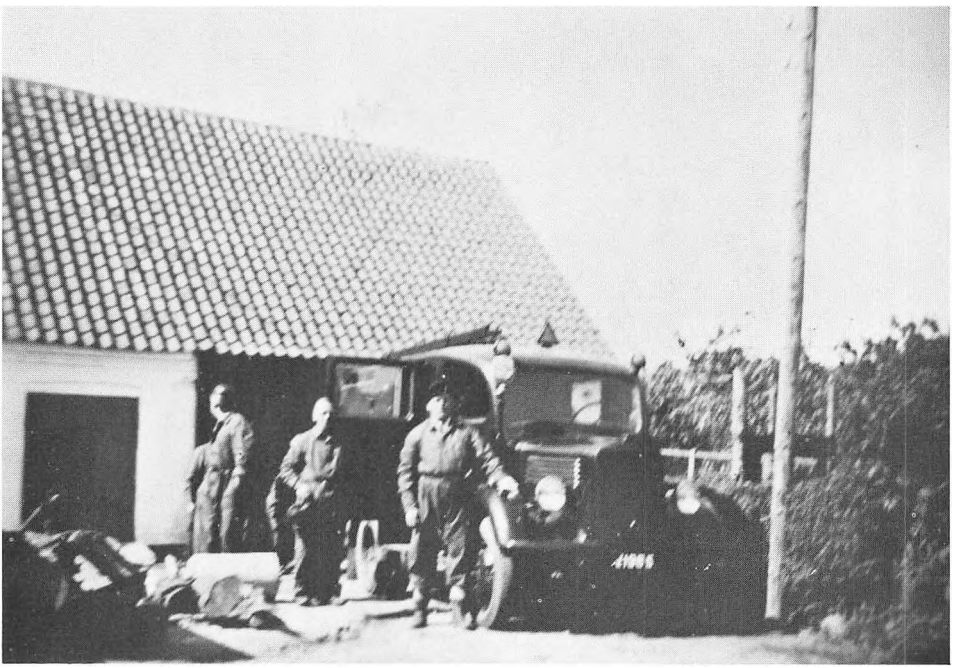

Da brandvæsenet holdt til i Ludvig Dams udbygning

I brandhuset skulle forefindes 2 slingeøkser og 1 lygte.

Ved branden på Spidlegård i 1868 havde det været vanskeligt at skaffe heste til sprøjten, og man vedtog, at købmændene P. Jensen og H. C. Koefoed skulle stille heste til rådighed, indtil et nyt reglement var indført.

I 1870 blev reglementet, efter flere rykkerskrivelser fra myndighederne, behandlet i byrådet. Samtidig vedtoges det at ansætte møller Olsen som brandinspektør og snedker Bistrup som assistent.

Herefter kom Aakirkeby brandvæsen til at bestå af en brandinspektør og en assistent, der begge skulle udnævnes af amtmanden. Der skulle være to brandmestre, hvoraf den ene skulle være bygningskyndig, medens den anden skulle

føre tilsyn med vandforsyningen. De to herrer blev udpeget af politimesteren. Førstesprøjtemester skulle helst være sko- eller sadelmager, han skulle kende sprøjtens indretning og føre tilsyn med denne og tilbehøret. Desuden skulle der være to strålemestre og 10 brandsvende, der blev ansat af brandinspektøren og blev udvalgt af det pligtige mandskab mellem 18 og 50 år. Inspektøren skulle sammen med brandmesteren og en brandsvend efter tur og omgang føre tilsyn med byens skorstene og ildsteder samt brandredskaberne to gange om året.

I 1874 blev der ansat en nattevagt i byen. Nattilsynet skulle ske i tiden fra kl. 23 til 3. Manden skulle bestandig gå omkring i byens gader i den samlede by, fra den ene ydergrænse til den anden, og han skulle altid have sin opmærksomhed henledt på at opdage udbrydende ildebrande såvel i den samlede by som i landdistriktet. Hvis han opdagede brand, skulle han hurtigst muligt klemte med den største kirkeklokke. Hvis branden var i den samlede by, skulle der slås enkelte slag med korte mellemrum, han skulle råbe brand, og trommeslageren skulle vækkes. Hvis branden var uden for byen, skulle der klemtes med længere mellemrum, og han skulle ikke råbe brand.

Nattevagten kunne få sin løn udbetalt månedsvis eller kvartalsvis efter behag, men han kunne kun opsige sin stilling med 1 års varsel, hvis ikke sygdom lå til grund herfor. Fra byrådets side havde han et halvt års opsigelse. Hvis han blev syg, måtte han ikke selv skaffe en stedfortræder, der måtte forhandles med byrådet først.

Pligtforsømmelser blev takseret fra 1 til 5 rdl. i bøde, der tilfaldt de fattige.

Ved en sprøjteprøve i 1881 viste det sig, at sprøjtens slange var aldeles ubrugelig. 10 år senere blev anskaffelsen af en ny sprøjte diskuteret. Det fremhævedes, at sprøjten i 20 år havde været forældet, og byrådet indhentede en del oplysninger og overværede en sprøjteprøve. Det høje råd kom til det resultat, at der først måtte anskaffes en ny slange, for at man kunne se, om sprøjten duede til noget. Inspektøren og to byrådsmedlemmer blev sendt på en rejse til Gudhjem for at se på en sprøjte, der var til salg. Inspektøren gjorde gældende, at byens gamle sprøjte kun kunne afgive 1 td. vand på 6 minutter under hårdt arbejde, medens en moderne sprøjte kunne klare 2 tdr. vand pr. minut. Men endnu måtte der mange forhandlinger til, før den nye sprøjte kom.

Sprøjten kom i 1893, da der blev optaget et lån på 700 kr. til sprøjte og sprøjtehus. Det var på høje tid. For, som det hed i en revyvise i 1893:

Vort brandvæsen er i en proper stand,
sprøjten fortrinlig, når blot den gi'r vand,
en veteran, jeg vil ej lyve,
fra atten hundrede fireogtyve.

I 1891 kom en ny brandvedtægt, hvorefter det samlede mandskab skulle møde ved sprøjtehuset i tilfælde af tordenvejr. Enhver husejer blev pligtig til at holde en brandlygte, og efter en sindrig skala, beregnet efter forsikringssummen, var husejerne pligtige til at anskaffe brandspade, brandhager og vandtønder samt stiger. Hesteejere var pligtige til at stille heste og vogne til rådighed for vandafhentning, og 4 hesteejere skulle efter tur køre med sprøjten. I samme vedtægt står angivet vedtægt for politikorpset, der bestod af 1 befalingsmand og 10 menige. Korpset skulle være behjælpelig med at overholde den indre orden i købstaden, og i ildebrandstilfælde skulle det uden tilsigelse møde ved brandstedet. Mændene bar et skilt på kasketten samt en egetræsstok, hvori var indbrændt et mærke. Den måtte ikke bruges uden for tjenesten.

Indtil kommunekontoret blev bygget, havde byen sprøjtehus, hvor nu kommunekontoret findes.

I 1941 havde brandvæsenet 1 hestetrukket sprøjte med 12 mands betjening, 1 ellehammersprøjte påmonteret en privatbil (kunne kun bruges, når ejeren var hjemme med bilen) en slangebeholdning på 134 meter, en 20 l. håndsprøjte, en 10 l. kemisk skumslukker og 1 slangekærre.

Krigen medførte, at der fra højeste sted kom ordre om forbedring af materiellet, og brandinspektøren kom på kursus. En Chevrolet-motor blev monteret på en to-hjulet undervogn, og man havde dermed en påhængssprøjte.

Men materiellet blev opbevaret tre forskellige steder i byen. Den 1. oktober 1942 kunne man imidlertid rykke ind i lokaler hos Ludvig Dam på Torvet, således at alt var samlet samme sted.

En sending nye slanger ankom den 5. april 1943 om formiddagen – og samme dag kl. 23.12 kom alarmeringen til korpsets første virkelige storbrand på hørfabrikken. Hen mod krigens slutning indkøbtes en 7 personers bil for 1200 kr., korpsets første udrykningsvogn. Korpset fik andel i tyske efterladenskaber efter krigen, og den 21. april 1948 ankom den udrykningsvogn, korpset bruger den dag i dag. Den kostede 5.887 kr., men halvdelen af beløbet fik man i tilskud, og den gamle vogn blev solgt for 3.000 kr. Man fik altså penge i bytte.

I 1949 blev korpset hjælpebrandvæsen for hele Aakirkeby telefoncentrals område.

Den 10/10 1949 brændte det på St. Hallegård i Aaker, og ved denne lejlighed forhindrede brandmand Willy Hansen, at stuelængen brændte. Det indbragte ham en sølvske og 100 kr. fra brandforsikringsselskabet i belønning.

1. oktober 1957 rykkede brandvæsenet ind i den nye brandstation i det tidligere el-værk. 29. august 1961 brændte siloen i brugsens gård, hvor korpset ydede en stor indsats. Branden førte til, at byrådet omgående bevilgede penge til mere slangemateriel.

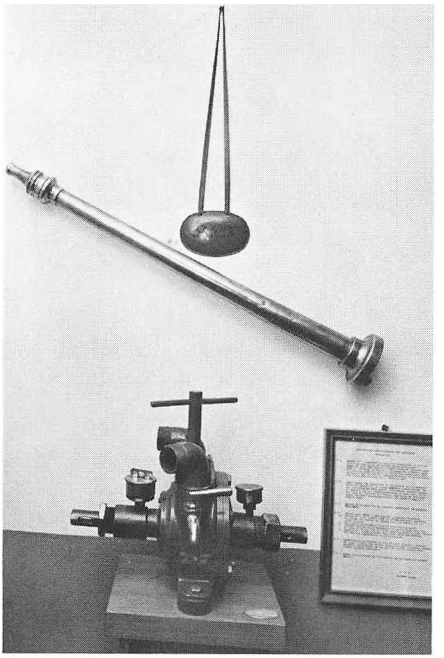

Den gamle Ellehammer-sprøjte (der undertiden fartede rundt i landet, når ejeren af bilen, hvorpå sprøjten var påmonteret, rejste på ferie) et gammelt strålerør og skiltet, der var korpsets første »uniform«. Et billede fra brandkorpsets samlingsstue. En begyndelse til et lille brandmuseum?

Den uhyggelige brand i Jernbanegade 18 søndagen før jul 1968.

I 1962 fik man overenskomst om også at dække Aaker centrals område. I den anledning fik man den endnu eksisterende tankvogn, og Aaker betalte tanken og monteringen.

2 dage efter, at vognen var klar, blev den den 20. juli taget i brug ved en brand på Almindingen savværk. Den 1. april 1966 fik vicebrandinspektør Jens Bendtsen og Willy Hansen, Daniel Hansen og Niels Jørgen Sonne overrakt medaljer for 25 års tjeneste.

Korpset fortsætter moderniseringen og er som før kendt for sine hurtige og effektive udrykninger.

Brandinspektør Sigfred Olsen blev brandmand den 1. april 1925, underassistent i 1929 og brandinspektør i 1941. Det skyldes først og fremmest ham, at korpset så billigt og effektivt fik mulighed for at yde en stor indsats gennem årene.

Fortegnelsen over brandinspektører ser således ud:

Borgerkaptajn Christoffer Larsen trak sig tilbage 1856.
Købmand Balle virkede til 21. oktober 1861.
Han efterfulgtes af smedemester M. H. Engell, der som efterfølger fik Jens Chr. Lund.
Møller Olsen synes at have virket et kort stykke tid.

Avlsbruger og snedker L. P. Sonne	1871–1874.
Avlsbruger og snedker E. Bidstrup	1874–1878.
Snedkermester A. P. Nygaard	1878–1884.
Bagermester Jens Ipsen	1884–1887.
Snedkermester Johs. Jensen	1887–1891.
Farver og købmand H. K. Engell	1891–1903.
Murermester Janus Hansen	1903–1909.
Brugsuddeler Anton Nielsen	1909–1915.
Fabrikant V. Becker	1915–1926.
Smedemester P. A. Svendsen	1926–1941.
Karetmagermester Sigfred Olsen	1941–1967.
Snedker Helge Kofoed Jensen	fra 1967.

Postvæsenet

Aakirkeby fik sit posthus i 1910, da en del af Dams slægtsgaard på Torvet blev revet ned. Torvet blev udvidet, og posthuset blev lagt i linie med bygningerne mod vest. Men postvæsenet holdt allerede sit indtog i byen i 1841.

Allerede den 1. januar 1813 fik Rønne en postekspedition, og et par år senere bestemtes det, at enhver skipper, der sejlede mellem København og Rønne, skulle medtage post. Amtmanden sørgede for, at breve til øen blev viderebesørget.

I 1841 oprettedes en regnskabsførende postekspedition i Rønne, og der etableredes gående poster mellem Rønne og Allinge over Hasle, mellem Rønne og Nexø over Aakirkeby og mellem Nexø og Svaneke. I disse byer påtog nogle privatpersoner sig at udføre postforretningerne.

Fra 1. januar 1846 oprettedes den første kørende postforbindelse inden for øens grænser, idet der etableredes en forenet brev- og pakkepost mellem Rønne og Nexø over Aakirkeby.

Fra 1. oktober 1872 fremførtes posten mellem Rønne og Nexø med omnibus i stedet for åben vogn, og fra april 1876 var der forbindelse mellem Rønne–Aakirkeby–Nexø og Svaneke med breve og pakker fire gange ugentlig fra 1. april til 30. september, tre gange om ugen fra september til nytår, og to gange ugentlig fra nytår til 31. marts. Desuden var der fodpostbudgang mellem Rønne og henholdsvis Allinge, Nexø og Svaneke tre gange om ugen året rundt.

Aakirkeby havde således tidligt gode postale forbindelser med omverdenen. Man ved ikke, hvem det var, der i starten tog sig af posten, men fra 1851 til 1860 varetoges hvervet som »postmester« af købmand Johannes Laurentius Balle, der boede i købmandsgården, hvor Kirkepladsen nu ligger. Han var formand for borgerrepræsentationen.

I de følgende fire år varetog købmand Rasmus Pedersen hvervet, en kort tid var Peter Dam postekspeditør, og i årene 1866 til 1900 styrede Philip Rasch Dam postvæsenet i byen. I hans tid kom telegrafstationen til i 1869, og postekspeditionen blev regnskabsførende den 1. september 1879.

Ph. R. Dam er den berømteste af Aakirkebys postekspeditører. Han var borgmester og folketingsmand samt redaktør af Bornholms Tidende, så man vil forstå, at særlig omfattende har postarbejdet ikke været.

Omkring århundredskiftet havde postvæsenet til huse i bageriejendommen på Torvet. Man havde lokaler ud til Storegade, hvor der nu er tobaksforretning. Den 1. oktober 1910 flyttede postvæsenet ind i det nuværende posthus på Torvet. Da Rønne–Nexø-banen kom, overvejede man at indrette postkontor ved stationen, men dette satte byens borgere sig imod. Der blev i stedet indrettet lokaler til postbudene på stationen, hvorfra aviserne blev uddelt efter aftentogets ankomst. Næsten alle byens avislæsere hentede deres avis her.

I 1902 blev postekspeditionen omdannet til postkontor, og Jens Peter Marker blev byens første rigtige postmester. Han efterfulgtes i 1919 af Chr. Fr. Mortensen, og fra 1924 til 1940 var Hjalmar Jul. Hansen postmester. Aage Fri-

Dette billede er ikke fra Midtbornholm, men det giver et godt indtryk af postvognene og de gående postbude. Billedet er fra Nybro i Østerlars. Vognen til venstre gik på ruten Rønne–Nybro–Svaneke, medens vognen til højre gik mellem Nybro og Gudhjem.

gaard var postmester fra 1940 til 1957, han afløstes af Knud V. Møller, og fra 1. september 1964 har Leif Aage Langevad været chef for postkontoret.

I 1894 blev det tilladt landpostbudene at benytte egen cykel på ruter, der var længere end 30 km. I halvtredserne dukkede knallerterne op, og i 1963 holdt bilen sit indtog. Forinden havde man dog en enkelt bil til rådighed til pakkeomdelingen.

En postekspedition på Almindingen station er forlængst nedlagt, og da DBJ blev likvideret den 30. september 1968 skete der store ændringer. Postekspeditionen i Pedersker nedlagdes, og postekspeditionen i Lobbæk, der tidligere sorterede under Rønne, blev nedlagt. Begge ekspeditioners postruter kom ind under Aakirkeby postkontor. Også en del beboere under den tidligere ekspedition i Køllergård kom til Aakirkeby, der fik ialt 11 landpostbudruter. Heraf betjenes 8 med bil. En udvidelse af posthuset blev nødvendig og muliggjort ved køb af jord fra Dams slægtsgård.

Posthuset og slagtermester Petersens forretning, opført henholdsvis 1910 og 1907. De to yderste kviste på posthuset er nu fjernet, og hele slagterforretningen afløstes af Aakirkeby Banks bygning i 1957. Banken, der var tegnet af arkitekt Barfoed, afløste den 55-årige bank i Eskildsgade, der var tegnet af snedkermester Ludv. Andreasen.

Aakirkebys sygehus

»De forenede kommuners sygestuer« blev taget i brug den 28. december 1898. Det skete ved en festlighed, hvortil bl.a. sogne- og byrådsmedlemmer fra de im-

Doktorbakken 10, set fra dyrlægeboligen Eskildsgade 10. Altså den gamle lægebolig, der nu er ændret betydeligt, efter at den er blevet funktionærbolig for Bornholms Sygehjem.

Aakirkeby havde fået en læge allerede i 1846. Det var Carl H. U. Bolbroe, og han var landmand ved siden af, for bornholmerne havde større tiltro til kloge koner og gamle husråd end de nymodens læger.

Johan Rantzau Sehestedt overtog lægegerningen i 1863 og virkede til sin død i 1872.

W. Baggesen Thomsen virkede til 1883 og efterfulgtes af J. Chr. Georg Bencke. Dennes praksis blev den 25. juli 1891 overtaget af Carl Otto Leonhart Carlsen, der virkede til sin død den 27. april 1912. Han døde af en blodforgiftning, han havde pådraget sig under en operation.

Det blev dr. Carlsen, der blev den drivende kraft i oprettelsen af sygehuset, hvis første læge han var.

Sygehuset blev bygget på jord fra Ludvig Dams ejendom på Torvet, og den 2540 kvadratalen store grund kostede 889 kr. Bygningerne beløb sig til 8.357 kr., og de samlede anlægsudgifter var 12.361 kr. I Sparekassen fik man et lån på 10.000 kr., og en bazar indbragte det efter daværende forhold kæmpemæssige beløb på 2.000 kr.

Mine Hansen var ene om at passe sygehuset i de første 5 år! Der var to stuer med 2 senge og 1 eneværelse, et værelse til sygeplejersken samt et lille køkken. Der var toiletter i et skur, og møddingen lå midt i gården. Mine Hansen, der stammede fra Baunegård i Aaker, havde ingen uddannelse, men hun havde været på amtssygehuset i nogle måneder.

Om morgenen skulle frk. Hansen slå kul itu i kælderen, fyre op, selv om bestyrelsen havde glemt at købe brænde, og lave morgenmad.

Såvel madlavning, sygepleje og vask tog sygeplejersken sig af, og hun fik også tid til at assistere ved operationer, som dr. Carlsen var meget dygtig til. Jordemoderen, fru Klo, bedøvede patienten.

Vandet, der brugtes ved operationerne, måtte frk. Hansen hente ved pumpen i kælderen, og da vandet var ræverødt, måtte det koges flere gange.

Om natten flyttede frk. Hansen eventuelle børnesenge ind i sit værelse for lettere at kunne passe dem. Hvis hun havde medhjælp, måtte hun selv betale for den.

Det første år var der ingen fast løn, men sygeplejersken fik 1 kr. om dagen pr. patient for mad og vask. Den faste slutløn var 240 kr. om året.

Grunden gøres klar til opførelsen af Bornholms Sygehjem.
I baggrunden sygehuset. (Foto: Ilsted Bech).

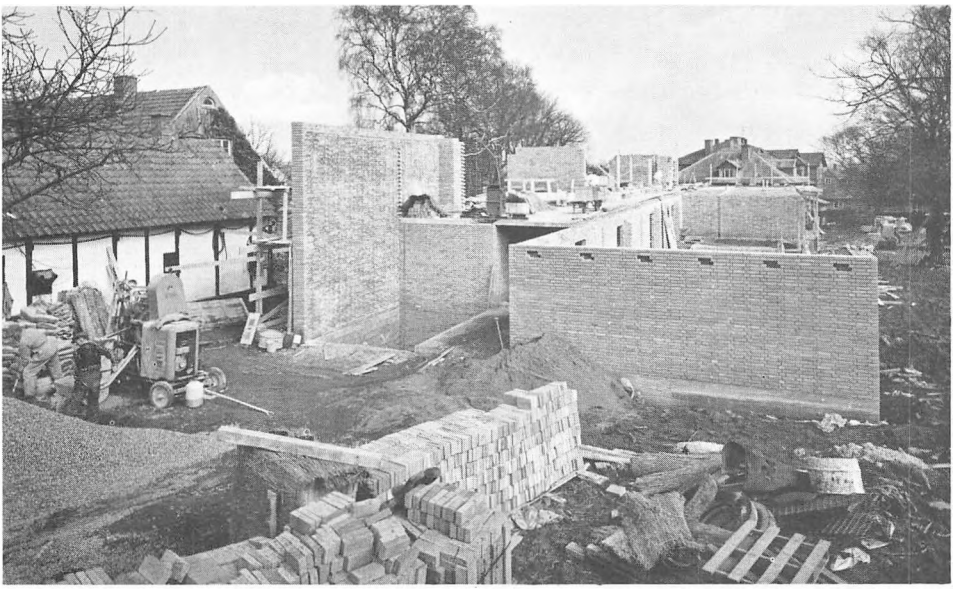

Bornholms Sygehjem, sygehusets nabo, er endnu ikke blevet officielt indviet, men da det blev bygget i 1965, må man regne med, at en sådan festlighed ikke bliver afholdt. Her ses et billede af bygningen under opførelse. (Foto: Ilsted Bech).

I 1908–9 udvidedes sygehuset, og man fik vaskehus og noget så moderne som et røntgenapparat. I 1928 vedtoges en omfattende udvidelse. Der blev plads til 45 senge, og sygehuset fik centralvarme og et moderne operationslokale m.v.

I 1934 modsatte amtsrådet sig oprettelsen af en bade- og massageafdeling.

Efter mange og trange forhandlinger fik man nyt køkken i 1938, og i 1941 kom endelig massageafdelingen. Amtet ville ikke betale en rød øre hertil, så kommunerne måtte selv bekoste denne afdeling, der skete på bekostning af 5 sengepladser.

Det gamle røntgenapparat fra 1908 blev udskiftet i 1935. Ved sparekassens 75 års jubilæum skænkede denne institution et beløb på 18.000 kr. til indkøb af et af et nyt og bedre apparat, dette beløb blev senere forhøjet til 23.000 kr. En pæn gestus, der er blevet meget påskønnet.

På grund af krigen voldte det meget besvær med at skaffe det nye apparat, det blev dyrere end beregnet. Det kostede ialt 34.000 kr., og det manglende beløb blev betalt af kommunerne. Apparatet, der er meget fint og det bedste her på øen, blev taget i brug i efteråret 1947.

En båreelevator blev til virkelighed, efter at man havde indsamlet 8.000 kr. hos privatfolk.

Dr. Kamp var sygehusets læge fra 1912–1917, da han efterfulgtes af overlæge Vagn Nissen.

Udviklingen i de senere år har været ret dramatisk. Begivenhederne vil formentlig være i frisk erindring, så vi skal ikke ved denne lejlighed komme ind på dem.

Aakirkeby realskole

Realskolen er forlængst ophørt med at være selvstændig skole. Men der er al mulig grund til at mindes de mænd, der i sin tid satte sig i spidsen for realskolen og dermed gjorde Aakirkeby til en skoleby med elever fra et meget stort opland.

Det er også på sin plads at erindre om, at byen allerede i 1879 startede en realskole. Den fik kun to års levetid, men skaffede 21 Aakirkeby- og Aakerdrenge en pæn eksamen, der gjorde dem i stand til at indtage fremtrædende stillinger senere hen i livet.

Denne første realskole havde til huse i en købmandsgård i Kirkegade, og som legeplads benyttedes gaden og Sildetorvet. Det var borgmester Ph. Rasch Dam, der fik denne skole startet.

Aakirkeby realskoles start i 1915 havde derimod ikke byrådets bevågenhed. Såvel byrådsmedlemmer som lærere ved borgerskolen så skævt til denne nydannelse.

Fhv. gdr. Ejvind Kofoed, hvis fader var formand for bestyrelsen i de første år, har samlet en del oplysninger om skolens første år, og i det følgende bringer vi Kofoeds beretning:

En søndag morgen i forsommeren 1915 sagde min far til mig: I dag får vi besøg af en mand, som måske får betydning for dine søskende og dig for hele livet. Det har han i hvert fald haft for din mor og mig. Havde jeg ikke mødt ham i mine unge dage, var mit liv måske formet sig helt anderledes.

Manden var Nils Peter Jensen, som tidligere havde været forstander for Bornholms Højskole i årene 1894–1900. Far havde været på hans første elevhold.

Før den tid havde N. P. Jensen, efter eksamen fra Blågårds Seminarium i 1876, delvis ved selvstudium, været skolebestyrer i Løgstør 1877–1886, ved Nexø Realskole 1886–1893, og efter sit virke ved Bornholms Højskole var han i Hindholm indtil 1908. Derefter var han på studierejser i Amerika og England, og en tid ernærede han sig som selvstændig landmand.

I 1915 var han, i en alder af 60 år, optaget af tanken om at få med skolearbejde at gøre igen. Han var i besiddelse af sin fulde arbejdsevne, og gennem min far henvendte han sig til gamle bekendte på Bornholm.

På denne måde kom realskolen i Aakirkeby i gang med min far, Ludvig Kofoed, som formand, og købmand H. Michelsen som kasserer. Andre tidligere elever af N. P. Jensen sad i bestyrelsen.

Skolen var i grunden tænkt som en grundtvigsk friskole, hvorfra de elever, der ønskede det, kunne tage præliminæreksamen ved Københavns Universitet. Dette vakte modstand fra byens side og var vel i grunden berettiget. Der var stærk modstand fra ældre byrådsmedlemmers side, og også de ældre lærere var modstander af den nye skole. Der var lige bygget en ny borgerskole året i forvejen, og måske var lærerne kede af at blive af med deres bedste elever. De, der var egnet dertil, kunne jo søge statsskolen i Rønne eller realskolen i Nexø som hidtil.

Skolen kom i gang en af de første dage i september 1915 i lejede lokaler på Teknisk Skole, der ejedes af håndværkerforeningen.

Skolen havde i starten to klasser med N. P. Jensen som forstander og med bistand af frk. Dagny Kofoed, datter af lærer Karl M. Kofoed, Tejn, den senere så kendte lokalhistoriker og skribent. Hun var cand. phil., havde ikke taget nogen yderligere eksamen, men var en ypperlig lærerinde, ikke mindst i tysk og naturhistorie. Forstanderen tog sig af dansk, historie, engelsk og matematik, og sadelmager Anthon Larsen, der senere blev sygekassekasserer, underviste drengene i gymnastik og forbold i den første tid.

I 1916 købtes den bygning, hvori der nu er bibliotek. Der oprettedes to nye klasseværelser, og forstanderen fik bolig, hvor nu overlærer Th. Sørensen bor.

Bygningen havde tilhørt købmand M. P. Ipsen, og var indrettet som brøddelager. Den var uden indmad og var således nem at indrette som skolelokaler. Der blev brug for flere lærerkræfter, og lærerinde, frk. Jensigne Ødbergsen, Nexø, blev ansat i 1916.

I 1917 ansattes lærer H. P. Sørensen, senere kom lærer Aage Hansen, og i 1920 ansattes Th. Sørensen.

Det første elevhold blev demitteret i 1918 efter 3 års ret forceret skolegang.

Holdet bestod af Ejnar Andreasen, Carl Emerick Andersen, Johs. Juul Nielsen, Thorolf Hansen, Jens P. Jensen, Agnes Stender og Maren Sandager fra Ærø, nu fru overlærer Sørensen. Thorolf Hansen, St. Duegård, var nr. et på holdet, men døde få uger efter sin eksamen. Tre andre af eleverne er ligeledes døde, nemlig Jens P. Jensen, der var farmaceut, Johs. Juul Nielsen, der blev præst i Nyker, og C. E. Andersen, der var direktør i København.

Planen om en friskole blev ikke til noget, men i de første vintre kom unge

fra landet efter konfirmationen og deltog noget i undervisningen fra de var færdige med efterårsarbejdet og indtil forårsarbejdet ved landbruget begyndte. De deltog ikke i sprog – og matematikundervisningen. Dette holdt op efter de første år, men i flere år var der mange elever, der deltog i undervisningen uden at tage nogen eksamen. Dertil hørte jeg selv.

Hvordan var så igangsætteren, N. P. Jensen? Pastor Andr. Hansen har beskrevet ham således: Når hans tætte skikkelse med det smukke hovede og de store gennemtrængende øjne, langsomt steg op på talerstolen og roligt lod blikket glide ud over den tætpakkede sal, blev der forventningsfuld stilhed. Når hans dybe røst med den mærkelige sonore klang langsomt, stilfærdigt bar ordene frem i poetiske, stemningsmættede, ofte i rammende billeder, så sad forsamlingen som tryllebundet, betaget, begejstret, intenst lyttende. Der var noget facinerende over denne tale.

Ejv. Kofoed beretter, at Jensen i realskolen var en modstander af terperi. Og han var imod anvendelsen af fremmedord i det danske sprog. Vi måtte f.eks. oversætte galocher til regnsko, paraply til regnskærm, og vi måtte ikke sige bedstefar og bedstemor og onkel og tante.

N. P. Jensen beherskede alle fag til fuldkommenhed, men særlig historie og litteratur var hans yndlingsfag, og han prøvede også her at påvirke sine elever. Særlig den danske og græske mytologi var han optaget af, og af de store, historiske skikkelser som Alexander den Store, Hannibal, Cæsar og Napoleon.

I litteratur var det guldaldertiden i forrige århundrede, han navnlig var optaget af, og hvor var han en ypperlig oplæser. Man kunne næsten høre en knappenål falde til gulvet, så intenst blev der lyttet.

Han kørte lange cykelture med os elever ud over øen nogle gange, og han var en begejstret foreviser af vor øs smukke natur. Han fortalte os de forskellige sagn og fortællinger, der er knyttet til visse steder på en måde, så vi aldrig har glemt det, men er kommet til at forstå noget af alt det storladne både i naturens og historiens gang.

Forstander Jensen forlod skolen efter 10 års forløb og bosatte sig i Rønne. Han døde i 1928.

Borgmester N. Nissen Petersen blev senere formand for skolen, og efter forstander Jensens fratræden blev løjtnant N. M. Hedegaard forstander. I december 1932 trak overlærer Bro sig tilbage som leder af borgerskolen, og forstander Hedegaard bestyrede begge skoler, indtil Aakirkeby kommune i 1934 overtog den private realskole og lagde den sammen med borgerskolen. Efter at skolebyggeriet var fuldført, ophørte skolerne at benytte de tidligere realskolelokaler, men nu er man atter rykket ind i Teknisk Skole.

I 1934 blev lærerne ved realskolen, Th. Sørensen, Jensine Ødbergsen, Kr.

Nielsen, fru Poula Hedegaard og Harald Møller ansat ved det kommunale skolevæsen.

En epoke var forbi, men Aakirkeby har fortsat sin udvikling som realskoleby til gavn for både byen og oplandet. Efterhånden er nogle kommuner blevet selvforsynende på dette område, men stadig kommer mange børn fra oplandet for at blive undervist.

I 1927 afholdtes den sidste præliminæreksamen, og man gik over til realeksamen i stedet for. Teknisk skole benyttes af Aakirkeby skole, og i 1968 blev denne skole især forbeholdt de 3 mindste klasser, der fik skolegård i anlægget. Realskolebygningen blev bibliotek, og den gamle skolegård er omdannet til græsplæne. Kastanjen, der blev plantet midt i gården i 1926 af forstander Hedegaard og overlærer Th. Sørensen, står der stadig, selv om træet flere gange blev slemt mishandlet af skoledrenge. 2 foreninger stod bag den private realskole, nemlig »Skoleforeningen for Aakirkeby realskole« og »A/S Aakirkeby realskolebygning«.

Hørfabrikken og Boværk

Midtbornholms største industrivirksomhed, Boværk, er efterfølger af Hørfabrikken. I en lang årrække har industrien på dette sted skaffet en forholdsvis fast indtægt til mange hjem.

Hørfabrikken blev stiftet på Industrien i Rønne den 14. december 1940. C. J. Grønbeck blev formand, og S. C. M. Koefoed blev næstformand. Der var indtegnet 230 avlere med tilsammen 429 tdr. land hør. Fabrikken blev opført af Aakirkeby skæreri, murermester Will. Jensen, installatør E. Tarp, malermester Andr. Nielsen, glarmester O. Holm og blikkenslager V. Lind. Som direktør ansattes Helge Larsen, Slangerup. Fabrikken startede ved høsttide 1941, og allerede i starten indførtes 3-holdsdrift. Etableringsomkostningerne var 524.173 kr.

Natten mellem 5. og 6. april 1943 brændte fabrikken. Produktionen gik til Tyskland, og det var en almindelig antagelse, at branden var påsat af sabotører. Der måtte imidlertid en landsretsdom til for at få dette fastslået efter krigen den 13. juni 1947. Det blev fastslået, at branden skyldtes sabotage, og det medførte en tilbagebetaling af en del af erstatningen.

Dagen efter branden vedtog bestyrelsen at genopbygge fabrikken, der stod færdig i november samme år. Der blev opsat hegn og ansat sabotagevagter med hunde.

Nymølle ved Nybyvej blev fjernet, uden at nogen protesterede.

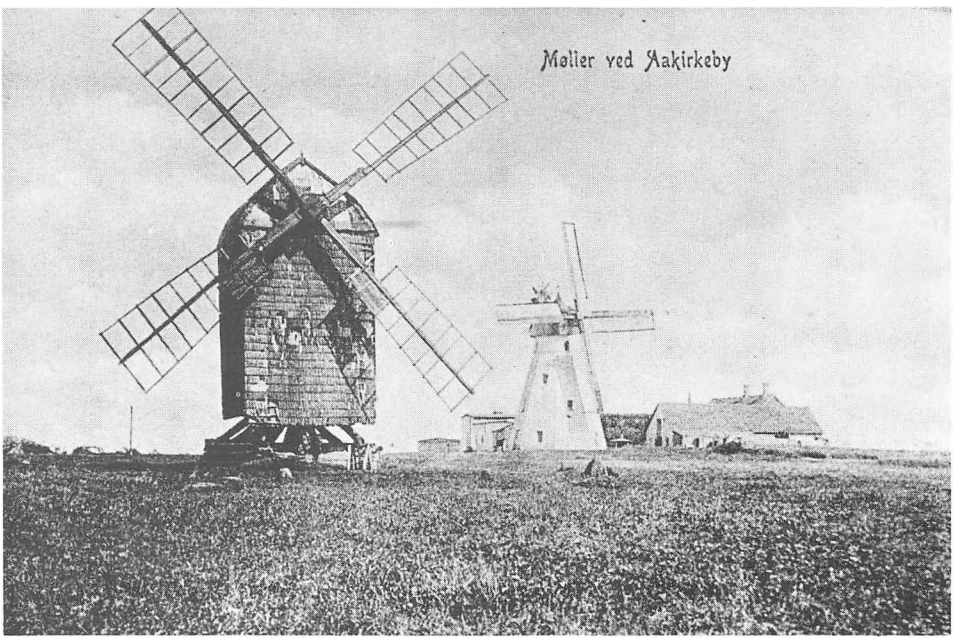

I flere hundrede år har der været møller ved Bavnet. Valsemøllen, der ses på billedet ved siden af en stubmølle, opførtes som hollandsk mølle i 1867. Stubmøllen blev først nedrevet 1912.

Hjulmager Ipsens savmølle i Stengade, hvor nu Harald Jensens savværk findes. Møllen var en spåndækket savmølle, der oprindelig var pumpemølle ved Hasle kulværk, senere blev den savmølle ved Hasle havn.

Den blev i 1892 flyttet til Aakirkeby. Den blev nedrevet den 10. februar 1921

Der var tale om en lønnende produktion, og opførelsen af et spinderi var på tale. Man havde 309 avlere med tilsammen 915 tdr. land.

I 1945 blev S. C. M. Koefoed, Brunsgård, Nylars, formand. Fra april 1946 blev Magnus Møller direktør.

I 1948 begyndte man at snakke om at etablere et lucernetørreri, og den 26/1 1949 stiftedes Boværk, hvis navn er en sammentrækning af Bornholm og værk.

De to fabrikker blev drevet side om side, indtil hørfabrikken stoppede i 1958, idet der ikke blev sået hør i 1959. I marts 1961 blev den afsluttende generalforsamling holdt. Samtidig tiltrådte Niels Tolstrup som direktør. Der var i no-

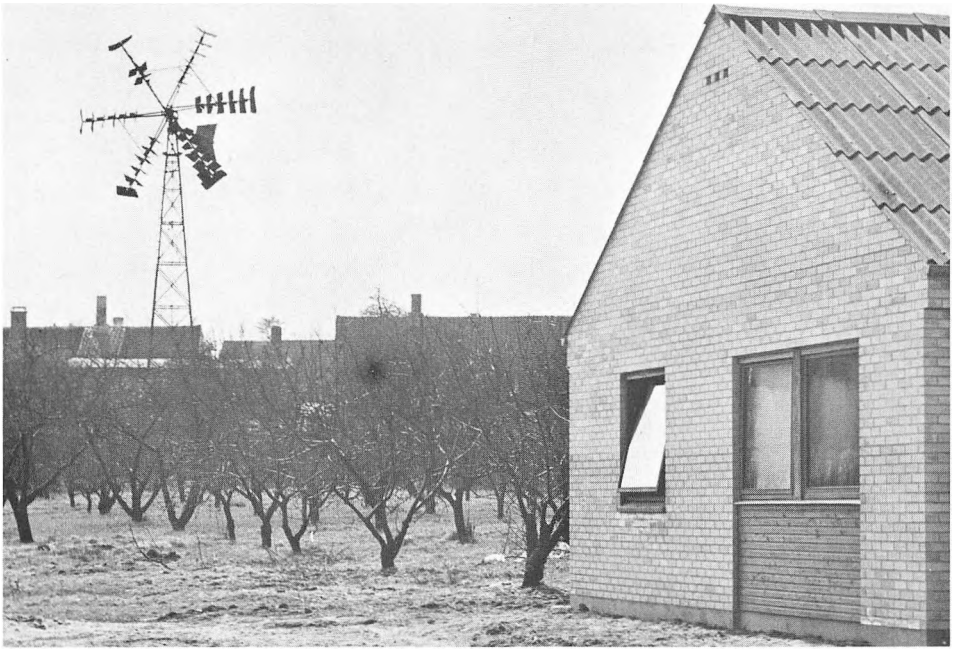

Mens Æblehaven endnu var delvis æblehave. I baggrunden ses møllen, der styrtede ned under oktoberstormen i 1967 nogle få cm fra P. A. Kofoeds hus i Æblehaven.

Møllen stod oprindelig på Hjortegård i Østerlars, men efter gårdens brand flyttedes den ud i en mose ved gården for at pumpe vand. Forsøget faldt ikke heldigt ud, og omkring 1919 flyttedes møllen til Nybyvej 27, hvor den skaffede elektricitet til maskinerne på Gaalaas-Hansens værksted i mange år.

gen tid tale om at forsøge at udnytte halm som materiale til fremstilling af byggeplader og emballage samt til fodercellulose, men disse planer blev ikke til virkelighed.

Til gengæld slog Boværks produktion af lucernegrønmel og piller godt an, og gang på gang har man måtte udvide. I 1967/68 solgtes lucernegrønmel for 4.303.000 kr. I 1968 blev Boværk udvidet og fik installeret Europas største tørreanlæg. Mandskabsstyrken blev udvidet fra 45 til 70.

Håndværkerforeningen

År 1887 den 3. september afholdtes et møde på borgerskolen i Aakirkeby, hvor følgende foretoges: Forslag til love for Aakirkeby og Omegns Håndværker- og Industriforening forelagdes og optoges til behandling og vedtoges således som nedenfor beskrevet. Således indledes håndværkerforeningens protokol – og ud

fra dette har man fastsat stiftelsesdagen til den 3. september 1887. Forud for indkøbet af protokollen er der formentlig blevet afholdt nogle møder, der ikke er omtalt.

Foreningen blev stiftet i en tid, hvor der var røre og fremgang i byen. Man regner normalt med, at det var jernbanen, der omkring århundredskiftet skaffede Aakirkeby en opblomstringsperiode, men allerede før den tid var der sket mange fremskridt under borgmester Philip Rasch Dams ledelse. Medens indbyggerantallet i 1850 kun var 561, var byen vokset til 832 i 1880. Gaderne var blevet bedre, man fik rådhus i 1868, i 1863 blev Torvet brolagt, Sparekassen kom i 1869, byen fik egen skole i 1876, en friskole kom allerede fem år tidligere, byen fik forsamlingshus i 1877, og gaderne var blevet betydelig bedre end tidligere. Aakirkeby havde efterhånden fået et vist bypræg, og håndværkerne måtte følge med i udviklingen. Her kom håndværkerforeningen til stor nytte.

Et gammelt billede af Teknisk skole, før stakittet blev gennembrudt ved indgangen. Bemærk den gamle gadelygte til venstre.

Foreningen fik til formål at fremme kundskab og oplysning blandt de af foreningens medlemmer, som særlig var henvist til håndens gerning. Dette formål søgtes opnået ved en aftenskole i vinterhalvåret, hvori der meddeltes undervisning i tegning, skrivning og regning m.m. efter bestyrelsens nærmere bestem-

melse. – Betalingen var 2 kr. halvåret for lærlinge, hvis mestre var medlemmer, andre måtte betale 3 kr., hvis de var medlemmer, – og ikke-medlemmer kunne blive undervist for 4 kr. Alle kunne komme i aftenskolen, hvis de var fyldt 12 år.

Foredrag og oplæsning af belærende indhold skulle foranstaltes, når omstændighederne tillod det. Man ville anskaffe en bogsamling af såvel teknisk som almindelig litteratur. Og man ville ansøge stat, amt og kommuner om tilskud.

Medlemsbidraget blev 2 kroner om året.

Efter at lovene var blevet vedtaget, blev bestyrelsen valgt. Den kom til at bestå af savmøller N. P. Møller, formand, bager Markus Dam, næstformand, skrædder Anthon Hansen, kasserer, samt maler Andr. Ipsen og bødker Johan Svendsen. Samtlige har børnebørn, der i dag er næringsdrivende i byen.

Det er bemærkelsesværdigt, at protokollen ikke tilføjer »mester« til bestillingerne. Det var beskedne folk, der levede i Aakirkeby dengang. – Allerede den 16. september samledes bestyrelsen for at forfatte en ansøgning til Aakirkeby byråd om tilladelse til at benytte borgerskolens lokaler til aftenskole. Man ville i gang med det samme.

Den 4. oktober var indkommet svar fra byrådet, der enstemmigt gav tilladelse til at benytte skolens lokaler, og bestyrelsen vedtog at påbegynde aftenskolen den 18. oktober, kun halvanden måned efter foreningens start.

Seminaristerne Martin Nielsen og Julius Jensen samt maler Peter Kofoed fik overdraget ledelsen af aftenskolen, i hvis ordensregler det hed: – De må være renlig og ordentlig påklædt og fri for smitsom sygdom. De har at følge orden i undervisningen, som lærerne fordre. Tændte cigarer eller piber måtte ikke medtages i skolelokalet. – Støjende eller upassende opførsel kunne medføre bortvisning.

Bestyrelsen sendte et andragende om tilskud til indenrigsministeriet, hvori det oplystes, at der blev undervist to aftener om ugen i $2^1/_2$ time hver aften. Undervisningen lededes af de nævnte tre lærere, der blev aflønnet med en samlet betaling på 6 kr. pr. aften.

Udgifterne til aftenskolen ville i det første skoleår andrage 430 kr. Lærerne skulle have 270 kr., brændselet ville koste 25 kr., belysningen 10 kr., materiel 100 kr. og andre udgifter 25 kr. Lokalerne var stillet gratis til rådighed. Foreningen talte 46 medlemmer, hvis kontingent androg 92 kr., og skolepengene blev 106 kr.

Aftenskolen fik stor tilslutning. Der meldte sig 43 elever, nemlig 2 mestre, 6 svende, 9 avlsbrugere og resten lærlinge. Den 7. april 1888 afholdtes den første udstilling af elevarbejder, og 5 elever fik præmie for tegning, medens 3 fik præmie for regning og skrivning. Snedkersvend Andersen fik en gave, fordi han var de andre elever langt overlegen.

Læge Behneke, toldkontrollør Stub og lærer Møller var censorer, og de udtalte, at det havde været en fornøjelse af gennemgå især de fremlagte tegninger, idet de helt igennem vidnede om, at der fra elevernes side var arbejdet med flid og interesse. De anbefalede skolen til autoriteternes støtte og bistand.

Bestyrelsen havde stadig travlt med at ansøge myndighederne om tilskud, og i det hele taget kan man vist godt fastslå, at to ting har været fremherskende gennem årene: Eleverne fik en prima undervisning, og økonomien var vaklende.

Ved generalforsamlingen i 1889 vedtoges det at arbejde på at få oprettet en husflidsskole, og dette lykkedes. Der blev stor tilslutning.

I 1892 vedtog man at forsøge at oprette en fortsættelses- eller realskole, og ved årsmødet i 1892 pointeredes det, at aften- og husflidsskolen var gået over forventning. Man havde sidste år haft 42 elever på aftenskolen og 30 på husflidsskolen. Og bestyrelsen havde fattet den måske noget dristige plan, at foreningen skulle se at få egen bygning. Man havde nu lokaler på frk. Ipsens friskole (hvor Højskolehjemmet nu ligger), og dette kostede foreningen 80 kr. om året. Pladsforholdene var for små og tillige ulovlige, idet kubikindholdet af klasseværelserne var for ringe.

Diskussionen om byggeplanen mundede ud i, at der var så godt som enighed om at søge at skabe et byggefond gennem afholdelse af tombola, bazar, komedie og bal.

I 1893 sendte man en skrivelse til byrådet angående opførelse af en teknisk skole. Byrådet var interesseret og lovede at holde et borgermøde, hvori også planerne om en privat skole kunne tages op til behandling.

Bestyrelsen stod ret stærkt over for myndighederne, idet man havde fremskaffet ikke mindre end 2.200 kr. ved de ovenfor nævnte festligheder. Det var en enestående sum efter den tids forhold. En af festens attraktioner var en revy, der var skrevet af Peter Pegefinger, der var den senere dr. phil. og folketingsmand Axel Dam. Revyen eksisterer den dag i dag, og vi bringer her en vise om bestyrelsen, der nu bestod af P. Møller, bager Dam, smed Becher, A. Hans[illegible] og garver Jespersen. Det hedder i visen:

Styrelsen den tæller fem,
stakkel, som ej kender dem.
Ved hinandens side sat
solder de hver mødenat.

Peter Møller, patriark,
stor men buttet, rørig knark,
styrer flokken som regent,
ellers var det slet bevendt.

Bageren har snu natur,
holder pengene i bur,
passer på med grådigt sind
at der kommer mange ind.

Smeden med sin store krop
fylder godt i klyngen op,
kraftigt og i Møllers ånd
virker Beckers store hånd.

Hansen har den søde drik,
som kan sætte alt i skik.
Herom tier dog min sang,
ellers visen blev for lang.

Lille garver Jespersen
er de andres fælles ven,
morer sig så jævnt og godt,
han gi'r toddy nok så flot.

Her har du dem alle fem,
for at du kan prise dem;
thi foruden dem, min far,
var du nu ej til basar.

Om oprettelsen af en privat skole skrev bestyrelsen til byrådet i juni 1893, og det hedder i brevet, at det må være en forudsætning, at byrådet årlig tilskyder et klækkeligt beløb, dog således, at halvdelen af dette beløb anvendes til fripladser.

Skolen tænktes delt i tre klasser med daglig undervisning fra 4–6 timer. Eventuelt skulle nogle af klasserne deles i to hold. I første klasse skulle meddeles undervisning i almindelige kommuneskolefag, i 2. klasse skulle undervisningen udvides med tegning og naturhistorie samt gymnastik, og i 3. klasse desuden naturlære, matematik, engelsk og tysk. Elever over 14 år kunne søge 3. klasse. Forældre, der ikke ønskede deres børns deltagelse i religionsundervisning, kunne få børnene fritaget i dette fag.

Skolen skulle hedde Aakirkeby og omegns håndværker- og industriforenings private skole.

De årlige udgifter blev anslået til:

Førstelærer	1200 kr.
Lærerinde	800 kr.
Anden lærerinde	350 kr.
Leje af lokaler	200 kr.
Varme og renholdelse	250 kr.
Skolemateriel	100 kr.

Man regnede med kommunetilskud på 800 kr., statstilskud 1000 kr., skolepenge 1710 kr., i alt 3510 kr. Skolepengene skulle andrage fra 1 til 5 kr. månedlig.

De skønne drømme om en fortsættelsesskole blev aldrig til virkelighed. Først i 1915 kom der en privat realskole i byen, og i 1934 blev denne skole overtaget af kommunen. Men håndværkerforeningen kom alligevel til at give denne realskole en hjælpende hånd, idet skolen i mange år havde lokaler på Teknisk skole.

Ved generalforsamlingen i 1893 blev det så endelig vedtaget, at opføre en teknisk skole og anvende indtil 14.000 kr. til formålet.

Byrådet meddelte, at man stillede sig så velvilligt, som byens økonomiske stilling tillod. Men man skulle meget igennem endnu, før skolen blev en realitet.

Hvor skulle skolen ligge? Der var hele seks muligheder i starten. Smed Becker ville have skolen ved Kannikegård, bager Dam og brænderibestyrer A. Hansen samt garver Jespersen foreslog den plads, hvor skolen kom til at ligge. Og man måtte bøje sig for flertallet, men smeden forlangte følgende tilført protokollen:

Når jeg ikke kan stemme for at lægge skolen ved A. Nygaard, da har jeg flere grunde:

1. Er pladsen billigere end ved Kannikegård?
2. Kan der spares noget ved bygningen?
4. Er det ubetinget den smukkeste plads?
5. Af sundhedshensyn er forholdene meget bedre ved Kannikegårdsskoven end ved Nygårds.

Med hensyn til vand var smeden kompetent til at udtale sig om nødvendigheden, for han måtte selv hente vand i sin lille vandvogn med to køer forspændt. Man vil bemærke, at formanden, N. Møller, holdt sig uden for diskussionen, formentlig fordi han var Aaker-bo.

En henvendelse fra medlemmer om en ekstraordinær generalforsamling, der endnu en gang skulle behandle skolens beliggenhed, blev taget til følge, men bestyrelsens planer blev godkendt.

Man regnede med et statstilskud på 5.100 kr., legatmidler fra etatsrådinde Kofoeds legat 1.000 kr., Aakirkeby kommune 400 kr., og foreningen havde selv 2.500 kr.

Man vedtog at købe brændt sten af Rønne ny lervarefabrik for en pris af 18,50 kr. for nr. 1 og 17 kr. for nr. 2 på betingelse af, at fabrikken skænkede foreningen 20 kr. til skolen. Kalkbrænder N. P. Kofoed, Rønne, blev den heldige med hensyn til levering af kalk for 4,85 kr. pr. tønde, og Bohn, Robbedale, skulle levere grus for 45 øre pr. læs.

Ved licitationen vedtog man at antage snedker Chr. Jensens tilbud dog efter nærmere forhandling, idet man mente at kunne slippe lidt billigere over enkelte poster. Jensens andel skulle være 5.850 kr.

Den 13. november 1894 blev Teknisk skole indviet i overværelse af en talrig forsamling. Indvielsestalen holdtes af pastor C. R. Madsen, Aaker. Skolen havde to klasseværelser, en stor foredragssal ovenpå og pedelbolig i den høje kælder. Da realskolen i 1915 lejede skolen blev salen omdannet til klasseværelser og et lærerværelse.

Østergade, set fra Teknisk skole. Til højre i billedet ses borgerskolen før ombygningen. Bygmester C. F. Jensen startede sin forretning i gaden den 1. marts 1921.

Jorden omkring skolen blev omdannet til anlæg, men først i 1907 fik anlægget sin nuværende størrelse.

Skolen kostede godt 14.000 kr. Den del af præstegårdsjorden, udvidelsen af anlægget kom til at ligge på, erhvervedes senere for 10 øre pr. alen, i alt 1400 kr. Halvdelen af dette beløb låntes af stiftsmidlerne, og der skulle betales 14 kr. pr. halvår. Først ved skolens afhændelse i fjor blev restbeløbet indbetalt.

Der var ingen gadelygte på Nybyvej, så bestyrelsen ansøgte byrådet om at få gadelygten i Østergade flyttet så nær skolen som muligt.

Helt ro om byggeriet blev der ikke lige med det samme. Efter nøjere overvejelse var bestyrelsen kommet til det resultat, at bygmesteren skulle slå af på sine fordringer. Bygningen var ikke fuldført til den fastsatte tid, og man havde visse bemærkninger til opførelsen. – Man idømte bygmesteren et mulkt på 75 kr. for den forsinkede opførelse, og han måtte gå med til, at hvis murene slog revner inden 1. juli 1896, skulle han selv tage udgiften. Entreprenøren var villig til at gå ind på bestyrelsens forlangende.

Der synes efterhånden at være blevet enighed om, at skolen var kommet til at ligge i smukke omgivelser, for der blev indkøbt en kikkert for 30 kr., hvorefter medlemmerne for 10 øre kunne komme til at betragte omegnen fra det flade tag.

Legepladsen i Teknisk skoles anlæg, der blev sløjfet, da man i 1968 begyndte at bygge det nye klubhus.

Anders Rømers enke satte 5.000 kr. i bygningen, og efter hendes plejedatters død skulle heraf 2.000 kr. skænkes foreningen. Til gengæld blev fru Rømer og hendes plejedatter, Peter Kofoeds enke, optaget som æresmedlemmer i foreningen.

I 1901 arrangerede foreningen en stor udstilling, og i den anledning opførtes en stor træbygning, hvor nu AaIF's klubhus ligger. Det blev en stor begivenhed, denne udstilling, men den er ikke omtalt i protokollen af betydning. Den næste udstilling kom i 1929 i samarbejde med Dansk Arbejde.

Den 7. juni 1902 påbegyndtes andelsselskabet Aakirkeby Håndværkerbank sin virksomhed, og foreningen tegnede sig for en andel på 200 kr. Det var foreningen, der gav stødet til bankens oprettelse, så også på dette område havde foreningen fremsyn.

Først i 1911 blev banken til A/S Aakirkeby Bank.

Biblioteket fik også gavn af foreningens virksomhed, idet bøger og tidsskrifter efterhånden havnede på biblioteket.

Ved generalforsamlingen i 1904 trak savmøller Møller sig tilbage som formand. »Styrer flokken som regent, ellers var det slet bevendt«, stod der om

Håndværkerforeningens mangeårige formand, smedemester Andr. Eriksen, fotograferet bag på en motorcykel i 1923 i Eskildsgade.

Der hænger et barberskilt uden for Aakirkeby Bank. Barbermester Rasmussen havde dengang salon i banken, hvor senere direktionslokalet blev indrettet.

ham i revyvisen, og alt tyder på, at Møller ydede en overmåde stor indsats som formand i de første vanskelige år. Han blev på mødet takket for sit virke gennem 17 år, han blev udnævnt til æresmedlem, og han fik overrakt en sølvpokal med inskription. Pokalen indeholdt 140 kr. i guld.

Bagermester M. P. Dam blev hans efterfølger, og han virkede til 1921, hvorefter malermester Sigurd Ipsen trådte til. Ipsen var begyndt som lærer i 1919, han kom med i bestyrelsen i 1920, og han var formand fra 1921 til 1948, idet han dog virkede som forstander til 1949.

Han efterfulgtes som formand af skæreriejer Ernst Andersen, og efter dennes død i 1954 blev smedemester A. P. Eriksen valgt.

Mange andre ting kunne fremdrages af foreningens virke, men det vil føre for vidt at tage det hele med, og det ene år lignede det andet. Teknisk skole fortsattes, og lærlingene fik en udmærket uddannelse. Foreningen afholdt foredrag og udflugter, og de årlige fastelavnsfester var årets begivenhed indtil midten af trediverne, da de ebbede ud.

Indførelse af dagskoler for lærlinge bevirkede, at Teknisk Skole måtte indstille sin virksomhed i 1961. Skolen solgtes til Aakirkeby kommune, der i første

omgang lagde sine hobbybetonede fag her, men efter sommerferien 1968 rykkede 1., 2. og 3. klasse ind i skolen, og disse elever fik egen legeplads i anlægget. Også beboelseslejligheden i kælderen blev inddraget til skolens brug.

Håndværkerforeningen fik overladt et værelse på loftet på biblioteket til opbevaring af arkivsager.

I 1952 startede Midtbornholms handelsskole, efter at Aakirkeby bank havde ydet et starttilskud på 5.000 kr. Denne skole, hvis leder var overlærer Holger Heltoft, indstillede virksomheden i 1965. Skolen havde gennemgående 50–60 elever. Fra 1959 var skolen en selvstændig institution med bankdirektør Kaj Nielsen som formand.

Ved generalforsamlinger den 10. juni og 29. juni 1965 omdannedes håndværkerforeningen, således at foreningen nu hedder »Aakirkeby og Omegns Håndværker-, industri- og Borgerforening«. Siden A. P. Eriksens død har sadelmagermester Erik Rønne været formand.

Da håndværkerne fra Aakirkeby viste, hvad de duede til

Juli 1929 blev en travl måned for håndværkere og forretningsfolk i byen inde i landet. Dansk Arbejde arrangerede en stor udstilling i samarbejde med Håndværkerforeningen, og begivenheden var så stor, at den mindes tit og ofte den dag i dag.

Søndag den 28. juli blev udstillingen åbnet. Efter middag klarede vejret op, flagalleerne smældede lystigt i vinden, og byens unge, smukke damer i lyse sommerkjoler falbød kataloger for 25 øre, oven i købet med chancer for så fine gevinster som en hest, en fjerding sild, 2 dunke fernis, Klaus Berntsens Erindringer samt en biltur til Boderne.

Blandt de celebre gæster sås amtmand Koefoed, borgmester N.Nissen Petersen, folketingsmand Axel Koefoed, dr. Madsen, sognerådsformand Hald, lærer H. K. Larsen, kunstmalerne Køie og Haagensen, Gudhjem, og slagtermester Petersen, af hvem komiteen havde lånt ladebygningen til udstillingshal.

Komiteens formand, bødkermester A. Svendsen, bød velkommen på Teknisk Skole. Og det viste sig, at alt var klappet og klart til tiden.

I anlægget, hvor der dengang var en henrivende udsigt over landet med bølgende kornmarker, det frodige sydland, småskovene og hegnene helt ned til Østersøen, samledes efterhånden publikum. Plæner og gange var velholdte, men anlægget gjorde alligevel et dejligt benyttet indtryk, hedder det i beskrivelsen.

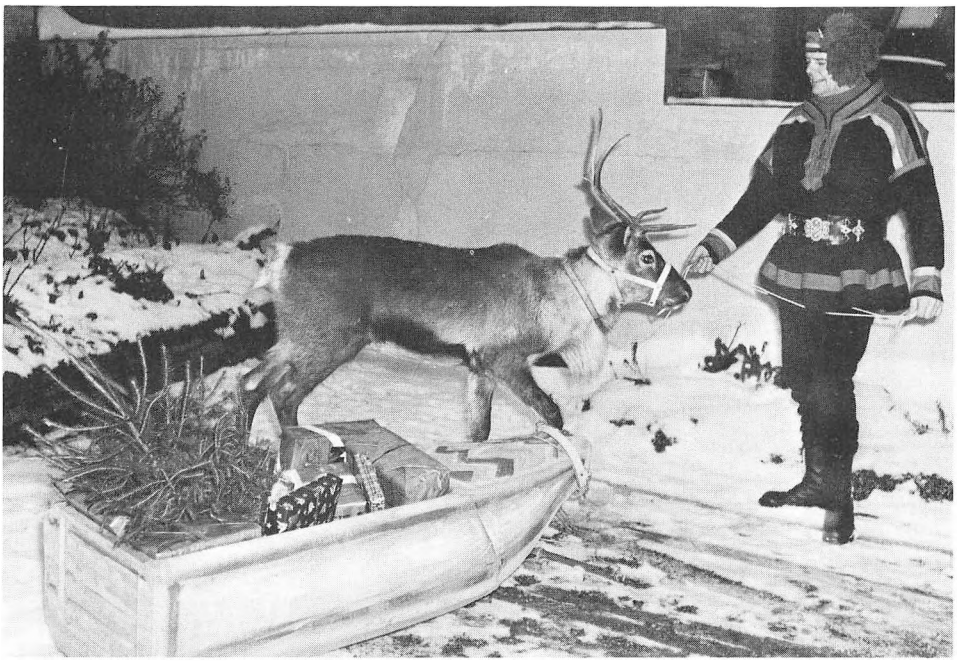

Rensdyret Rudolf ankom til Aakirkeby den 7. december 1967 efter en dramatisk tur fra en dyrepark ved Stockholm. I Ystad slap dyret løs, og efter ankomsten til Aakirkeby var Rudolf flere gange på farten. Han besøgte bl.a. Pedersker og Vestermarie. Efteråret 1968 fik Rudolf sin Laila fra Zoo i København.

Billedet er fra juleforberedelserne i 1967. »Samen« er autolakerer Andr. Ipsen. Slagtermester Sv. E. Madsen med familie har omhyggeligt plejet rensdyrene siden ankomsten.

Nu fyldes de fremstillede bænke, og folk lejrer sig i græsset om det glødende rosenbed ved en stor musiktribune. Der er henved et tusinde mennesker forsamlet, da bødkermesteren, der også er dirigent, slår an til en fejende marsch, udført af byens 18 mands hornorkester. Og det er noget med appel i. Kom så ikke og sig, at man ligger på den lade side i den gamle og driftige landhandelsby. Man er skam godt med på noderne.

Amtmanden var første taler, og han berømmede Dansk Arbejde og sluttede med: – Det har glædet mig, at man i denne lille by kan sætte en så køn og fyldig udstilling i gang. Følg nu denne kalden, der ligger heri. Køb Aakirkebys produkter, køb danske varer, sælg danske varer.

Borgmester N.Nissen Petersen bød på byens vegne velkommen og udtalte sin glæde over, at Håndværkerforeningen, Handelsforeningen og Dansk Arbejde havde taget initiativet til denne udstilling.

Også før Aakirkeby fik rensdyr, havde man noget at byde børnene i dagene op til jul. Nissepladsens kæmpehøj, der rejste sig på »gloende pæle«, var et trækplaster af rang.

Nærmede man sig udstillingsbygningen, slog et væld af smukke farver og dekorationer én i møde. Hvilket arbejde og hvilken interesse er her ikke lagt for dagen, hedder det. Aakirkeby har virkelig ære af udstillingen, for der er næppe mange, der har troet på, at så lille en by som Aakirkeby kunne udfolde sig sådan, næsten storstadsmæssigt. Atter og atter hører man de besøgende udbryde: »Nej, hvor fikst og nobelt, hvor er det smukt.« Udstillingen var virkelig imponerende.

Vi skal i korthed gennemgå de forskellige stands eller »køjer«, som det hed dengang, idet en gennemgang giver et indtryk af, hvem det var, der var førende i byen på håndværkets og forretningslivets område i disse år.

Urmager Henriksen mødte med ure, smykker og sølvtøj. Skomagermestrene Koefoed og Elon Hansen udstillede dansk fodtøj, medens gartner P. A. Kofoed mødte med blomster og kranse.

Den danske støvsuger Nilfisk præsenteredes af installatør Schmidt, og Marie Eilertsen udstillede en serie færdige kjoler.

Trikotage og dansk uldgarn var udstillet af Mathea Ipsen, og Johs. Hansen mødte med herrekonfektion.

Manchetskjorter, slips og seler fra Lind, Tøjhuset, fyldte næste køje, og skrædermester Aaby Svendsen mødte med herre- og dameskræderi. Det var vist første gang, en skrædermester i Aakirkeby vovede at stave »skræder« med et enkelt »d«.

Isenkræmmer Koefoed mødte med isenkram og støbegods, og boghandler H. Andersen viste blyanter, papir, varer og en samling kunstporcelæn.

Købmand Johs. Hansen, snedkermester Chr. Larsen og malermester Sig. Ipsen havde slået sig sammen om en udstilling af sengeudstyr, soveværelsesmøbler og malerarbejde. En ualmindelig smuk og – hvad farverne angår – fint afstemt udstilling. Soveværelsesmøblerne var flødefarvede.

Sadelmagermester Harry Kjøller udstillede polstrede møbler, og købmændene E. Sonne og Engel samt snedkermester Beck havde lavet en spisestue med kaffestel, dækketøj, gardiner m.v.

Jernbanegade 5 havde dengang kun een etage. Henry Kofoed indrettede frisørforretning her i 1922 i maj måned. Barber N. P. Andersen havde lokaler i købmandsgården på Kirkepladsen, og han solgte sin virksomhed til Kofoed. Aakirkeby afholdshjem, den nuværende biograf, opførtes i 1912 efter Ludv. Andreasens tegninger af bygmester Chr. Jensen for 17.612 kr. I spidsen for aktieselskabet stod skræddermester Jønsson, regnskabsfører Kristiansen, bødkermester Svendsen og pastor Erichsen. 2. juledag 1943 blev biografen åbnet, og hotellet blev til Kinohotellet. Hotelvirksomheden ophørte i november 1955. I alle 25 år har Arne Grønvang Nielsen ejet og drevet biografen.

Dette billede er taget i 1924. Tre unge damer fra bager Dams virksomhed taget et lille hvil uden for urmager M. Henriksens facade mod Østergade. Facaden på bygningen er ændret en del siden da. Mange vil huske masten på hjørnet, der var meget generende for fodgængerne

Dr. Madsen mødte med en udstilling fra naturfredningsforeningen, navnlig bestående af billeder fra Bornholm.

Købmand P. Simonsen fik megen ros for sin smagfulde placering af cigarer og likører, købmand E. Sonne havde sodavand, margarine og chokolade som speciale, og bogtrykker P. Hansen udstillede tryksager.

Bornholms Valsemølle mødte med mel, bagermester Johs. Dam med kiks og biscuit, og bygmester Alb. Andersen havde udstillet bygningstegninger.

Skotøjshandler Jacobsen fremstillede skotøj og træsko, og købmand Gjessing havde bl.a. et »Ginge«-komfur at byde på. Bogtrykker Aagesen mødte med protokoller, frk. Asta Nielsen med broderier og hatte, P. M. Koefoed havde en stand med have- og markredskaber, og købmand N. Hansen havde specialiseret sig i sæber, derunder vaskemidlet »Selva« Fru Ridder i Jernbanegade 10 udstillede legetøj, lige fra små heste til flyvemaskiner, og bødkermester A. Svendsen

mødte med sine baljer og dritler, hvortil var anvendt dansk pil til tøndebånd.

Køkkenudstyr var udstillet af isenkræmmer Jul. Hansen, og snedker Poulsen udstillede bornholmske ure.

I fri luft udstillede Aakirkeby Cementstøberi mælkekølere, vandtrug o.l., og desuden var der en stor udstilling af landbrugsredskaber fra fabrikant Becker, bødker Svendsen, blikkenslager Lind, smedemester P. A. Svendsen og fabrikant H. I. Jensen.

I realskolen var udstillet moderne malerier af kunstmaler Haagensen, Gudhjem, medens Ernst Køie udstillede raderinger. Desuden var der en udstilling af Hjorths stentøj.

Jovist kunne håndværkere og forretningsfolk præstere noget allerede dengang. Mange af de nævnte er nu døde, men andre går i deres fodspor.

Vi har haft lejlighed til at blade i udstillingens regnskab, og det afslører en hel del af, hvad der i øvrigt skete, og man får samtidig et indblik i, hvor stor en opgave foreningerne havde påtaget sig. Man solgte kataloger og lodsedler for 2080 kr., og udstillerne måtte af med 1365 kr. Man havde en tombola, der gav 615 kr., en skydebane gav 311 kr., og man holdt et syltekursus, hvis indtægt beløb sig til 276 kr.

Der blev danset for 578 kr., og der blev afholdt biografforestillinger med en indtægt på 236 kr. Fiskedammen gav kun 38 kr., medens folk betalte 183 kr. for at høre professor Vilh. Andersen holde foredrag. Dr. Madsens foredrag gav 85 kr. i kassen. Man solgte syltebøger for 117 kr., og der blev arrangeret en rask fodboldkamp, der gav 238 kr.

På udgiftssiden er den mindste postering »Assurance for 1 hest – kr. 3,50«. Der var festfyrværkeri for 127 kroner.

De samlede indtægter blev 6635 kr., og heldigvis blev der et lille overskud. Håndværkerforeningen fik 245 kr., og Handelsforeningen og Dansk Arbejde måtte dele et lignende beløb.

Der blev solgt 7000 kataloger, og man regner med, at udstillingen blev besøgt af 10.000 mennesker.

Da skrædderne var i flertal blandt håndværkerne

Aakirkeby har alle dage været en lille by, og indtil omkring 1900 var landbruget dominerende i byen. Håndværkere har der ganske givet været også i ældre tider, men det var ikke store sager, de havde at lave. I en indberetning fra 1772

hedder det, at »tvende af borgerne bruge lidet kiøbmandsskab, de andre ere fattige folk, som ernærer sig af liden agerdyrkning og dagleye«.

Der nævnes ikke et ord om håndværkere, skønt det er ganske givet, at adskillige af borgerne var håndværkere, dog uden at være organiseret i håndværkerlav. Håndværket betragtedes for de flestes vedkommende som et bierhverv til landbruget.

Folketællingen i 1787 viser, at byen på dette tidspunkt havde 5 snedkere. Christian Key var tillige blytækker, Peder Hansen var tillige piber ved kompagniet, Jørgen Hansen og Anders Pedersen var begge tillige tømrere, og den femte hed Hans Andersen.

Af smede var der to, Tønnes Tønnesen i Nyby og klejnsmed Anders Jensen, Lisegård. Af urmagere var der to, Jeppe Hansen og Peder Ipsen. Den første betegnedes i folketællingslisten også »privat cand. juris«.

Der var seks skræddere i byen, en af dem var tillige træskomager, og en anden betegnedes samtidig betler. Af skomagere var der tre, og desuden var der en murermester, en møller, en glarmester, en bødker og en sadelmager. Der var to tækkemænd, men de havde svært ved at klare sig ved dette erhverv alene, idet den ene også var daglejer, og den anden betegnedes som betler.

Folketællingslisten for 1801 udviser, at der fandtes 8 skræddere, 3 smede, en urmager, en sadelmager, 6 skomagere, 1 tømrer, 3 træskomagere, 3 snedkere, 3 murere, 3 møllere og en enkelt hjulmand.

Gennem hele den første halvdel af det 19. århundrede bevarede byens erhvervsliv omtrent samme karakter, men lidt efter lidt kom der dog flere næringsdrivende til byen.

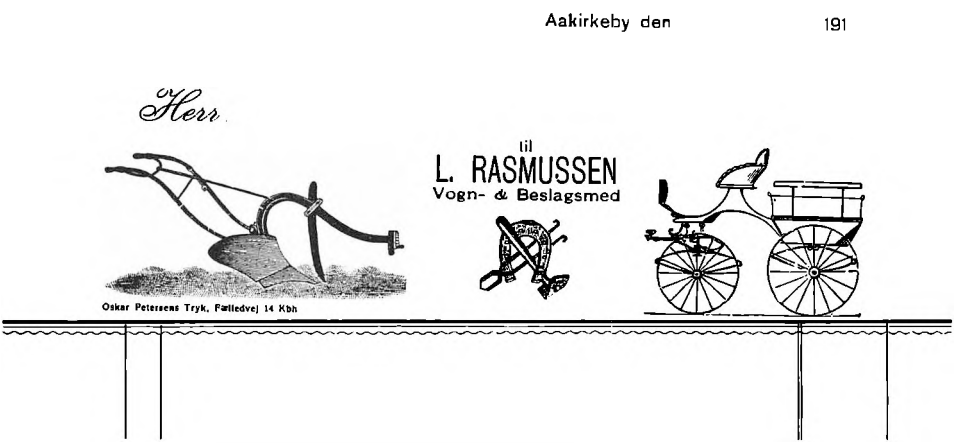

Smedeforretningen i Eskildsgade benyttede i årene efter 1910 denne festlige regningsblanket.

Aakirkeby-bogen beretter, at byens første hjulmager var Rasmus Pedersen. En guldsmed og en farver nedsatte sig, og en stærkt invalideret mand virkede som rebslager. Han kaldtes i almindelighed for »Knæ-Erik«, fordi han måtte gå på knæene. Når han gik, havde han træsko på hænderne.

Skrædderne var vedblivende det håndværksfag, der havde de fleste udøvere. Mest kendt var Jens Hansen Rønne, den senere købmand og gæstgiver. En af hans lærlinge var den senere politiker Lucianus Kofoed, der blev folketingsmand og forfatter af »Bornholms Drapa«.

Næst efter skrædderne var skomagerne de talrigste, og derefter kom snedkerne. – Snedker Lars Hansen Holm nød stor anseelse for sin dygtighed.

Hjulmager Rasmus Petersen forlod sit fag og blev købmand og gæstgiver, hvor Kanns Hotel nu ligger.

Endnu ved århundredets midte var der ingen bager i byen. Jørgen Dam købte »I krogen« i Østergade midt i halvtredserne og indrettede bageri der.

Folketællingen i 1850 afslørede, at der boede 559 personer i Aakirkeby, fordelt på 129 familier. Der var i alt 38 håndværkere, og de fordelte sig således:

1 bødker, 8 skræddere, 5 skomagere, 5 smede, 3 møllere, 2 hjulmagere, 1 tækkemand, 2 murere, 1 kostbinder, 4 snedkere, 1 urmager, 2 sadelmagere, 1 farver, 1 slagter og 1 pottemager. – Desuden var der tre avlsbrugere, der havde håndværk ved siden af, nemlig 1 murer, 1 snedker og 1 smed.

I sine skildringer af folkelivet på Bornholm fra 1. halvdel af det 19. århundrede skriver P. R. Dam bl.a.: Holder vi os nu til omtale af næringsveje og livsstilling, da skal særligt med hensyn til håndværk indrømmes, at fagdannelsen deri var meget ringe. En sommer eller to i lærlingetjeneste var nok til at blive selvstændig mand i faget eller mester, en betegnelse, der forøvrigt i beskedenhed ikke blev gjort krav på.

Forøvrigt er der på dette område adskilligt, der grundigt har forandret sig. Således gik skomagere og skræddere for det meste omkring til gårde og huse og syede i disse hjem – sommetider mod byttebetaling i kornvarer. Og når folk dengang på vej og sti mødte en rask fodgænger med en ransel på ryggen, da var det oftest en af disse farende svende, der vankede om for efter bestilling at sætte ydre skik på kroppene.

Som et behageligt bifag tjente skrædderne også som meddelere og forkyndere af de nyeste nyheder, under tiden værdige til særnavne som rygter og ravnekroghistorier, i mangel af trykte blade og aviser, der nu besørger disse forkyndelser. – Disse »kropskikdannere« vare derfor meget velkomne til huse, da der fremtrylledes en slags oplivelse og underholdning i den ellers herskende ensformige stilhed, og ikke sjældent fandtes der iblandt dem ret vittige hoveder og morsomme fortællere.

Folk løb da gerne hine nyhedskræmmere på ærmet med nyfigne spørgsmål, og almindeligst skete dette med en indledning så lydende: Nå, hva' nyt? Døningja (døde), forlovelser eller slavsmål?

Den gode Aakirkeby-borgmester Dam beretter også om en smed, der hver lørdag fartede om for at falbyde de hestesko og søm, han havde smedet i ugens løb. – Samtidig med handelen gik jagten efter snapse.

I Aakirkeby boede en smed og en slagter, der hver på sin vis var nogle underlige særlinge. Smeden smedede ikke meget, og slagteren slagtede næsten aldrig. Men des flittigere var de til at drive omkring og skaffe godtfolk løjer. Slagteren havde fundet at holde udskænk, når borgerkompagniet holdt øvelser på Bavnet, og han havde øl og brændevin på en lille trillevogn. Smeden blev spændt for som hest, medens slagteren lod pisken danse på hans rygstykker.

Snedkermester P. A. Jespersen, Rønne, fortæller i sine erindringer lidt om håndværkerne i hans fødeby, Aakirkeby, omkring 1850. Det hedder heri: – I begyndelsen af min erindring var det meget småt og vanskeligt med håndværkere i Aakirkeby. Af malere fandtes der kun gamle Lars Kofoed og Rasmus Olsen, men de duede ikke til ret meget og havde heller ikke nok at bestille.

Af smede var der Mogens Andersen, men han var så forfalden til spiritus, så det blev ikke til ret meget med hans arbejde. – Og så var der Mads Morten, men med ham var det helt sørgeligt. Alt drejede sig om brændevin.

Af snedkere var der også kun to, nemlig Peder Kofoed, som ikke duede ret meget, og så var der Lars Hansen Holm, der efter den tids fordringer vistnok var en dygtig mand. – Han byggede flere smukke huse, var også møbelsnedker, og samtidig var han avlsbruger.

Løjtnant Esper Jørgensen Sonne var stævningsmand og urmager, også lidt smed, gørtler og blikkenslager.

Nogen bager kunne der ikke leve i byen. Min onkel, Johs. Balle, prøvede det engang, men måtte atter opgive det.

Som sadelmager var der Torkild Jensen, men han arbejdede for det meste ude hos bønderne i sit fag. – Som skomager var der kun Jens Jensen, og han var måske dygtig for den tid, men kunne aldrig komme videre end til at sidde alene og banke på læsten.

Men snart efter kom der mere liv i håndværket. Der kom Stibolt som vogn- og grovsmed, H. Klemmesen som klejnsmed og Rs. Petersen som hjul- og karetmager. Dog måtte der hentes malere fra Rønne, indtil malermester Mahler nedsatte sig i byen. Således fortæller snedkermester Jespersen, der daterer fremgangen til omkring 1840.

Og siden er det gået jævnt fremad, også takket være håndværkerforeningen.

Midtbornholms største fagforening

I de såkaldte gode, gamle dage blev meget mere ordnet på lokalt plan end nu. Det får man et tydeligt indtryk af, når man læser de protokoller, som Midtbornholms største fagforening, Arbejdsmændenes og specialarbejdernes fagforening i Aaker–Aakirkeby gennem mere end 50 år har ført.

Der var virkelig noget at tage fat på for tillidsmændene i de første år, da mestrene ikke havde større respekt for fagforeningen, og hvor det kunne være fristende for en arbejdsmand at tage et job til underbetaling for at skaffe føde til huset. Lønforhandlingerne blev ført på lokalt plan, og foreningen måtte føre en hård kamp mod kommunerne for at få sat arbejde i gang.

Tredivernes arbejdsløshed afspejler sig i protokollerne, og man får gang på gang indtryk af, hvordan fagforeningen måtte slås med andre fagforeninger for at bevare medlemmerne. Der har jo altid været en tendens til størst arbejdsløshed inden for de ufaglærte, og det var en stor fordel for fagforeningen også at

Brolæggere er ved at brolægge Torvet. Til højre ses slagtermester Petersens forretning – nu afløst af Bornholmerbanken – og bagerforretningen har ændret sig en del.

have medlemmer med fast arbejde, der kunne være med til at spytte i bøssen. Og når grupper af fastbeskæftigede truede med at danne deres egen forening eller tilslutte sig andre foreninger, blev der slået i bordet!

Arbejdsmændene var ikke de første, der organiserede sig på Midtbornholm. Tømrerne og snedkerne fejrede for kort tid siden 70 års jubilæum. Men foreningen havde en forløber. Tyendeforeningerne på Bornholm havde deres egentlige udspring i Aaker sogn, hvor et forsøg på organisering skete så tidligt som i 1904. Sjælen i dette foretagende var Anthonius Jensen, senere Bodilsker. Det fortælles, at Jensen og Hauge sad på en grøftekant i Sose og gennemgik de første love for Bornholms tjenestekarleforening.

Der var dog ikke tale om noget større samarbejde mellem Aakirkebys arbejdsmænd og Aakers landarbejdere. Først i 1934 blev de to foreninger sluttet sammen, og der gik endnu et stykke tid, før de var helt sammensmeltet. Der fortælles, at når man i årene efter sammenslutningen samledes til møde, satte arbejdsmændene sig på den ene side og landarbejderne på den anden. Og landarbejderne søgte gennem dannelsen af en klub at bevare særpræget.

Den første formand var fhv. skovbetjent Peter Jørgensen, Langelinie 20, Rønne, og den første kasserer var Marius Pedersen, Enghaven 3, Nexø.

To andre pionerer var cementstøberne Aage Paulsen og Andr. Hansen. Paulsen er det medlem, der har været længst medlem i foreningen, medens Andr. Hansen huskes som en trofast fanebærer gennem en lang årrække.

Det var ikke så helt ligetil at melde sig ind i en fagforening for 50 år siden. Man risikerede at blive hældt ud af mesteren, men arbejdsløshedsforsikringen virkede dragende. Understøttelsen var kun en krone om dagen, men de, der stod udenfor, fik ikke en rød øre.

Det var søndag den 6. maj 1917, arbejdsmændene i Aakirkeby samledes for at stifte en fagforening. Det foregik på Afholdshotellet, og de to kendte fagforeningsfolk, Andr. Nielsen og Valdemar Mogensen fra Rønne førte ordet. Andr. Nielsen, der senere blev hovedkasserer i forbundet, holdt et indledende foredrag om betydningen af at være organiseret, og hans ord gjorde så dybt indtryk, at 15 meldte sig med det samme. Cementstøberne P. Jørgensen og Arthur Jensen, skæreriarbejderne Karl Pedersen og Th. Hansen samt graver Paache blev valgt til bestyrelsen.

I mange år blev den 6. maj betragtet som stiftelsesdato, men protokollen omtaler et møde den 18. maj som det første, og derfor er stiftelsesdatoen efterhånden blevet ændret til denne dato.

På sidstnævnte dato blev lovene vedtaget, og i første omgang holdt man sig til lovene i Rønne afdeling. Peder Jørgensen blev valgt til formand, medens savskærer Marius Pedersen blev afdelingens første kasserer. Niels Jensen og

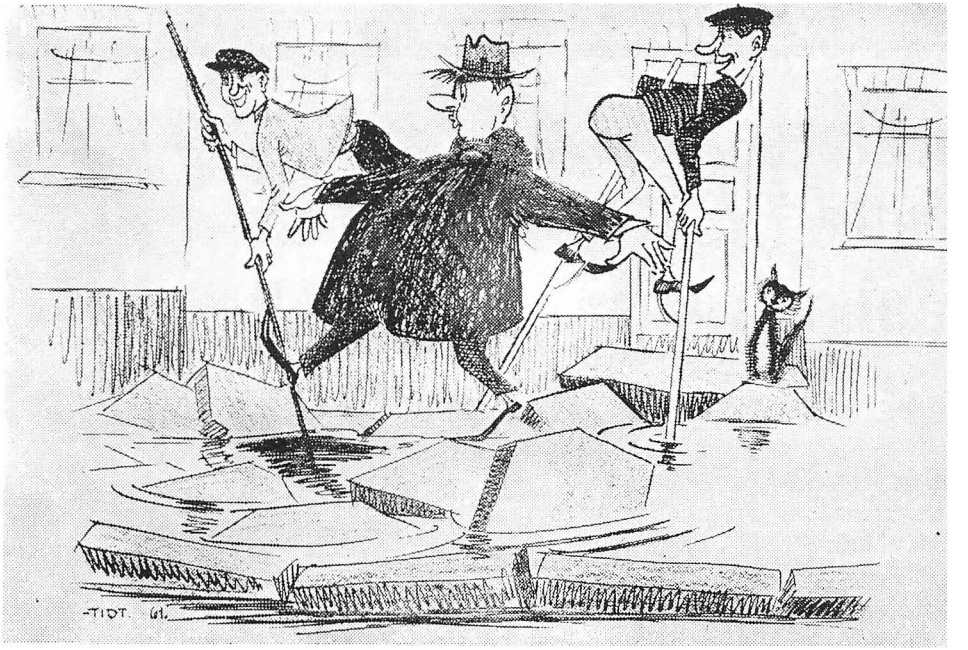

I Aakirkeby byråd drøftede man forleden nødvendigheden af, at fortovenes flisebelægning udbedres — Har du glemt styrterne, kammerat?

I marts 1961 kritiseredes fortovenes beskaffenhed i Aakirkeby byråd. Bornholms Tidendes tegner kommenterede situationen på denne måde. Siden da er fortovene blevet væsentligt bedre.

Andr. Hansen skulle kontrollere kassererens regnskab en gang om måneden. Senere hen valgte man både månedlige og halvårlige revisorer.

Det første bestyrelsesmøde holdtes den 15. juni, og her måtte man i gang med lovændringer, der var krævet af forbundet. Ugen efter blev de nye love vedtaget på en ekstraordinær generalforsamling, og den 9. august måtte man have yderligere en ekstra generalforsamling, idet 3 bestyrelsesmedlemmer var flyttet til en anden afdeling. Adolf Paasche blev formand, medens Peter Jørgensen overtog kassererposten.

Den 7. september holdt foreningen det første medlemsmøde. Det blev snart en tradition at holde sådanne møder et par gange om måneden, men tilslutningen var meget svingende.

Det første halvårsregnskab havde en balance på 273,09 kr., og kassebeholdningen var på 77,34 kr. Beløbene er i protokollen opgivet i øre.

I 1918 meldte man fagforeningen ind i De samvirkende Fællesorganisationer. I februar samme år hører man for første gang om oprettelsen af en lokal over-

enskomst om lønninger i Aakirkeby.

Den normale arbejdstid var fra 6 til 17.30. Man holdt spisepauser fra 7.30 til 8 og fra 12 til 13.

Timelønnen var 54 øre plus 6 øre i dyrtidstillæg. Arbejde ud over 1/2 mil fra byen betaltes med et tillæg på 6 øre i timen. Arbejde ved stensprængning og brøndgravning betaltes med mindst 75 øre i timen.

Arbejdede man fra 18 til 21, fik man 20 øre mere i timen, medens nat- og helligdagsbetalingen var en merpris på 30 øre i timen.

Ældre, ikke fuldt arbejdsdygtige folk havde lov til at arbejde for en lavere timeløn efter overenskomst mellem arbejdere og arbejdsgiver. Organisationen havde påtaleret over for misbrug.

Man havde nu så mange penge i kassen, at man bevilgede kassereren 50 øre pr. medlem som løn.

Allerede på dette tidspunkt opstod der vanskeligheder med hensyn til samarbejdet med Dansk landarbejderforbunds afdeling i Aaker sogn. Men man enedes om, at bestyrelserne skulle samles for at afgøre, hvor de enkelte arbejdere hørte hjemme.

Kassereren havde naturligt nok mest arbejde med de arbejdsløse, og derfor vedtoges det, at arbejdere, der hævede understøttelse, skulle betale 2 kr. til kassereren den første uge, de var arbejdsløse.

Man vedtog at afholde en udflugt til Hammeren – men desværre fortæller protokollen intet om, hvorvidt denne og andre udflugter, der planlagdes, nogen sinde blev til virkelighed.

Allerede i 1918 holdt afdelingen sit første juletræ. Det kostede 134 kr., og hver deltager måtte bøde 20 øre.

I 1919 var kontingentet 2,75 kr. pr. måned. Man vedtog at holde faste medlemsmøder den 2. fredag i hver måned for at spare penge til annoncer, og man drøftede anskaffelse af en fane.

Først i 1925 blev drømmen om en fane til virkelighed. Den blev indviet ved en fest på Afholdshotellet, hvor folketingsmand H. Rasmussen, Rønne, holdt festtalen.

På dette tidspunkt var der 51 medlemmer. Ved sommergeneralforsamlingen på Jernbanehotellet var dagsordenen så lang, at natbetjenten dukkede op og ville smide deltagerne ud, idet det var lukketid, og man havde glemt at søge om længere åbningstid. Ved forhandling med lovens håndhæver lykkedes det at få lov til at fortsætte, hvis man ville skynde sig at blive færdig.

På dette tidspunkt dukkede tanken om en faglig sammenslutning mellem de forskellige fagforeninger på Midtbornholm op, men der skulle gå endnu nogle år, før tanken blev til virkelighed.

Harald Køhlert overtog formandsposten i 1922, to år senere blev Ejner Bohn formand, men fra 1927 til 1929 var Køhlert igen formand.

Fra 1929 til 1932 var Kristian Holm formand, og han afløstes af Kr. Nielsen, der indtil sin fraflytning til Rønne i 1944 var afdelingen en fremragende leder.

Arthur Jensen overtog kassererposten i 1919, og han afløstes to år senere af en anden af stifterne, Marius Pedersen. Fra 1923 til 1958, altså i 35 år, var August Marker afdelingens kasserer og kontorbestyrer. Marker vil blive husket som arbejdsmændenes stærke mand både indadtil og udadtil. Han var i stand til at holde justits, og han forstod at forhandle med arbejdsgiverne. I en lang årrække var han medlem af byrådet, og det gav også arbejdsmændene styrke. Han var en meget begavet mand, der altid havde sine regnskaber i den skønneste orden. Kontoret blev indrettet i hans hjem, og fru Marker var i mange år en god medhjælp på kontoret.

I 1930 blev det alvor med et nærmere samarbejde mellem de lokale fagforeninger. Valdemar Mogensen og Helfred Nielsen var mødt til et møde, hvor sagen drøftedes. Den faglige sammenslutning blev dannet, og tømrer Markus Hansen blev formand.

Denne sammenslutning fik stor betydning i en årrække både ved forhandling med mestre og ved gnidninger fagforeningerne imellem. Og i arbejdsløshedsperioder arrangerede sammenslutningen fest for de arbejdsløse med støtte fra byens handlende. Men efterhånden ebbede sammenslutningens betydning ud, og da man for 3–4 år siden blev enige om at opløse den, havde den ikke fungeret i en årrække.

Det var på dette møde, hvor sammenslutningen blev dannet, at Helfred Nielsen udtalte disse bevingede ord: »I skal lønne jeres tillidsmænd, så de kan være tjent med det, så kan de udrette mere for deres afdeling.«

I 1930 havde afdelingen en rask lille strejke, hvor mestrene måtte bøje sig.

Man kan i disse år læse om stor arbejdsløshed og vanskelige kår. Fagforeningen henvendte sig til hjælpekassen og byrådet, og de langvarige ledige fik lov til at slå sten for Aakirkeby kommune, ligesom kommunen så med velvilje på hjælp til betaling af kontingentet.

Dette med kontingentet tog megen tid på bestyrelses- og medlemsmøderne. Gang på gang hedder det, at en del medlemmer skulle tilskrives endnu en gang med hensyn til restancen, og mange medlemmer måtte man slette i årenes løb.

I 1932 førte man på generalforsamlingen en livlig debat om betingelserne for at deltage i juletræsfesterne. Under debatten kom et menigt medlem frem med forslaget om, at der skulle gives en cigar oven på kaffen – dette forslag blev modtaget med velvilje, og forslagsstilleren blev indvalgt i bestyrelsen ved næste generalforsamling.

Der var stadig gnidninger med landarbejderne, der nu forsøgte sig som vejarbejdere. Man holdt møder mellem bestyrelserne om overflytning, men ingen ville give sig. Der var på dette tidspunkt 100 medlemmer i arbejdsmændenes fagforening.

I 1933 oplystes det på generalforsamlingen, at Aaker kommune ydede 7 kr. om ugen i socialhjælp til arbejdere, der havde opbrugt understøttelsen.

I 1934 blev Landarbejdernes fagforening og Arbejdsmændenes fagforening sluttet sammen. Man fik en bestyrelse på 11 medlemmer, sammensat af de to foreningers tidligere bestyrelser, og man enedes om at lade det gamle had være glemt.

Forbundet ønskede, at den sammensluttede afdeling stadig væk skulle hedde »Aakirkeby afdeling«, men man stod stejlt på, at navnet skulle være »Aaker-Aakirkeby«, og sådan blev det.

Landarbejdernes kasserer, Hans Pedersen, afleverede sin kasse, der indeholdt 20 kr. Man kom nu op på 195 medlemmer, og der blev oprettet et underkontrolsted i Boderne.

AOF havde i disse år stor betydning, og August Marker slog gang på gang til lyd for, at arbejdsmændene skulle dygtiggøre sig i AOF.

I sommeren 1935 var det mindste arbejdsløshedstal 5.

Efter sammenslutningen kan man se af protokollen, at hver sammenkomst indledtes og sluttede med en sang. Måske er det landarbejderne, der her har bragt noget godt med sig. Men lidt vrøvl var der stadig væk, bl.a. havde landarbejdernes formand, Alfred Andersen, stiftet en klub, der officielt var dannet for, at de tidligere landarbejdere kunne samles for at mindes pionererne. Fagforeningen så med stor modvilje og mistænksomhed på denne klub.

I de følgende år var der en del knas med vognmændene, der ikke ville betale tarifmæssig løn; der var enkelte medlemmer, der for at få arbejde gik med til at arbejde under satserne, og der holdtes en del møder for at få skovarbejderne organiseret. År efter år efterlyste man på generalforsamlingerne de manglende forbindingskasser i de kommunale stenbrud.

I 1938 var man så mange medlemmer, at man måtte holde juletræsfest i to dage, og man fik råd til at sy nissedragter.

I 1938 fik man Aaker udmark med til en forhandling, men der opnåedes ingen overenskomst. Man havde på dette tidspunkt 231 medlemmer. Knud Christiansen blev valgt som revisor, og dette hverv har han passet siden. Året efter vedtoges det at yde revisorerne en løn på 5 kr. pr. revision.

Ved flere lejligheder beretter protokollerne om, at arbejdsmændene samlede ind for at hjælpe nødstedte kammerater.

Bornholms Hørfabrik fik efterhånden en stor arbejdsstyrke, og i 1941 blev

der dannet en fagforening for tekstilarbejdere. Dette medførte en række møder, for begge foreninger mente at have ret til en del af arbejderne.

I 1943 var man oppe på 268 medlemmer. I 1945 blev Hans Pedersen revisor, en post han stadig varetager.

Den 4. maj 1945 holdt bestyrelsen møde. Det hedder i protokollen: »Imidlertid var klokken blevet 20.35, og der var forslag om at høre den engelske presse, og der blev da givet meddelelse om kapitulationen, hvorpå bestyrelsen rejste sig«.

Arbejdernes byggefond startedes i 1946. Det var meningen, at fagforeningerne ville bygge en arbejdernes forsamlingsbygning, og der blev betalt kontingent til fonden, ligesom der blev arrangeret komedieaftener, lavet lokale revyer og »Fagenes fest«. Prisudviklingen var imidlertid for hurtig, og for nogle år siden blev byggefondet opløst, og kassen blev delt. For arbejdsmændene blev andelen benyttet til at skyde ind i afdelingens kontorbygning, der blev rejst i Nygade.

Indtil 1946 havde man holdt månedlige medlemsmøder. Det blev nu strøget, idet interessen var for ringe. I slutningen af dette år kom Henry Munk med i bestyrelsen, og han er stadig medlem af denne.

Foreningen havde i mange år medlemmer på Almindingen Savværk. I 1948 var »Træindustrien« ude efter arbejderne og lovede større betaling og mindre kontingent – og siden har der gang på gang været forhandlinger med andre fagforeninger om grænsetilfælde.

Fra 1944 til 1948 var skovarbejder Magnus Westh formand. Fra 1948 til 1951 varetog Viggo Johansen, nu vejmand i Bodilsker, posten, og fra 1951 til 1954 stod Otto Johansen ved roret. Johansen indlagde sig bl.a. berømmelse ved sin aktivitet for at skaffe penge til byggefondet. Jens Hansen var formand fra 1954 til 1958, den nuværende kontorbestyrer, Sv. Aa. Rasmussen, var formand fra 1958 til 1960, og Børge Munch ledede afdelingen fra 1960 til 1963. Det var under Munchs dygtige og energiske formandsskab, at arbejdsmændene fik egen kontorbygning.

Fra april 1963 har Karl Marker været formand.

Fra 1958 til 1960 var Jens Hansen kasserer og kontorbestyrer, og fra august 1960 har Svend Aage Rasmussen varetaget denne post.

Medlemstallet har man ikke kunnet holde. Der er i øjeblikket godt 200 medlemmer. Der er nu det bedste forhold til områdets øvrige fagforeninger, og de fleste overenskomster ordnes på landsbasis. Tidligere tiders fejder mod byråd og sogneråd er for længst forbi, og i en lang årrække har arbejdsmændene haft repræsentanter i begge råd. Men stadig har man vinterarbejdsløsheden at trækkes med.

Den 23. januar 1969 blev kontorbestyrer Sv. Aa. Rasmussen udnævnt til leder

af den nye arbejdsformidling på Midtbornholm. Han får kontor i Eskildsgade, og hans efterfølger som kontorbestyrer bliver fragtbilschauffør Knud Finne, der tidligere var portør ved DBJ og sluttede sin karriere her som fungerende leder af stationen.

Murerne

Murerne på Midtbornholm startede deres fagforening den 20. maj 1911. Foreningen omfatter Aaker, Aakirkeby, Vestermarie, Østermarie, Østerlars, Nylars, Pedersker og et stykke af Bodilsker, men medlemstallet har aldrig været højere end 26. I øjeblikket har foreningen 17 svende som medlemmer, det samme som i starten, og desuden er 5 lærlinge med i foreningen.

I starten var Andreas Kofoed formand, og Viggo Jensen var kasserer. Som det eneste menige bestyrelsesmedlem figurerede Anthon Christensen, medens Anker Kofoed og Thorvald Jensen var revisorer. I 1915 blev bestyrelsen udvidet til 5 mand.

Lorents Pedersen valgtes til formand i 1924, og han afløstes året efter af Kristian Jensen, der blev på posten i 8 år, da Lorents Pedersen igen rykkede ind som formand. I juli 1934 flyttede Pedersen til Rønne, og Jens Eriksen varetog formandsposten i 13 år, indtil han afløstes af Aage Grønnegaard. I juli 1964 valgtes Børge Munch, Aakirkeby, som formand, og han virkede samtidig som kasserer.

Efter Munchs død i 1966 blev Bent Andersen, Østermarie formand og kasserer.

Murerlærlingene Jens Eriksen og Arnold Christensen var de første håndværkere på Bornholm, der aflagde svendeprøve under medvirken af Fællesrepræsentationen for dansk industri og håndværk. Disse to dannede siden med to andre kolleger firmaet »Aaker-Aakirkeby murerforretning«, i daglig tale kaldet »De fire store«.

Da svendene i 1916 ville have 48 øre i timen, måtte der trussel om strejke og lange forhandlinger til, før man blev enige om 47 øre. I 1917 steg lønnen til 61 øre, og 1 pct. skulle udbetales ved årets udgang. Understøttelsen var da 2 kr. om dagen i højst 80 dage.

I 1920 var kontingentet 60 kr. om året, og den daglige understøttelse var 3 kr. Arbejdstiden var på 9–10 timer, men dette år blev arbejdstiden fastsat til fra 6½ til 17, om lørdagen til kl. 16.

I 1923 lysnede det lidt, idet det lykkedes at indføre overenskomst mellem murerforbundet og mesterforeningen i Danmark, hvilket gav en timeløn på 1 kr. og 30 øre i dyrtidstillæg.

I 1930 vedtoges det at oprette murernes fællesforening sammen med Rønne og Nexø, og fra 1918 har afdelingen været medlem af fællesorganisationen.

Tømrerne og snedkerne

Tømrenes- og snedkernes fagforening er den ældste fagforening på Midtbornholm. Foreningen blev stiftet den 10. februar 1897. Foreningens distrikt er Aaker, Aakirkeby, Pedersker, Østermarie, Vestermarie og Nylars.

Snedkerforretningen i Smedegade, der nu ejes af Hans Chr. Jensen. Firmaet startedes i 1886 af Chr. Jensen, der 1/12 1926 overdrog det til sønnen Chr. M. Jensen.

På billedet er man ved at rykke ud til en fjerntliggende arbejdsplads, formentlig i året 1912.

En anden af Chr. Jensens sønner var murermester Will. Jensen, der etablerede sig den 19/4 1926. Fra 1950 var hans søn Arne kompagnon. Far og søn købte et stykke jord fra Dams slægtsgård den 1/1 1953 og anlagde Stakhaven og bebyggede den.

Grundet på protokollernes tilintetgørelse troede man i mange år, at foreningen var startet i efteråret 1907. Først, da man var ved at forberede 25 års jubilæet, blev man klar over, at foreningen var fyldt de 35 år for nogle måneder siden. På det tidspunkt, fagforeningen blev startet, fandtes der ingen sammen-

slutninger, hverken af faglig eller politisk art blandt byens arbejdere, således at det blev snedkerne, der blev banebrydere. Dette skyldtes i nogen grad det forhold, at Aakirkeby på det tidspunkt var ved at vågne op af tornerosesøvnen; der blev bygget meget, og der var mange snedkere i byen, ligesom Aakirkeby skæreri var ved at blive et stort firma, der drev byggeri ud over øen.

Aakirkeby skæreri, da det var et af Midtbornholms førende firmaer. Grundlagt i 1890 af brødrene Niels og Per Andersen, der var født i Smidstrup i Sverige. I 1894 oprettedes cementstøberi, og firmaet påtog sig både snedker-, tømrer-, murer- og malerarbejde i en årrække. Malermester P. Kofoed var første kompagnon. Forud for skæreriets start lå der her en lille savskærervirksomhed.

Albert Andersen, søn af Niels Andersen, gik i kompagni med faderen i 1918, og Ernst Andersen, søn af Per A., overtog skæreriet i 1923. Firmaet har opført jernbanestationerne Rønne Ø, Køllergård, Lobbæk, Kannikegård og Tejn, mejerierne Bodilsker, Brodal, Dybdal og Bøsthøj, den katolske kirke og baptistkirken i Aakirkeby, Østerlars forsamlingshus og mange andre bygninger rundt om på øen.

Det var rønnesnedkerne, der fik kollegerne ud over øen organiseret, og det var man sådan set nødt til, idet de uorganiserede provinssvende virkede som løntrykkere, hvilket vanskeliggjorde foreningens arbejde i Rønne, når aftalerne skulle træffes med mestrene. Mestrene kunne nemlig med en vis ret hævde, at de ikke kunne klare sig i konkurrencen med udenbys mestre, når de skulle be-

tale højere arbejdsløn end disse. Svendene søgte at bortforklare dette ved, at de organiserede svende udførte bedre arbejde.

På et møde i fagforeningen i Rønne den 27. januar 1897 besluttedes det at agitere i de andre byer, og den 9. februar kørte formanden, Jens Dam, sammen med J. Schou og A. Kofoed til Nexø for at søge en afdeling dannet der. Man besøgte værkstederne og fik forbindelse med 9 svende, der lovede at komme til et møde om aftenen, men kun de fire mødte op, og de var oven i købet ret mismodige. Mødet endte med, at de fire blev indmeldt som en slags underafdeling af Rønne.

Den 10. februar fortsattes til Aakirkeby, og her havde man mere held med sig, idet 11 svende gav møde. De indmeldte sig med det samme og dannede en selvstændig forening, og formand blev den senere bankbogholder Ludvig Andreasen, Jernbanegade. Til medlemmer af bestyrelsen valgtes Morten Trommer, kasserer, og Jenus Munch. Allerede den 13. holdt den nye forening møde for at forberede en forhandling med mestrene, man vile smede, mens jernet var varmt.

Timelønnen lå på det tidspunkt meningsløst lavt i forhold til det øvrige land. I Rønne var den 25 øre, mens man i det øvrige Danmark havde op til 38 øre i timen. I Rønne fremsatte man krav om en timeløn på 30 øre og en arbejdsdag på $10^1/_2$ time, men man nåede kun en løn på 28 øre og en arbejdsdag på 11 timer.

Om starten hedder det, at tømrerne på Kristian Jensens værksted svarede de gode rønneboere, at de hverken var anarkister eller socialister, men ganske almindelige mennesker. Rønneboerne kikkede lidt på dem, de havde nok ikke troet, at man var så fremmelige i Aakirkeby, men det viste sig altså, at tømrerne inde i landet ikke var så ringe endda.

I sommeren 1897 foranstaltede rønneboerne et møde i Almindingen for at vække interessen ude på øen, og fra Aakirkeby mødte Morten Trommer og Mathias Sonne. Sidstnævnte er formentlig den eneste overlevende fra foreningens start. Året efter holdtes et lignende møde; men det viste sig, at det kun var de organiserede svende, der mødte op, og det var ikke formålet – det var de andre, man ville have i tale, og derfor mistede man til sidst tålmodigheden, og møderne ophørte.

Der var en del arbejdsløse i de første år, og på skæreriet arbejdede man »kun« i 8 timer for at strække arbejdet. Det var en helt ny fornemmelse.

I 1898 havde afdelingen 13 medlemmer, og timelønnen var 26 øre.

I 1901 afholdtes delegeretmøde i Aakirkeby, og i 1910 besluttedes det at indmelde foreningen i forbundet. Der var mødt 25 medlemmer til dette møde, og de 23 meldte sig ind i forbundet. I 1927 udvidedes foreningen, og arbejdet kom ind i mere faste rammer.

Det var Markus Hansen, der kom til at stå for styret i de vanskelige år i trediverne, idet han var formand fra 1922–1928 og 1930–1940. Han udrettede et stort arbejde for at få kollegerne organiseret.

Foreningen har haft et utal af formænd. I det sidste 30 år har Alfred Munch været kasserer.

Aaker-Aakirkeby Husmandsforening

Den 13. februar 1903 startedes husmandsforeningen på et møde i forsamlingshuset i Østergade. Foreningen havde ved 50-års jubilæet næsten 300 medlemmer og var på det tidspunkt øens største husmandsforening. Gennem årene har medlemmerne været trofaste til at møde op, og mødevirksomheden har været imponerende.

At en del af medlemmerne er ikke-husmænd vidner om, at man også udenfor husmændenes kreds forstår, at dette er en forening, som fortjener støtte, og som virkelig yder noget for kontingentet. Interessant nok var det en gårdejer, der for 50 år siden gav stødet til foreningens oprettelse. P. Blem, Værmelandsgård, var en fremsynet mand, der forstod, hvad husmandsbevægelsen betød, og det var ham, der fik husmændene på Midtbornholm til at slutte sig sammen.

I sommeren 1902 holdtes der et møde på Graneli, hvor Karl Hansen talte, og efter at redaktør J. Madsen havde talt ved en række møder, blev foreningen startet i Aakirkeby forsamlingshus den 13. februar 1903. Foreningen kaldtes i mange år Aaker Husmandsforening, men har hele tiden også haft Aakirkeby-området med.

Foreningens første bestyrelse bestod af Andr. Munch, Strøby (formand), Peter Blem, Værmelandsgård, møllersv. Aug. Jensen, Strøby, parcellist Jens Olsen, 9. Vdg. Pcl. Murer Sejer Mogensen, »Aavang«, Julius Andersen, »Almely«, skomager Hans Nielsen, Vallensgårds-huse, Peter Sonne, Risenlund, og maler J. C. Christensen, »Pihlsminde«.

P. Blem, der havde været en af dem, der havde arbejdet energisk for foreningens oprettelse, måtte på grund af de i vedtægten optagne bestemmelse om, at der i bestyrelsen ikke måtte sidde gårdmænd, gå ud af denne, og i hans sted valgtes så Anthon Nielsen, Strøby.

Da »De samv. bornh. Husmandsforeninger« i juni 1903 oprettedes, blev foreningen straks indmeldt, og Aug. Jensen valgtes som medlem af samvirksomhedens første bestyrelse.

Den 27. juli 1904 aflagde medlemmerne sammen med øens andre husmandsforeninger i et antal af 300 besøg på Værmelandsgård efter først at have

Andrea og Peter Blem, Værmelandsgård, fotograferet 1912;
Blem yndede at kalde hækken »Verdens største hæk«.

beset forsøgsmarken ved Aakirkeby. Det blev indledningen til alle de senere stævner og folkemøder på Værmelandsgård.

Disse husmandsstævner på Værmelandsgård udviklede sig i de kommende år – indtil 1915 – til sommermøder med indtil 2.000 deltagere. Mark og have, stald og stuer stod åbne på gården. Og Blem var ofte taler ved møder i foreningerne.

I 1933 testamenterede Blem 1000 kr. til Aaker-Aakirkeby Husmandsforening, og renterne uddeles hvert år til ejere af veldrevne husmandsbrug indenfor foreningen.

Allerede den 7. marts holdtes det første møde i foreningen, og det var konsulent Ove Elberg, der talte om planteavl. Og i 1904 holdt man det første kursus, der strakte sig over 7 dage ialt med et par dages mellemrum. Der blev budt på en times foredrag pr. dag, og derefter undervistes i bogføring. Der var 45 deltagere. En af lederne fik 15 kr., de øvrige blev opfordret til at give afkald på løn. Foreningen havde nemlig ikke noget at rutte med; de første år gav underskud, selv om bestyrelsen var yderst beskeden, et enkelt år brugtes kun 33 øre til fortæring. Men alligevel blev der holdt en masse møder de første år, og tilslutningen var god. Der var 20 medlemmer i starten, men antallet voksede støt. Kontingentet var 1,25 kr.

Smed Jens Christiansen blev formand efter Munks død i 1905. Anton Nielsen, Strøby, var kasserer, og som revisorer havde man Ludvig Jensen og Niels Hansen Riis.

I 1907 holdt man om vinteren møder to gange hver måned. Det blev henstillet til bestyrelsen at holde møderne på lyse aftener, et problem, der efterhånden er gået i glemmebogen. Ialt holdt man dette år 14 faglige møder.

Den 20. juni 1966 vedtog byrådet at sælge ejendommen i Haregade, der tidligere havde tilhørt Ludvig Dam, til brødrene Philip og Holger Dam, der med tiden vil lave et hotel på stedet. Brødrene anlagde en ny spadseresti til byskoven i forlængelse af Hedegårdsvej og den gamle spadseresti. I stedet blev den ældgamle sti fra Grønningen mod syd, Boastien, sløjfet.

Markus Ludvig Dam, f. 23/9 1847 på Ladegård i Aaker, blev den 22/3 1873 gift med Bertha Marie Pedersen, og ægteparret flyttede ind i fruens barndomshjem »På Bakken«. I 1917 overtog sønnen Ludvig ejendommen, som han drev sammen med søsteren Hansigne indtil 1966.

Billedet viser ejendommen i 1966. (Foto: Ilsted Bech).

Lavvande i kassen havde man stadig, og i 1908 besluttede man sig til at gøre noget ganske ekstraordinært, idet man fik fat i et 11 mands orkester, der skulle trække så mange folk til en fest, at der kunne komme penge i kassen. Men en voldsom snestorm satte ind, og resultatet blev et nyt underskud. Uanfægtet besluttede bestyrelsen at prøve en gang til med samme orkester, og denne gang blev der et beskedent overskud til kassereren. Man tumlede i denne tid med at lave et frugtkogeri, men tanken blev ikke til virkelighed.

Husmandsforeningen kom ind i et varigt samarbejde med afholdsforeningen, og i fællesskab arrangeredes der i 1909 den første juletræsfest. Juletræsfesterne blev efterhånden en tradition; men flere år måtte man stryge dem på grund af økonomien.

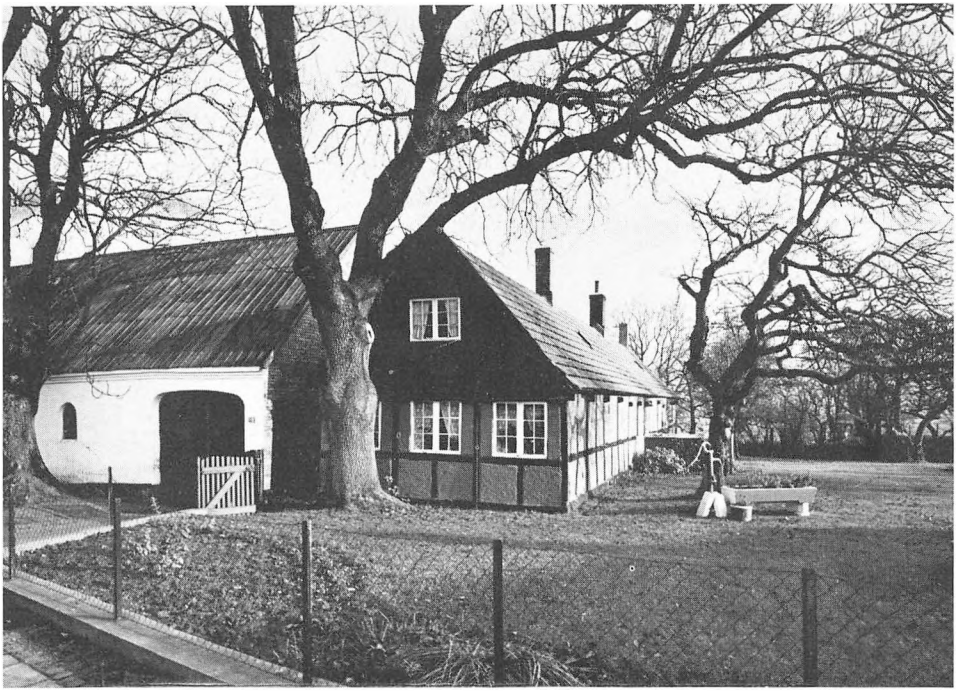

I marts 1967 var samtlige byggegrunde i »Svinget« solgt, og Vinkelvej og Æblehaven var fuldt udbygget. Derfor købte Aakirkeby kommune ejendommen Nybyvej 53, og »Østerled« blev en realitet.

Her ses Nybyvej 53, før udlængerne blev revet ned.

Samme år havde man 40 kr. i overskud på en fest, der havde samlet 180 mennesker. Attraktionen var et 4 mands hornorkester. Som foredragsholdere benyttede man i disse år foruden konsulenterne også lærere, præster og læger.

Det politiske skinner igennem, da man på generalforsamlingen vedtog at opfordre Nielsen, Grønvang, til at opstille sig som folketingskandidat.

Sammen med landboforeningen arrangeredes der i 1910 et landbrugskursus med 3 timers undervisning daglig. Der var 41 elever. Og da metersystemet et par år efter var aktuelt, arrangeredes der et kursus i dette med 30 deltagere. Ikke-medlemmer måtte betale den anselige sum af 15 øre pr. aften.

Man tumlede med forslag til en sygeplejeforening, ligesom man længe talte om oprettelsen af en husflidsforening. Lærer Hermansen stillede sig til rådighed, da man i 1915 holdt kursus i ny vægt og mål. Og året efter må skatterne have været trykkende, for man holdt kursus i udfyldelse af skatteskema. Man havde besøg af fremmede husmænd, og i 1916 havde man et møde om billige fødemidler og økonomisk husførelse.

Der var til sidstnævnte foredrag mødt tre mænd og masser af damer. Damerne begyndte her at få lidt at skulle have sagt. Hans Nielsen opfordrede dem til at melde sig ind i foreningen, og damer kunne vælges som sendemænd. Foreløbig kunne de komme med til halv pris. I 1921 var man nået op på 186 medlemmer, og kontingentet var 1,50 kr. Man drøftede ihærdigt oprettelsen af en ungdomsskole med almindelige skolefag, ligesom man var ivrig efter at oprette studiekredse.

Janus Hansen, en årrække formand for de bornholmske husmænd, ses her på vej gennem Kirkegade til stationen for at aflevere sine indsamlede æg. Han var »æggekusk« i over 30 år for DAÆ-kreds 253, der var Danmarks største.

Det var Hans Nielsen, Hadeborg, der var formand i disse år. Han blev valgt i 1913 og fungerede til 1921, men fortsatte som næstformand til 1930. Af protokollerne kan man se, at det gang på gang var Nielsen, der kom frem med ideer og tanker; men han stødte flere gange på modstand, når han havde noget på hjertet. Poul Olsen var formand fra 1921 til 1926, også hans indsats for foreningen står i frisk erindring. Poul Ipsen, Klintvang, virkede som formand fra 1926 til 1934. Ipsens indsats for husmændene behøver ingen nærmere omtale, hans navn vil altid blive nævnt med ærbødighed, når husmænd samles.

J. Kofoed, Nyvang, var kasserer fra 1910 til 1918. Derefter virkede Jens K. Jensen og H. Dahl hver et par år, indtil Chr. Andersen, Egeby, blev kasserer i 1922. I ikke mindre end 19 år sad Andersen på denne post.

Men tilbage til tyverne. Det lykkedes endelig at få dannet en husflidsforening med Lars Pedersen som leder, og i 1925 var der en stor produktudstilling i

Aakirkeby. Der var 25 stands med roer, 3 med kartofler, 2 med majs, 14 med æbler, 12 med grøntsager og 10 med henkogt frugt. Som man ser, er damerne rykket betydeligt frem siden da med hensyn til lysten til at udstille.

Hans Nielsen arbejdede med at få oprettet en forsøgshave på præstegårdsjorden; men Poul Ipsen gik stærkt imod denne plan, der ikke blev til virkelighed.

I disse år havde man inden for foreningen noget, man kaldte vagtmænd. De skulle varetage landbrugs-medhjælpernes interesser over for husbonden, vel nærmest med hensyn til forældreløses stilling. Olga Pedersen, Aaker central og Karoline Pedersen, Bakkehuset, virkede i mange år som vagtmænd.

Foreningens 25 års jubilæum blev fejret på afholdshjemmet, hvor 300 mennesker havde indfundet sig. P. Blem fik overrakt »Husmandsbevægelsens historie« som tak for sin indsats.

Samme år kunne man samle 250 mennesker til foredrag om Japan og Korea. I det hele taget havde man ofte foredrag om fremmede lande.

Landbrugernes sammenslutning var naturligvis genstand for mange og lange diskussioner i trediverne. De fælles kaffeborde var en anden anstødsten, og de årlige udflugter blev ofte diskuteret livligt. Et år drøftede man at rejse til Christiansø eller Polen; men i stedet for nøjedes man med en fodtur til Almindingen.

I 1929 havde en nydannet syforening holdt sit første bortsalg, og et par år efter havde foreningen samlet så mange penge sammen, at den kunne skænke husmændene en fane. Sydamerne har sidenhed skaffet penge til juletræsfesterne.

Ved 35 års jubilæet var Hans Henriksen, P. Blem, maler Christensen, Viggo Pedersen, H. Nielsen og Poul Olsen hædersgæster.

Man drøftede i 1937 at få en husmand opstillet til sognerådsvalget. Man enedes om at se tiden an; men senere kom C. Lyster ind i rådet på en liste, som husmandsforeningen i hvert fald ikke officielt stod bagved.

Vi må lige nævne, at turen til Christiansø blev til virkelighed i 1936.

Aksel Pedersen, Kratly, blev formand i 1934, og han afløstes i 1941 af Anker Hågensen.

Kr. Nielsen, Hadeborg, var formand i årene 1947–53, Andr. Pedersen fra 1953–54, Harald Jensen, Lundtofte, fra 1954–1963, og siden har Hans Henrik Ipsen, Klintvang, varetaget formandshvervet.

Siden 1941 har foreningen haft følgende kasserer: Alfred Pedersen, Harald Jensen, Anders Hansen, Johs. Gudbergsen, Knud Rasmussen, Harald Pedersen, Edgar Holm, Kaj Nielsen, Aage Hansen og Knud Marker.

Foreningen trives i bedste velgående og arrangerer kurser, faglige møder, foredrag, markvandringer, udflugter, fester m.v., og sy- og husholdningskredsens damer er en stor støtte for foreningen, ikke mindst ved juletræsfesterne.

Senhøst

Nu bjæra vi Høstijn i Gøll å i Hæz,
mens Spijnelvæw lijgja paa Stobba å Græz,
å Grantvær te Mârndâjn vos lâwa.
Hon sto nâd ustogga me Rajn å me Blass,
men Solsjen å Torra kom ævent tepas,
va e der væl saa å forhâwa.

Men vi maa nok spo vos, for sent e de bled;
ja, ijnan ejn tæjnkjer, e Sommarijn gled,
mens Dâna å Øggarna draja.
Me Solsjin å Byjer di sjefte som forr,
te Kjærnajn i Åwsen ble fâster å torr,
å Sæn hon ble mon te å maja.

Vor Loften e ren, saa forojneli klâr!
Snârt Awled e jemma å Marken e bâr,
å Agrana ajle staa tomma.
Nu ed om å gjorra, va Fojl de vil gje,
å longvajsfraa hørijn, naar Vijnen bær te,
vor Tarskeværken di bromma.

Nu blomstrada Lyjngijn mæl Kløpper å Sten,
et Tæppe så pent omkræjn Borkjer å Een,
me Klokkarna rø-fioletta. –
Å Hiven å Ronnebær sjinna så rø,
naar Sommarens Roser e gaana i Frø;
Sjærsommarens Roser så nætta!

De blæjnkjer å glitrar i Duggen vær Mârn,
å Brombærn di mones i Reen å longs Gjârn
omkap me Nødder i Hæjkijn.
Nu drøzza di foste vizzene Blân
å driver me Strømmijn så longsamt mod Strân
dernera i Skâwlyjkje-Bæjkijn.

C. L.

Avlsbruger og regnskabsfører Carl Lyster er Midtbornholms digter. Både på rigsmål og på bornholmsk har han skrevet en række fremragende digte, hvoraf nogle er optaget i Husmands-sangbogen. Ved utallige festlige lejligheder har Lyster fremsagt sine muntre indfald på vers – og ved mange valg i Aaker har han smuglet valgviser ind i stemmekassen.

Livet på landet

På opfordring har fhv. gårdejer Ejvind Kofoed, St. Bukkegaard, Aaker, født 1903, nedskrevet disse erindringer om livet på gården i hans børne- og ungdomsår.

Et meget gammelt foto af broen over Læså ved L. Bukkegård.

Hvorledes levedes livet derude under snævre og trange kår med den lange arbejdsdag og så få af de forlystelser og adspredelser, som vi kender nu om dage? De havde det vel forholdsvis mindst lige så trangt i de små hjem i byerne, for det har jo hidtil alle dage været sådan, at når de havde gode landbotider, havde de det også godt i byen, og så havde de som regel et godt sammenhold på landet. Havde der været ildebrand eller andre ulykker, kom naboer og hjalp til, og var arbejdsdagen end lang og ensformig, så havde de det hyggeligt ved aftensædet, hvor pigerne kartede og spandt, og mændene havde husflid for,

stoppede strømper, klampede træsko op eller snittede i træ til et eller andet til kæresten, medens gammelmor eller -far sad og fortalte gamle sagn og arier, eller der var fællessang af de skillingsviser, som blev falbudt i hjemmene. Der var også ting, der gjorde dagene festlige ved højtiderne, særlig julen, men også ved andre lejligheder blev der festet; når de var færdige med at så eller ved afmejning. Der var også Sct. Hans-festerne i Almindingen, senere afløst af dyrskuerne, og så var der høstgilderne, som endnu holdtes ind i dette århundrede, og som jeg kan mindes dem omtrent uændrede omkring 1908. Vi havde altid nogle husmænd til hjælp i høsten, til gengæld for at vi avlede for dem på deres 2–3 tdr. l. jord, og konerne hjalp også til med at sætte den løsthøstede forårssæd i store bornholmske stakke, inden vi fik selvbinderen. Til de første høstgilder kom mændene med deres koner og børn allerede til middag, hvor vi fik suppe og det kød, den var kogt på. Så en lille middagslur for gæsterne og derefter kaffe ved 2-tiden, hvor karlene og en daglejer havde 3 pyntede vogne forspændt, landaueren særlig til konerne, charabancen til børnene og daglejerne i ponyvognen. Der kørtes som regel til »Julius Hans' Have« eller til Ringborgen i Pedersker, og efter hjemkomsten, lidt tidlig aften, blev der malket og syslet, medens mor og en af pigerne gjorde maden færdig, og så spistes der på salen, det var som regel flæsk eller oksesteg og bagefter æblekage med et glas vin til, og min far skålede som tak for en god høsthjælp. Så blev bordene ryddet, og der blev danset til skomager Bidstrups harmonikamusik, men han havde nu ikke så mange forskellige variationer. Ud på aftenen kom punchebollen i sving, og så dansedes der igen. Det var et festligt syn at se vore gode nabo og høsthjælper, Alfred Andersen med kone, danse »Sjinjaramyradansen«, de gik rigtig op i dansens glæde, og skete det, at spillemanden blev træt, kunne fru Hansine godt overtage »harmonikassen« og give nogle stykker til bedste, gennemmusikalsk som hun var. Dansen fortsattes til henimod morgen, og der brødes op med endnu et glas. Ved et af høstgilderne kan jeg huske, at 3.-karlen på 15–16 år havde fået lidt for meget, og dagen efter, da han kørte møg imellem, tog hestene magten fra ham med den tomme vogn, for han sad vel og halvsov, og nu kom hestene hjem i fuldt firspring med ham siddende på det forreste vognred, det bageste havde han tabt i farten.

På den tid havde mange af karlene heller ikke cykler, men så kom de i besøg hos hinanden i kamrene om aftenen, eller om sommeren mødtes de f.eks. på Limensgadehøjen og spillede på harmonika, og så kunne det godt være, at en i nabolaget svarede på sin, for mange havde på den tid sådan en, som senere blev erstattet med en grammofon. Om vinteren kom de ind i varmen i opholdsstuen og sad og spillede »66« eller »Marias«, det var altid om småpenge, og de, der trillede ned under bordet, måtte vi børn samle op, men de var slemme

til at spytte på gulvet, og man kom let til at lægge en flad hånd på sådan en snusklat. I det hele taget havde vi børn ofte et godt forhold til folkene ligesom vore forældre, min far var ikke bange for at hjælpe en veltjent medhjælper i ejendom senere hen, og de gjorde heller aldrig hans tillid til skamme.

Vi havde også en ældre svensk røgter, Anders. Han var der i min barndom i 8–9 år, og han var tro som guld. Han kunne godt passe os børn om aftenen, når vore forældre og pigerne var borte, og ligeledes gik han ud en runde og »lygtede af«, og opdagede han så, at en ko var ved at kælve, hjalp han den til rette, og var en vanskelig so ved at fare, blev han hos den, til den var færdig, eller til far kom hjem. Da han ikke kunne malke, og det efterhånden blev vanskeligt at få piger til at malke, gik vi over til gift fodermesterfamilie, og så fik Anders nye pladser, hvor hans trofasthed blev lige så værdsat, indtil han på sine gamle dage flyttede op til datteren i hans hus i Myreby, hvor han havde en tryg tilværelse i hans sidste år, takket være en velfortjent aldersrente.

Den daglige kost var også i min første barndom noget lignende som sidst i forrige århundrede med sin saltmad samt spegesild og søbe om morgenen, hvor vi havde hver sin sildebrik af træ, som vi selv spegede silden på, 3–4 til hver mand og kogte kartofler, som vi selv skrællede. Affaldet blev lagt ud til den ene side, og silden blev dyppet i en blanding af eddike og peber, da den var meget salt lige fra tønden, og før 1. verdenskrig vankede der vel også en dram til, den kostede da kun 27 øre for trepæglen, og kruset med det hjemmebryggede øl stod altid mid på bordet. Min mor ændrede da spisevanerne lidt efter lidt, for hun havde været på husholdningsskole og fulgte senere kurser, så hun var en af de første, der kogte hen; fælles grødfad midt på bordet kan jeg aldrig huske, at vi har haft.

Ellers var årene efter århundredskiftet en jævn opgangstid indtil 1. verdenskrig, og i det første tiår fik far anskaffet de efterhånden almindelige høstmaskiner, fjedertandsharve, såmaskine, tromle og selvbinder og ligeledes telefon i 1909. Avlsbygningerne blev også ombygget fra 1905 til 1918, som regel en nybygning hvert 3. eller 4. år. Dengang var det almindeligt at skove tømmer selv en vinter, køre det til savværket eller få en tømrer til at »slinge« det med øksen. Næste år købtes brændt sten eller cementsten, eller man samlede sten i nogle år til at støbe murene op med, og næste år begyndte man så at bygge ved de lokale landhåndværkeres hjælp; de havde også kosten og var på dagløn. Ved at sprede udgifterne over 2–3 år kunne man betale det hele kontant og få det hele afskrevet med det samme, så vidt jeg ved, skattereglerne var ikke så strenge. Det var i det hele en god tid for landet, jævn opgang for det hele både for land og by, men noget skyldtes vel nok oprustningerne fra vores store nabo mod syd, der resulterede i det store opgør i hin augustdag i 1914, jeg kan tyde-

ligt huske, at vi gik og stakkede hvede, og så kom far ud til os og fortalte, at nu var det brudt løs.

Det var en spændende tid, der var ingen radio den gang, men efter skoletid læste vi hver dag opslaget med telegrammerne i posthusets vindue, der var også et kort, hvorpå nipsenåle blev flyttet, efterhånden som de sejrende tyske hære trampede det ulykkelige Belgien ned og kom langt ind i Frankrig, hvor de endelig blev standset i den opslidende stillingskrig. Min far var meget optaget af, hvordan det gik vore sønderjyske brødre der.

Ellers mærkede vi i de første år ikke så meget til krigen, der kom dog jævnlig en af de cigarlignende, sølvglinsende zeppelinere ude ved strandkanten for at rekognoscere Østersøen. Senere kom der prisstigninger på alt, som dæmpede det hjemlige forbrug med maksimalpriser og senere kort til fornødenheder som smør, brød og belysningsmidlerne, de fleste havde endnu petroleumslamper, som blev erstattet med karbid eller spritlamper, det var særlig efter den uindskrænkede u-bådskrig omkring 1917, hvor der næsten ingen varer kom udefra, og desuden blev det den varmeste og tørreste sommer, som vel nogen ældre kan huske. Sent forår og alligevel tidlig høst, fordi der aldrig kom regn i vækstperioden, næppe halvt udbytte af vårsæd, men dog lidt mere af hvede og rug, der jo var godt på vej inden sommertørken. Hver ejendom var i krigsårene pålignet et vist kvantum af høsten til statslagrene, deraf al vintersæden og ellers det manglende i vårsæd. De allerfleste måtte søge om nedslag, de skulle i alt fald have til udsæd næste år. Et lyspunkt var det dog, at der kom regn efter høst, så roerne blev helt gode, men hø og halm var en stor mangelvare, så folk måtte hente lyng som i gamle dage. Der blev også nedslagtet mange kreaturer om efteråret, og det kneb for de tiloversblevne at rejse sig om foråret 1918, så magre var de af det ensidige foder: lidt roer, meget knapt med stråfoder, ikke noget kraftfoder, men enkelte var begyndt at ensilere roetop i jordkuler.

Plagene gik det lidt bedre med, for de blev bare jaget ud om morgenen på græs og vintersædsmarkerne og kom så ind til natten og fik lidt roer og halm. Mange stråtage blev også revet ned i denne sommer og erstattet med tegltag, så dyrene kunne få strået, der let gled ned.

Endelig sluttede ragnarokket i november 1918, og vi skulle til at indstille os på fredelige tider igen og se at få staldene fyldt op, særlig af svin og de udpinte marker opgødede. Et lyspunkt var det, at vi i 1920 efter afstemning fik en del af de afståede sønderjyske landsdele igen, men ellers var der forskellige indre forhold at løse, blandt andre Grundlovsændringen i anledning af Sønderjylland.

Arbejdstiden, som jeg husker den indtil 1. Verdenskrigs afslutning, var om sommeren morgensysler til kl. 6, derefter spisepause ca. $^1/_2$ time og foruden den

omtalte spegesild fik vi også »søvva«, det var mælk, hvori der blev hældt øl, gerne lidt sur, så den dannede de eftertragtede osteklumper deri, og der var også rugbrødsstykker i. Derefter arbejdedes til kl. 9, hvor der vankede kaffe med nogle stykker halvsigtebrød + 1 stykke hjemmebagt hvedebrød til. Var man i marken, bragtes den ud, her holdtes også middag kl. 11,30, så hestene kunne være i stald før der spistes kl. 12. Efter spisningen var der middagspause til kl. 13,30, for at hestene kunne være rigtig affodrede, hvis de skulle i marken igen, man fik en kop kaffe inden arbejdet påbegyndtes.

Så arbejdedes der til ca. kl. 16,30, hvor der vankede »ujnarna«, det var smørrebrød med pålæg og dertil det hjemmebryggede øl, derefter arbejdedes der igen til kl. 19,30, og så sluttede dagen med en kop te med ostemadder. Var man i marken på høstarbejde, kunne der vanke en bitter med et halvt stykke sukker til, det var godt til at slukke tørsten en varm eftermiddag. Man havde også »Drikkelajlen« med hjemmebrygget øl med godt med malurt og humle i (hjemmelavet en del steder), øllet var i en såkaldt »lajle« af træ, så holdt øllet sig køligere, og den holdt man i vejret og drak af spunshullet midt på siden, det var fælles for alle, men der skulle ret gode armkræfter til for at løfte sådan en op i armen og ligeledes øvelse til at få det til at løbe passende til, så man ikke fik det i den gale hals.

Om vinteren var man færdige med det meste markarbejde til november, der var måske lidt roer samt grønjordspløjning igen, og så tog man den mere med ro, det var faktisk landmandens hviletid ligesom derude i naturen. Nu begyndte man først på det egentlige arbejde kl. 7,30 og nøjedes med morgenmåltid + kaffe indtil middag kl. 12, og man holdt også kun middag til kl. 13, kaffe kl. 15, og så arbejdedes der igen til kl. 17, og sådan var det til foråret satte ind i marts-april. Var det dårligt vejr ude, fik køerne en ekstra omgang strigling, der blev skåret hakkelse eller muget ud i kalvehusene. Var det godt vejr, var man i skoven og fældede træer og kørte det hjem og lavede til brænde, eller havde man ikke selv skov, hentede man brændet et andet sted, f.eks. sogneskoven eller Almindingen, og ligeledes hentede man brænde til daglejeren eller de husmænd, der hjalp til i høst.

Der var også tid til at besøge slægt og venner, og skulle hele familien af sted særlig i julen, var det som regel forkarlen, der var kusk med de bedste heste for den lukkede vogn. Det var de heller ikke kede af, for der vankede også af de gode sager til dem bagefter, når de andre var bespist i salen, og derefter fik de sig et slag kort eller lavede lidt sjov med de opvartende piger, når disse havde en ledig stund.

Efter spisningen fik vores fædre også et slag kort inde i den ene stue samt toddyer, medens konerne sad i den anden stue og strikkede eller broderede, me-

dens børnene fik lov at muntre sig i den nu ryddede sal. Der sluttedes så af ved midnatstid med kaffe.

Sommerens højdepunkt var jo høsten, men ligeså var det, når der skulle damptærskes, det skete som regel ad 2 gange på de større steder, der tærskedes lige efter høst, men på omgang i rækkefølge, det man ikke havde plads til i laden men stod i hæs, som regel vintersæden. Det var en begivenhed, som i den første tid samlede en del af omegnens drenge for at se det spændende, og her var det mest spændende, når fyrbøderen trak i snoren, så fløjten kunne give sit øredøvende hyl, når der skulle standses. De to faste mænd, fyrbøderen og ilæggeren, fik altid et fast håndtryk til goddag, når de kom, nu var de jo jævnbyrdige, de havde forstand på deres maskineri og landbrugeren på det øvrige. Forårskornet i laden kom de så og tærskede senere hen, men som regel var man færdig med tærskningen i de første uger af november. Det var strengt arbejde med tærskningen, men der var som regel mange om det, og man fik god og kraftig mad, men det kunne godt ske, at der vankede gule ærter og flæsk nogle dage i træk, når der flyttedes.

Når der – ofte hvert andet år – kom en lille bror eller søster, som regel i alt 6–7 i hvert hjem, var det særlig en begivenhed for de lidt ældre søskende, for så kom nabokonerne med deres »barlejegaver«, som regel lagkage eller sveskekærte, men da barselskonen ikke selv havde så megen appetit til disse, var det alle de andre, der nød godt af det. Til barselskonerne i de små hjem, hvor de ikke havde så megen hjælp, kom nabokonerne med andet, f.eks. suppe i en krukke, kogt høne, måske æbleskiver med syltetøj til børnene eller et hvedebrød.

Alt dette er nu fortid, hvor nu de fleste børn jo fødes på sygehus eller klinik.

Handelsstandsforeningen

Den 1. oktober 1923 stiftedes handelsstandsforeningen i Aakirkeby. I stedet for at bringe en omtale af foreningens historie – foreningen hed oprindelig Handelsforeningen – har vi valgt at genopfriske en samtale i Bornholms Avis med købmand P. Simonsen i anledning af 25-års jubilæet i 1948.

Simonsen udtalte til bladet:

– Vi var nogle handlende i Aakirkeby, der i 1923 fandt det naturligt, at der også her stiftedes en Handelsstandsforening, som kunne medvirke til at skabe ordnede forhold for handelsstanden, bl.a. med henblik på rabat- og lukkeordningerne, fortæller købmand Simonsen. Ved den stiftende generalforsamling fik vor plan en god modtagelse, og Aakirkeby Handelsstandsforening blev en realitet. Der var en mængde opgaver for os at tage fat på. I 1924 vedtoges det så-

ledes at lukke forretningerne kl. 16 i dagene mellem jul og nytår – en ordning, der stadig er gældende, og samme år indmeldte foreningen sig i De samvirkende Købmandsforeninger. I 1925 rejstes spørgsmålet, om det ikke var en opgave for Handelsstandsforeningen at rejse et juletræ på Torvet. Vi ansøgte og fik byrådets tilladelse, og bortset fra krigsårene har vi hvert år siden beholdt denne tradition. At bestyrelsen iøvrigt var meget økonomisk indstillet, kan ses af, at den i 1925 syntes, det var for meget at give otte kroner i leje for et lokale i Hotel Rønne. Foreningen flyttede derfor til Teknisk Skole. I 1929 arrangerede vi en Dansk Uge sammen med Dansk Arbejde, og året efter vedtog vi på generalforsamlingen at lukke den anden dyrskuedag kl. 13, hvilket også er blevet beholdt siden. Samme år lykkedes det gennem forhandlinger med DBJ at få banerne til at anskaffe en lastbil til at bringe varerne ud i Aakirkeby. Denne udbringning ophørte sidste forår. Endelig i 1945, da det var meningen, at det lokale blad »Rytterknægten« skulle likvideres, trådte Handelsstandsforeningen til og overtog bladet.

– Som De ser, er der sket en masse i årenes løb, fortsætter den jubilerende formand. Årene er gået roligt hen uden konflikter indenfor foreningens rammer. Det tyder da også de tre jubilerende bestyrelsesmedlemmer på.

– Er Aakirkeby en god handelsby?

– Ja, det må man absolut sige. Byen er i sig selv ikke stor, men den har et meget stort opland med mange landboere, og det er det, der bærer handelsstanden i Aakirkeby. Det store opland har også medvirket til at give byen sit særlige præg. Det er vel sjældent, at man i en by på Aakirkebys størrelse finder så mange forretninger som her. Dertil kommer jo også, at en del store virksomheder som f.eks. Hørfabrikken er beliggende her. Altsammen gør, at der kommer mange mennesker til byen. Aakirkeby er stadig en by i udvikling, og jeg tror, at byen fortsat vil have gode udviklingsmuligheder.

Da handelen som sagt ganske specielt er baseret på landbefolkningen i oplandet, betød de dårlige landbrugsår i slutningen af tyverne og begyndelsen af trediverne da også drøje år for os, der levede af at handle med landbrugets folk. Omkring 1933 og 34 rettede dette forhold sig heldigvis, og der kom atter gode år.

– Men der skulle påny komme vanskelige år for handelens folk. Krigen betød et stort afbræk. Værre er det næsten blevet efter kapitulationen, og særlig det sidste år har været utåleligt. Ingen handlende havde ventet, det skulle vare så længe for at komme i orden igen. Flere restriktioner er blevet væltet ind over os, og De kan stole på, vi er glade for, at der nu atter begynder at blive givet los af handelsministeren. 1947 tog humøret fra os. Mærkeordningen har taget megen tid, og irriterende var det, når man var sluppet af med en restriktion, at den

Storegade med Simonsens gård til venstre. Fra et postkort, afsendt i 1917.

så blev sat i kraft igen. Men det mest irriterende er dog, når ekstramærkerne sættes i kraft. Så har vi et rend af kunder, der spørger: »Hvad gælder de mærker til, og hvor meget kan vi få for dem?« eller: »Hvilke mærker er det, vi skal købe det og det på?« Vi har til tider svært ved at tro, at det virkelig har været nødvendigt at føre så streng en restriktionspolitik. Især virker chokoladerationeringen noget dilettantisk. Her har vi købmænd hele tiden gået og administreret chokoladen, og så skal de smuler, der kommer pludselig rationeres...

– Hvad mener Handelsstanden om den nærmeste fremtid?

– Det er altid svært at være spåmand. Vi har dog indtryk af, at der nu vil komme flere varer frem. Hvis de løfter, der ved Marshall-hjælpen er stillet i udsigt, holder, ser det ikke værst ud. Det er da også – i hvert fald mit – jubilæumsønske, at vi snart må få flere varer at handle med og friere forhold at handle under. Vi længes efter igen at kunne vise kunden flere forskellige kvaliteter, når han kommer ind og spørger efter en bestemt vare. I og for sig gjorde det ikke noget, at vi kun havde én kvalitet, hvis det var den bedste. Men det kan jo ikke siges at være tilfældet i øjeblikket.

– Handelsstanden i Aakirkeby har, så vidt man forstå, altid set med forståelse på HK's arbejde?

– Ja, det er rigtigt. Vi kan prale med i de forløbne 25 år ikke at have haft en eneste konflik her i byen med HK. Da HK's formand forleden ringede til mig og spurgte, om jeg ville fordele nogle HK-plakater, der går imod forslaget

Grønlands-udstillingen den sidste weekend før jul 1968 var dette års kulmination af anstrengelser for at tiltrække sig opmærksomheden

om den nye lukkelov, sagde jeg: »Det kan jeg godt. Jeg ser nemlig på spørgsmålet, som du gør!«

– Og hvordan motiverer De Deres indstilling i dette spørgsmål?

– Da bestemmelsen om week-end-lukning kom, var jeg betænkelig, netop fordi jeg i mine unge år havde været med til at stå i butikken søndag formiddag og til langt ud på aftenen om hverdagen. – Men det gik godt. Der har aldrig her i byen været nogen utilfredshed at mærke hos kunderne, og jeg er blevet så glad for denne ordning, at jeg nødigt vil have ændret den. Jeg tror, at hele handelsstanden, i hvert fald i provinsen, ser således på det spørgsmål. Det er i København, man er utilfreds med den nuværende ordning, men det kommer naturligvis af de større afstande der, og fordi der er så mange selverhvervende kvinder i København. Den kategori kender vi jo ikke meget til her.

– Er der noget, der nu ved jubilæet ligger Dem på sinde, og som De føler, De må have sagt?

– Næh. Jeg er glad for, at de 25 år er gået så forholdsvis roligt, og håber naturligvis, at der venter handelsstanden såvel i Aakirkeby som i det øvrige land en god fremtid.

Købmandsgården hvor sparekassen begyndte

I 1957 forsvandt den gamle købmandsgård på hjørnet af Storegade og Kirkestræde for at give plads til Kirkepladsen. Det var i denne købmandsgård, hvis sidste ejer var P. Simonsen, at Aakirkeby og omegns Sparekasse påbegyndte sit virke i 1869.

Lærer H. K. Larsen, forfatter af en stor del af bogen om Aakirkeby, skrev i 1957 en artikel om denne gård i et tillæg til Bornholms Tidende, og her bringes denne beskrivelse i sin helhed.

I disse dage forsvinder en af Aakirkebys ældste gårde, og byens gamle centrum vil undergå en radikal ændring, hvorved de dårlige trafikforhold på dette sted bringes i en orden, der svarer til tidens krav. Det er P. Simonsens gamle købmandsgård, der rives ned for at give plads til gennemkørsel og parkering.

Gården har en lang historie, der taber sig i de tider, da der hverken var aviser eller matrikel-fortegnelser. Det kan derfor næppe bevises, men er ret sandsynligt, at den fra 1645 kendte stadskaptajn og senere borgmester Christen Gregersen boede i denne gård. Han var af gammel bornholmsk gårdmandsslægt – hvor det var almindeligt og selvfølgeligt at holde på slægtsgårdene, der som bekendt gik i arv til yngste søn eller subsidiært til ældste datter, og bemeldte

Købmandsgården i P. Simonsens tid.

Simonsens gård set fra haven, der lå på den anden side af Storegade, hvor der nu er offentlige toiletter.

gård var i hvert fald i slægtens eje 1760, da Christen Gregersens datters sønnesøn Gregers Didrichsen boede der og vistnok blev ruineret ved den store brand, der det år lagde gården og hele kvarteret der omkring i aske. Gregers Didrichsen flyttede til Rønne, hvor han ernærede sig som daglejer og levede i fattigdom.

Det var en af ildsvåder hjemsøgt slægt. I Aaker kirkebog berettes, at 10. marts 1666 afbrændte borgmester Christen Gregersens gård straks før dagning.

En ildebrand i den tid var gerne ensbetydende med ejerens ruin, og den forhenværende borgmester efterlod sig da også en på grund af armod uerholdelig landgilderestance på en tønde smør (= 15 rigsdaler). Hvis det er den samme gård, der er tale om, har måske en af hans bedre stillede slægtninge overtaget tomten og fået gården genopbygget.

En måneds tid efter borgmestergårdens brand afbrændte byfogedgården, ligeledes kort før daggry. Borgmesteren og byfogeden var uvenner, men forhåbentlig bør man ikke tro, at de har sat ild på hinandens gårde, selv om byfogeden, Thomas Dechner, var vidt berygtet for sin hensynsløshed og uredelighed.

Også Christen Gregersens svigerdatter Barthe mistede i sin alderdoms enkestand al sin ejendom ved en ildebrand 1697, da hun boede hos en slægtning, Anders Smed, i Smedegårdens nordre længe, som brændte tilligemed flere bygninger.

Gregers Didrichsen har dog nok orket at bygge gården op igen, den var i hvert fald genopbygget, da – som det antages – byskriver Philip Rasch Dam

o. 1763 tegnede et bykort til amtmand Urne – det ældste nogenlunde pålidelige kort over Aakirkeby, som overhovedet forefindes, og på dette kort nævnes Gregers Didrichsen som ejer af gården. Han ansøgte om amtmandens tilladelse til »at besøge godt folk i deres huse her i landet« for således at få nogen hjælp, og præsten, L. Hjorth, påskrev ansøgningen: »Det skal være mig en fornøjelse, at denne gode mand, som altid har opført sig vel i menigheden og har haft folks yndest, måtte se sig noget oprettet ved gunstig resolution af øvrigheden her på landet, og påfølgende kærligheds udvisning af christelige gemytter af sin umbegang...

De ovennævnte oplysninger viser, at hans umbegang dog nok ikke har set sig i stand til eller haft hjerte til at holde ham skadesløs.

Simonsens gård under nedrivning. (Foto: Dam Johansen, Gudhjem).

Sidst i syttenhundrederne ejedes gården vistnok af købmand Hans Jørgen Ipsen. Han nævnes 1797 som »eligeret borger«, og han havde ligesom byskriveren Philip Rasch Dam sit private pulpitur på lægteren i Aa kirke.

Først i forrige århundrede ejedes gården af købmand Hans Jespersen, der også var eligeret borger, samt byens kæmner. I hans tid holdt borgerrepræsén-

tationen sine møder hos købmand Jespersen, men 1831 solgte denne gården til Johannes Laurentius Balle, som var søn af sognepræsten »gamle Balle« og gift med en datter af degnen Jens Lund. Han var udlært snedker og havde i nogle år haft en snedkerforretning i Rønne. Nu overtog han den gamle gård med købmandsforretning og tilhørende avlsbrug og blev i tredive år byens førende personlighed. Han havde nok imidlertid for mange jern i ilden, og 1861 måtte han på grund af økonomiske vanskeligheder sælge det hele til Hans Conrad Koefoed, en søn af majoren på Lauegård. Han blev i mange henseender Balles arvtager som ledende i byen, idet han var en dygtig, energisk og foretagsom mand – og mere økonomisk begavet end Balle. Han byggede nyt stuehus, som står endnu, ud til Sønderstrædet, der ved samme lejlighed blev reguleret og udvidet, hvorefter det blev byens Storegade.

Tidligere drejede landevejsgaden nord på mellem kirkegårdsgærdet og købmandsgården hen mod skolen, hvor man atter drejede mod øst rundt om Balles åbne møddingsted ned mod torvet, hvor man måtte styre uden om Lars Kofoeds hus med tilhørende mødinger – indtil hen i tresserne, da Lars Kofoed fik bevilget 60 rigsdaler for at flytte huset hen på hjørnet, hvor nu Elon Hansen bor.

I det nye store stuehus i Storegade fik den 1869 oprettede »Bornholms Landbo-, Spare- og Laanekasse i Aakirkeby« sit kontor, og H. C. Koefoed bestyrede den til 1899, da hans søn, senere borgmester Chr. M. Koefoed, overtog gården med forretning og avlsbrug, samt stillingen som bestyrer af sparekassen.

At H. Michelsen og P. Simonsen senere har resideret i den gamle gård, og at biblioteket var til huse der 1920–47, er vist almindelig bekendt.

Pietetshensyn har atter måttet vige for nødvendige praktiske hensyn. Byplanmæssigt set havde det vel været endnu bedre, om også bagermester Pedersens ejendom var gået med i købet, men det blev nok for dyrt i denne omgang.

Sang og musik

Der kunne skrives en bog om sang og musik i Aakirkeby. Hvis man prøver på at sætte sig lidt ind i det rige musikalske liv i byen og omegnen i første halvdel af dette århundrede, må man forbavses. Der var sangkor som Håbet, Canto, Apollo, Aakirkeby sangkor, og der var musikkorps med både unge og ældre musikanter. Man var selvforsynende med sang og musik, og man havde kræfter i overskud til også at glæde befolkningen andre steder på øen.

Vi må desværre indskrænke os til kun at bringe enkelte billeder fra denne del af livet i Aakirkeby.

Da fastelavnsmandag var årets bedste handelsdag

Fastelavns-traditionerne har holdt sig længe i byen inde i landet. Endnu i vor tid er dagen næsten en helligdag for landboerne, der skal til bys og se på tøndeslagningen, der foregår ved viadukten. Det er køre- og rideforeningen, der står

Sangkoret Canto startede den 7. januar 1916 med Kai Senstius som leder. Indtil nedlæggelsen først i trediverne var lærerinde, frk. Anna Nielsen formand, og bagermester Johs. Dam var kasserer. Koret havde en kreds af gode sangere, og det påtog sig meget store opgaver, der løstes med glans, bl.a. Händels oratorium Messias.

Korets fødselsdagsfester stod der gny om. Man udsmykkede salen i hidtil ukendt omfang, de lokale poeter fik lov til at udfolde sig, og borgerskabets mest veltalende boltrede sig i elegante taler. Af og til opførtes komedier for at skaffe penge i kassen. Koret arrangerede også belærende musikaftener med foredrag. Det var Canto, der startede traditionen med korsang i Ekkodalen pinsemorgen.

Den siddende herre er dirigenten, Kaj Senstius. De stående herrer fra venstre er Martin O. Kofoed, gårdejer Har. Andersen, konsulent Sørensen, møbelhandler Konrad Johansen, skrædder Johs. Pedersen, bødkermester A. Svendsen, snedker Aksel Jensen, bagermester Johs. Dam, malermester Ove Jensen, Herman Møller, savmøllen, og snedker Andr. Marcker. De stående damer er formanden, Anna Nielsen (gift Hartling), lærerinde Karen Thorsager, Freya Lyngberg og Astrid Funch. Siddende damer: Inger Dister, Valborg Skotte Jensen, Karen Jensen, Hedvig Andersen, Betty Dam, Hedvig Jensen, Alma Hansen, Frida Jensen, Else Nielsen, Edith Koefoed og Christa Rasmussen.

som arrangør, og er vejret godt, samles der i hundredvis af mennesker på festpladsen. – Fastelavnsauktionerne er svigtet i de sidste år; men i årene mellem de to verdenskrige kom der mennesker fra hele øen til auktion på Kanns Hotel. Tilstrømningen var overvældende, og byens forretningsfolk havde en stor dag. Det fortælles, at da en ekspeditrice i en manufakturforretning søgte om fri fastelavnsmandag, fik hun det svar af chefen: Det kan sandelig ikke lade sig gøre, det er jo den travleste dag på hele året.

Sangkoret Apollo, der var et arbejdersangkor, lededes af sygekassekasserer Anthon Larsen. Koret havde sin glansperiode i årene 1927 til 1937. Koret sang bl.a. ved en række festligheder inden for arbejderbevægelsen, men gav også andre koncerter, bl.a. i Ekkodalen pinsemorgen.

Stående fra venstre: landpostbud Johan Nielsen, Arne Kofoed, bødker Herbert Svendsen, pedel Emanuel Hansen, kontorbestyrer August Marker, Borghild Påche, dirigenten, sygekassekasserer Anthon Larsen, Emmy Marker, Lorents Pedersen, skrædder Albert Jensen, skomager Carl Mortensen og Adolf Påche.

Siddende: Gudrun Kofoed (gift. Andersen), fru Elna Jensen, fru Elsigne Hansen, Inga Marker (gift Trandberg) og Emmy Marker. Foran: Karen Kofoed (Pedersen), Petra Kofoed (Munk) og Inger Bergstrøm.

Frøknerne Marker og frøknerne Kofoed, 3 af hver, er søstre.

Mange vil huske det frivillige drengeforbund, der her med fane og orkester er fotograferet i Ekkodalen.

Aakirkebys store søn, borgmester og folketingsmand Ph. R. Dam, har i sin bog »Folkeliv og indstiftelser på Bornholm« berettet udførligt om fastelavn, og man må gå ud fra, at det fortrinsvis er byen inde i landet, han har skildret. Dam skriver, at fastelavnsmandag i begyndelsen af det 19. århundrede var en lystighedens dag, hvor man slog gækken løs både i by og på land. Hovedbegivenheden var ringridningen. – Unge mænd, mest tjenestekarle, klædte sig ud i brogede, fantastiske dragter, og i flokken skulle der gerne være en, der forestillede en gammel kælling. De satte sig til hest under en formands ledelse. De havde alle maske på, og rytterne kunne forestille mange forskellige. En kunne forestille Napoleon, en anden general Moreau, en tredie admiral Nelson. Ved hjælp af vældige, trekantede papirshatte med eller uden frynser, udstafferede med glasperler, guldpapir, små spejle o.l. fik personen en ret ærefrygtindgydende skikkelse. Der var andre ryttere, der udklædte sig som rene uhyrer.

»Heksen« var meget eftertragtet, hun fik mange tilbud som f.eks.: »Gje maj enj kjys, min dajlia dokka, så skal du få enj syp.« Kællingen svarede: »Fi dinj rælia kar.«

Ved ringridningen kappedes der om med en trækårde eller hasselkæp at stikke til ringen, som var løselig fæstet til et tov tværs over gaden og opfange den på kæppen. Den, der således i flere omgange vandt prisen, blev sejrherre og nød

Bødkermester Svendsen lærte at spille i 1915, og få år senere dirigerede han dette spejderorkester.
Medens sangkorene havde hver sin dirigent, var bødkermester Aksel Svendsen genganger som dirigent i de skiftende musikkorps. Gang på gang kan man i referater støde på orkestre under hans ledelse. Han lærte som ung at spille af sygekassekasserer Jul Falck, Klemensker, og senere fik han fornøjelsen at have sin læremester i sit orkester.

Bageste række fra venstre: ritmester Olsen, Østergade 30, Walther Skotte (senere sognerådsformand i Østermarie), bødker Svendsen, Vilh. Olsen, Nybro, Viggo Kofoed, Villa Effia, og Johan Sonne. Midterste række: Alfred Andreasen, Jernbanegade 13, Ernst Olsen (boghandler i Rønne), Poul Gelting og tobakshandler Aksel Petersen. Siddende: Knud Andersen og Regnar Andersen.

adskillig gunst og udmærkelse ved det påfølgende gilde. Her udgjordes spise- og drikkevarerne for størstedelen af honning og brændevin i ølglas eller i skåle med småskårne kommenskringler i til at søbe med en ske. Endvidere punch og fastelavnsboller.

Enkelte sjældne gange red en dristig rytter ind i stuen til folk og modtog i overordentlig grad bifald, hyldest og opvartning.

I det dertil bestilte hus, hvor gildet foregik, krydredes drikken med sang og drikkeviser langt ud på natten, og i en af viserne lød det:

Hurra for dig og mig, siger jeg,
den dag forglemmes aldrig.

Somme tider var der piger med, og så blev der danset til den lyse morgen. Enkelte slagsmål kunne der blive i løbet af natten!

Børnene, især drengene, klædte sig naturligvis også ud, men de måtte nøjes med at gå til fods.

I dag er ridningen ordnet således, at man om formiddagen foretager en rundtur til gårdene, hvor der naturligvis bliver budt på en forfriskning. Indtil for få år siden havde man stadig ringridning, selv om skikken blev afbrudt af og til.

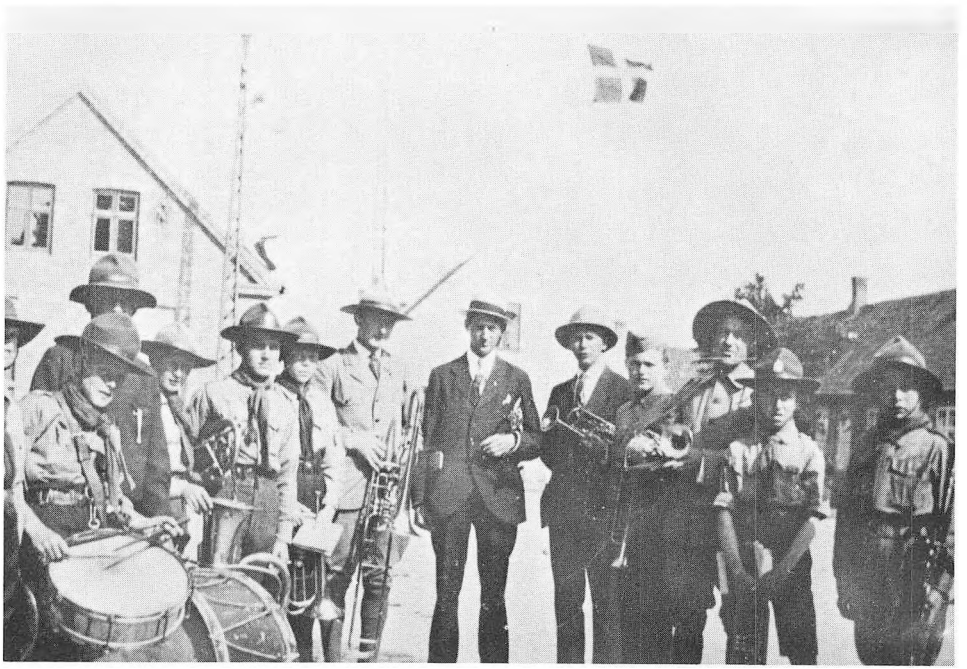

Samme orkester nogle år senere, fotograferet på Torvet.
Dirigenten ses i midten – allerede dengang med stråhat.

I de senere år har man slået katten af tønden. Rytterne er nu ensartet udklædt, og man har som regel musik med på rundturen.

Afdøde cyklehandler A. Madsen, Damgade, har berettet følgende om de auktioner, der stod så megen blæst om i en årrække:

Madsen fortæller, at det begyndte omkring 1917, og auktionen omfattede som regel cykler, tøj og sko.

To billeder fra Køre- og rideforeningens fastelavnsoptog for en halv snes år siden. Fra starten i brugsens gård. (Foto: Algot).

Det var mest gamle cykler, der kom under hammeren, men også enkelte nyere, billige cykler. Skoene blev solgt, uden at liebhaverne fik lov til at prøve dem. Nummeret blev råbt op, og så måtte man selv om resten. Det meste af tiden fik man dog to sko, der passede sammen.

I tøjafdelingen blev der prøvet, men det skete alligevel, at enkelte blev ejere af ting, der ikke passede helt.

Der var altid fuldt hus til auktionerne, der begyndte kl. 14 og varede til kl. 18. I de første år var der god fortjeneste, men det tog langsomt af. Efter 25 års forløb holdt man op, men senere har man forsøgt sig nogle gange.

Det var som regel en dommerfuldmægtig fra Neksø, der holdt auktionen, og der var en betroet mand til at »holde op«, så folk kunne se de fine varer, der blev falbudt. Fuldmægtigen havde sin skriver, den lokale politibetjent, og de handlende havde deres skriver. I de første år var det sådan, at de handlende fik salgsbeløbet udbetalt kontant af dommerfuldmægtigen, der så på egen regning og risiko opkrævede beløbet hos kunderne. Senere blev det sådan, at de handlende selv måtte tage risikoen.

Det kostede en del at holde auktion, ikke mindst om aftenen, og Madsen lægger ikke skjul på, at undertiden røg det meste af fortjenesten. Det var aftalt, at udgifterne skulle deles i forhold til, hvor meget den enkelte havde solgt for.

De mange mennesker satte deres præg på byen, og der var fuldt hus på hotellerne. Lidt sjov i gaden blev der naturligvis undertiden.

I dag går folk til udsalg i stedet for, og det vil sikkert være svært at genoplive de gamle auktioner. Men endnu er fastelavnsmandag en festdag i Aakirkeby og omegn, og forhåbentlig vil køre- og rideforeningerne stadig kunne skaffe så mange heste, at ridning kan fortsætte.

Rosenborg-huset

Aakirkeby har nu kun Kristiansgade-navnet som minde om Chr. IVs interesse for byen. Indtil maj 1967 havde byen også et hus i denne konges særlige stil. Huset blev nedrevet for at give plads til den nye Andelsbank, der blev indviet den 21. november 1968. Banken havde fra 17. april 1956 – en dag med snestorm – haft lokaler i Ludvig Dams ejendom. Først i tyverne havde banken samme sted kontor i nogle år.

Rosenborg-husets historie er kort fortalt:

Bygningen er opført kort får århundredskiftet. Der lå før et beboelseshus, hvor bl.a. major Koefoed, Lauegård, boede i nogle år. Mellem huset og hotel

Rønne var der en gang med en gitterlåge. Denne gang førte fra Storegade ned til Grønningen og videre til den fornylig nedlagte sti, der førte til Boderne.

Tegningen til »Rosenborg-huset« blev lavet af maler Peter Kofoed, der var i kompagni med brødrene Andersson om Aakirkeby skæreri. Det var dette firma, der opførte bygningen. Malermester Kofoed var en kunstnernatur, der havde stor interesse for gamle stilarter, og bygningen blev i hollandsk renæssancestil. Han var også mester for tegningerne til Marinedal vest for Lobbæk, der er opført i samme stil.

Det var Christiane Sonne, der fik bygningen opført til manufakturhandel, og de to senere ejere, Marie Ejlertsen og Carlo Mortensen, drev også manufaktur-

handel i bygningen, indtil bogtrykker Aksel Larsen købte den og oprettede »Ny boghandel«. Fru Larsen havde tidligere en lignende forretning i Jernbanegade, hvor der nu er papirhandel.

I lejligheden oven på var der i mange år frk. Kjersgaards tandlægeklinik, og senere havde landsretssagfører J. Nørgaard beboelse og kontor her.

Lejligheden på 1. sal havde egen indgang ad en meget høj trætrappe. Da en lejer for mange år siden skulle flytte, bar to tømrere klaveret ned ad denne trappe, og trin efter trin brasede sammen, men såvel flyttemænd som klaver slap godt fra det. Lejeren var lærerinde, frk. Anna Nielsen, der senere blev gift med undervisningsminister Hartling, far til udenrigsminister Poul Hartling.

Hammers hus

»Ved indkørslen til Aakirkeby (fra Nexø) har man til højre for sig en af de store, anseelige gårde liggende, Hammers ejendom, bygget 1767«, hedder det i lærer Axel Dams og dr. Axel Dams beskrivelse af Aakirkeby. Og det hedder videre: »Der må håbes, at selve hovedbygningen må blive bevaret.«

Dette ønske er tildels opfyldt, idet Aakirkeby byråd, der i 1967 solgte ejendommen til tandlæge O. Kramp, sikrede sig, at der ikke må ændres på facaden ud mod Doktorbakken uden byrådets tilladelse.

Bag denne klausul gemmer der sig ønsket om at bevare bindingsværket, der er noget for sig på Midtbornholm. På en del af bygningerne er bindingsværket nemlig forsynet med en fodrem. Det vil sige, at tømmeret hviler på en bjælke, der er anbragt på fodmuren. Det er tidligere tiders mangel på tømmer på Bornholm, der er skyld i, at bornholmsk bindingsværk sædvanligvis ikke er forsynet med en sådan fodrem. Ikke mindst i Aakirkeby savnes denne bjælke, men den kan dog også ses i familien Dams slægtsgård på Torvet, men kun i muren ind mod gården.

Tandlægeboligen er meget gammel. Skal man tro Aakirkeby-bogen, blev den opført for nøjagtig 200 år siden, men der har endnu længere tid tilbage ligget en ejendom her. Allerede for 300 år siden, i 1667, nævnes en ejendom på dette sted, kaldet »Ved klipperne«.

Det skal være degnesønnen Chr. Key, der opførte tandlægeboligen i 1767. Han var en meget alsidig mand, idet han var snedker, fændrink ved borgerkompagniet, vurderingsmand til brandforsikringen og blytækker. Hans eftermæle lever den dag i dag, idet slægten Kaj stadig trives i bedste velgående, bl.a. på Ll. Klintgård i Aaker.

Tandlægeboligen.

Bag ved Keys ejendom lå »Knarrekilden«, der desværre altid var udtørret om sommeren.

Den næste ejer var Hans Ipsen, og sønnen Jeppe Hansen overtog ejendommen efter faderen. Jeppe Hansen synes at være den første »borgmester« i Aakirkeby, idet man for første gang hører om et formandsskab i byen i forbindelse med hans navn. Han var en meget alsidig mand, idet han bl.a. var urmager og »privat cand. juris«. De næste ejere var Morten Olsen, Jeppe Hellesen, Math. Brandt, Hans Didrik Schou og Jørgen Hartvig Hammer, der var købmand og avlsbruger. Hans søn, lærer Niels Hammer, boede på ejendommen indtil 1927.

Niels Hammer var en af Aakirkebys store sønner. Han var enelærer ved Aakirkeby borgerskole fra 1875 til 1897, han var medlem af byrådet fra 1873 til 1897, og i 16 vinterhalvår var han konstitueret som byrådsformand, idet borgmester Ph. R. Dam var optaget af rigsdagsarbejde.

Fra 1900 til 1902 var han beskikket som borgmester i Aakirkeby. Efter at L. Gideon havde lejet ejendommen i nogle år, købte Aakirkeby kommune den i 1946 for at skaffe egnede forhold for tandlægeparret. Ejendommen var på dette tidspunkt en del forfalden, hvilket gav den øgenavnet »Hammershus«.

I tandlægeboligens udlænger har bl.a. Aakirkeby kommune i mange år opbevaret vejvæsenets materiel. – Også brandvæsenets gamle håndsprøjte står her. Der er endnu ikke truffet beslutning om, hvortil dette materiel skal flyttes.

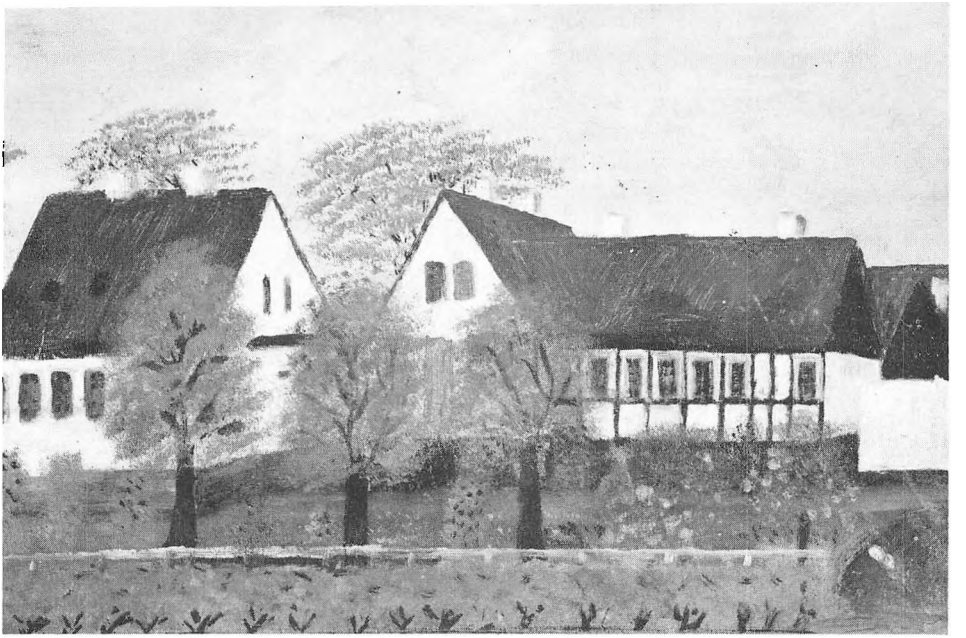

Strøbyhus 1935, malet af plejeelev K. O. Larsen.

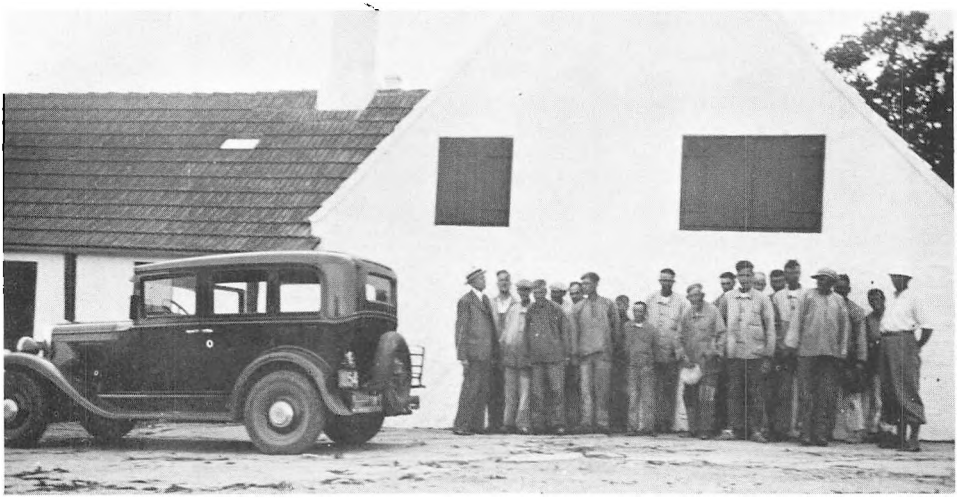

Dr. Madsen besøger Strøbyhus i trediverne. Lægen ses nærmest bilen, forstander Stenstrup står yderst til højre.

Strøbyhus var til 1/1 1935 fattiggård i Aaker. Det er 100 år siden, institutionen blev opført.

Arbejdsløshed, ringe åndsevner, brækkede ben og graviditet var nogle af årsagerne til, at man blev anbragt på fattiggården.

Aakirkeby og Aaker Folkebibliotek

Sparekassen har naturligvis altid set det som sin opgave at støtte byens og omegnens kulturelle liv, og det var ganske naturligt, at Aakirkeby og Aaker Folkebibliotek hvert år modtog et tilskud. Dette ophørte, da biblioteket blev rent kommunalt.

Allerede for over 100 år siden kunne man låne bøger i Aakirkeby. I en annonce i dagbladene den 27. august 1863 bekendtgør formanden for Aakirkeby og Aaker sogns læseforening, at udlånte bøger skal tilbageleveres snarest muligt. Denne forening optog også medlemmer fra nabosognene.

Dette billede er taget fra Teknisk skoles tag. Det nuværende bibliotek ejedes dengang af A. P. Ipsen, og på gavlen reklameres med brændsel, landbrugsmaskiner, brædder m.m.

Denne forening havde tømrermester P. Dam som bibliotekar, og man holdt til hos købmand Ludvig Dam, hvor man kunne låne bøger hver søndag middag kl. 12. Det årlige bidrag var 3 mark for en gårdmand og $1^1/_2$ mark for en husmand.

Man hører mere om foreningen i byrådsforhandlingerne i 1867, da der skrives om »det for sogn og by fælles lånebibliotek«, og i 1881 androg H. C. Dam på læseforeningens vegne om, at »Berlingske Tidende« måtte henlægges på rådhusets kommissionsstue, og at medlemmerne af foreningen måtte få adgang

til at læse bladet der, imod at bladet tilfaldt byens arkiv. Byrådet var allerede dengang venligt stemt.

Da håndværkerforeningen blev stiftet, og Teknisk skole blev bygget i 1894, oprettedes der her et bibliotek for denne forenings medlemmer. Dette bibliotek indgik senere i Aakirkeby og Aaker Folkebibliotek, og også en læsekreds i Aaker søndre skoledistrikt sendte sine bøger hertil.

Den komite, der blev dannet for at skabe det nuværende bibliotek, kom til at bestå af bagermester M. P. Dam, frk. Johanne Ipsen og lærerne Ludv. Dam, Martin Nielsen og H. K. Larsen.

Ved et møde den 11. januar 1912 blev denne komité dannet, og efter at 112 medlemmer havde tegnet sig for et årsbidrag på i alt 200 kr., afholdtes et møde på Højskolehjemmet den 28. marts 1912, hvor man vedtog vedtægter for foreningen »Aakirkeby og Aaker Folkebogsamling«. Disse vedtægter blev først ændret i 1922.

Efter disse love havde foreningen til formål at virke for folkelig oplysning og opdragelse ved at gøre sund og god læsning lettere tilgængelig. Beboere i de to kommuner kunne låne bøger gratis. Driften skulle klares ved hjælp af medlemsbidrag og tilskud fra de to kommuner og statskassen. Man ville tilstræbe at få indrettet en læsestue. Medlemsbidraget var mindst en krone, og hvis man var medlem, kunne man låne bøger, selv om man ikke var bosat i kommunerne.

Der måtte højst anvendes 3 gange så mange penge til skønlitteratur end til faglitteratur.

Til bestyrelse valgtes komiteen samt pastor H. M. Erichsen og gdr. H. O. Larsen, L. Bakkegård.

Til revisorer valgtes fru Marie Hansen, St. Duegård, og gdr. J. Svendsen, L. Munkegård.

Ved første bestyrelsesmøde valgtes lærer H. K. Larsen til formand, og frk. Johanne Ipsen som kasserer. Man vedtog at låne 400 kr. til indkøb af bøger.

Man indkøbte bøger for de lånte penge, og man var så i stand til at starte med 600 bind, og udlånet kunne den 7. september 1912 påbegyndes i lærerinde, frk. Johanne Ipsens stue i Østergade.

I løbet af vinteren blev der udlånt 3822 bøger, fordelt på 232 lånere.

Ved generalforsamlingen i 1915 oplystes det, at sidste års underskud på 14 kr. var afløst af et overskud på 34 kr. Der var indkøbt bøger for 150 kr., men indbindingen havde kostet 335 kr. Der havde været udlånt 5240 bind, og bogbestanden var 954.

Man kæmpede stadig med økonomiske vanskeligheder, og man måtte forhøje kontingentet for de læsekredse, der var blevet dannet, til 4 kr. I 1918 vedtog bestyrelsen at skænke børnebøgerne til skolerne i Aakirkeby og Aaker.

Det vil føre for vidt at gennemgå de årelange drøftelser om anskaffelse af en læsestue. Der blev gjort et stort arbejde, og dette resulterede i, at læsestuen åbnedes først i oktober 1919 som den første af sin art på Bornholm. Læsestuen havde den første vinter 1741 besøg, og der var fremlagt 15 dagblade og tidsskrifter. Bogudlånet var dengang på 5332 bind. Vinteren 1919–20 afholdt foreningen 10 foredragsaftener på læsestuen, hvor førstelærer Aksel Hermansen holdt foredrag om dagens emner og enkelte historiske tildragelser.

På dette tidspunkt foregik virksomheden i købmand P. Simonsens ejendom i Storegade. Den nye vedtægt, der blev godkendt 1. juni 1922, fortæller et og andet om forholdene.

Man rådede over en entre, 2 gange 6 meter, en stue, 5 gange 6 m, der anvendtes som læsestue og udlånslokale, samt to mindre stuer, der anvendtes som bolig for den tilsynsførende assistent, frk. Rikke Hansen.

Læsestuen var åben hver søgnedag fra kl. 10 til 21 og søn- og helligdage fra 15–18. Udlån af bøger fandt sted tirsdag og fredag fra 19–21, torsdag og lørdag fra 16–18. Som bibliotekar fungerede lærer H. K. Larsen, der lønnedes med $33^1/_3$ pct. af indtægterne. Assistenten skulle heraf have 450 kr. om året for at passe læsestuen, og hun havde fri bolig, lys og varme som erstatning for rengøringen.

Ved generalforsamlingen i 1923 trak H. K. Larsen sig tilbage som formand, idet dette hverv ikke var foreneligt med bibliotekarvirksomheden. Han efterløstes som formand af lærer Aksel Hermansen, der fungerede som sådan til 1931.

Der fandtes i 1923 næsten 1700 bind. I 1928 var man nået så langt, at man fandt lokaleforholdene for små. H. K. Larsen kunne tænke sig at købe et gammelt hus, der var billigt til salg. Huset ville koste 8600 kr. Dette forslag blev vedtaget, men huset blev ikke købt.

I 1930 begyndte man for alvor at mærke konkurrencen fra radioens side. Der var i disse år adskillige studiekredse på læsestuen, og elever fra Aakirkeby skole og aftenskolen fik på biblioteket undervisning i bøgers brug.

Der fandt formandsskifte sted i 1931, idet Aksel Hermansen overlod pladsen til bagermester Johs. Dam. Der var stadig tale om at købe ejendom, og Hermansen mente ikke, at han havde praktisk sans nok til at kunne klare dette problem.

Regnskabsfører A. Larsen foreslog i 1931, at biblioteket skulle forsøge at få overladt overlærerboligen, men også denne plan strandede. Assistent frk. Hansen opsagde sin plads i 1932, og hun efterfulgtes af frk. Andrea Møller, der virkede som assistent, indtil biblioteket kunne flytte hen i den gamle realskole. Begge disse damer forstod på udmærket måde at gøre læsestuen hyggelig, og

de var forekommende og venlige mod alle. Frk. Møller havde oven i købet et par briller, som hun lånte folk, der havde glemt glarøjnene hjemme.

Krigen satte sine spor i biblioteket. Det kneb med opvarmning, og dette bevirkede svigtende besøg på læsestuen, men udlånet voksede til over 10.000 bind til over 600 læsere.

Der taltes stadig om nye lokaler. Og da Martin O. Kofoed, Nybo, der havde haft sæde i bestyrelsen siden 1939, døde i 1948, testamenterede han biblioteket sin formue til brug ved køb af ejendom.

Bagermester Johs. Dam
formand 1931–1961
Medlem af sparekassens tilsynsråd
1946–1966

Først i halvtredserne kom der gang i lokalespørgsmålet. Aakirkeby kommune skænkede den tidligere realskole til biblioteket, og dermed var sagen løst. Men der måtte mange møder og forhandlinger til, og formanden, Johs. Dam, måtte gang på gang vise, at han forstod forhandlingens kunst. Også sparekassedirektør M. P. Ipsen gjorde et stort arbejde i disse år. Bibliotekar H. K. Larsen trak sig efter 41 års arbejde tilbage i januar 1954. Larsen gjorde sin store indsats på en stilfærdig måde. Han var midtpunktet i biblioteksarbejdet, og for en meget ringe løn ofrede han en stor del af sin tid på biblioteket.

Hans efterfølger blev lærer Kr. Nielsen, Aakirkeby.

De nye lokaler på Nybyvej blev taget i brug i 1954, og hermed fik de to kommuner et moderne, rummeligt og hyggeligt arbejdsrum. Foruden den store bogsal blev der plads til læsestue, der nu kun er åben sammen med udlånet, der blev lejlighed på loftet, og en stor stue, beregnet til studiekreds, blev over-

taget af skakklubben og nu fornylig af håndværkerforeningen, der her vil lave et bestyrelsesværelse, hvor minderne fra foreningens 75 årige virke vil blive opbevaret. I den gamle skolegård blev anlagt en have.

Men vanskelighederne meldte sig atter. Bibliotekaren måtte på grund af sygdom trække sig tilbage, og det var vanskeligt at finde en efterfølger. Johs. Dam fik atter brug for sin diplomatiske kunnen. Flere gange mente man at have en bibliotekar i nettet, men der kom altid en mand med en slæde i vejen. Endelig lykkedes det i oktober 1959 at få lærer Kjeld Alstrup, Aakirkeby, til at påtage sig hvervet, og med sin hustrus hjælp har han siden på udmærket måde varetaget dette arbejde. Det var svært at overtage stillingen efter Kr. Nielsen, der havde et usædvanligt stort indblik i bøgernes verden, men Alstrup kom hurtigt over begyndervanskelighederne.

Bagermester Johs. Dam trak sig tilbage i 1961 og efterfulgtes som formand af sygekassekasserer Werner Hansen.

Biblioteksforeningen afløstes af en kreds på 90 bidragydende medlemmer, da biblioteket blev en selvejende institution efter indflytningen i de nye lokaler. Der holdtes dog hvert år generalforsamling, hvor disse medlemmer udpegede 2 medlemmer til bestyrelsen.

I 1966 blev biblioteket en ren kommunal opgave, og det er nu et rent kommunalt udvalg, valgt af de to kommuner, der driver biblioteket. Som formand valgtes i 1966 sognerådsmedlem, højskolelærer J. Diemer Petersen.

I november 1968 valgtes viceborgmester Rob. Alsing som formand.

I slutningen af 2. verdenskrig

Den 9. april 1945, knap en måned før krigens afslutning, havde Bornholms Tidende en samtale med daværende borgmester N. Nissen Petersen om kommunens forhold.

I artiklen hed det:

Det ville egentlig være at omgås sandheden ret letsindigt, om man påstod, at Aakirkeby er en spændende by. Om man da med spænding forstår en kvik lille by med masser af »halløj i gaden« og alt det der. Sådan er den slet ikke. Men det er en lille hyggelig by. En lille god og sund by, hvor livet året igennem går sin stilfærdige gang. Uden at være udsat for de store, sindsoprivende svingninger, som andre af de bornholmske byer – og vel ikke mindst i disse krigens år – har været udsat for.

Aakirkeby er vel faktisk den eneste af øens byer, der ikke i den grad har været afhængig af turisterne, at det kunne mærkes ganske godt – men slet ikke vel-

gørende! – i byens kasse, den dag de pludselig af gode grunde måtte udeblive for et stykke tid. Og Aakirkeby er også den eneste af de bornholmske byer, der ikke er afhængig af søen. Dens trivsel har fra de første mennesker engang i tidernes forholdsvis grå morgen fandt på at lægge deres huse der og op til vore dage være nøje knyttet sammen med oplandets trivsel. Havde man det godt på landet ude omkring, nuvel, så havde man det også godt i Aakirkeby. Havde man det mindre godt derude, så delte man også i Aakirkeby disse bitre kendsgerninger med oplandets folk.

Borgmester, bankdirektør og dyrlæge N. Nissen Petersen

At Aakirkeby er bygget for oplandets skyld ser man bedst af de forholdsvis mange solide forretninger, den tæller. Manufakturforretninger som Knud Hansen og Johannes Hansen, købmandsforretninger som N. Hansen og P. Simonsen eller en virksomhed som Valsemøllen for ikke at glemme Hørspinderiet for at nævne ganske enkelte. Forretningerne har vel ikke så forfærdelig meget at byde kunderne i dag. Men de gør dog stadig, hvad de kan, for at holde fast på de kunder, de skylder deres trivsel. Samarbejdet land og by imellem kommer allersmukkest til udtryk på øen i samarbejdet mellem Aakirkeby og oplandet. Sådan har det været i mange år, og sådan skal det også være i fremtiden. Selv om man så – når krigen nu snart er til ende – også i Aakirkeby vil være med i kampen om turisternes gunst i de gode, glade dage, der ligger forude.

Kongen og dronningen besøger Aakirkeby i begyndelsen af 1. verdenskrig. Fra fru Nissen Petersens billedsamling.

– Hvorfor skulle vi ikke kunne være med i kampen om turisternes gunst, siger byens energiske borgmester, bankdirektør Nissen Petersen, i en samtale om byen og dens forhold. Vi har dannet en turistforening herude lige inden krigen kom, men nåede ikke at få udrettet så forfærdelig meget i det propagandaarbejde, der selvsagt skal sættes ind. Vi har her i Aakirkeby så godt som alt det, der har gjort Bornholm til et så yndet sted for turisterne. Det eneste, vi måske ligger en lille smule afsides for, er vandet, men i fredstid med almindelig biltrafik skulle det slet ikke være uoverkommeligt med et par bilruter fra Aakirkeby ned til den fineste badestrand på øen, Boderne, der bare ligger godt 5 km borte. Alt det andet, skov, klipper og skønne landskabspartier har vi her lige udenfor dørene. Så ligger vi centralt! Også det har jo noget at sige.

– Hvordan har Deres kommune ellers klaret krigen rent økonomisk?

– Det er gået godt. Vi har ingen fiskere og har heller ikke været afhængige af turister, så vi har faktisk ikke mærket så meget til konjunktursvingningerne, som man har i andre af øens byer. Der har vel nok været stigende indtægter, men de er mere jævnt og sundt fordelt ud over hele byens indbyggerantal, end andre steder. Store skatterestancer, store beløb til kummunehjælp og alt sådan noget kender vi ikke til her.

– Kommunens pengeforhold er altså sunde?

– Det tør jeg roligt sige, de er. Vi har nu under krigen måttet optage et lån på 55.000 kr. til køb af Præstevænget, som vi har lavet til gade og vel engang

får bebygget. Dette lån har vi nu allerede fået nedskrevet til 11–12.000 kr., så vi har ikke nogen stor gæld at slæbe på. Stadionanlægget – sportsfolk siger, at vi har øens bedste fodboldbane – har vi også ladet anlægge nu under krigen, og også dette anlæg har vi klaret økonomisk uden gæld.

– Fremtidsplanerne?

– Til fremtidsmusikken, der forhåbentlig en dag bliver virkelighed, hører først og fremmest en ordning af vort skolevæsen. Vi skal til at bygge, det kræver skoleloven, og når det nu skal gøres, ville vi gerne have det gjort så godt og tidssvarende som vel muligt. Vi kunne tænke os at få Realskolen og Borgerskolen flyttet sammen. I øjeblikket er vore skoleforhold alt andet end tidssvarende. Det vil naturligvis blive en ret kostbar historie, men gribes sagen rigtigt an, skulle vi kunne få ret betydelige statstilskud.

– Og andre planer?

– Ja, så skal vi have løst vort vandrensningsspørgsmål her i byen. Også det har vi planerne liggende til, og også dette spørgsmål skulle kunne lade sig løse med statstilskud som beskæftigelsesforanstaltning til imødegåelse af den arbejdsløshed, vi ganske givet vil komme ud for efter krigen.

– Også i det daglige er Aakirkebys berøring med oplandet ret intim. Jeg tænker her på naboskabet med Aaker. Denne kommune går helt ind i Aakirkeby og omvendt?

– Ja, vi har tidligere drøftet indlemmelsesspørgsmålet, og jeg kan forsikre Dem for, at tanken heller ikke er død endnu. Vi mener selv, at spørgsmålet rettelig burde løses, inden vi løser vore skoleplaner. Det ville være det mest fornuftige for begge kommunerne. For resten er det jo i øjeblikket nærmest sådan, at Aaker vil indlemme os! Men vi når vel nok til en ordning engang. Det er i hvert fald et spørgsmål, der trænger til at blive løst, og som bliver mere og mere aktuelt. Forholdet vor kommune og Aaker kommune imellem har hidtil været det allerbedst tænkelige, og det vil det sikkert også være i fremtiden.

En indlemmelse ville ikke betyde så forfærdelig meget indbyggermæssigt set. Må jeg i denne forbindelse sige, at vi ikke her i Aakirkeby har eller nogensinde har haft ambitioner om at blive en storstad eller konkurrent til f.eks. Rønne. Vi ser nu engang således på det herude hos os, at det er bedre at være en lille by og have det godt, end at være en større by og have det knap så godt.

Forskønnelsesforeningen

I vore dage anser man det som en naturlig ting, at et by- og sogneråd tager sig af parker og anlæg og iøvrigt tager hensyn til byens udseende, når der tages beslutninger om dette eller hint.

Men sådan har det formentlig ikke altid været, for i 1910 dannedes Forskønnelsesforeningen i Aakirkeby, der havde til formål at virke til forskønnelse af byen. Og studerer man foreningens historie, kan man konstatere, at foreningen har haft stor indflydelse på byens udseende.

Det startede med en komite, bestående af fru løjtnant Koefoed, hotelejer frk. Gjertrud Munch, læge Carlsen, dyrlæge N. Nissen-Petersen, købmand H. Michelsen og bager Martin Dam.

Der blev indkaldt til stiftende generalforsamling på Rådhuset fredag den 23. september 1910 kl. 20, og »Aakirkeby Forskønnelsesforening« blev en realitet, og lovene blev vedtaget. Martin Dam blev formand og købmand Michelsen blev kasserer, og den øvrige bestyrelse kom til at bestå af dr. C. L. Carlsen, frk. G. Munch og N. Nissen Petersen, medens borgmester H. P. Hansen og løjtnant C. M. Koefoed blev revisorer.

Allerede på den stiftende generalforsamling blev det pålagt formanden at fremkomme med forslag og overslag til en spadseresti fra Teknisk skole til Sdr. Byskov.

Den 26. april året efter vedtog bestyrelsen at betale lodsejerne 10 øre pr. kvadratalen, hvilket betød, at spadserestiens areal ville koste 713 kr. Man ville skænke stien til kommunen.

Samtidig drøftedes muligheden for fredning af en del af Klintebakken.

Spadserestien fra Teknisk skole til Haregade blev altså den første opgave. Stien, der omgives af rønnebærtræer og en hæk, går som bekendt først mod syd og derefter mod øst. For nogle år siden kom en forlængelse af den del af stien, der går mod syd. Grunden var, at en gammel sti blev nedlagt af landbrugsmæssige grunde, efter at Dams ejendom på Bakken var blevet delt. Den gamle sti kaldtes »Bao-stien«, en forkortelse af Bodernestien. Den gik fra Storegade gennem det nuværende Grønningen og helt ned til Boderne.

1911 blev et begivenhedsrigt år. Der skulle skaffes penge til spadserestien, og foreløbig vedtog man at optage et foreløbigt lån på indtil 1500 kr. Derefter gik man i gang med at lave fest – og det blev en fest, der blev mindet i mange år.

Festen holdtes den 24. og 25. juni. Man fik lov til at benytte Torvet og tilstødende gader til bazar, tombola, forskellige forlystelser og bortlodning af skænkede genstande, man holdt komedie på Kanns Hotel, og foreningen fik tilladelse til at udskænke spirituøse drikke på Torvet. Overskuddet blev på 2300 kr.

Men samtidig var man gået i gang med at lave et anlæg ved Præstedammen. Og man henstillede til byrådet at fikse lidt op i Sdr. Byskov.

Præstedammen har sin egen, meget interessante historie, men vi må nøjes med at henvise til Aakirkeby-bogen og Bornholmske Samlinger. Området hed

Præstedammen før 1907. Der var ingen huse mellem Østergade og dammen på dette sted, hvorfor man kan se husrækken på den anden side af gaden, hvor slagtermester Petersen havde forretning til 1907, da han flyttede op på Torvet.

oprindelig »Grønningen«, men navnet blev nu »Parken«, og dette navn har holdt sig. For ikke at miste det gamle navn, gav byrådet den nye gade mod syd fra Præstevænget navnet »Grønningen«. Gaden var ellers forlængst i folkemunde blevet til »Persillestræde« på grund af de tidligere kolonihaver i området.

Bestyrelsen skrev i 1912 en ansøgning om støtte fra etatsrådinde Koefoeds legat. Man skriver i ansøgningen, at man har tømt Præstedammen og sat en cementeret granitmur om det fremtidige bassin, hvori der i midten er anbragt en ø med springvand. Men man manglede penge til anlæg og beplantning af Parken m.v.

Samme år blev cykling på spadserestien forbudt, og der holdtes en to-dages bazar i november med bortlodning, tombola, forlystelser og udskænkning af spiritus på Teknisk skole. Der var komedie på Kanns Hotel. Overskuddet blev 1226 kr. Konsulent Elberg tegnede parkanlægget og sørgede for planter, ligesom han tilså arbejdet, der blev udført om efteråret. Der blev købt 3 bænke til spadserestien og 3–4 til Parken.

I 1913 fik foreningen af byrådet overdraget forskønnelsesarbejdet i Byskoven. Man gik i gang med lidt efter lidt at søge de ældre nåletræer udskiftet med

løvtræer. Man malede dette år »gennemgangsmøllerne«. Mange vil sikkert huske en af disse møller, der var anbragt ved Hadeborg. Den var af træ, men lignede vore dages tælleapparater. Mennesker kunne frit passere, medens kvæget blev holdt ude. Der var ikke råd til at købe et par tilbudte svaner.

I 1914 vedtoges det at rejse en flagstang i Parken, og året efter var man kommet så vidt, at man begyndte at tale om et nyt anlæg ved Bryggeri-dammen. Der behøvedes 150 jernbaneladninger fyld til dette projekt, men det lykkedes at fremskaffe det fornødne, og P. Sonne klarede stensætningen omkring dammen for 225 kr. I 1917 var planeringen fuldført, og 2 gamle brønde var sløjfet. Arealet blev tilsået med kartofler, hvorefter man om efteråret gik i gang med beplantningen. Dette år henstillede man til byrådet, at der blev opsat borde og bænke i Sdr. Byskov, og man gik endnu en gang i gang med at forsøge på at få Klintebakken fredet. Bakken var den eneste vildmark ved Aakirkeby, og det ville være en ødelæggelse af stedets skønhed at slå klipperne itu til vejmateriale, hed det i en skrivelse til by- og herredsfoged Boas i Nexø.

Men foreningen fandt stadig nye opgaver. I november 1918 gik man i gang med at anlægge en spadseresti langs præstegårdshaven ud til Nybyvej. Jorden kunne købes for 100 kr., og stien ville koste 12–1300 kr. Og det oplyses, at man betalte Rathgen 50 øre i timen for at passe anlæggene.

Amtet gav et tilskud på 200 kr. til stien, Aaker gav 150 kr., og Aakirkeby betalte for den del af stien, der gik gennem denne kommune. Skellet mellem kommunerne er på dette sted ret forvirrende!

På generalforsamlingen i 1920 oplystes det, at Aakirkeby kommune havde købt Hadeborgs andel af Klintebakken.

I 1922 kom turen til Doktordammen, der dengang hed Markeredammen. Man forhandlede med lodsejerne, og der var enighed om at omdanne dammen til en eng, der om vinteren kunne overrisles med vand og bruges som skøjtebane, og man gik i gang med projektet i løbet af sommeren, men græsset blev først sået i 1924.

Hegnet mellem Klintebakke-stien og Klintvangs løkke blev i 1928 forsynet med nyt hegn, og der anskaffedes i den anledning 60 støtter af beton. Dette hegn har senere måttet udbedres adskillige gange. Året efter gik den ukuelige bestyrelse i lag med at anlægge en spadseresti langs den østlige del af Nybyvej.

I 1931 trak Martin Dam sig tilbage som formand på grund af sygdom, og han efterfulgtes af malermester Sig. Ipsen. En omtale af foreningen i Bornholms Tidende den 9. november 1931 giver et godt indtryk af, hvor langt man var nået i hans formandstid:

»Forskønnelsesforeningen rører vældigt på sig i denne tid. Doktordammen er blevet renset og uddybet, og det er nok meningen, at partiet omkring den

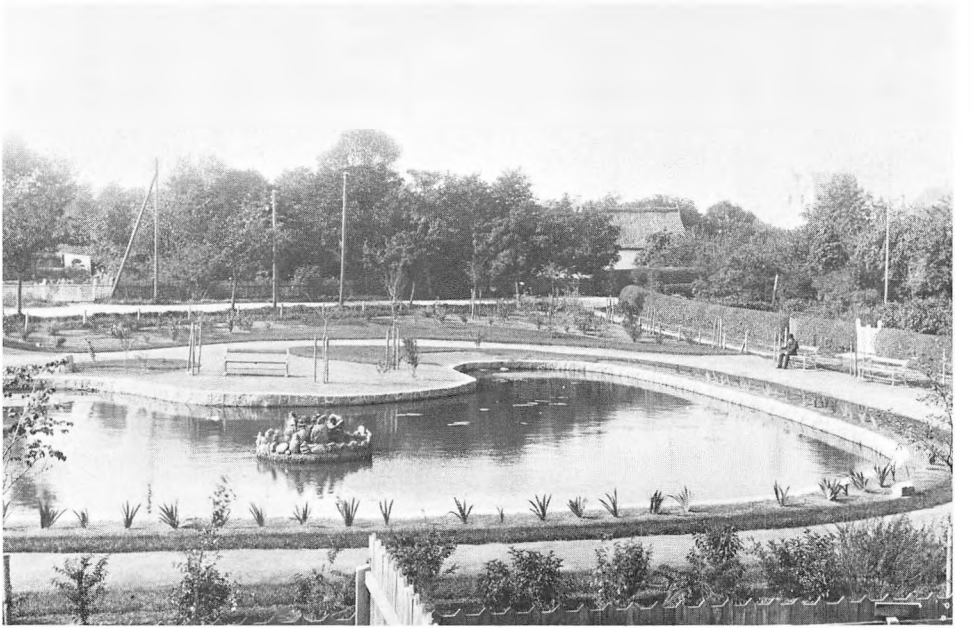

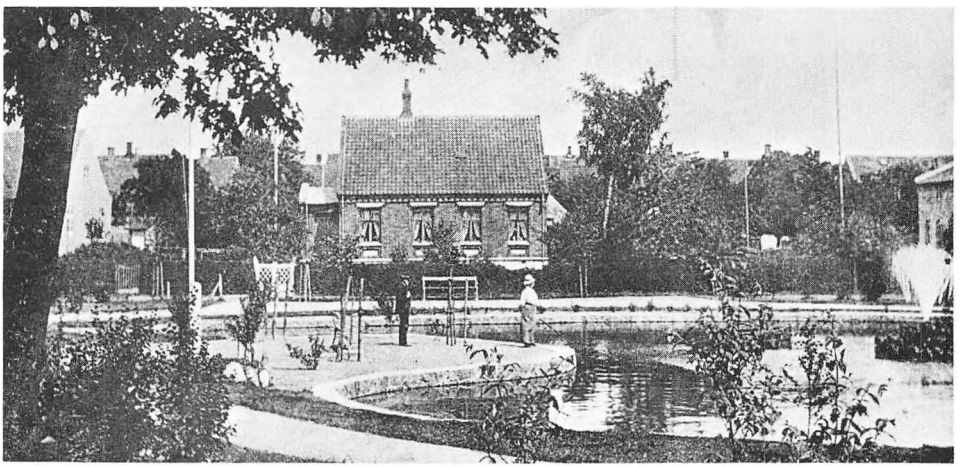

To billeder af Præstedammen, efter at Forskønnelsesforeningen havde haft den under behandling.

skal tilplantes med forskelligartede vækster, træer, blomsterbuske og træagtige planter. Det forlyder, at der skal udsættes regnbueørreder i dammen, og at man vil prøve at skabe et tilholdssted her for forskellige slags ænder. Lad os håbe, at forsøget falder heldigt ud.

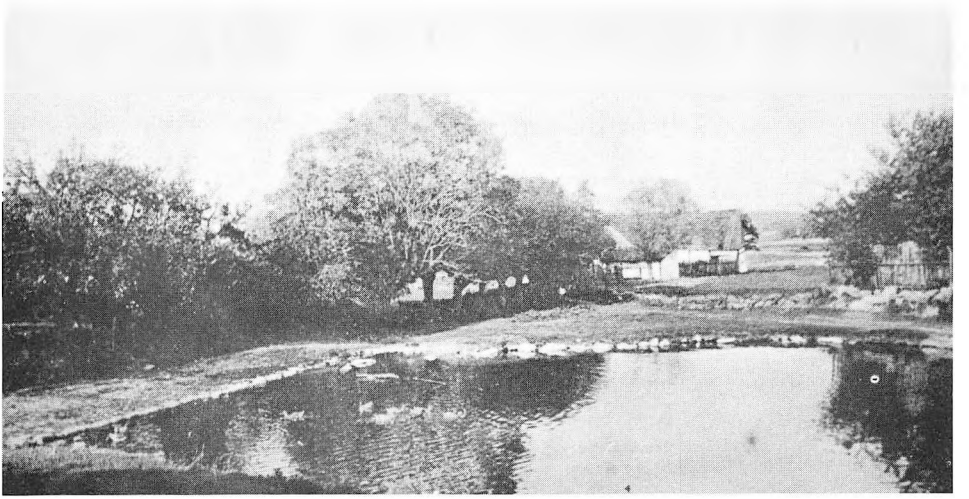

Doktordammen så således ud i 1908.

Enhver bestræbelse for at bringe skønhedsværdier til byen må jo påskønnes. Aakirkeby bliver vist på denne måde den første by her på øen, der får fiske- og fuglepark.

Præstedammen er allerede befolket. I går ankom 3 pragtfulde hvide svaner, som straks tog dammen i besiddelse. Naturligvis var dyrene en hel attraktion i går. Der var i eftermiddagstimerne sort i Parken af tilskuere, børn og voksne, der beundrende nød synet af de majestætiske fugle.«

Man vil se, at der stadig har eksisteret en Doktordam, selv om det var planlagt at forandre terrænet. Men den var ikke nær så stor som i dag.

Også ved nedrivningen af blikkenslager Linds ejendom på hjørnet af Storegade og H. Rømersvej i 1934 var foreningen på tæerne, og man anlagde samme år en sti syd om Klintebakken til Byskoven.

Ved generalforsamlingen dette år drøftedes faren for, at børn skulle falde i Præstedammen, og man ville derfor fylde op langs bredden. I hine tider var det iøvrigt således, at man ikke var en rigtig Aakirkeby-dreng, hvis man ikke havde været en tur i dammen. Ikke mindst ved vintertide tog man bad, idet isen blev hugget i flager, og så gik den vilde jagt, der næsten altid resulterede i, at en og anden faldt i vandet.

Fjernelsen af Linds hus gav til resultat, at foreningen måtte i gang med at lægge et lille anlæg på grunden. Hvilket imidlertid gav en del hovedbrud, idet borgerne travede midt gennem blomsterbedene for at spare omvejen rundt om hjørnet, og børnene benyttede anlægget til boldspil. Først i de senere år er der blevet fred og ro i det lille anlæg.

Sigurd Ipsen trak sig tilbage som formand i 1946 og erstattedes af købmand Knud Hansen, og i 1948 overtog P. M. Koefoed hvervet. Året efter var man kommet så vidt, at man kunne anskaffe sig en græsslåmaskine.

Et nyt anlæg omkring Stokkekilden så dagens lys i 1950/51. En flagstang ved Bryggerdammen blev sat op i 1952, efter at man var begyndt at drøfte opsættelsen af en sådan allerede i 1940. Året efter blev den malet og forsynet med forgyldt glasknop. Og i 1953 fik dammene en ordentlig omgang oprensning, en operation, der siden er sket nogle gange, idet dammene er branddamme og derfor helst skal indeholde så meget vand som muligt.

I juni 1955 blev Andreas Andersen antaget som havemand, og i de følgende år blev foreningens anlæg beplantet og passet på mønsterværdig måde.

Året efter blev N. Nissen Petersen formand, og man foretog et fremstød for at skaffe nye medlemmer. Antallet var da 28, og mindstekontingentet 2 kr. om året.

N. Nissen Petersen, der havde været i bestyrelsen fra starten, døde i 1957 og efterfulgtes af sparekassedirektør M. P. Ipsen som formand. Ipsen var stærkt interesseret i foreningens trivsel, men det blev ham kun forundt at være formand i 4 år.

Generalforsamlingen den 19. juni 1962 blev foreningens sidste. Bødkermester Aksel Svendsen overtog som næstformand ledelsen efter M. P. Ipsens død, og på generalforsamlingen oplyste han, at foreningen nu også havde overtaget ansvaret for Teknisk skoles anlæg. Det var en stor opgave, men den blev løst på en smuk og hensigtsmæssig måde.

Foreningen havde på dette tidspunkt 23 medlemmer og en kassebeholdning på 191 kr. Mødet overværedes af den fungerende formand, kassereren, kæmner Rob. Jørgensen (kasserer siden 1946) og bestyrelsesmedlemmet Werner Hansen. Der blev ikke valgt bestyrelse, idet man ville søge at skaffe nye medlemmer og så holde en ekstraordinær generalforsamling til efteråret...

Siden har foreningen ikke fungeret, og der er ikke opkrævet kontingent.

Kommunen har overtaget byens anlæg. I mange år var det sådan, at det var kommunen, der betalte størstedelen af foreningens udgifter, men det havde alligevel sin store betydning, at der var en gruppe personer, der havde en ganske særlig interesse for byens grønne områder. I den kommende kommunestruktur vil behovet formentlig blive endnu større, men man kan tænke sig, at Borgerforeningen nedsætter et særligt udvalg, der får til opgave at henlede byrådets opmærksomhed på byens forskønnelse fremover.

Forskønnelsesforeningens indsats kan ikke værdsættes højt nok. Selv om borgerne i dag ikke har samme behov for grønne pletter i byen som tidligere, glæder adskillige sig stadig over Doktordammens ænder og fisk, og i sommeren

Hvor der nu er et anlæg på hjørnet af Storegade og Hans Rømersvej, stod der til 1934 to huse. Blikkenslager Vilh. Linds ejendom og »benhuset«, det sidste i bindingsværk. I benhuset stod ligvognen og sognets hestesprøjte. Senere fik korpset en Ellehammer-sprøjte, der blev anbragt på en bil, når der skulle rykkes ud.

1968 fik byens rensdyr, Rudolf, sin egen indhegning ud til dammen, der om aftenen belyses af lamper.

Præstedammen med springvand og hvide ænder er et fristed for mange, medens anlæggene ved Stokkekilde og Bryggerdammen samt ved Sildetorvet vel mest bliver betragtet på afstand. Teknisk skoles anlæg går formentlig sin undergang i møde, efter at skolegård og klubhus i sommeren 1968 blev lagt her, og meget tyder på, at mere følger efter.

Og spadserestien til Byskoven er et herligt fristed for nutidens trafiklarm. Klintebakken er ved at genopleve en renæssance, efter at Hjemmeværnet i 1968 arrangerede bålfest her Skt. Hansaften. Det grimme tærskeværksskur er fjernet, og man mangler blot en parkeringsplads og en indkørsel til bakken, men den kommer, når landevejen om føje tid skal reguleres. Til den tid vil Skandinaviens gamle forbjerg mod syd kunne blive en turistattraktion.

Aakirkeby Idrætsforening

At skildre idrætten i Aakirkeby og omegn er næsten en håbløs opgave. Man skal i hvert fald have flere tykke bøger til rådighed. Udenforstående gør sig ikke begreb om, hvor meget der er sket i gymnastiksale og på boldbanerne i årenes løb, og hvilket kæmpearbejde, bestyrelserne har haft, bl.a. for at tilrettelægge sommerfesterne.

Det kan kun blive til spredte glimt i denne bog, og så må man håbe på, at AaIF ved sit 50 års jubilæum vil udsende en bredere oversigt.

Sporten i Aakirkeby er ældre end foreningen. Det begyndte allerede i slutningen af forrige århundrede, da der spilledes fodbold på Aug. Ipsens løkke. Der var dog ikke tale om spil efter regler, og fodtøjet var ofte træsko.

Men i 1905/6 kom der fart i tingene. Aakirkeby Boldklub blev startet med postmedhjælper Olav Kjems som formand og P. Rasmussen som kasserer. Banen var en mark på Nybygård, men senere spilledes der på Kannikegård og Ladegård. Lærer H. K. Larsen ledede spillet, og kontingentet var 2 kr. om året. Der var ikke tale om interesse fra de voksnes side, og boldklubben sygnede hen.

Ældre borgere husker juniorklubberne »Fremad« og »Sengedynen«, også kaldet »Bagud«, så drengene holdt stadig spillet ved lige.

Bornholms Boldspil Union blev stiftet den 16. december 1906 på Hotel Rønne i Aakirkeby, og postassistent Kjems kom med i bestyrelsen fra starten.

Lærer H. K. Larsen blev BBUs første kasserer. Lærer Larsen var iøvrigt meget aktiv for fodbolden i skolen, og han søgte i 1910 byrådet om at få en fodboldbane anlagt. Skolebørnene drev sport og leg på pladsen vest for skæreriet på det tidspunkt. Byrådet var velvilligt stemt, og man lovede at prøve at skaffe en bane, hvis den kunne erhverves for en rimelig pris. Det ser ud til, at det var i 1912, at kommunen erhvervede det tidligere forsamlingshus til gymnastiksal, og samtidig gik man i gang med at indrette »den gamle fodboldbane«.

Tennisbanen i den østlige del af fodboldbanen blev til virkelighed i 1921, da pladsen blev stillet til rådighed, afgiftsfri for ti år, til en nyoprettet tennisklub, hvis initiativtagere var malermester Sig. Ipsen, bagermester Johs. Dam, murermester Albert Andersen og lærer Aage Hansen. Denne klub var ret aktiv i nogle år. I 1922 byggede man et lille klubhus, der står den dag i dag, sidst benyttet af bueskytterne. Der holdtes flere tennisstævner, og for at skaffe penge, opførte man bl.a. »Eventyr på fodrejsen«. Men interessen for tennis forduftede.

Først i tyverne blev der dyrket boksning i Aakirkeby. I 1925 dannedes Aakirkeby Boldklub atter efter nogle års stilstand, Poul Aaby Svendsen blev formand. 2 år efter opløstes foreningen, og den 29. september 1927 dannedes Aakirkeby Idræts-Forening, der fik dette navn, fordi man ikke ville nøjes med

Såvel ved sommerfester som ved blomsterfester har folkedansere underholdt i en lang årrække. (Foto: Ilsted Bech)

at være en fodboldklub. Skoleinspektør N. M. Hedegaard blev formand, Poul Svendsen næstformand og Ejnar Svendsen kasserer. De øvrige bestyrelsesmedlemmer var Ernst og Aksel Nielsen.

Hedegaards betydning for idrætten i Aakirkeby – og på hele Bornholm – kan ikke overvurderes. Han forstod at vække drengenes interesse, og hans evner som foreningsleder var strålende. Han har æren for, at idrætten blomstrede op, og at klubbens juniorhold gang på gang placerede sig i toppen. Materialet var stort, idet realskolens drenge fra et meget stort opland spillede i AaIF. Hedegaard var formand i tre år, men sad i bestyrelsen i 17.

Allerede i 1928 kom klubhuset på den gamle bane. Det kostede 1300 kr. Det blev først revet ned for få år siden. Efter vore dages forhold var det primitivt, opført af træ, men det var hyggeligt, og dette, at både hjemmeholdet og det gæstende hold måtte klæde sig om i samme lokale, var kun befordrende for kammeratskabet. I 1967 blev klubhuset garage hos gartner Rob. Lind.

I 1928 fik AaIF af byrådet tilladelse til at tage entre ved fodboldkampe o.l. Hyggeligt var der på den gamle bane, der om sommeren blev brugt fra morgen til sen aften, der var kun et enkelt minus. Bolden havde en vis tilbøjelighed til at forvilde sig ind i de tilstødende haver, og det var ikke altid, at det var muligt at få den tilbage samme dag. Og som regel havde drengene kun den samme bold, når de om eftermiddagen løb og trænede.

Borgmester N. Nissen Petersen sender knallertkører Kaj Svendsen af sted på turen Bornholm rundt. Da knallerterne kom frem, lavede AaIF et løb for disse køretøjer. Det kom ikke an på at komme først, det var overholdelsen af trafikregler og hastighedsgrænse, der blev givet points for. Det blev noget tilfældigt, hvem der blev vinder, for de fleste kørte pænt og overholdt tiden. Arrangørerne havde regnet med, at de fleste knallerter ville bryde sammen undervejs, og løbet blev en god reklame for knallertens effektivitet

Var man en lille flok, spillede man »djævlespil«. Man deltes i to hold, men spillede kun til eet mål, og når man nåede et vist antal mål, skiftede forsvarere og angribene. Man havde et princip, der, hvis det blev indført i fodboldloven, ville give spillet yderligere kolorit. Princippet lød: To hjørner = et straffe.

Den 12. august 1944 blev en stor dag for ungdommen i Aakirkeby. Det nye stadion, vest for den gamle bane, blev indviet. Bankfuldmægtig Karl Henriksen, der blev formand i 1930, var blevet afløst af Poul Svendsen i 1940, og fra 1941 var AaIF rykket op i serien.

1000 mennesker var mødt op lørdag aften, da indvielsen fandt sted, og man startede med et historisk optog i hestevogne, flankeret af ryttere. Rønne hornorkester leverede musikken. Efter at Poul Svendsen havde takket for den nye bane, talte borgmester N. Nissen Petersen, der bl.a. oplyste, at kommunen i 1941 havde købt en del af præstegårdens jord, hvilket muliggjorde, at der kunne anlægges en bane. Murermester William Jensen anlagde banen, der blev tilsået i foråret 1943. Udgiften beløb sig til 17.504 kr.

Overlærer Hedegaard lykønskede på BBUs vegne. Og så gled flaget til tops på den nye flagstang. Kort efter spilledes den første fodboldkamp, hvor AaIF vandt over »Orient« fra Rødovre med 5–1. Hartly Jørgensen scorede 4 mål, Bent Skipper 1, og Kaj Christiansen var en fin »stopper«.

Aftenen sluttede med en brydematch mellem Bornholm og Dan. Ove Bendtsen var eneste lokale vinder.

5000 mennesker overværede søndagens fest. Orient, Nylars og Aakirkeby spillede håndbold, der vandtes af Nylars, og i en fodboldkamp mellem juniorhold vandt AaIF over Nexø 2–1.

Rønne vandt i fodbold over Provinsen med 2–1, og spillerne var enige om, at Aakirkeby nu havde øens bedste fodboldbane.

Om aftenen var der folkedans, brydning, ridning m.m. – og efter at dagens overskud var talt op, begyndte bestyrelsen at snakke om, hvordan man skulle nå det næste mål, et nyt klubhus.

Sommerfesterne startede i 1929. Og det var cykleløbet »Bornholm rundt«, der var den vigtigste begivenhed i de første år. Dette løb gennemføres stadig, men er ikke i nær så høj grad som tidligere et publikums-trækplaster.

Starten om morgenen fra Torvet (enkeltmandsstart) var festlig. Borgmester N. Nissen Petersen startede rytterne ved hjælp af en pistol med hundepropper. Ikke altid fungerede bøssen, men et bestyrelsesmedlem stod parat med en hundeprop under hælen, så et skud lød der altid. Mange af byens borgere tilbød sig som kontrollanter og tog opstilling langs ruten. Når rytterne kom hjem om eftermiddagen, kom de til syne på den gamle fodboldbane, gennem det lille gænge, der tidligere var øst for Nybyvej 50.

Det var Helmer Mejdahl, stationsforstanderens søn, der var alle drenges helt i de første år. Senere blev der løb for både turist- og racercykler, og ryttere ovrefra kom med.

Mange kendte Aakirkeby-borgere var med i disse cykleløb. Enkelte gange arrangeredes old-boys løb til Lobbæk og retur.

Fodboldkampe mod fremmede hold, folkedans, ridning, optog, artister, kunstnere, orkestre, atletik og gymnastik var grundpiller i disse fester. Befolkningen tog indkvarteringen af de mange fremmede sportsfolk uden at kny. Desuden

I 1968 fik Aakirkeby skoles 1., 2. og 3. klasse overladt Teknisk skole, og i den anledning blev den tidligere græsplæne syd for skolen asfalteret til brug for legeplads. I baggrunden ses det nye klubhus under opførelse. (Foto: Ilsted Bech).

holdtes der i mange år, på begge sider af 1950, lokale revyer, der samlede mange fulde huse og skaffede mange penge i kassen. Werner Hansen stod for disse revyer, undertiden assisteret af Philip Dam, og »Søster« og frisørmester Willy Andersen var hovedkræfterne, senere kom også Bente Olsen til.

Mange vil fra sommerfestprogrammerne huske sofiaflickorna, der kom flyvende i 1946, og som blev set af 7.000 mennesker. Niels Bukh, Flensted Jensen, Örnarna fra Malmö og mange andre gymnastikhold har givet opvisning. Aksel Schiøtz og Erik Sjøberg har sunget, Leo Mathiesen og Kaj Julian har spillet, brydere fra Norge og Sverige kom på besøg, og sådan kunne man blive ved. Kendte akrobater satte livet på spil, bl.a. Polo, der sprang ud fra en høj mast.

Det nye klubhus blev til virkelighed i 1950. 75 medlemmer udgravede kælderen, og al kørsel blev udført af medlemmerne. Huset kostede 59.700 kr., og AaIF havde selv de 41.000. Kommunal støtte og lån klarede resten.

Indtil 1952 havde AaIF kun en enkelt spiller fra Aaker på førsteholdet, Henning Lund. Senere er der sket det, at i hvert fald halvdelen af medlemmerne er fra Aaker, og denne kommune har da også i mange år ydet støtte til foreningen på forskellig vis.

Nogle år efter den nye banes indvielse kom løbebanen, senere er der kommet elektrisk lys på begge baner, den gamle bane er blevet udvidet, i 1968 påbe-

Cykleløbet »Bornholm rundt« startes fra Torvet. Det første år vandt murermester Jens Eriksen, det var i 1929, Axel Nielsen blev nr. 2 og smedemester Poul Svendsen nr. 3.

Løbets store trækplaster gennem mange år var L. V. Kuhre, Østermarie, der trods sine godt 60 år klarede strabadserne. (Foto: Algot).

gyndtes opførelsen af endnu et klubhus, og man gik i gang med at lave en ny fodboldbane og 5 håndboldbaner.

Det var stadig Poul Svendsen, der stod bag de nye mål, der efterhånden blev til virkelighed. Og i 1958 startede han kampagnen for at få rejst en idrætshal. Planen blev offentliggjort i forbindelse med et »American Motor-Rodeo i Hareløkkerne«. Hallen skulle ligge ved stadion, og senere skulle et svømmebassin knyttes til.

Fodbold har altid været den vigtigste idrætsgren. AaIF nåede helt op i Danmarks-serien, men også tidligere havde man forbindelse med mange klubber udenøs, og mange spillere har gode rejseminder at tænke tilbage på. Olympia, Orient, Malmö Sport, Husie, Flagg, Stavsten, Ronneby, Kallinge, Karlshamn, Lillerød, Hillerød, Helsingør, Frederiksværk, B.93, Frem, HIK, Odder, Ringsted, AGF, OB og Fremad Valby er navne, der sætter tankerne i sving hos fodboldspillere og tilskuere. Blandt trænerne husker man to professionelle, nemlig Sofus Krølben og W. Würden.

Håndbolden gik godt i nogle år, og i de senere år er der for alvor kommet gang i denne idrætsgren. Den har, som atletikken tidligere, været hæmmet af,

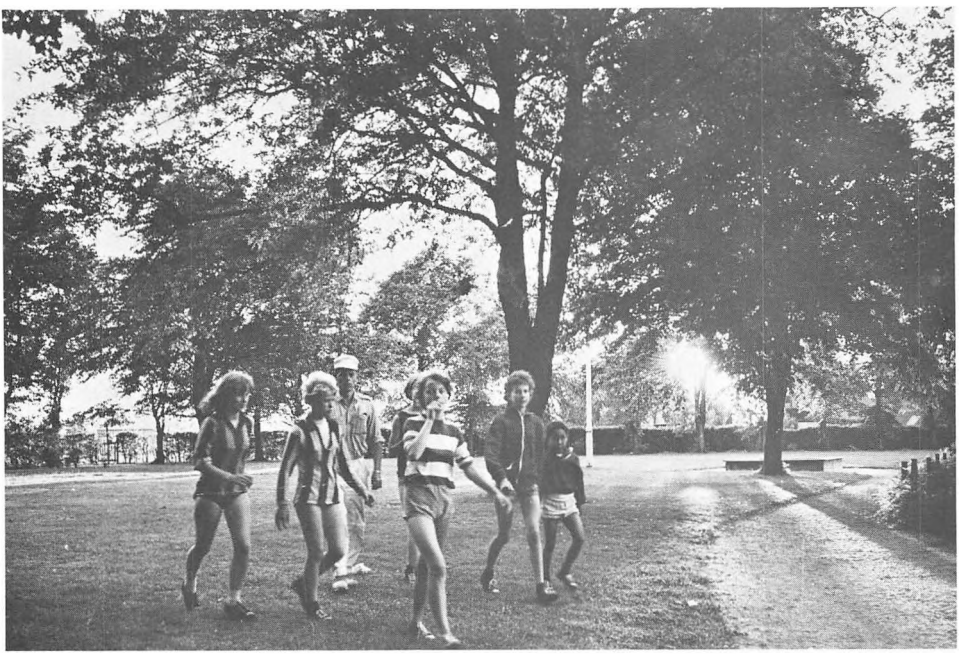

To billeder fra Teknisk skoles anlæg. Pigernes påklædning antyder, at der ligger en del år imellem ...

På det nyeste billede er sportsungdom på vej fra »håndboldbanen« på parkeringspladsen ved Grønningen til omklædningslokalet på Teknisk skole.

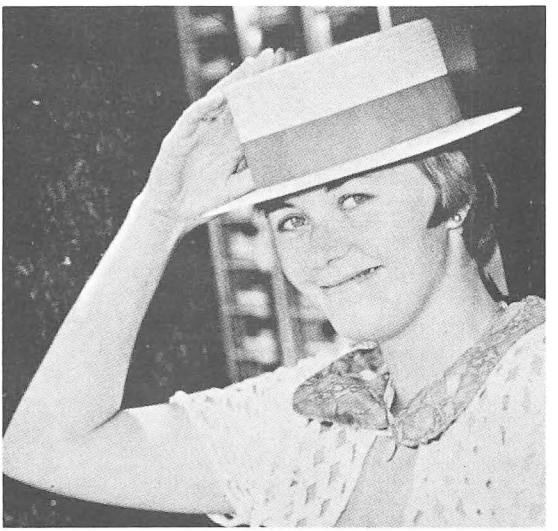

Stråhattene blev en vældig reklame for blomsterfesten 1967.
(Foto: Ilsted Bech)

at fodbolden gik forud for alt andet, således at det var svært for de unge at få lov til at gå op i andre idrætsgrene. Men nu ser det ud til, at alle idrætsgrene er ved at blive anerkendt som ligeberettigede.

Ved en blomsterfest reddede en helikopter en skibbruden i havsnød på stadions græstæppe. Bemærk klubhuset og træbevoksningen til venstre for dette. I dag har klubhuset fået en storebror.

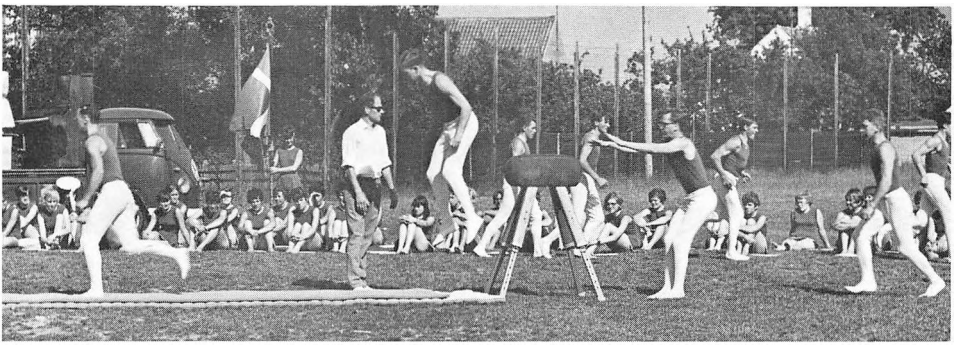

BASG&I-gymnaster giver opvisning på den gamle fodboldbane. (Foto: Ilsted Bech).

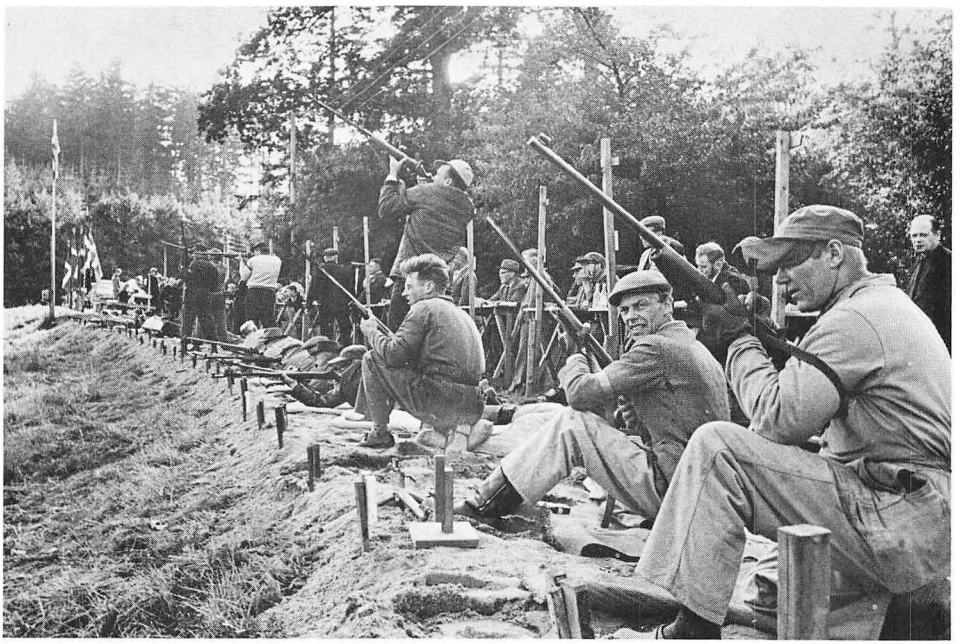

Fra et skyttestævne i Almindingen. Yderst til højre ses Henry Munch, der i en lang årrække har taget sig af de unge i 5. skyttekreds. (Foto: Ruben).

I 1942 blev AaIF indmeldt i BASG&I, hvilket medførte, at foreningen overtog gymnastikken, der siden er blevet dyrket med vekslende held. Man har nu gymnastiksale til rådighed både i Aaker og Aakirkeby.

Badminton blev meget populær under krigen, og bl.a. Poul Hedegaard, Lejf Svendsen og Børge Svendsen (Gokke) drev det til at blive Bornholms-mestre.

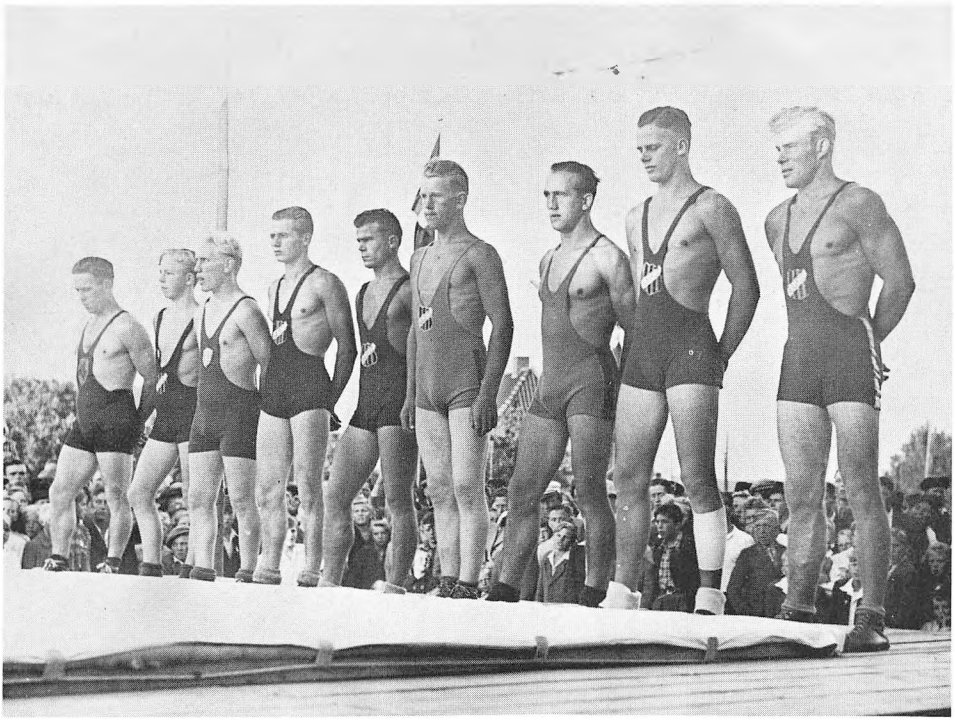

Da brydesporten i Aakirkeby blomstrede for alvor. Yderst til højre ses Andreas Ipsen og Ove Bendtsen. Billedet er taget ved en sommerfest, derfor menneskemylderet.

Bordtennis er kommet med i i de senere år, men pladsmangel har hidtil virket hæmmende for denne gren.

I 30-erne var der gang i løbesporten, Aage Hansen, Poul Andreasen, Aage Jensen og Knud Lundberg vandt et år Fredensborgløbet, og Aakirkeby-løbet havde stor tilslutning. I 1952 tog AaIF 6 Bornholms-mesterskaber i atletik, Aksel Thorsager satte dansk rekord i kuglestød, og han kom på landsholdet, og man havde i disse år gode folk i bl.a. Flemming Kofoed, Verner Brøndum og Vilmer Kofoed. Brydningen startede for alvor i 1935. Husum, Thor, Dan og Cimbro fra Simrishamn var faste gæster ved sommerfesterne, og Aakirkeby-brydere udkæmpede drabelige matcher i Norge, bl.a. i Oslo og Bergen. Også med klubben i Kolberg havde man et godt samarbejde. Aksel Johnsen, Ove Bendtsen og Andr. Ipsen var de kendteste navne. Skade, at denne gren helt er sygnet hen.

Bueskydning trivedes godt i nogle år i bueskyttelavet, der i 1951 stiftedes med frisørmester Erik Pedersen som formand. Der var 25 medlemmer, heraf

4 damer. Poul Gunnar Stender, Erik Andersen og Poul Kofoed (Nyvang) udmærkede sig særlig, og lærer Aage Hansen var den drivende kraft i foreningen.

Efter nogle års stilstand kom sommerfesterne igen for 5 år siden som blomsterfester. De arrangeres i fællesskab af AaIF og Borgerforeningen, der deler overskuddet. Selv om ideen til disse fester kom »udefra«, og arrangementernes opbygning ikke mere er et internt AaIF-problem, kan det ikke skjules, at idrætsforeningens medlemmer gør et meget stort arbejde »i marken«. En masse penge er det blevet til i de sidste år, og forhåbentlig vil sammenholdet vare ved.

Leif Aaby Svendsen, der i 1968 rundede 400 turneringskampe.

Foreningen har udnævnt 4 æresmedlemmer i årenes løb, nemlig smedemester P. A. Svendsen, Einar Svendsen, skrædder Albert Jensen (i bestyrelsen fra 1934 til 1953 og materialeforvalter i 18 år) og lærer Aage Hansen (kasserer i 6 år og i en årrække næsten heldagsbeskæftiget i foreningen).

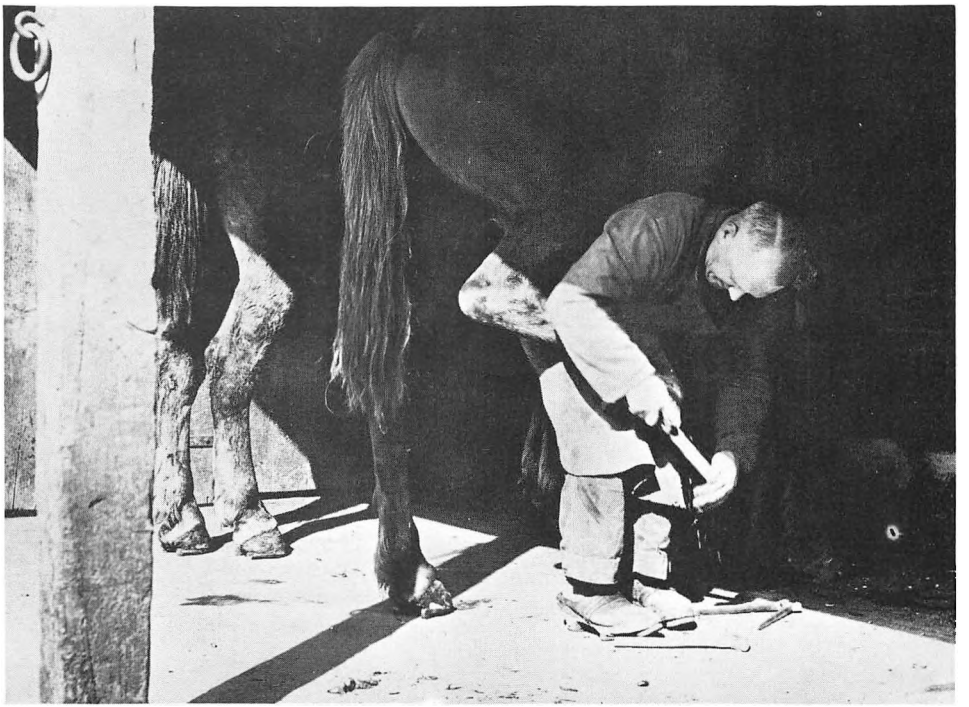

AaIFs formand er ved at sko en hest – efterhånden en meget sjælden foreteelse, der i sommertiden vækker stor opmærksomhed blandt turisterne.

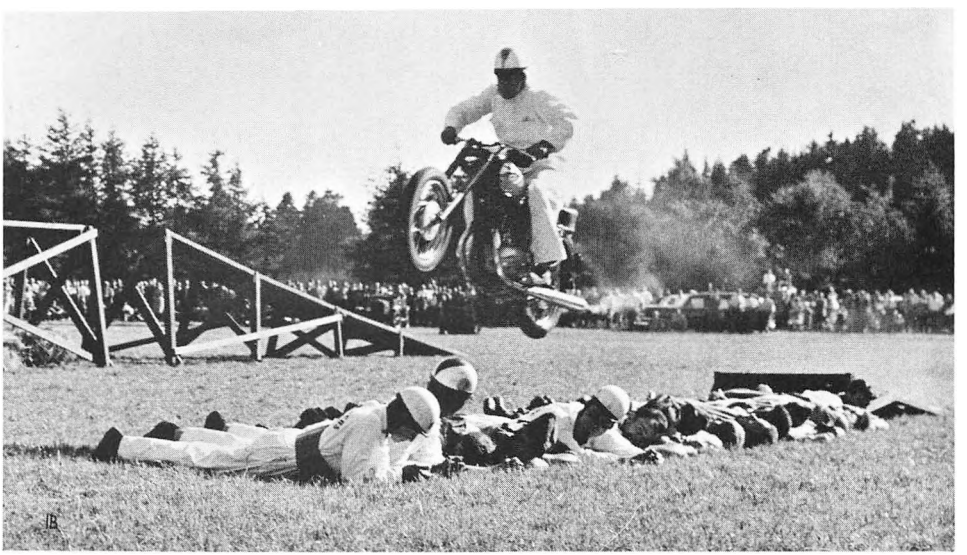

Motorcykle-show i Hareløkkerne.

Midtbornholms Ungdomsklub, Sokkeklubben kaldet, startede den 1. november 1966, men forud gik en anden Sokkeklub, der var oprettet af private.
Billedet, taget af Ilsted Bech, er taget i 1967.

Et billede fra Sokkeklubben, mens den endnu var privat. (Foto: Ilsted Bech).

Glædelig Jul

Siden den 26. januar 1907 har spareforeningen »Glædelig jul« eksisteret. En forening, der har kunnet samle medlemmer på tværs af alders- og partigrænser, og en forening, der kan samle næsten alle medlemmer til de årlige generalforsamlinger, idet de rare penge bliver udbetalt i tilknytning til generalforsamlingen.

Foreningen startedes på Højskolehjemmet efter et stort forarbejde, hvorunder det lykkedes at tegne 87 medlemmer. Det var arbejderne på Aakirkeby skæreri, der stod bag starten med malermester N. Hammer i spidsen. Inden årets udgang havde foreningen 130 medlemmer, der tilsammen opsparede 2.327 kr.

Det næste år gik man over til at sælge sparemærker, og dette system bruger man stadig.

Foreningens første formand var N. Hammer, der holdt ud i 18 år. Han efterfulgtes af skomagermester H. C. Kofoed og hjulmager H. Mogensen. Senere formænd var Anthon Larsen, snedker Andr. Marcker og bankbogholder Karl Henriksen, og den sidste snes år har sygekassekasserer Werner Hansen været formand.

Frk. Mathea Ipsen var foreningens første kasserer og efterfulgtes af overbanemester Nielsen, regnskabsfører Anthon Larsen, cyklehandler Andr. Madsen og skomager Carl Mortensen.

Smed Hans Andersen, der blev medlem i 1908 og medlem af bestyrelsen i 1918, overtog kassererposten i 1934, og han passede kassen indtil 1967, da postbud Knud Christiansen overtog posten. Opkræver er fru Inger Dam-Jensen. Foreningen har nu 330 medlemmer, og i 1968 opsparedes godt 80.000 kr.

Det katolske islæt

I Aakirkeby mindes man med glæde Sct. Hedvigs-søstrene og deres indsats for børn og gamle.

Nonnerne boede i Jernbanegade 33, og de drev både børnehave, skole og alderdomshjem.

Katolikkerne fik egen præst i 1918, præstegård og kapel i 1925 og kirken blev færdig i 1931.

Skolen startede i Jernbanegade i 1927, og det var først og fremmest børn af polsk-fødte forældre, der blev undervist her. Skolen måtte lukkes i 1949, idet der ved skoleårets afslutning kun var 9 elever tilbage, fordelt på 6 klasser. Aakirkeby havde en tid en børnehave på Menighedshjemmet, men denne måtte

Farbror Svend som julenisse i den kommunale børnehave. (Foto: Ruben).

opgives. I 1942 kom børnehaven for at blive, og det var nonnerne, der drev børnehaven i de første 23 år, indtil den blev overtaget af Aaker og Aakirkeby kommuner, der siden 1965 har drevet den i fællesskab i de gamle, alt for små lokaler. En ny børnehave er under opførelse i det nye boligkvarter mellem Rønnevej og Møllevej.

Den katolske børnehave åbnedes 1. juni 1942 med 20 børn. Søster Angela var leder i alle 23 år. Forældrene betalte i starten 4 kr. om måneden pr. barn. Lokalet var en lille stue med grønne, limfarvede vægge. Allerede første efterår afholdtes en lille opvisning og en udstilling af børnenes arbejder.

I 1945 blev børnehaven statsanerkendt, økonomien blev bedre, lokalet blev udvidet, og der blev anskaffet legetøj. Børnehaven blev normeret til 26 børn – men der var ofte 36.

Aakirkeby kom tidligt ind i billedet med hensyn til støtte, men efterhånden var der så mange børn fra Aaker, at også denne kommune kom med til at yde tilskud.

Fra 1947 til 1965 var kommunebogholder Rob. Jørgensen formand for bestyrelsen.

De årlige »opvisninger« samlede altid et stort publikum. Efterhånden afløstes de af udflugter til Brændesgårdshaven, og siden blev de til sommerlejre ved Onsbæk og Gudhjem.

I børnehaven blev der indrettet en lille »købmandsforretning«, en karussel og en kørebane med færdselsafmærkninger og der blev indrettet skrammellegeplads.

Nonnerne måtte opgive et drive børnehaven, idet det blev for svært at få nye kvalificerede ledere. Også plejehjemmet i bygningen fortsatte som kommunalt foretagende, efter at Aakirkeby kommune havde købt Jernbanegade 33 i 1965, men disse lokaler står nu tomme. Katolikkerne erhvervede for år tilbage en del jord i Gregersgade for der at bygge et stort plejehjem, men efter at De gamles Hjem blev opført, hørte man ikke mere om planerne.

Men kirken og præsten har man endnu, selv om menigheden er blevet lille. Kirken besøges hvert år af mange turister, og den er absolut et besøg værd. De smukke mosaik-vinduer er en fryd for øjet. Man vil bemærke, at kirken ikke har nogen talerstol. Det skyldes, at pastor Zoetmulder, der opførte kirken, var dominikanermunk, og denne ordens medlemmer benytter ikke prædikestole.

Foreningen Norden

Foreningen Norden på Midtbornholm samlede i en årrække efter krigen ikke så få medlemmer til foredragsaftener o.l., og man fik også en del forbindelser i den svenske venskabsby Ronneby i Blekinge. I de senere år har foreningen ført en noget tilbagetrukket tilværelse, men i sommeren 1968 aflagde repræsentanter fra Ronneby besøg i Aakirkeby, og noget tyder på, at man fra svensk side er indstillet på at få gang i udvekslingen igen.

Det begyndte faktisk med, at foreningen »Det frie Nord« oprettede en lokalafdeling i Aakirkeby. Det skete på Kanns hotel den 18. juni 1943. Aftenens foredragsholder var generalløjtnant E. With.

På generalforsamlingen den 2. marts året efter oplystes det, at foreningen havde 105 medlemmer.

Ret meget mere beretter foreningens protokol ikke om. Men den 24. januar 1946 holdtes et møde mellem repræsentanter fra foreningen (landsretssagfører J. Nørgård og direktør Helge Larsen) og medlemmer af Foreningen Norden i Danmark, skoleinspektør N. M. Hedegaard, avlsbruger Poul Ipsen, Klintvang, og landstingsmand Johs. E. Larsen, og dette førte til, at Foreningen Nordens lokalafdeling for Aakirkeby og omegn blev stiftet den 6. februar samme år. »Det frie Nord« var hermed opløst. Der var mødt 130 mennesker til generalforsamlingen, og man enedes om, at foreningen skulle omfatte Aaker, Aakirkeby, Pedersker og det østlige Vestermarie med Lobbæk. Direktør Helge Larsen blev formand, N. M. Hedegaard næstformand, mejeribestyrer H. Håhr kasserer, og lærer Axel Hermansen sekretær. Man arvede ingen kontante midler fra den opløste forening.

Førstelærer Axel Hermansen var en drivende kraft i Foreningen Norden i mange år. Han var revisor i Sparekassen fra 1928 til 1958

Den 12. juni 1946 rejste formanden, og N. M. Hedegaard blev formand. Efter Hedegaards død i 1947 blev H. Håhr formand, og der fulgte nogle begivenhedsrige år for foreningen. Allerede i Hedegaards formandstid indledtes forhandlinger om venskabsforbindelse med Ronneby, og det blev idrætsforeningen, der først fik faste forbindelser i den svenske by. I dagene 9.–11. maj 1948 blev forbindelsen bekræftet på kommunal plan, idet en deputation fra Midtbornholm, bestående af borgmester N. Nissen Petersen, viceborgmester Aksel Svendsen, skoleinspektør Sv. Aa. Pettersson, mejeribestyrer H. Håhr og Werner Hansen blev sendt til Blekinge, hvor de fik en hjertelig modtagelse.

I juli samme år gæstede 50 bornholmere Ronneby i 3 dage med privat indkvartering, og det blev begivenhedsrige dage. Samtidig var et juniorhold fra AaIF på sit årlige besøg i byen. I juli samme år gæstede 32 svenske Nordenmedlemmer og 35 idrætsfolk Aakirkeby i nogle dage omkring sommerfesten. Desuden var der udveksling af spejdere i disse år, skoleklasser besøgte hinanden, og nogle lærere underviste i venskabsbyens skoler en uges tid.

På hjemmefronten var aktiviteten også livlig, idet der i årene omkring 1950 holdtes mindst 5 møder i vinterhalvåret med nordiske foredragsholdere og kunstnere.

Werner Hansen blev formand i 1949, og i 1952 overtoges posten af Sv. Aa. Pettersson. Året efter havde foreningen 150 medlemmer, men tilslutningen til møderne var i tilbagegang.

I 1954 fik Aakirkeby den finske by Mänttä som venskabsby, og i 1962 rejste foreningens sekretær, G. Juul Nielsen med frue til denne by og nabokommunen Kuorevesi, der ved denne lejlighed blev Aakers venskabssogn. Ved sognerådsmøder i Aaker står altid en vimpel fra denne by på bordet, og man må formode, at de keramikskåle, som forskellige i foreningen skillingede sammen til som gave til det finske sogn, også er kommet til ære og værdighed.

Udvekslingen med Finland har ikke været særlig stor, men i 1959 besøgte et sangkor fra Mänttä Bornholm, og flere af sangerne har senere holdt ferie i Aakirkeby. En ung pige har været på kursus på Bornholms højskole.

Det sidste besøg fra den svenske venskabsby var Ronneby-flickornas gymnastikopvisninger ved blomsterfesten for et par år siden.

Forstander A. Lauridsen var formand fra 1958–1960, Sv. Aa. Pettersson var atter formand et år og efterfulgtes af højskolelærer J. Diemer Petersen.

Medlemstallet var i 1957 steget til 200, men i 1961 var man nede på 133. Ved generalforsamlingen i 1968 måtte kassereren, O. Henriksen, Vestermarie, beklage, at kun 67 havde betalt kontingent.

Efteråret 1968 valgtes postmester Leif Langevad som formand.

Civilforsvaret og Hjemmeværnet

Civilforsvaret i Aaker og Aakirkeby har gennem årene kunnet glæde sig over stor tilslutning, og gang på gang er der lydt rosende ord om de frivilliges store interesse og gode indsats.

Efter protokollen at dømme begyndte det med, at Aakirkeby og omegns luftværnsforening blev dannet, og det første møde, der er omtalt, holdtes den 9. august 1944. Formand var bagermester Johs. Dam, købmand Rs. Vibe var næstformand og Kaj Breining Pedersen kasserer. Luftværnsleder var overbetjent Due Madsen, og fru Korsgård repræsenterede DKB.

Der var dannet en afspærringskolonne med sadelmagermester Johs. Funck som leder, en brandkolonne med smedemester Andr. Eriksen som leder, en teknisk kolonne med snedkermester Chr. M. Jensen som chef, og en sanitetskolonne, hvis anfører var arbejdsmand Viggo Nielsen.

Civilforsvarets kommandorum under øvelsen »Rudolf« i 1968. Siddende fra venstre: N. Tolstrup, Werner Hansen, Harald Mogensen, Kaj Nielsen, Henning Nielsen, Helge Jensen, Thorvald Hansen, Harald Mogensen, Kaj Nielsen, Henning Nielsen, Nielsen, i hjørnet skimtes dommeren, Ruben Grønvall, Svaneke, og spejderpigen er Hanne Tolstrup.

Den 12. januar blev Sigfred Olsen luftværnsleder, og en måned senere blev luftværnsordningen officielt godkendt.

Sigfred Olsens stedfortræder blev Harald Mogensen.

Den 17. marts 1945 begyndte man at planlægge en ordning for Lobbæk.

I 1949 indtrådte fru Nissen Petersen i forretningsudvalget som DKBs repræsentant.

I maj 1945 var forplejningskorpset i virksomhed, men siden da lå hele virksomheden stille. Men ved et møde den 7. juli 1950 dannedes civilforsvarsforbundet med Johs. Dam som formand for kredsbestyrelsen. Sigfred Olsen blev chefinstruktør med Herbert Svendsen som stedfortræder, nye tjenestegrene blev oprettet, lederne blev sendt på kursus, og en grundskole blev påbegyndt i marts 1951.

En hvervekampagne bevirkede, at 135 meldte sig. På grundskolen uddannedes 57 mænd og 48 kvinder. DKB havde 81 aktive medlemmer.

Man fik kommandocentral i kælderen under badeanstalten under meget pri-

Et billede fra øvelsen »Rudolf«. Til venstre frisørmester Willy Andersen. (Foto: Ruben).

mitive forhold. I 1955 kunne man berette om øvelser, og man havde fået lokaler på Aaker centralskole til socialtjenesten.

I 1957 havde man afsluttet endnu en grundskole, og rammerne var nu i orden. Antallet af frivillige var 194, heraf 75 fra DKB.

I 1959 havde man afholdt en stor øvelse som den første kreds på Bornholm, der havde rammerne i orden. Johs. Dam kunne trække sig tilbage med god samvittighed og erstattedes af K. Breining Pedersen som formand med fru Nissen Petersen og Harald Mogensen som næstformænd. Fru Karen Petersen blev kasserer – og er det stadig.

I 1961 blev Sigrid Grønvang Nielsen repræsentant for DKB i kredsstyrelsen.

Ved repræsentantskabsmødet i 1965 kunne man glæde sig over den nye kommandocentral. Der var god gang i uddannelsen af frivillige inden for signaltjenesten, polititjeneste og sogneværn. Overbetjent Harald M. Mogensen blev ny formand, Sigrid Grønvang Nielsen og Werner Hansen blev næstformænd, og denne trio har siden været i spidsen for kredsen. Bankdirektør Kaj Nielsen blev chefinstruktør og fungerer stadig som sådan.

I 1967 fik Sigfred Olsen overrakt hæderstegnet. Den 20. april 1968 afholdtes den hidtil største øvelse »Rudolf« med 200 deltagere. Også sogneværn og karréværn var med her.

To billeder fra en hjemmeværnsøvelse

To fotos fra målområdet ved det nordiske orienteringsløb

Hjemmeværn fik Bornholm allerede for 400 år siden. Schweder Ketting gik i gang med at oprette et hjemmeværn under syvårskrigen, der begyndte i 1563, og han var den første, der siden vikingen Egil Ragnarsøn gik i gang med at lære bornholmerne, hvordan de kunne søge at holde fjender borte fra deres ø. Han opøvede en styrke på 1800 bornholmere.

Senere fik Aakirkeby sit borgerkompagni, som man hører om i 1645. I 1867 blev dette ophævet. Da det er udførligt omtalt i bogen om Aakirkeby, skal vi lade historien ligge. Derefter blev bornholmerne udskrevet til militærtjeneste ligesom andre danske, og efter at have aftjent værnepligten, trådte de ind i Bornholms væbning, der opløstes i 1923.

Det nuværende hjemmeværn opstod på samme måde som i det øvrige land. Under 2. verdenskrig samledes nogle af borgerne i det skjulte for at uddanne sig i våbenbrug. Man kom i besiddelse af USA-karabiner og ammunition, og i Sdr. Byskov samt i plantagen havde man så skydeøvelser. Større sabotager deltog man ikke i, det blev mest til afbrydelse af el- og telefonledninger til tyske lokaliteter. Der var tale om en snes mand, hvoraf købmand Knud Hansen,

Demonstrationen på Raghammer 1968. (Foto: Ilsted Bech).

Kaffen nydes efter anstrengelserne.

Sagkyndig vejledning.

Interesserede fik lov at prøve kampvognene.

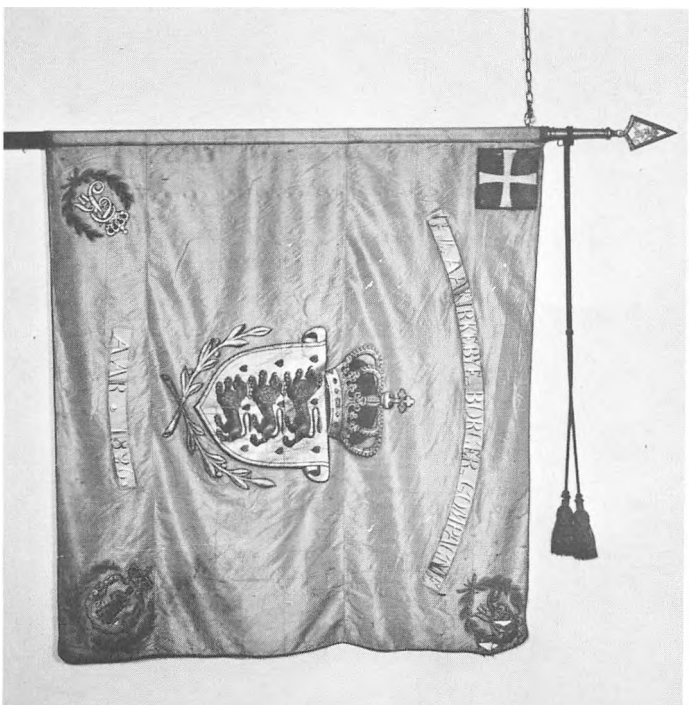

Borgerbevæbningens fane fra 1826. Byvåbnet på fanen er det forkerte, idet slangen i bægeret er forvandsket til en fugl.
Fanen kan ses på Bornholms museum. I 1869 forsøgte byrådet forgæves at få fanen udleveret

lærer Kr. Nielsen og kommunekasserer L. Sassersen var de mest fremtrædende. Efter befrielsen var man med til indsamling af formodede værnemagere, der blev anbragt på Statens arbejdstekniske Ungdomsskole.

En del af uddannelsen var blevet fuldført under dække af en orienteringsklub, og denne træning holdt man i en del år vedlige, efter at hjemmeværnet var blevet organiseret. Man arrangerede prøver, og man arrangerede store stævner, bl.a. et nordisk stævne, og tilrettelæggerne, Hans Conrad Pihl og Ludv. Sassersen, høstede stor anerkendelse for rutens tilrettelæggelse.

I Pedersker blev indrettet en skydebane med hus, og mandskabet ofrede mange fritimer på dette anlæg.

I 1949 overgik man til Statshjemmeværnet, og malermester Andr. Ipsen blev kompagnichef. Den 3. december 1955 fik hjemmeværnskompagni Aakirkeby overrakt en fane af Danmarks-Samfundet ved en stor fest. Distriktsleder, kaptajn Jacobsen, borgmester Karl Pihl og kompagnichef Andr. Ipsen slog de tre søm i.

Da mejeriet Brodal blev nedlagt i 1963, fik man mulighed for at få egne lokaler, og året efter kunne hjemmeværnsgården indvies her.

Det bornholmske hjemmeværn har samarbejde med kammerater i Østre Skåne og Notodden i Norge, og et par gange har Aakirkeby været midtpunktet for dette samarbejde. Et billede fra Notodden blev i 1961 overrakt Aakirkeby kommune, og billedet hænger i ligningskommissionens lokale på rådhuset.

Sct. Hans aften 1968 genoplivede hjemmeværnet båltraditionen på Klintebakken. Hen på efteråret holdt man hvervedemonstration på Raghammer, hvilket resulterede i øget tilgang i løbet af vinteren.

Midtbornholms hjemmeværn er nu delt i »Aakirkeby« og »Blemmelyng« med sparekassedirektør Birger Hansen og Frede Munch som kompagnichefer.

Gadenavne

Det var i 1926, at Aakirkebys gader fik deres nuværende navne. Nogle af navnene er meget ældre, men der kom først rigtig orden på navnene dette år. Det skete efter mange forhandlinger, og byrådet fik mange forslag om navne, bl.a. fra en bibliotekar i Kalmar. Der blev foreslået en lang række navne med tilknytning til bispe- og lybækkertiden, og nogle af navnene blev godtaget, medens andre, f.eks. Jens Grands-gade, Sct. Hans-gade, Lybækker-vej, Kapitelsgade og Egins-gade, ikke fik tilslutning.

Den første gade i en alfabetisk orden er Birgersvej, et af de nye navne. Gaden er opkaldt efter ærkebiskop Birger eller Byrge Gunnarson (1497–1519).

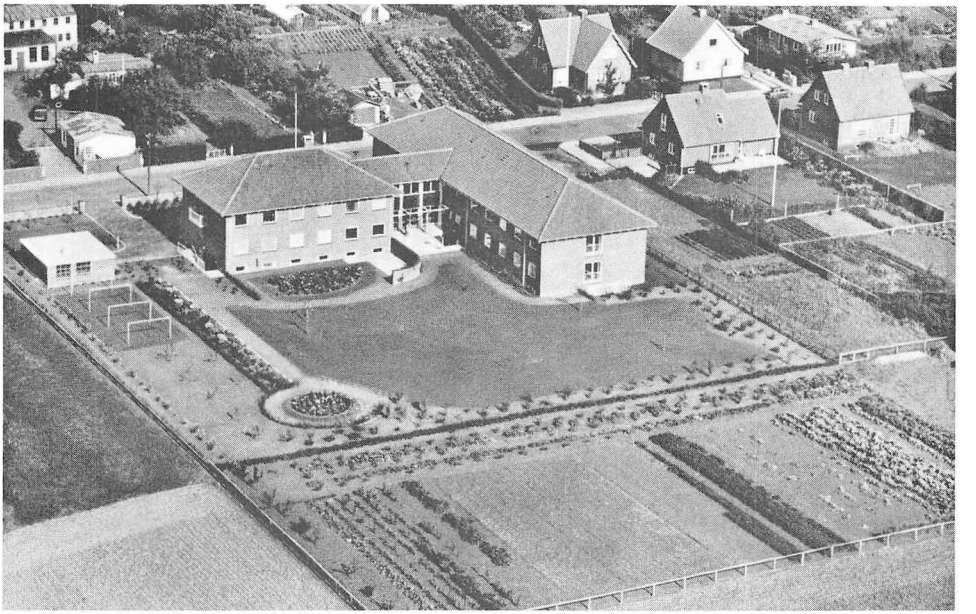

De gamles Hjem – før funktionærfløjen blev bygget, og før Svinget blev anlagt. Der blev dyrket udmærkede kartofler, hvor nu gaden ligger.

Det var ham, der i 1499 bekræftede byens købstadsrettigheder, han hjalp byen på fode efter lybækkernes udplyndring i 1510, og han var i det hele taget en forstandig mand.

Birgersvej blev først anlagt omkring århundredskiftet, da jernbanen kom. Før den tid var området et sumpet engområde.

Bygaden var tidligere den vej, der fulgtes, når man drev kvæget til Højlyngen på græsning. Navnet er ældgammelt, men noget egentligt gadenavn er det ikke, idet »gade« her ikke har noget med moderne gader at gøre. Vejen kaldes da også ofte Bygadevejen. 11 af »gadens« beboere driver landbrug eller har tidligere gjort det.

Ved navnet Damgade har man hædret familien Dam, der i århundreder boede på hjørnet af Damgade og Eskildsgade. Gaden hed tidligere Mønsterskrivergade.

Damgade blev spærret for videre udvikling, da Baptistkirken blev bygget i 1925. 70 beboere protesterede mod det uden resultat.

Læger og dyrlæger har i mange år boet ved Doktorbakken, og det gav stødet til, at denne del af den oprindelige Storegade fik dette navn i 1926.

Byens læger er omtalt andetsteds, om dyrlægerne kan oplyses, at byens første veterinær var dyrlæge Chr. Bohn, der etablerede sig her i 1871.

Også Eskildsgade var oprindelig en del af Storegade. Det er en ærkebiskop, der har givet gaden navn. Eskild var ærkebiskop fra 1137–1178, og det var i hans periode, at Aakirkeby begyndte at udvikle sig.

Men Gregersgade har ikke fået navn efter en bisp. Det er borgmester Christen Gregersen, man har villet hædre. Han var tillige bykaptajn og udviste bl.a. en djærv optræden i 1645, da svenskerne gik i land i Nexø.

Gadenavnet »Grønningen« er af ny dato, men navnet er gammelt. Området omkring Præstedammen kaldtes nemlig oprindelig for Grønningen. Da gaden blev til, lå der her kolonihaver, hvorfor gaden i lang tid havde navnet »Persillestræde«.

Et enkelt dyrenavn er repræsenteret, nemlig i »Haregade«, og »Hedegårdsvej« hedder sådan, fordi man ville mindes afdøde skoleinspektør N. M. Hedegaard, der gjorde en meget stor indsats for sporten, ikke blot i Aakirkeby, men for hele Bornholm.

Da Jernbanegades udvikling kan symboliseres som hele byens udvikling siden jernbanens start, er denne gade omtalt for sig selv andetsteds i denne bog.

Den gennemgående trafik gik i gammel tid gennem Kirkegade, og selve navnet er af nyere dato.

Kristiansgade, en lille gade med et par smukke bindingsværkshuse, det ældste opført 1885, skal formentlig minde nutiden om Chr. IV, der anlagde et salpetersyderi i Aakirkeby og også har sit navnetræk i kirken.

Det mærkelige navn Kuleborgvej er ikke let at tyde, men stammer fra en ejendom ved navn Kuleborg.

Heller ikke Lykkesvej kender man baggrunden for, måske har vejen oprindelig heddet Løkkevej.

At Møllevej fører til møllen, er ligetil. En enkelt ejendom er beliggende i Nordre Vang.

Nyby er ikke nogen gade, men et landdistrikt, der hører med til byen. Det er ikke nogen ny betegnelse, som navnet lader formode. I 1625 hedder det »Byen er delt i 2 byer, Aakirkeby og Nyby«. Adskillige af Nybys landbrugere drev før i tiden håndværksvirksomhed, og det er stadig sådan, at der bor en del håndværkere.

Nybyvej fører til Nyby, dens fortsættelse hedder Grammegårdsvejen. En del af Nybyvej ligger stadig i Aaker, og tidligere lå både Teknisk skole, anlægget og Præstedammen også i sognet.

Nygade er ny, idet den i al væsentligt er blevet til efter århundredskiftet. For år tilbage havde gaden det ry på sig, at næsten alle dens beboere var rentiere.

Først i 1944 kom Præstevænget. Navnet blev vedtaget i byrådet med 4 stemmer mod 3. De tre foretrak Søndergade. Præstevænget kostede 40.000 kr. Om-

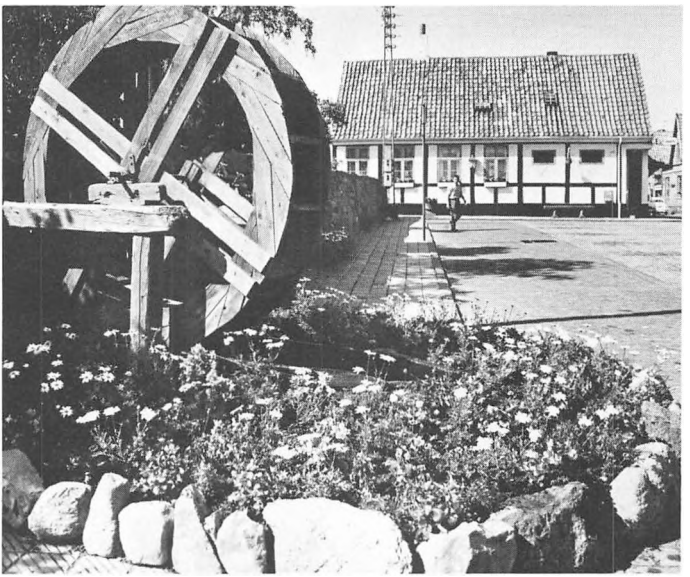

Den kunstige vandmølle på Kirkepladsen har i de sidste somre været et yndet motiv for fotografer.

Her foreviget af Ilsted Bech

rådet lå tidligere i Aaker, idet det hørte med til præstegården.

Historieskriveren Rasmus Pedersen Ravn er hædret med Ravnsgade, der tidligere hed Skolegade. Han skrev sin Bornholmshistorie i 1671, ikke i Ravnsgade, men i degnegården i Jernbanegade. Men degneskolen blev senere flyttet hen i Ravnsgade, så nogen forbindelse er der trods alt. En del af gaden er fælles med Aaker, der har sit kommunekontor liggende der (den gamle kirkeskole).

Det har været antaget, at Saxo Grammaticus skulle have givet navn til Saxesgade, men det er formentlig ikke rigtigt. Han kunne ellers have fortjent det, idet han nævner Aakirkeby i sin krønike. Men overlærer H. K. Larsen foreslog i 1926, at en gade skulle kaldes Saxegade efter ærkebiskop Peder Saxesen, der var Bornholms overherre fra 1224 til 1228. Og det er sikkert denne bisp, der skal have æren for navnet. Måske er det også ham, der har givet navn til Saxebro.

I Smedegade lå Smedegården. Den ældst kendte smed hed Tønnes Jochumsen, der døde i begyndelsen af 1700-tallet. Den nederste del af gaden, der er ret ny, bliver endnu af ældre folk galdt »Smedegades forlængelse«.

Stakhaven er en ny gade, og navnet, der blev foreslået af beboere i området, skal minde om, at her lå tidligere Ludvig Dams stakke, og senere var der kolonihaver. Gaden blev bebygget først i 50-erne.

Sådan så Kirkepladsen ud, før busselyet blev opført i 1968, og DBJ havde holdeplads der. Billedet er taget i december, for julelygterne er ophængt.

Så fredeligt var der syd for kirken, før byggeriet tog fart. Præstegårdsjorden erhvervedes af Aakirkeby kommune, og handelen kom i orden i 1941. Præstevænget anlagdes 1942/43, og det første hus – nr. 14 – opførtes i 1947. Siden er det gået slag i slag. De gamles Hjem blev indviet 1/12 1957, udvidelsen og funktionærboligen kom til i 1965.

Grønningen anlagdes i 1960/61. Den 20/6 1960 holdtes licitation over 4 enkelt- og 2 dobbelthuse, som Aakirkeby kommune opførte på gadens vestre side.

Svinget er endnu (1968) ikke fuldt bebygget.

Gartner Robert Lind er iøvrigt nybygger i dette område, idet han allerede i 1936 startede sit gartneri. Forsøgsmarken havde arealer syd for byen tidligere.

Den nye kirkegård blev taget i brug i 1906, den ses ikke på billedet, og man vil bemærke, at kirken endnu ikke har fået skorsten. Det tyder på, at billedet er fra før århundredskiftet.

Dette billede viser idyllen i Storegade, før det offentlige toilet blev bygget og før Ny Boghandel blev revet ned.

Storegade 1968. Huset til højre er hospitalet, der nu er indrettet som beboelse og frisørsalon. Hospitalets interessante historie er skildret i Aakirkeby-bogen. I 1928 var man interesseret i at rive bygningen – der er fra 1856, den oprindelige bygning fra 1694 – ned, idet man ville lave en gade fra kirken mod syd. Men heldigvis var Aakirkeby bange for, at Aaker ville få fordelen ved denne gade, idet jorden syd for lå i Aaker på dette tidspunkt, og planen blev opgivet.

Hospitalet ejes af Aakirkeby kommune, og forhåbentlig vil et kommende bymuseum blive indrettet her. (Foto: Ruben).

Stengade kan være opkaldt efter Per Steen, der omtales i 1519, men kan også skyldes klipperne i undergrunden. Gaden blev reguleret ved nedrivning af et par huse i 1952. Stengade 7 menes opført i 1863.

Stokkekildevej blev navngivet i 1926. Navnet er enestående på Bornholm, måske i hele Danmark. Navnet skyldes Stokkekilden, der oprindelig gav navn til Jernbanegade (Stokkegade).

Det smukke og enestående navn blev i en Aakirkeby-revy i halvtredserne hyldet i en vise. Visen handler om den sandstensmur, der blev opført ved tandlægeboligen, og muren ligger godt nok i Stengade, men for rimenes skyld blev den altså i nævnte anledning »flyttet« til Stokkekildevej. Vi bringer her visen, der går på melodien »Solitudevej«.

Nu i sommer har vi ændret lidt af byens kontrafej
der er nemlig blevet bygget lidt på Stokkekildevej.
For hr. Kramp han har en have – hvori tit han går en tur,
og så sa han til borgmesteren,
at han gerne ville være fri for lur.
Og så udfolded Williams snilde sig,
han bygged muren på Stokkekildevej.
For den blev nemlig slet ikke ilde, nej,
et kunstværk blev muren på Stokkekildevej.
Men de mærk'lige mennesker her udi by'n
de blev slet ikke glad' for det storslå'de syn
for de udbrød i kor Ih du milde, nej,
ved synet af muren på Stokkekildevej.

Alle byens små insekter derimod har glæded sig
de er nemlig alle flyttet ned på Stokkekildevej.
Der kan de så let få husly – massevis der er af plads
mange måtte flytte hjemmefra, da de sanerede hos Peter Mads.
Og så voldsomt nu fryder hver bille sig
ved synet af muren på Stokkekildevej,
selv om nok de har svært ved at indstille sig
på synet af muren på Stokkekildevej.
Men derinde i muren de rigtig har fred,
de formerer sig der i en uendelighed,
for i sprækkerne går nu den vilde leg
derinde i muren på Stokkekildevej.

Har i hørt, at lærer Nielsen har en kat, der' not for sig,
den har hidtil gået og kedet sig på Stokkekildevej.
Men der stod i Rytterknægten nu forleden torsdag, at
lærer Kristjan Nielsen havde mistet sin den kære, gamle røde kat.
Selv en kat nemlig godt kan forvilde sig
ved synet af muren på Stokkekildevej
hurtigt spreder den helt store dille sig
ved synet af muren på Stokkekildevej.
Så den rødhårede kat blev helt lammet af skræk,
og den tænkte, lad mig bare straks komme væk.
og så fjerned' den straks li' så stille sig
ved synet af muren på Stokkekildevej.

Nu forleden svenskekongen – me' amtmand Stemann som lakaj
kom til byen, og han parkerede på Stokkekildevej.
Han er nemlig interesseret i al slags arkæologi
og derfor troede Stemann, der var noget, kongen kunne gå og rode i.
Men han sa: Hva, bedrager min brille mig,
ved synet af muren på Stokkekildevej.
Hør, von Stemann, hvorfor vil du drille mig
med synet af muren på Stokkekildevej.
Og kong Frederik tænkte: Ih dog, sikke een,
tænk, hvis de bygger sådan en til mig i Gråsten.
Selv en konge har svært ved at forstille sig
ved synet af muren på Stokkekildevej.

Storegade gik til 1926 fra Vesterbro til Sygehuset. Gadeudvalget ville have, at den nuværende Storegade skulle kaldes Sct. Hansgade, men beboerne protesterede.

Også landdistriktet Strøby har i århundreder hørt med til Aakirkeby. Navnet stammer formentlig fra, at husene ligger støet ud over landskabet. I over 100 år har Aaker og Aakirkeby haft en overenskomst om fordelingen af vejudgifterne, hvilket har været nødvendigt på grund af de indviklede kommunegrænser. Kun en bornholmsk købstad har givet navn til en gade i Aakirkeby, men oprindelsen til navnet Svanekegade er ikke nem at finde ud af. Derimod er det lige til, at vejen fra Doktorbakken mod Nexø kaldes Nexøvej. Navnet blev først officielt, da centralpersonregisternummeret blev indført i 1968, idet området omkring Nexøvej kaldtes Østre Vang.

Østergade. Til venstre bagermester Johs. Dams ejendom (i krogen), skiltet ved den følgende bygning viser, at her boede maler Lau. Skiltet overfor lyder »Alfred Hansen, skotøjsforretning«. Bageriet var det første i Aakirkeby og oprettedes af Jørgen Mathias Dam. Sønnen, Martin Dam, overtog bageriet i 1887 efter sin morbroder J. P. Ipsen. I 1917 solgtes virksomheden til sønnen Johs. Dam. Biscuit- og kiksfabrikationen startede i 1922.

I 1850 hed det i en beskrivelse: Nogen bager kunne ikke leve i byen. Men i midten af halvtredserne blev bageriet oprettet.

Østerled, fotograferet 1968. (Foto: Ilsted Bech). Det første hus blev bygget 1966/67.

Svinget kom til for få år siden, da området blev bebygget. Vejen slår et ordentligt sving, deraf navnet. Vinkelvej fik sit navn på grund af, at gadens to dele danner en ret vinkel.

Den festlige indgang til festpladsen. (Foto: Ilsted Bech)

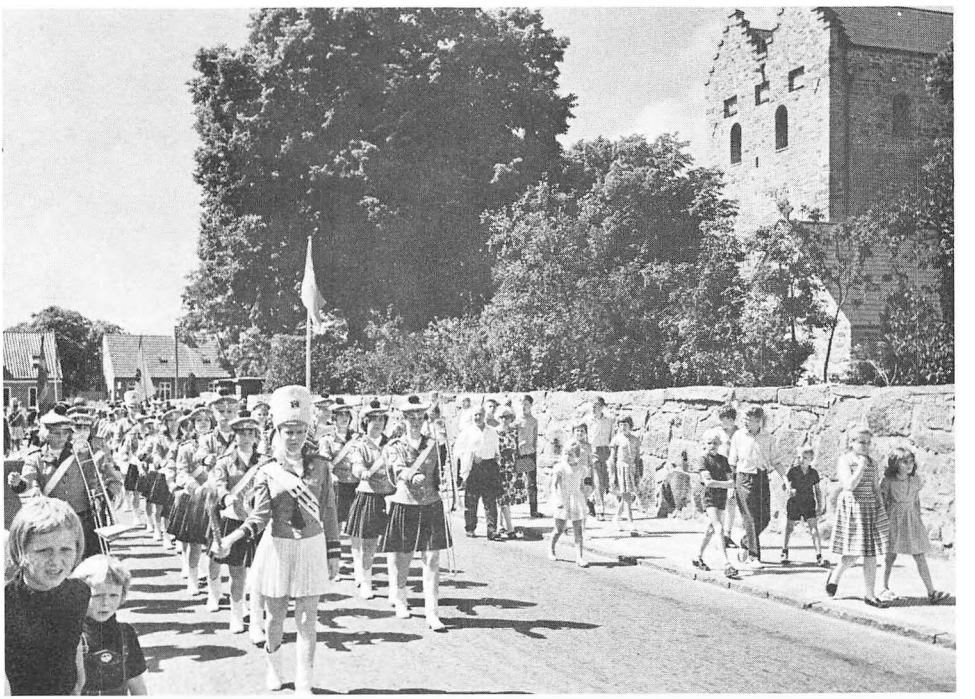

Vedbæk-garden passerer kirken. (Foto: Ruben)

Torvegade fører fra Nybyvej til Torvet. En ny gade er Æblehaven, der fik sit navn, fordi der her tidligere lå en frugtplantage.

Østergade er ikke noget særlig originalt navn. Østerled kom til for et par år siden. Dette stednavn var oprindelig knyttet til området ved sygehuset.

I den bymæssige del af Aaker findes efterhånden en del gadenavne. Bavnet minder om den bavne, der engang stod her, Hans Rømersvej hædrer skovridderen, der ligger begravet på kirkegården tæt ved gaden, Kannikeengen og Kannikestræde stammer fra Kannikegård, Lindevejs navn er noget umotiveret, Møllevej, Nybyvej, Jernbanegade, Præstevænget og Ravnsgade har man fælles med Aakirkeby, Skoleparken og Skolevej har navnet fra skolen, og Vesterbro er en gammel betegnelse for denne gade, der fortsætter i Rønnevej. I den sidste tid er endnu nogle navne kommet til, nemlig Skovløkken ved Kannikegårdsskoven, Møllebakken samt Rosenvej og Syrenvej. De to sidste navne skyldes blomsterfesterne.

Aakirkeby 1969

For nogle år siden bragte et københavnsk formiddagsblad en artikel, der skulle illustrere, at Aakirkeby var en overflødig by. Denne artikel kunne formentlig ikke skrives i dag. Der er sket en vældig udvikling i de senere år. Indholdet af denne bog giver forhåbentlig et indtryk af, at der er bygget en masse huse i Aakirkeby og nærmeste omegn, og nye gader og kvarterer har set dagens lys. Byen har fået alderdomshjem i samarbejde med Aaker og Pedersker, skolerne er blevet udbygget, pengeinstitutternes kontorer er nyopførte eller stærkt udvidede, næsten alle byens butikker har undergået en væsentlig forbedring, turisterne har fundet byen, og der er større aktivitet på mange områder. De unge fra Aakirkeby og omegnskommunerne samles i ungdomsskolen og ungdomsklubben, idrætsforeningen har forlængst sprængt rammerne, og sådan kunne man blive ved.

Dertil kommer, at man i de sidste år har mærket langt større sammenhold end tidligere, et sammenhold, andre byer misunder byen i centrum.

Man har forstået at få Aakirkeby i søgelyset. Det kan illustreres ved et par linier fra Sv. Lund Pedersens bornholmske vers i lokalradioen:

Deroppa i Aakjærkeby dær kajn di hita på,
å di e inte bonge for i lau me nad å gå,
når jylatiden nærmer saj, så fijnjer di på nåd,
for sån som anra bya har-ed, vil di inte hâed.

Man har ikke været bange for at påtage sig store opgaver, de er løst i fællesskab, og netop, fordi man har foretaget sig noget utraditionelt, har man fået en ganske usædvanlig presseomtale, ikke blot her på øen men også i udenøs aviser. Også radio og TV har været på besøg i Aakirkeby.

Det begyndte med en varemesse i 1963, der samlede 4.000 mennesker, og da julen nærmede sig, blev der kaldt sammen til møde, og man gik i gang med at lave julelygter. Senere kom der endnu flere lygter, og stængerne blev forsynet med juleneg. Og gaderne blev forsynet med jule-gadeskilte. I 1963 lavede man store julehjerter, i 1964 fandt man på at producere julebukke af halm, året efter blev halmen til julegrise, så kom kravlenisserne, i 1967 rensdyret Rudolf både som kæledyr og motiv til udsmykningen, og i 1968 kom Grønlands-motiverne. På Kirkepladsen havde man julekrybbe, stald med levende dyr og ikke mindst Nissehøjen, der rejste sig på »Gloende pæle«.

Blomsterfesterne startede i 1964, og samtidig gik man i gang med at lave Aakirkeby til en blomsterby. Der blev ophængt skåle med blomster, og mange borgere anbragte blomster på facaderne. Det vil føre for vidt at komme ind på blomsterfesternes programmer, billedsiderne fortæller lidt herom.

Med bankdirektør Kaj Nielsen, sparekassedirektør Birger Hansen og flere andre borgere i spidsen, fik man både forretningsfolk og private til at stille deres arbejdskraft gratis til rådighed i et omfang, der er noget ud over det almindelige i vor tid.

Resultatet er velkendt. Mange penge til gode formål, øget omsætning i byen og ikke mindst forøget respekt for byen inde i landet.

Hvad taler man så om i Aakirkeby i dag – nærmere betegnet midt i januar 1969?

Man er i fuld gang med kommunesammenlægningen, og næsten daglig ses repræsentanter fra nabokommunerne til forhandlingsmøder på Aakirkeby rådhus. Det er svært at spå om, hvad denne sammenlægning vil bringe. Formodentlig vil rådhuset blive for lille, men hvad skal det så bruges til? Efter at det udvidede torv er ved at blive en realitet, falder rådhusgavlen endnu bedre ind i gadebilledet, så forhåbentlig kan i hvert fald gavlen bevares uændret.

Man er klar over, at der vil blive stillet større krav til serviceapparatet i det største bysamfund i den nye storkommune, og det må man søge at leve op til.

Et gode vil de ændrede forhold bevirke – der vil i første omgang blive øget beskæftigelse, hvilket er meget velkomment. Der skal formentlig bygges en ny administrationsbygning – eller bestående bygninger skal udvides, og måske skal skolerne udbygges.

Beskæftigelsesmæssigt står det stadig skralt til på Midtbornholm om vinteren, selv om Boværk og DLF beskæftiger en del. Sparekassens nybygning diskuteres en del – men endnu er ikke udarbejdet tegninger. Man ved blot, at sparekassen skal bygges sammen med posthuset i 1. sals højde, således at postvæsenet får indkørsel under overbygningen. Centraliseringen af postvæsenet medfører, at dette udvider posthuset en del i løbet af sommeren. Det er afgjort, at der kom-

Julekrybben på Kirkepladsen. (Foto: Ilsted Bech)

mer parkeringsplads bag den nye sparekasse, hvortil postvæsenet får lov til at køre ud.

DSBs busser har afløst DBJ, og jernbaneterrænets anvendelse diskuteres. Den længe ventede omfartsvej vil om få år blive en realitet. Det vil aflaste trafikken gennem byen, hvilket er hårdt tiltrængt. I dag kan det være farligt at gå over gaden i myldretiden. Forhåbentlig bliver vejen lagt således, at ikke alle suser forbi byen.

I Kirkegade er Egon Nielsen ved at udvide sin forretning. Farvehandelen i Jernbanegade vil inden længe blive genopbygget efter branden, der ødelagde tagetagen. Henry Koefoed er ved at indrette skotøjsforretning på Torvet. Kanns Hotel sysler med udvidelse af salen. Idrætsforeningen er ved at lægge sidste hånd på sit nye klubhus og regner med, at man snart vil begynde på anlæggel-

Grønlands-motiverne laves 1968. (Foto: Ilsted Bech)

Pjerrot underholder børn på Kanns Hotel, mens forældrene går på juleindkøb. (Foto: Ilsted Bech).

Der laves kravlenisser i Andr. Ipsens malerværksted. (Foto: Ilsted Bech).

Julegrise af halm fremstilles på Kanns Hotel. (Foto: Ilsted Bech).

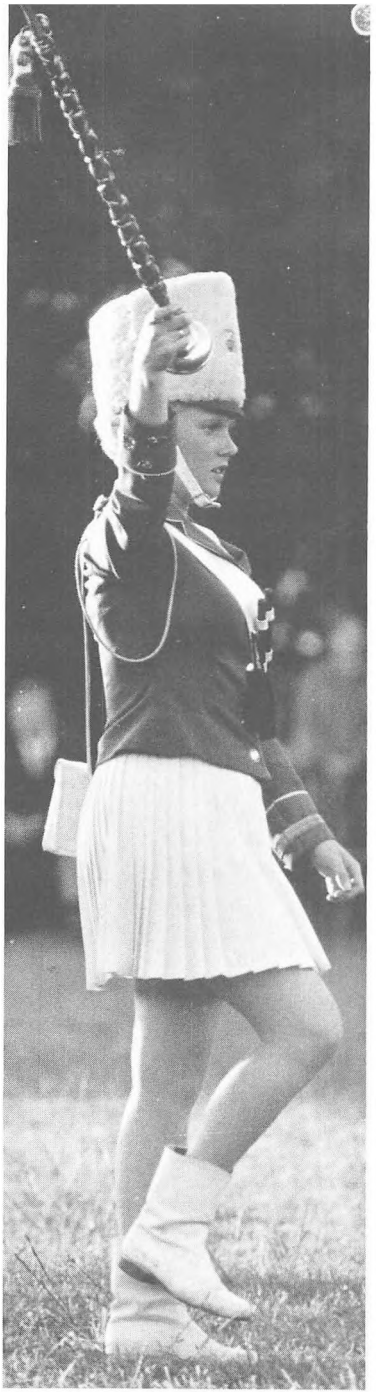

Vedbæk gardist. (Foto: Ruben)

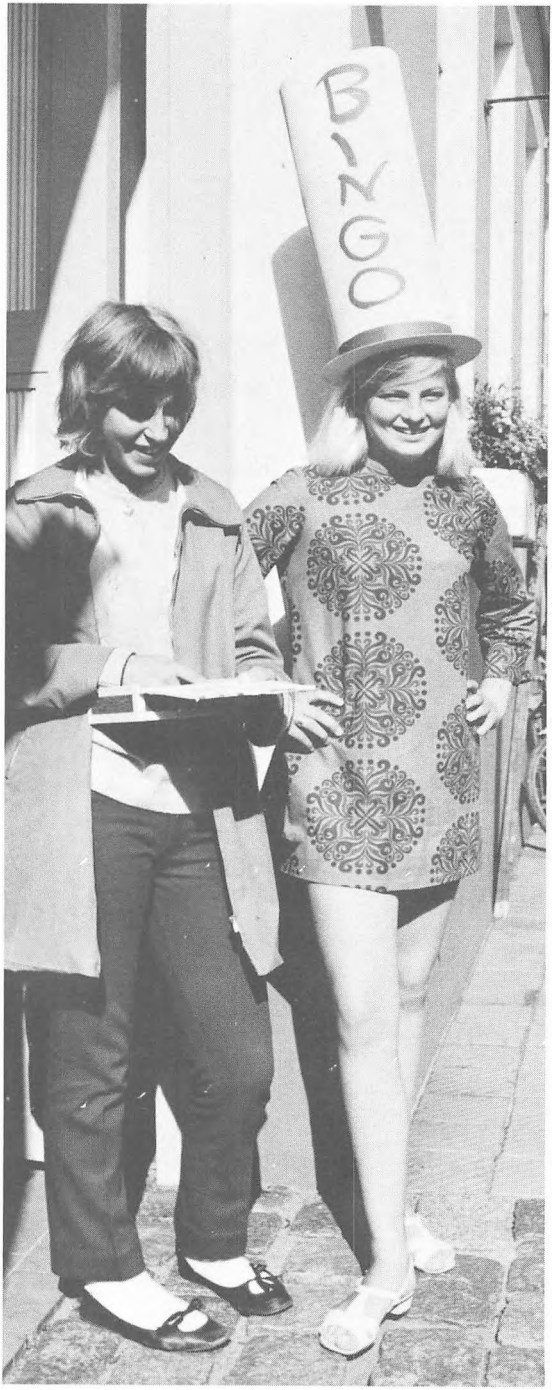

To Bingo-piger 1968. (Foto: Ilsted Bech)

Kolding-garden går gennem Jernbanegade 1968. (Foto: Ilsted Bech)

sen af en ny fodboldbane og 5 håndboldbaner, hallen spøger stadig. Skyttekredsen får lokaler i klubhusets kælder.

Smedegade og Østergade er meget ofte næsten blokeret af biler på grund af velbesøgte møder og klubaftener på Højskolehotellet. Byens pensionister har anmodet borgmesteren om at arbejde for, at Menighedshjemmet må blive et samlingssted for dem. Den nye børnehave er på trapperne, og man er i fuld gang med opførelse af det rensningsanlæg, man har talt om siden 1945.

Skatten i Aakirkeby er ikke mere landets største. Støvplagen på Boværk er forhåbentlig en saga blott. Der diskuteres, om kommunerne skal yde tilskud til kirkekoncerter til sommer. I Eskildsgade er man ved at indrette et kontor til arbejdsformidling. Borgerforeningen er ved at tilrettelægge fastelavnsfesten.

Og man er i gang med at tilrettelægge årets blomsterfest. Det er store arrangementer, det drejer sig om, man plejer at have udgifter til kunstnere, annoncer m.v. på 50.000 kr.

Så hyggeligt var der i Bornholms Andels lager, da det blev anvendt til udstilling og restauration de første blomsterfestår. (Foto: Ruben)

Den kommende turistsæson imødeses flere steder med frygt, men Aakirkeby har i de senere år konstateret øget besøg. Turistforeningens campingsplads i Byskoven er blevet udvidet, og da den har udmærkede bade- og toiletforhold, og pladsen tilmed er en af Danmarks mest rolige og fredelige, har den sit særlige klientel.

Hotellerne regner med fuld belægning, det samme er tilfældet på pensionatet Søborg.

Limensgade Mølle og Grødby Skole er nye pensionater, og badestranden ved Boderne er et godt aktiv. Mange af de ca. 100 sommerhuse udlejes, Hotel Boderne har udvidet, og Rosengården har stor søgning.

Aaker udmark

Straks efter, at der var »sædlagt« om foråret, blev får og ungkvæg, nødkalve og svin, sjældnere unge heste, drevne op i højlyngen til græsning, hvor dyrene da kunne opholde sig i uger og måneder uden at komme i hus, lige indtil indhøstningen var tilendebragt.

Aaker kommunekontor oprettedes i den tidligere Kirkeskole i 1954. Den nye storkommune vil formentlig bruge bygningen som en del af det nye rådhus. (Foto 1969 af Ilsted Bech).

Sådan skildrer borgmester Ph. R. Dam, Aakirkeby, benyttelsen af højlyngen i første halvdel af forrige århundrede. Men senere skulle det ikke gå helt så fredeligt til. Gårdmænd og husmænd stredes om »lyngen«, og da myndighederne ikke rigtig kunne finde ud af problemerne, kom sindene for alvor i kog, og der skabtes dybe skel i den bornholmske landbefolkning.

Allerede i 1832 ophævedes fællesskabet om højlyngen, og i 1842 blev området delt mellem staten og de bornholmske sognekommuner. Delingen var i orden i 1848, hvorefter sognene kunne gå i gang med den lokale udskiftning, men man havde glemt at finde ud af, efter hvilke retningslinier en sådan udskiftning skulle foregå.

Hartkornsejerne tog det som en selvfølge at de havde eneret til højlyngen. Husmændene blev helt holdt udenfor, og gårdejerne begyndte at dele jorden mellem sig. Men husmændene i Aaker ville ikke give sig. De anlagde sag mod gårdejerne for at få ret til udmarken på lige fod. Sagen tabtes ved underretten, men husmændene appellerede, og i slutningen af 1862 var sagen nået frem til højesteret. Dommen, der faldt den 1. december, var en principiel sejr for husmændenes standpunkt. Det blev fastslået, at husmændene havde ret til de om-

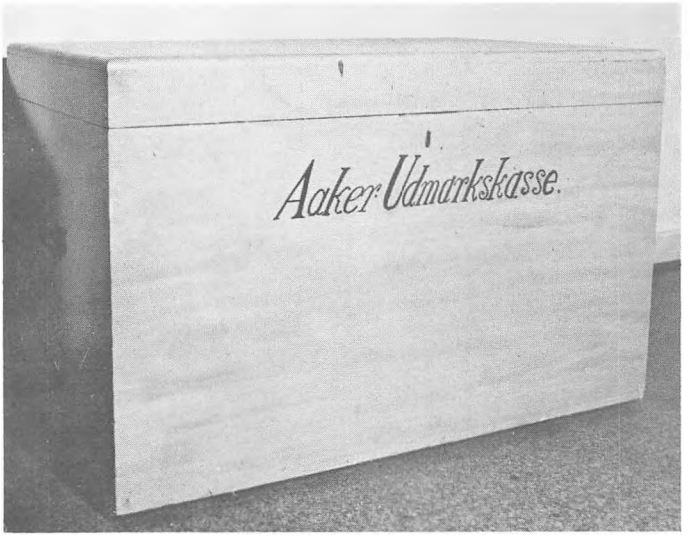

Dette billede taler for sig selv

stridte arealer, men dommen indeholdt ingen retningslinier om, hvordan delingen skulle foregå, og en ny række tvivlspørgsmål rejste sig. I andre kommuner tvivlede gårdmændene på, at højesterets afgørelse også var gældende i deres kommune. Husmændene samledes til møder, og sagen drøftedes i bladene. Indenrigsministeriet blev bekendt med det stærke røre, og 18. juni 1863 nedsatte indenrigsministeren et udvalg, bestående af 2 medlemmer, der skulle undersøge forholdene. Amtmand Wegener fik ordre til at sørge for, at der i hvert sogn valgtes 4 mænd, 2 gårdejere og 2 husmænd, der skulle forhandle med kommissionen. Amtmand Wegener gav oplysning i aviserne den 23. juli 1863, bekendtgørelsen indledtes med en omtale af højesteretsdommen, der gav Aakerhusmændene medhold, og der redegøres for ønskeligheden af, at udmarksjorder bliver kommunal ejendom, hvorved en udskiftning undgås.

De dele af udmarksjorderne, der egnede sig til agerdyrkning, skulle bortarvefæstes med ret til at sælges og pantsættes. Indtægten ved denne arvefæstning skulle indgå i kommunens kasse.

De udmarksjorder, der ikke egnede sig til agerdyrkning, skulle i den udstrækning, det var muligt, af kommunen tilplantes med træer. De hartkornsejere, der efter tidligere skifte havde ofret penge på opdyrkning af udmarker, skulle efter forudgående taksation have en erstatning fra kommunens kasse. Kommissionen påbegyndte arbejdet i august 1863 og afsluttede det i løbet af et par måneder. Den nye lov kom den 9. februar 1866, og så faldt også husmændene til ro i Aaker. Deres rettigheder var nu blevet lovfæstet.

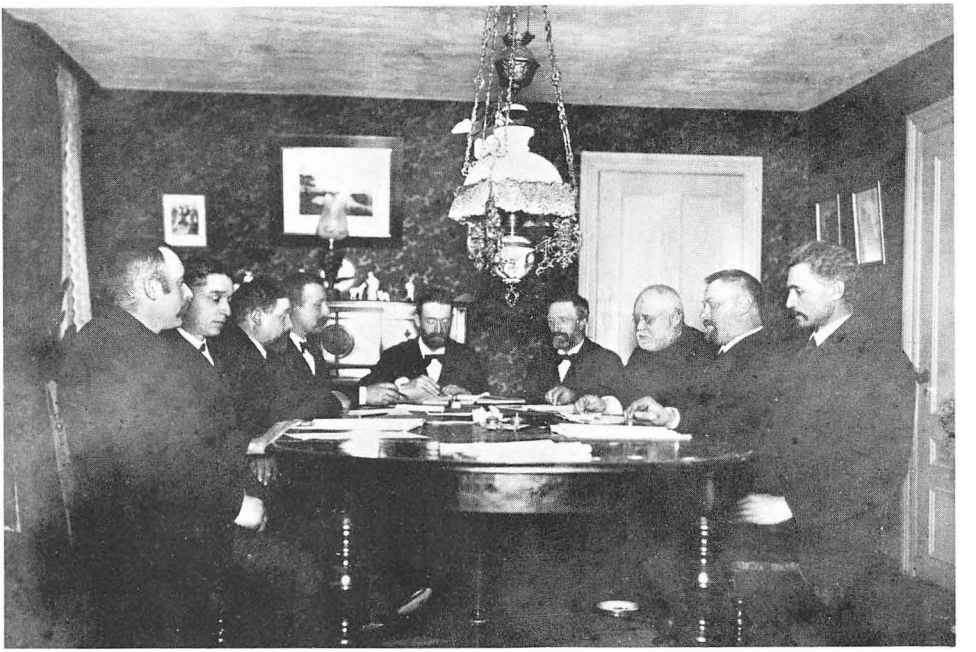

Aaker sogneråd samlet til møde på Hotel Rønne. Her holdtes møderne fra december 1898, og billedet er formentlig taget omkring dette tidspunkt. For bordenden ses formanden, Alfred Kofoed, L. Duegård.

Den 17. august 1866 blev der afholdt et offentligt møde for sognets beboere, og det blev besluttet, at gårdmændene skulle vælge to mænd og husmændene 2 til bestyrelsen af sognets udmark. Til enhver beslutning udkræves samtykke af sogneforstanderskabet, men dette kan heller ikke tage nogen bestemmelse uden om de 4 valgte, hedder det i referatet. Uenigheder kunne indankes for amtsrådet. Bestemmelserne skulle gælde for 10 år. Disse fire blev kaldt udmarkskommissionen.

Den 6. oktober 1866 underskrev amtmanden vedtægten for anvendelsen af Aaker sogns udmarksjorder. Det hedder heri, at udmarken er på 1270 tdr. ld. Heraf skulle 482 tdr. ld. henlægges til skovdyrkning, nemlig hele den nordlige strækning af sognets højlyng, som ligger vest for Pederskers udmark.

For kommunens regning skulle der hvert år besås eller beplantes et areal af mindst 10 tdr. ld. I det til skovplantning henlagte areal kunne der udlægges fornøden jord til en opsynsmand.

Til bortarvefæstning bestemtes omtrent 300 tdr. ld., nemlig smålyngene og den del af den store udmark der ligger syd for Pedersker udmark, samt endelig de dele af den udmark, der grænser nærmest til sognets indmarker.

Myreagre mølle, som bl.a. Aaker sogneråd og Sparekassen har vedtaget at yde tilskud til for at skaffe møllen nye vinger(1968).

Siden 1956 har Nationalmuseets mølleudvalg sammen med Danske Møllers Venner arbejdet på at sikre denne mølle, der foruden almindeligt slid også

har følgerne af de sidste års orkaner at slås med. Der er indtil nu investeret godt 28.000 kr., men man mangler endnu 10–15.000 kr. for at få vingerne monteret og hatten repareret. Skaffes disse penge, har man fået ikke blot en smuk mølle, men også en arbejdende mølle.

I »Rapport over vindmøller på Bornholm«, der udkom 1958, er Myreagre mølle i farver anbragt på forsiden.

Dette skyldes dens prominente beliggenhed og dens typiske bornholmske konstruktion, der gør møllen bedre egnet end måske nogen anden mølle til at repræsentere landsdelens smukke vindmøller.

Beliggenheden ved den stærkt befærdede landevej mellem Aakirkeby og Nexø bevirker, at møllen ses af tusindvis af turister, og mange af dem stopper op for at fotografere og for at se møllen efter i sømmene. Det bornholmske landskab kan ikke undvære denne mølle, og man må håbe, at mange slutter op for at sikre møllen fremover.

Møllen opførtes i 1865–66 af møller Jacob Peter Kofoed, der ejede møllen i en årrække og derefter ernærede sig som avlsbruger på »Sortebjerg«. (Foto: Ruben).

Med undtagelse af ejeren af 6. vornedegård (Ø. Skovgård) havde samtlige de personer, der havde købt udmarkslodder i sognet siden udskiftningen, frafaldet deres ret til at beholde disse lodder, og udmarken blev derfor i hele sin udstrækning, bortset fra nævnte undtagelse, stillet til kommunens frie rådighed.

De arealer, der kun var bestemt til bortarvefæstning, kunne afhændes af udmarksbestyrelsen ved auktion eller ved salg underhånden. Før man solgte noget underhånden, skulle det ved kirkestævne to på hinanden følgende søndage bekendtgøres, at lodden var til salgs.

En fjerdedel af købesummen skulle betales kontant, og resten kunne henstå uopsigeligt i 30 år mod panteobligation med 1. prioritet i ejendommen og 4 pct. rente. Det skal her tilføjes, at adskillige ejendomsbesiddere den dag i dag betaler en arvefæsteafgift – fra nogle få ører om året og opefter.

Ingen parcel, der solgtes til bebyggelse, måtte være mindre end 10 tdr. ld.

Græsning og høslet kunne udlejes. Kreaturerne skulle være mærkede, og bestyrelsen kunne bestemme om kreaturerne skulle tøjres eller vogtes. Til lyngrivning og bredtørvskæring skulle bestyrelsen anvise passende arealer. Hver familie kunne højst få 2 læs lyng og 3 læs tørv. Indtil 20 tdr. ld. kunne udlægges til stenbrydning, ler- eller sandgravning.

I et tillæg til vedtægten hedder det, at udmarkskommissionens medlemmer vælges for 6 år ad gangen.

Det er vanskeligt at få oplysninger om udmarkskommissionens virke i de første år. Forklaringen herpå finder man i udmarksbestyrelsens protokol, hvori

der i 1896 er indført: Der bevilgedes en ny protokol til kommissionens formand, idet den gamle var indebrændt.

I overslaget for 1868 hedder det, at der skulle anvendes 40 rigsdaler til plantning, 30 til veje og 40 til opsyn samt 200 til grøftning.

I regnskabet for 1875 oplyses, at der er brugt 638 kr. til plantning, 111 kr. til efterplantning og 80 kr. til opsyn.

Udmarksbestyrelsen – der bestod af sognerådet plus udmarkskommissionens 2 gårdejere og 2 husmænd – plejede at holde møder på skolerne, men i 1876 holdt man møde på Aaker fattiggård – det nuværende Strøbyhus. Senere samledes man hos politibetjent Ipsen og på Hotel Rønne.

På mødet i 1876 vedtoges det at opføre et skovvogterhus – den ejendom, der nu bebos af skovfoged Sterup. Huset skulle koste 3.000 kr. Dette år blev der plantet 63.000 planter, heraf 60.000 på nyt areal. Forstkandidat C. Jespersen, Blykobbe plantage, der var statens tilsynsførende med kommuneplantagerne, erklærede sig tilfreds med udviklingen i plantagen.

Året efter blev opførelsen af opsynsmandsboligen overdraget en pålidelig mand mod en godtgørelse på 2.300 kr. – for materialer og arbejdskraft. Til bygningen blev anvendt kampesten fra plantagen, og man kan endnu se spor af stenbrydningen i skoven. Man havde nu 700 kr. tilovers, og disse penge blev benyttet til en jordlod til bygningen.

Opsynsmand Jørgen Henrik Larsen sagde sin stilling op, og blandt 9 ansøgere valgte man Anton Dam, der det første halvår fik en løn på 40 kr. Dam var fader til Chr. Dam, Lyngholt, nu Jernbanegade.

5. skyttekreds i Aakirkeby, der var startet 2 år før plantagen, fik på dette tidspunkt lov til at anlægge en skydebane i plantagen med tilhørende volde og dækning.

I 1878 blev der plantet 80.000 nåletræer. Samme år vedtoges forretningsordenen, der tilsyneladende ikke blev ændret, før sognerådet overtog udmarken i 1958. Kommissionen skulle vælge sin egen formand, medens udmarksbestyrelsens formand skulle udpeges af sognerådet.

Der konstateredes i disse år adskellige overtrædelser af reglerne. Der blev skovet uden tilladelse, man hentede lyng og tørv uden at spørge om det, og enkelte var så fiffige, at de solgte ting, de havde hentet. De skyldige fik bøder fra 2–7 kr. samtidig med, at de måtte betale for, hvad de uretsmæssigt havde hentet. En avlsbruger havde uden tilladelse ladet sine kreaturer græsse i udmarken, og han måtte stå skoleret på et sognerådsmøde og indkassere en reprimande af sognerådsformanden.

I 1880 var de samlede udgifter 1007 kr. Statusopgørelsen fortæller flere interessante ting. Man havde obligationer som godtgørelse eller købesum for

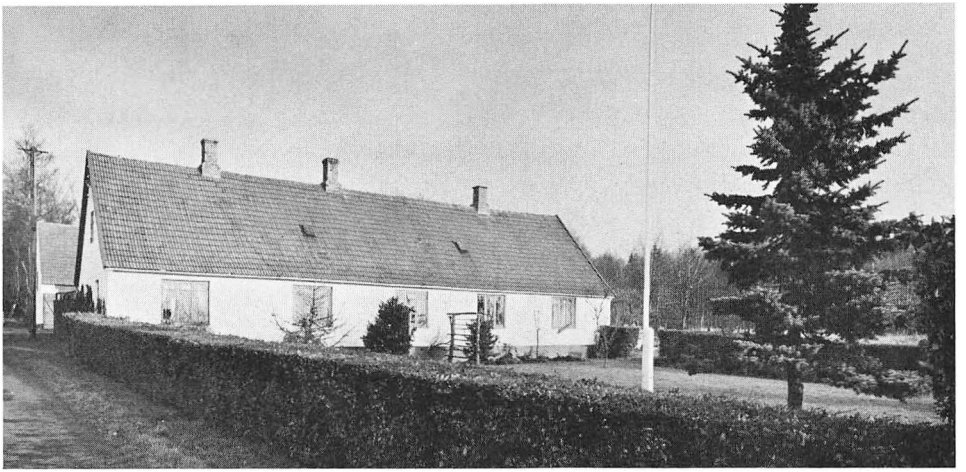

Skovfogedboligen i Aaker plantage.

6.095 kr., medens 6.215 kr. var udlånt. I sparekassen indestod 384 kr., den kontante beholdning var på 178 kr., medens der kun var restance på 24 kr.

Det oplyses, at arealet nu var på 543 13/14 tdr. ld. hvoraf skovarealet androg 492 tdr. ld. Heraf var der på det tidspunkt tilplantet 181 tdr. ld. Opsynsmandsboligen var brandforsikret for 2.500 kr. Endvidere ejede udmarken 8 bor, 1 hjulbør og 1 haverive.

Kommunen fik gentagne gange glæde af udmarkens formue. I 1893 lånte sognerådet således 2.000 kr., men det har ikke været første gang, for i 1896 indbetalte kommunen alle lån med 6.840 kr. – for straks at tage nyt lån i udmarken på 8.600 kr.

Jagten gik i flere år til private for højeste bud, i 1891 f.eks. for 23.25. 5 år senere kostede jagten 5 kr., og der måtte kun afholdes 3 klapjagter om året, og jagtloven skulle overholdes strengt.

Omkring århundredskiftet fik jagtforeningerne jagtretten for 35 kr. om året. I 1908 blev beløbet sat op til 40 kr., og enkeltmandsjagt blev forbudt. Der måtte stadig afholdes 3 klapjagter.

I 1903 søgte jagtforeningen om at få opført en pavillon. Dette blev afslået, men i 1906 vedtog man at lave en tilbygning til opsynsmandsboligen til brug for udmarkskommissionen. Den blev opført året efter af snedker Kr. Hansen, der fik 3 kr. om dagen i løn, og af bygmester Sonne, der tog sig af murerarbejdet. – Denne tilbygning blev brugt ved auktioner på brænde m.v., og jagtforeningen fik den overladt som spisestue ved klapjagterne. Her samles stadig jægerne ved klapjagterne, og her samles en gang om året Aaker sogneråd, når det beser skoven.

Graneli.

I 1910 fik regskabsføreren sin årsløn forhøjet fra 40 til 60 kr., så inflationen har nok allerede været godt i gang på dette tidspunkt.

3 år senere kan man få et indblik i, at udmarksbestyrelsen havde social forståelse. En husmand var kommet til skade under skovarbejde, og da ulykkesforsikringen ikke ville betale, og manden ikke var i sygekasse, betalte bestyrelsen ham 100 kr. til hjælp til betaling af et længere sygehusophold.

Opsynsmand Anton Dam sagde sin stilling op i 1914, og Henrik Jensen, Nydamshuset, blev opsynsmand. Dam fik en afskedsgave på 300 kr.

Jensen var opsynsmand, indtil skovfoged Tage Sterup i 1942 overtog posten. Sterup har nu ansvaret for plantagerne i Aaker, Pedersker og Aakirkeby.

I mange år var M. L. Koefoed, Siegård, formand for udmarkskommissionen. Fra 1902–07 var Laur. Peter Kofoed, Snyggegård, formand, og fra 1907 til 1933 varetoges hvervet af Chr. Svendsen, Landlyst.

Johs. Hansen, Højly, blev medlem af kommissionen i 1928, og fra 1933 virkede han som formand. Året efter kommer 30-ernes arbejdsløshed til udtryk i protokollen, idet kommissionen henstillede til opsynsmanden, at han fortrinsvis benyttede arbejdsløse lønarbejdere.

Ikke uden stolthed beretter sekretæren fra mødet den 13. december 1954, at det holdtes på det nye kommunekontor i Aaker, og at det var første gang, at det nye kontor blev benyttet til sognerådsmøde.

Fra 1. april 1957 blev udmarken underlagt sognerådet, og fra denne dato er udmarkskommissionen og udmarksbestyrelse et ukendt begreb. Sognerådets

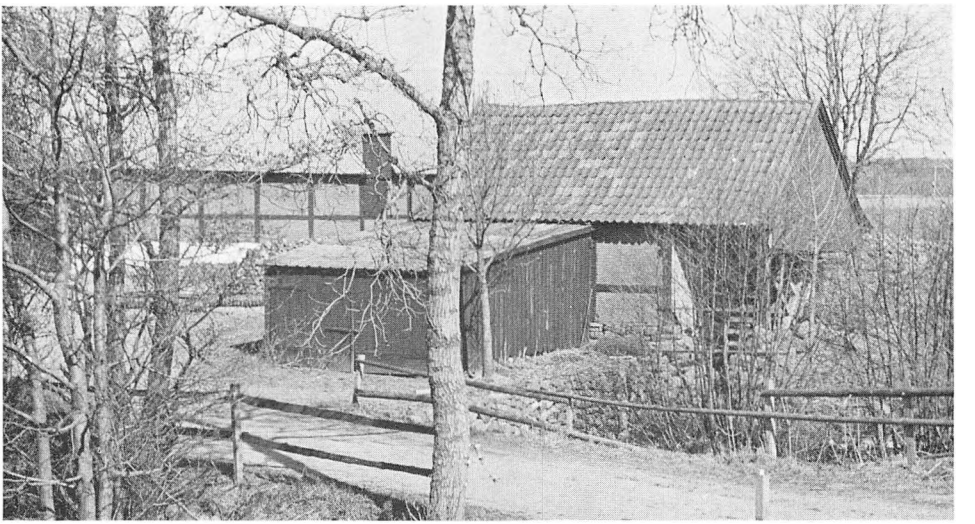

Spidlegaardens Mølle ligger overmåde smukt og tager sig selv i sit begrænsede forfald godt ud. Møllen er i langt bedre stand end Slusegaardsmøllen var, bortset fra den truede vestgavl. Det bygningsmæssigt dyreste vil blive at fjerne det senere tilbyggede skur. Med tiden vil her kunne skabes et møllemilieu, der fuldt ud kan måle sig med Slusegaarden

Sådan skrev Nationalmuseets mølleudvalg i 1960 til bidragyderemner, efter at Aaker sogneråd havde bevilget 1000 af de 2.567 kr., som en reparation ville koste. Men i 1963 blev møllen revet ned af ejeren

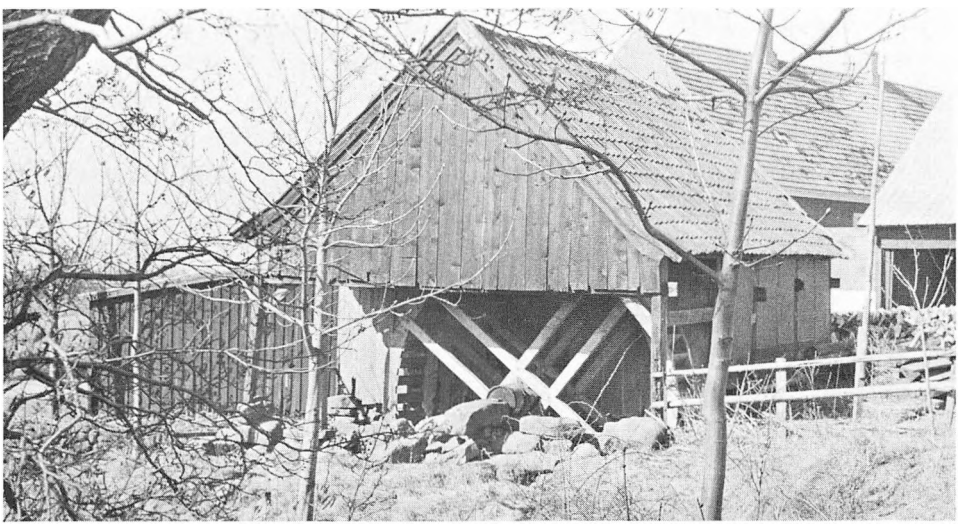

Spidlegårds mølle set fra dæmningen.

skovudvalg klarer paragrafferne. Det første kom til at bestå af Sv. Ipsen, Akselhøj, vejmand Viggo Johansen, Egeby, og gdr. H. P. Nielsen. Sidstnævnte, der i mange år havde været formand for udmarksbestyrelsen, overtog formandshvervet. Siden 1961 har Sv. Ipsen været formand.

Vi kan ikke slutte en kort gennemgang af udmarkens historie uden at nævne en Aaker-husmand, der kom til at få stor betydning ikke alene for Aaker udmark, men for mange andre af Bornholms nye plantager, nemlig plantør Hans Christian Kofod, Graneli. Han var født den 25.–6. 1840. Hans far købte et lille, faldefærdigt fattighus, som lå i udmarksgærdet. Der blev tillagt et stykke højlyngshede, så faderen rådede over 22 tdr. land. Sønnen har skildret sine tanker som barn på denne måde:

Elske landet, det ved Gud, jeg gjorde,
da som barn jeg over heden så,
men jeg tænkte: Det til skov skal vorde,
om til faget lærdom jeg kan få.

Og disse tanker omsatte han til praksis. Han forstod at omdanne lyngjorden til skov og have. Vi skal blot her nævne, hvad realskoleforstander N. P. Jensen, Aakirkeby, skriver om Kofods arbejde for kommuneplantagerne.

Af Kofods omfattende udadvendte arbejde bør også nævnes hans betydning for og direkte medvirken ved tilplantningen af sognekommunernes højlyngslodder. Som entreprenør tilplantede han store arealer, og han udførte arbejdet med den største flid, interesse og uselviskhed. Han er således en af dem, der har udført det største arbejde og har mest ære af gennemførelsen af disse store kultiveringsarbejder, der har været Bornholm til så stor nytte og velsignelse; man behøver blot at tænke på brændselsforholdene under verdenskrigen, men også i klimatisk henseende har disse plantager haft en egen mission.

Kofod havde en stab af medhjælpere, »plantara«, som bistod ham med de store plantningsarbejder.

Aaker kommuneplantning var antagelig den første, derefter fulgte Pedersker. Ved den allerførste begyndelse anvendtes folk fra Almindingen; de benyttede frø-bor. Senere blev det reglen, at mandfolkene gravede huller og kvindfolkene satte planterne, fire til at grave, to til at plante. Betalingen var 12 skilling for at grave 100 huller, 4 skilling for at sætte planterne. Plantagerne tilsås årligt af forstkandidat Jespersen fra Rønne, der beordrede plantet 1 række fyr, 1 række lærk, 1 række fyr, 1 række gran. Lærken lykkedes ikke nær altid. Først senere plantedes birk, hvor der havde været skov, og birken groede godt. Bortset fra udtyndingen foretoges hugst i større stil efter ca. 30 års forløb.

I mange tilfælde måtte heden grøftes ud, før der plantedes, da planterne ikke trivedes i det stillestående vand og den sure bund.

Af hensyn til disse store plantningsarbejder såvel som de mange private plantninger anlagde Kofod en række planteskoler i og ved Graneli, som han leverede planter fra.

Disse kommuneskove, der tilsammen udgør over 4.700 tdr. land, står nu som et levende minde om den energi og det samfundssyn, der besjælede Kofod i hans ungdoms og manddoms år, slutter forfatteren.

Aaker plantage er nu på 324 ha. Heraf er 12 ha beplantet med bøg, 1 med eg, 18 med forskellige løvtræer og 250 ha med nåleskov.

Plantagen er nu et fredeligt sted. Alle er enige om, at det var klogt og forudseende at omdanne højlyngen til skov. Den gamle fællesdrift havde givet anledning til mange stridigheder, »den var årsag til næsten værre had blandt øens indbyggere end politikken er det i vore dage«. Strid var der, da »Kongens mark« skulle udstykkes, og strid var der, efter at man var kommet i gang.

Men det mærkeligste afsnit i de langvarige og bitre stridigheder om brugsretten til den fælles udmark var sikkert den proces, som de Aaker-husmænd med Per Nielsen som leder førte igennem til højesteret og vandt.

Denne højesteretsdom gav husmanden lod og del i »Kongens mark«, lige ret med gårdmanden, som havde ment, at denne ret ene var hans.

Op til plantagen ligger en række husmandssteder, og mange bærer et navn, der holder den gamle højlyng eller udmark i ære, f.eks. Højlyngens Klippe, Udmarkshøj, Lyngholt, Lynghøj og Hedebo.

Det var Aakers husmænd, der ved at føre deres sag helt op til højesteret opnåede, at husmændene fik ret til de bornholmske udmarker. Det blev til slid og slæb for mange, men resultatet er blevet en række veldrevne husmandsbrug, om hvis første ejere man kan sige, ligesom man sagde om opdyrkeren af Graneli:

Af ørk han skabte odlet land,
og frugtbar muld af sten og sand.
Nu have, mark og skov forkynde:
Han var en arbejdshelt, en mand.

Boderne

»I og ved fiskerleiet Boderne bør gader og veie med tilhørende grøfter være anlagt således, at vandet har det fornødne fald, og bør de gives fornøden fasthed ved grusning. Navnlig må her fiskeaffald ikke henkastes ved husene, men

Et »kar« under fabrikation til brug ved udbedringen af havnen. (Foto: Ilsted Bech).

skal nedgraves. Dynger af tang må ikke opkjøres og henlægges nærmere end 100 alen fra fiskerleiet, med mindre pladsen skulle forhindre det.«

Således står der i § 10 i sundhedsvedtægten for Aaker sogn, godkendt af justitsministeriet den 8. september 1863. Det er den eneste lokalitet, der nævnes i denne vedtægt. Boderne har altså været et beboelsesområde af en særlig karakter. Og der har boet mennesker på dette sted i århundreder.

Der står en enkelt bautasten på bakken oven for havnen, og den er den eneste, der er tilbage af en kreds stene, der tidligere stod her. I beskrivelsen fra 1813 hedder det, at der på skrænten fandtes halvdelen af en aflang, med høje, tilspidsede stene omsat kreds, hvis største længde er 54 skridt. 20 år forinden havde kredsen været hel, men efterhånden styrtede en del af skrænten med stenene i havet.

Der har måske allerede i oldtiden boet fiskere i Boderne, hvor både Læså og Grødby å løber ud. Kysten blev i tidligere tid anset for et godt landingssted, idet man af frygt for fjendtlig landgang opførte tre forsvarsanlæg, nemlig Wippebakken, Boderne og Raghammer.

Aakirkeby-degnen Rasmus Pedersen Ravn skrev i sin krønike fra 1671, at der i de to nævnte åer ved mortensdagstider var en stor ørredfangst. I 1813 fandtes der i Boderne 4 huse med have og 2 huse med avl til en ko, og der fand-

tes 7 både. – I 1875 var der i Boderne 5 åbne både, 6 erhvervsfiskere og 6 lystfiskere.

I tiden omkring 1835 berettes der om en fisker fra Boderne, der sammen med en dreng under fiskeri drev ind til Swinemünde. Indbyggerne var ikke vant til besøg fra udlandet, og de to bornholmere blev behandlet med stor venlighed.

Det var fattige folk, der drev fiskeri, men heldigvis kunne det ske, at der kom velstand til huse.

En nat drev en masse smeltet talg i land fra et brændende skib, og der var nok til tællelys i lange tider. Et skib lastet med vin strandede vest for Boderne, og det varede noget, inden myndighederne dukkede op. Og endnu kan man se smukke marmorplader som bordplader i det sydlige Aaker – en rest fra en stranding.

Men da fyret i Dueodde kom, var det slut med »herligheden«.

Det vides med sikkerhed, at der i 1852 var påbegyndt en havn i Boderne, men planen måtte snart opgives på grund af manglende kapital. Men den 8. februar 1866 tog man for alvor fat. Man samledes hos fisker Ejner Olsen, og foruden fiskerne var de nærmestboende gårdejere indbudt. Man gik fornuftigt til værks, idet man blev enige om at nøjes med at bygge en bølgebryder, eller som man kaldte det – en søbrækker.

Det vedtoges at ansøge myndighederne om tilladelse til at samle penge ind til formålet, og der blev nedsat et udvalg, der kom til at bestå af to fiskere og gårdejerne fra Loftsgård, Munkegård og Kuregård. Man udarbejdede et opråb til befolkningen i omegnen, og man gik straks i gang med indsamlingen. 6 fiskere fik til opgave at trave rundt i Aaker, Aakirkeby og Pedersker.

I opråbet til befolkningen hedder det, at planen i 1852 var for optimistisk, idet en havn altid ville sande til. At anlægge en god havn ved Boderne er vistnok ikke umuligt, hedder det, men dertil skal bruges en efter vore forhold altfor betydelig kapital. En søbrækker vil imidlertid være en god erstatning, idet en sådan i Sømarken i Pedersker har gjort særdeles god nytte.

Det lykkedes at få 222 personer i de tre kommuner til at tegne sig for et beløb, og allerede den 2. marts kunne man meddele indenrigsministeriet, at der var skaffet 350 rigsdaler, og at man tillod sig at søge staten om det samme beløb.

Skibsbygmester S. P. Bech, Rønne, havde beset forholdene og anbefalet, at søbrækkeren blev opført 100 alen sydvest for den tidligere påbegyndte havn. Han foreslog, at der skulle bruges 4 stenkister, hver kiste skulle være 6 alen bred og 5 alen dyb. Ministeriet svarede omgående, at der ikke kunne blive tale om noget tilskud, før man fik forelagt et budget, og den 24. marts mødtes man for at lave et sådant. Man regnede ud, at der blandt bidragyderne var 15 fiskere

Sådan så havnen i Boderne ud i august 1963, før oktoberstormen i 1967 fuldførte nedbrydningsarbejdet fra naturens side. (Foto: Ilsted Bech).

fra Boderne, 129 fra Aaker, 61 fra Aakirkeby, 11 fra Pedersker, 1 fra Poulsker og 5 ubekendte, så der var tale om en folkesag. Man mente at kunne klare sig med 701 rigsdaler, når man fik gratis kørsel.

Ved et møde den 8. maj lovede fiskerne at garantere bestyrelsen 6 pct. i rente for et eventuelt lån. Det vedtoges at sætte karrene i vandet snarest muligt, og det blev overdraget to mand at sørge for de nødvendige levnedsmidler til mandskabet, så man må sige, at det hele var vel forberedt.

Af regnskaberne fremgår det, at man modtog 350 rdl. fra staten, og at udgifterne blev på 831 rdl. Der måtte indføres en havneafgift, og der blev optaget et lån på 100 rdl. Senere skød staten yderligere 150 rdl. i foretagendet.

I 1868 fik havnen vedtægter, og der blev ansat en havnefoged, der skulle opkræve afgifter og sørge for orden. Bestyrelsen kom til at bestå af 5 mand, og deraf skulle mindst to være fiskere.

I de følgende år berettes der gang på gang om reparationer og udbygninger af søbrækkeren. Det kostede penge, og man havde i perioder afgifter på landede laks eller en afgift pr. båd. I 1875 fik man råd til at købe en stenkran, men den

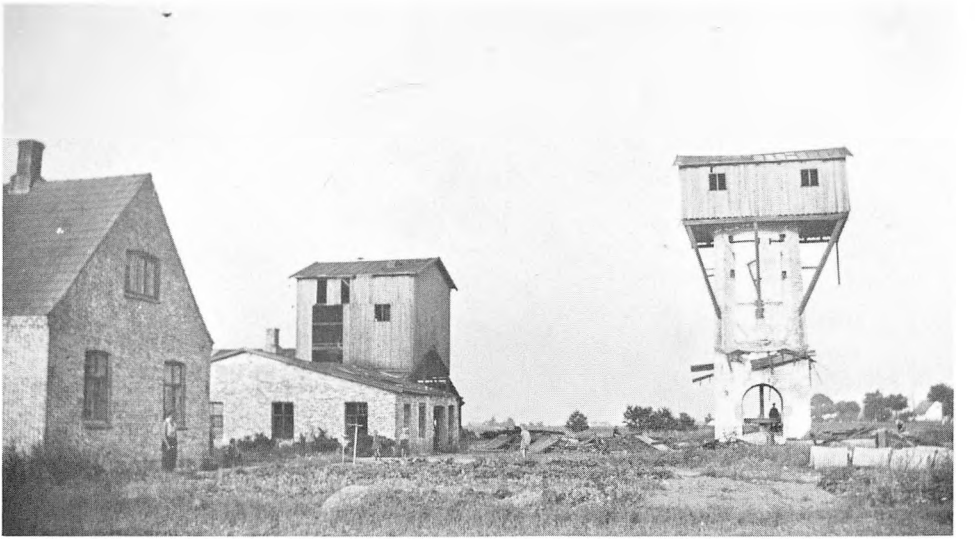

Cementfabrikken i den sydlige del af Aaker blev bygget i 1920. Fabrikken var meget moderne indrettet, men fabrikationen varede kun i 3 uger, idet ovnfundamentet sank sammen. En istandsættelse ville koste 150–200.000 kr., og det ville man ikke ofre. Hele herligheden havde kostet 300.000 kr.
Fabrikken blev nedrevet i 1941, og billedet viser en fase i nedrivningen.

måtte sælges igen to år senere med betegnelsen ubrugelig. I 1884 var man nået så langt, at man havde 104 kr. i Aakirkeby sparekasse, og man havde på dette tidspunkt så rolige forhold, at man besluttede at holde generalforsamling hvert tredie år.

Men en orkan nytårsaften 1904 ødelagde bølgebryderen næsten totalt, og de 300 kr., man havde i kassen, kunne ikke klare reparationen. Staten pungede ud med 835 kr., og man fik en del kørsel og arbejde gratis udført.

Fra 1914–22 blev intet indført i protokollen, men derefter tog man igen fat på udbedringer. I 1927 kom Aaker sogneråd ind i billedet med et tilskud på 300 kr.

I januar 1932 samledes man til generalforsamling efter 5 års stilstand, og på dette tidspunkt var man ved at give op. Broen var i en elendig forfatning, og enkelte var stemt for helt at sløjfe den. Men et flertal gik ind for at bevare »søbrækkeren«, og restancerne skulle opkræves snarest. Endnu en gang blev broen repareret, og det var atter Aaker sogneråd, der måtte træde til, idet staten uden begrundelse afslog at give tilbud.

Efterhånden var det slut med erhvervsfiskeriet, og i en årrække gik alt sin skæve gang. Den 28. juni 1946 indkaldtes til generalforsamling, og man star-

Møllen er Limensgade mølle, huset blev handlet i 1932 for 1500 kr., og vejen er Limensgadevejen, der er blevet ikke så lidt bredere, siden billedet blev taget.

tede på en frisk, denne gang med lystfiskere som initiativtagere, og det blev folk fra Aakirkeby, der kom til at lede arbejdet. Man vedtog at købe materialer for 500 kr., og hvert medlem forpligtede sig til at betale sin andel samt at udføre reparationsarbejde i fritiden. – Jens Bendtsen, Aakirkeby, valgtes som formand, Oluf Lindkvist, Aakirkeby, blev næstformand, og Karl Thøgersen, Boderne blev kasserer. For at blive medlem skulle man betale 15 kr. i indskud, og kontingentet blev på 5 kr. Man søgte Aaker sogneråd og Aakirkeby byråd om træ, og de to kommuner har gentagne gange senere ydet en hjælpende hånd.

Der blev arbejdet på livet løs uden uheld, men en søndag var et af medlemmerne ved at blive ramt i hovedet af en stenhammer. Man havde tidligere ikke ment at have råd til at tegne en ulykkesforsikring, men kom nu på andre tanker.

Den 24. september 1949 blev den nye bro indviet. Man tog ud på fisketur om eftermiddagen, og om aftenen holdt man fest på hotellet.

Det var små tal, man opererede med i regnskaberne i mange år. I 1900 opkrævede havnefogden 72 øre i alt for 18 laks, og han fik 55 øre i løn. Der var 7 både på dette tidspunkt.

I 1903 var der kun to både, der betalte tilsammen 2,24 kr. i afgift. Tre år senere var der seks både, der betalte 50 øre hver, og 15 stk. laks indbragte tilsammen en afgift på 60 øre. I 1908 var syv både, men kun seks stk. laks, og i årene 1911–1915 var der kun fem både i Boderne. Antallet af både steg langsomt og var i 1920 oppe på 10, og man havde fanget hele 33 laks.

I dag er der 13–14 både ved broen, og bortset fra en enkelt matros er bådeejerne landkrabber, de fleste fra Aakirkeby. Ved broen ligger en række små sommerhuse, nærmest hytter, og her samles fiskerne med deres familier om sommeren. Hyggeligt er der i de små rum, men det er først og fremmest havet, der kalder. Kolonien her danner et hele og er et lille samfund for sig, næsten uden tilknytning med det øvrige sommerhusområde i Boderne.

J. A. Munch, St. Loftsgård, var formand for foreningen i årene 1866–1897, fremgår det af de optegnelser, pens. stationsforstander P. Rasmussen har udfærdiget i anledning af jubilæet. Fra 1897–1903 var W. Dam, Brogård, formand, og fra 1903–1922 varetog J. K. Jensen, Skadegård, hvervet. Han afløstes af A. Rasmussen, Munkhøj, og fra 1924 var Johs. Thøgersen formand.

Jens Bendtsen valgtes som leder, da foreningen i 1948 gik i gang med broen igen. O. Lindkvist var formand fra 1957 til 1963, og siden er hvervet varetaget af boghandler H. Tindborg. Bankkasserer Poul Andreasen er kasserer og sekretær, og de øvrige bestyrelsesmedlemmer er smed Kaj Stender, træindustriarbejder Kaj Kofoed og snedkermester Niels Jørgen Sonne.

De sidste par år har reservepostbud Karl Aage Jensen været havnefoged.

Sommer efter sommer har havneforeningens medlemmer med støtte af kommunerne udført store reparationsarbejder på havnen. Og efter den voldsomme orkan i oktober 1967 blev det nødvendigt delvis at lave en ny havn. Der er nu skabt bedre forhold end nogensinde før, men alligevel regner man med, at der stadig skal udføres forbedringer.

I pauserne under arbejdet sker det, at man drøfter gamle dage. Ældre sportsfiskere kan huske den tid, da »rigtige« fiskere boede i Boderne, og i samtalens løb sker det, at »Strævan« nævnes.

Vest for Boderne kan man i en skrænt se resterne af en hule. Et par enkelte sten er rester af byggematerialet – og man kan se den flade sten, hvorpå resten af murstenene er slået itu. Ret meget er der ikke tilbage af »Strævans« bolig, mens hendes minde lever stadig, og ældre mennesker kan huske denne mærkelige kvinde, der vel nok blev anset for noget af en heks på grund af sine synske evner. Det fortælles i hvert fald, at børnene blev gennet ind, når hun kom forbi, men på den anden side blev Strævan tilkaldt ved fødsler, og når man havde tandpine, sendte man bud efter hende, for at hendes igler kunne suge tandbylden ud.

Badeliv i Boderne ...

En af grundene til, at Trine, som Strævan oprindelig hed, blev anset for en særling, var, at hun levede sammen med »Bogren Svensk« uden at være lovformelig gift. Det var ikke helt almindeligt i de tider, at man levede »på polsk«.

Trine var en middelhøj, muskelstærk kvinde med grove ansigtstræk, og hun havde talegaverne i orden. Hendes samlever, Bogren, var lidt højere, han var kraftigt bygget, havde fuldskæg, og han var i besiddelse af en vis boglig dannelse, hvad der desværre førte ham i ulykke.

Der fortælles, at Bogren strandede med et svensk skib ved Boderne, og at han slog sig ned der efter strandingen. Forfatteren Karl M. Kofoed har dog ikke denne detalje med i sin beskrivelse af ægteparret, der iøvrigt falder nøje sammen med, hvad beboerne kan fortælle.

Det har været omkring 1850, at Bogren af ejeren af Kuregård fik lov til at bygge sig en hytte på Kuregårds grund. På den måde blev han foregangsmanden blandt sommerhusbyggerne. På vestsiden af Blikkulle, hvor Rønne-roerne nu har deres sommerhus, gravede Bogren en fordybning ind i bakken. Store kampesten blev båret op fra stranden og blev til grundmuren til hans hytte, der var 4 gange 5 meter. Husets ene gavl dannedes af bakken, og han byggede sig også et udhus af sten og græstørv. Der var en dør mod vest og et lille vindue mod syd, så de to havde udsigt ud over havet. I udhuset, hvoraf resterne kan ses,

var der veranda og hønsehus, og i folkemunde fik bygningen betegnelsen »Strævans ættemidda«.

Huset havde stue og køkken, åben skorsten med ildsted og kakkelovn af brændte sten. Vægge og lofter blev pudset i ler og hvidtet med kalk.

I det ene hjørne af stuen var alkoven, og der var et bord og et par stole i stuen samt et par skabe. Der blev anlagt en lille have med køkkenurter og blomster, så de to havde det rigtigt hyggeligt, og det siges, at de levede ualmindelig godt sammen.

I dårligt vejr sad Bogren og lavede børster, syskrin o.lign., og Trine gik rundt og solgte hans husflidssager. I godt vejr var han på søen, og fisken afsatte også Trine. Han klinkede porcelæn, klampede træsko op og lavede sadler af svinehuder, så man ser, at det var et par stræbsomme og flittige folk, der boede i det fattige hus op ad bakken. Og det har nok været stræbsomheden, der gav Trine tilnavnet »Strævan«, der altså ikke var et øgenavn af ondsindet art.

Som nævnt var Bogren en dannet mand, og han beflittede sig med at skrive breve og attester. Men en skønne dag hjalp han en landmand med falske papirer, da kammeraten skulle giftes, og så gik det galt. Et par år måtte Bogren opholde sig på en anstalt, men Trine tog vel imod ham, da han kom tilbage.

I sin kikkert holdt svenskeren udkik efter forbisejlende skibe, og når han så et skib af fremmed nationalitet, gik han ned til Boderne for at fortælle fiskerne det. Dengang var der fiskere i Boderne, og havn var der også, selv om fiskerne måtte føre en stadig kamp mod tilsandingen.

Så sejlede fiskerne ud til det fremmede skib og solgte brændevin og tobak, mens den belæste Bogren agerede tolk.

Bogren nedsatte sig som selvbestaltet strandfoged. Han rensede stranden for alle ting af værdi, og Trine samlede affald fra mark og skov, og på denne måde skaffede de to sig billigt brændsel. Også tørre kokasser brugte de i kakkelovnen.

Det er som klog kone, Trine huskes bedst i Boderne. Der går mange historier om hendes klogskab, og hun kunne kurere dyr, samtidig med, at hun var i stand til at se ud i fremtiden. Det fortælles også, at hun af og til var i stand til at kurere mennesker.

Køer og svin var Trine i stand til at kurere, og landmændene havde stor tiltro til hendes evner som dyrlæge.

Der går mange historier om hendes synskhed. I stille vejr sagde hun til nogle fiskere, at en båd ville kæntre – og det gjorde den umiddelbart efter. Hvis fiskelykken forsvandt, kunne Trine fortælle fiskerne, at hvis de fjernede ting i båden eller i garnet, ville fangsten igen blive god – og det blev den. Trine kunne også forudsige, at sælhundene ville tage laksen. Når fiskerne kom ud, var der kun laksehovederne tilbage, som hun havde forudsagt.

Også Bogren synes at have haft visse evner til at forudse, hvad der ville ske. Under et stormvejr blev han roligt liggende, da andre fiskere tog hjem, for han forudså, at vinden snart ville lægge sig. Svenskeren fik en god fangst, som han kom godt i land med, og der var god afsætning, idet de andre ikke havde fået noget.

K. M. Kofoed beretter, at Trine og Bogren fandt trøst i pastor Trandbergs forkyndelse i 1860'erne. Trandberg holdt møder i omegnens skove, og her mødte de to op flere gange.

Omkring år 1875 døde Bogren. Grundejeren truede med at smide hende ud, men politiet hjalp hende, så hun fik lov til at bo der. I nogle år boede hun ene i stor elendighed, indtil »Tyske Hertel« flyttede ned til hende, så hun kunne leve sine sidste år under nogenlunde kår.

Folk så ned på Trine og Bogren. De er gået ind i rækken over bornholmske særlinge, men de vil blive husket i Boderne mange år endnu.

Jordbunden ved Boderne indeholder mange interessante ting. Vi skal her blot berøre en enkelt detalje.

I den danske porcelænsindustris historie har »det hvide ler« ved Boderne (Grødbyåens udløb) haft en grundlæggende betydning. Den første gravning efter hvidt ler blev foretaget under ledelse af Niels Birch i året 1755. Niels Birch var den gang økonomiinspektør ved »Frederiks Stenbrud« (ved Nexø), og han fik af sin broder, kgl. mineralinspektør Andreas Birch i København, ordre til at undersøge jordbundsforholdene ved Grødbyåens munding.

Niels Birch og Andreas Birch var født i Allinge, hvor deres fader, Lars Andersen Birch, var byskriver.

Det ler, som Niels Birch fandt og udgravede ved Boderne, blev første gang taget i brug af den kgl. Porcellænsfabrik i København, som da nylig var blevet anlagt omkring midten af det 18. århundrede.

Det hvide ler fandtes på Store og Lille Loftsgårds grund i Aaker. Niels Birch lod udgrave 500 tdr. af det og oversendte det til København, og af dette ler lykkedes det at fremstille ægte porcelæn.

Porcelænsjorden ved Boderne blev benyttet, indtil man fandt kaolinet ved Rønne.

Den i indledningen omtalte sundhedsvedtægt, der dog er ændret flere gange i årenes løb, medførte, at Hotel Boderne ikke fik lov til at benytte vand fra »kilden« i 1965, og andelsselskabet Boderne Vandværk blev stiftet den 15. august 1965. Man får vand fra den gamle brønd ved Bøsthøj, og 86 andelshavere med 93 lejligheder blev tilsluttet værket, der kan levere 15 kubikmeter vand i timen.

Højskolen

Den bornholmske højskole havde som andre udspringet i det folkelige røre efter 1848. Grundlovens givelse, rejsningen af folkestyret gav kraftige dønninger i folkehavet. Hvad solskin er for den sorte muld, er sand oplysning for muldets frænde, har Grundtvig sagt. Og højskolen lod guldet stråle i al sin glans. Her var frihed, her kunne ordet brydes, og her kunne tanken slå op mod himlens blå. Der er højt til loftet under højskolens tag.

Forud for skolens oprettelse førtes en voldsom avisdebat. Der var mange tilhængere, men også en del modstandere, og de sidstnævnte var af den mening, at der var fare for, at »højtflyvende landjunkere skulle opdannes«, eller at der skulle drives politisk propaganda på skolen. En indsender i Bornholms Avis skrev: – Jeg tror da, at den ældre slægt nok skal være den yngres læremester, og at trangen til en højskole her på øen ikke føles af andre end de, der ville vinde et levebrød ved dens bestyrelse.

Forstander Lauridsen mente, at det var den ringe valgdeltagelse på Bornholm, der var skyld i, at løjtnanterne Lucianus Kofod og Philip Rasch Dam gik så stærkt ind for en højskole. Danmark havde netop fået sin første grundlov, men friheden var i fare, hvis befolkningen ikke viste nogen interesse for den nye styreform, og derfor måtte bornholmerne vækkes. Og bornholmerne var ikke folkelig vakt for 100 år siden. I sin bog »Folkeliv og indstiftelser på Bornholm« skriver Ph. R. Dam: – Men nu åndelig eller folkelig vækkelse? Tys! Deraf sporedes intet. Nej, sagen var den, at jorden var meget forsømt, og agerbruget stod meget tilbage, så det gjaldt først og fremmest om at bjerge føden. Der skulle først tages fat på at leve hyggeligt som mennesker uden alt for stor trang eller mangel på det daglige. Der var endnu et skridt at gøre, førend der nåedes frem til det kristelige og folkelige. Bornholm nød i lang tid, ligesom Norge, en noget stedmoderlig pleje, det var børn, der måtte skøtte sig selv, regeringens moderlige omsorg for skolevæsen og retspleje var højst tarvelig og forsømt.

Bornholms første højskole holdtes i familien Dams gård på Torvet i Aakirkeby. Skolen fandt sted i salen, der lå i den del af bygningen, der er nedrevet. Philip R. Dams mor var enke, og hun overlod beredvilligt salen til sin søn og Lucianus Kofod. Allerede fra starten var det meningen at rejse en ny skolebygning, og der indsamledes en hel del penge, men planen blev aldrig til virkelighed. Indtegningslisterne eksisterer den dag i dag.

Skolen skulle have været i gang den 1. oktober 1856, men på grund af den sildige høst blev åbningen udsat til den 27. oktober. Det var nemlig først og fremmest landmændene, man ville have fat i, og ligesom i dag havde man landbrugsundervisning som fag.

Den bornholmske højskole var nr. 3 i Danmark, så man kan ikke klage på de to unge løjtnanters forudseenhed. De var begge lærere ved skolen, men da Lucianus Kofod et par år havde været forstander på højskolen i Gedved ved Horsens, blev han kaldt forstander. Det faldt også i hans lod at gå til myndighederne for at få tilskud, og det ser ikke ud til, at han mødte udelt velvilje. I 1856 søgte han om 500 rdl. af skolefonden, men amtsrådet udsatte sagen til et senere møde for at få en virksomhedsplan forelagt. Fra Sorø Akademi bevilgedes et tilskud på 400 rdl. til »den højere bondeskole«, de 300 skulle gå til undervisningen, og resten til apparater og læremidler. I 1858 søgte Kofod om 400 rdl., der skulle anvendes i skoleåret 1858/59. Amtsrådet vedtog at indstille til ministeriet, at Sorø Akademi ikke ydede de ønskede penge. I starten mødte 22 elever, men snart var man oppe på 30. Der var megen modstand mod skolen, men i løbet af et års tid fik de fleste modstandere tillid til de to unge lærere og deres undervisning.

Med vinterskolen 1857/58 sluttede højskolen i Aakirkeby. De to lærere gik ind i politik. Dam blev folketingsmand for Aakirkeby-kredsen i 1857 og Lucianus Kofod for Rønne-kredsen året efter. I »Bornholmernes Land« karakteriserer pastor Andr. Hansen de to mænds indsats således: Skolen gik for så vidt meget godt, som der var omkring 30 elever hver vinter, og de var godt tilfredse med skolegangen. Alligevel: tiden var ikke kommet endnu. Der manglede baggrund. Højskolens idé var ikke levende i befolkningen – og formentlig heller ikke hos de i øvrigt så fortræffelige unge mænd. Det var nok mere landbrugsskole, de holdt.

Historieskriveren M. K. Zahrtmanns kommentar til denne og senere højskolers forlis lyder således: Det grundtvigianske foredrag med hjerteordet på læben faldt de mere tilknappede bornholmere uvant fremmed.

Det var i denne tid, Trandberg dukkede op i det ugudeligste af alle sogn på Bornholm, Aaker. Trandberg fik stor betydning som vækkelsesprædikant og var dermed medvirkende til, at højskoletankerne vandt fodfæste efterhånden.

Og hvordan var så de to første højskolelærere på Bornholm? Lucianus Hansen Kofod var født den 27. maj 1829 på Slettegård i Pedersker, hvor hans mor var tjenestepige. Dette at være født uden for ægteskab er sikkert en medvirkende årsag til hans mindreværdskomplekser senere hen. Kofod tilbragte sin barndom i Sømarken i Pedersker i fattigdom, og 6 år gammel måtte han ud at tjene som vogterdreng, og kun om vinteren fik han undervisning af sognets omgangslærer. Han kom i skrædderlære i Aakirkeby, men hans lyst var at blive officer, og 19 år gammel blev han korporal i militsen. I 1848 meldte han sig som frivillig og udmærkede sig i treårskrigen, arbejdede i hovedstaden på en tobaksfabrik, da han efter afslutningen af det andet krigsår blev hjemsendt, men blev

Jul. Bomholt, A. Lauridsen og pastor H. Thorsager ved 100-års jubilæet.

igen antaget som frivillig og deltog i de blodige kampe om Frederiksstad, hvor han blev hårdt såret. Han blev senere skolelærer og forstander for den nystiftede Gjedved højskole, og han udmærkede sig som folketaler, idet han agiterede for det ejderdanske standpunkt, og desuden var han glødende skandinavist. Han blev som nævnt folketingsmand, kom med i 1864 og fik anerkendelse for sin indsats ved Dannevirke og Dybbøl, og hans videre liv i politik bragte ham mange skuffelser. I dag er han husket for sit digterværk »Bornholms Drapa«.

Dam var født i 1823 i Aakirkeby, og han viste allerede som dreng usædvanlige evner. Da han i 1837 blev konfirmeret i Aa kirke, vakte han opmærksomhed ved sine forstandige svar, og pastor Balle gik uden for reglerne og holdt en ekstratale for den unge mand. »Gud give dig lykke og lejlighed til at benytte din forstand, dine evner og kundskaber til velsignelse for dig selv og andre«, sagde præsten. Dam fik overmåde stor betydning for sin by og sin ø, og han var overalt respekteret for sit frisind og sit sanddru væsen. Som 17-årig blev han kontorist ved byfogedkontoret i Hillerød, senere blev han skriver på byfogedkontoret i Nexø, han deltog som frivillig i treårskrigen, blev bestyrer hjemme

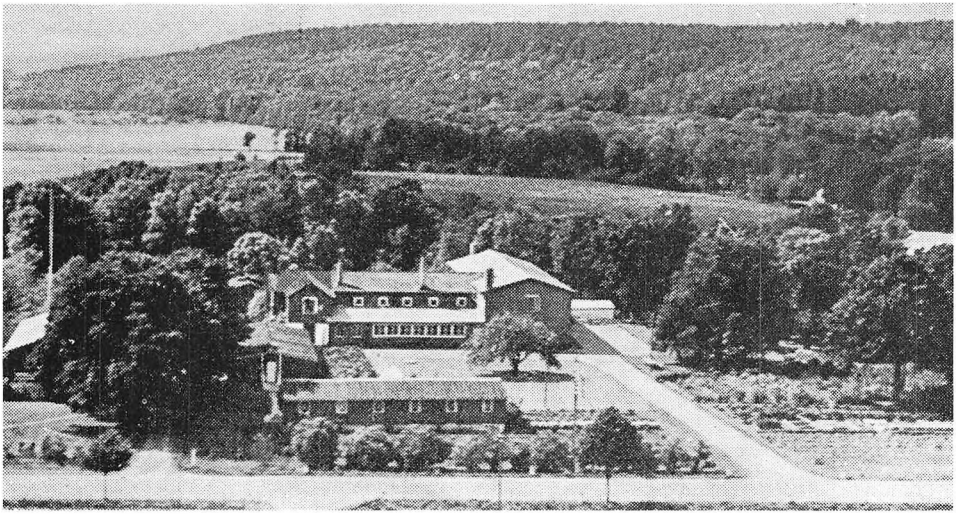

Højskolen i 1952.

hos faderen, folketingsmand, blev valgt 19 gange, de 11 uden modkandidat, og han betegnes som den første virkelig store, folkelige politiker, Bornholm har fostret. Dam blev redaktør, deltog i krigen i 1864, han var den første formand for 5. skyttekreds og medstifter af amtsskytteforeningen, var postmester og telegrafbestyrer i Aakirkeby, forfatter, borgmester og meget andet. Hans billede hænger på Aakirkeby rådhus, smykket af en sølvkrans, der blev sendt til hans båre fra gamle venner i rigsdagen. Han døde, 76 år gammel, den 5. februar 1900.

Aakirkeby har bevaret et slags mindesmærke fra værdigheden som højskoleby, nemlig Højskolehjemmet, der ikke har haft direkte tilknytning til højskolen, men er opført af Højskoleforeningen, der dels var en støtteforening og dels havde til formål at holde foredragsaftener o.l. På Højskolehjemmet i Aakirkeby gik det mere værdigt til end på andre beværtninger. Længe havde man kun afholdsbevilling, men på et tidspunkt, da der var røre om bevillingerne i byen, opfordrede daværende borgmester Hansen til at søge bevilling om stærke drikke. Men endnu i mange år blev man ildeset, hvis man bestilte en dram eller en øl på Højskolehjemmet.

I 1863 holdtes et møde i Almindingen for at oprette en ny skole, for nu var bornholmerne begyndt at søge højskoler ovre. Det var hensigten af købe Ll. Krusegård i Aaker, der kunne erhverves for 36.000 kr., men det gik trægt med aktietegningen, og man måtte opgive tanken.

Det blev Sandvig, der fik den næste højskole. Under påvirkning af pastor Trandberg fik lærer og kirkesanger Peter Julius Bon lyst til at gå i gang, og i

1866 begyndte han undervisning af karle om aftenen. Vinteren 1867–68 oprettede han »Højskole og navigationsskole« i Sandvig.

Skolen gik fint, og han sagde sin stilling som skolelærer op og købte sammen med landbrugskandidat M. Kofoed, Pæregård i Østerlars, hvor han ville fortsætte skolen som højskole og landbrugsskole. Endnu turde han ikke byde bornholmerne på en ren højskole. Han havde 34 elever i 1868. Trods megen modstand lykkedes det ham at få tegnet så mange aktier, at han kunne rejse en ny højskole i Østermarie (der senere blev brugsforening).

Denne højskole blev indviet den 8. november 1870 med taler af amtmand E. Vedel, præsterne Jørgensen og P. K. Algreen samt P. C. Trandberg, der på dette tidspunkt var stærkt påvirket i grundtvigsk retning. Trandberg var forøvrigt i begyndelsen fast lærer ved skolen.

Højskolen i Østermarie fik en god start med 60 elever året rundt, men i 1876 gav Bon op og blev lærer i København. I hans tid stod højskolen i de reelle kundskabers tegn, for det var kundskab, folk krævede. Fra 1876–78 ledede seminarist Chr. Brodersen skolen, og i 1879 kom brødrene Bøgeskov til og dermed indledtes en glansperiode for skolen.

Ikke mindst efterårsmøderne blev af stor betydning for den bornholmske befolkning. I 4–6 dage varede disse møder, og folk kom langvejs fra og blev indkvarteret i byen. Men i 1884 gav brødrene op.

Skolen blev ført videre af forstander Alfred Foverskov, og i hans tid var det, at Martin Andersen Nexø gæstede skolen, der fik meget stor betydning for ham. Livet på skolen har han skildret udførligt i sine erindringer.

Men skolen var nu på vej ned ad bakke. I begyndelsen af halvfemserne gik skolen helt i stå, og i 1893 blev skolen solgt til brugsforening.

Men forinden havde man i maj 1893 holdt et møde på Højskolen, hvor det blev besluttet at rejse en ny skole i Almindingen for 16.000 kr., og man stiftede et aktieselskab, hvis formand, gdr. Markus Hansen, St. Duegård i Aaker, var fra starten til 1910. En anden af initiativtagerne var folketingsmand Markus Blem, Engegård, Nylars. Andre medlemmer af byggeudvalget var fabrikant H. Blem, Rønne, gdr. Hans Anker, Strangegård, Klemensker, gdr. K. A. Klo, Bakkegård, Rutsker, gdr. A. J. Kjøller, Ellesgård, Østermarie, gdr. A. Kjøller, Langedeby, Bodilsker, gdr. E. Due, Myregård, Pedersker, og hjulmager M. P. Ipsen, Aakirkeby.

Grunden blev købt af proprietær Johannes Müller, Vallensgård. Oprindelig havde man tænkt at bygge sydvest for, hvor nu Klippely ligger, men stedet lå for langt fra landevejen. Müller tog fuld pris for grunden, men købte aktier for pengene, således at han faktisk skænkede grunden.

Det menes, at de fleste midler blev skaffet til veje fra befolkningen i Aaker.

Det blev en smuk bygning, der faldt godt ind i landskabet, men det var knappe tider, og der skulle spares. I stor udstrækning blev anvendt træ til byggeriet, bl.a. til den øverste etage med elevværelserne og til gymnastiksalen. Med nymalet træværk og hvidkalkede mure gjorde skolen et festligt indtryk, men den savnede noget af den monumentalitet, som en højskole bør have, skrev forstander Andr. Hansen engang.

Og det viste sig snart, at det var dyrt at holde maling og kalkning vedlige. Dertil kom, at indretningen ikke var god og salen for lille. Facaden vendte mod nord, og midt for sydsiden gik salslængen ud som et T, så det var småt med sol.

Det var skolens første forstander, N. P. Jensen, der ville have det sådan, idet han ville have vinduerne mod nord ud mod Ekkodalen.

Snart måtte der ombygninger til, særlig af køkkenet i kælderen under salen, og i 1905 kom en tilbygning mod syd, »Sønder Omme« kaldet. I 1914 blev hovedbygningen udvidet mod vest, så der blev en tilfredsstillende forstanderbolig. I 1940 kom en gennemgribende ombygning og modernisering.

Men tilbage til det egentlige. Det var folk af den trandbergske vækkelse, der stod bag skolen, men folk, der ikke kunne følge Trandberg eller Hans Chr. Møller ad deres pietistiske veje, folk, der var fundet sammen med et grundtvigsk livssyn. Og bevægelsen var præget af begejstring. Disse mennesker ofrede tid og penge på denne sag, der lå dem stærkt på sinde.

Før skolen blev bygget, havde man udpeget forstanderen, den 39-årige realskolebestyrer Niels Peter Jensen, Nexø, den fødte lærer, men en søgende, urolig ånd med et rigt, stærkt stemningspræget sind. Hans tale virkede gribende og betagende, og eleverne var begejstrede for ham. Med kort varsel rejste han i 1900.

15 år senere vendte han tilbage som forstander for den nyoprettede realskole i Aakirkeby.

F. C. Krebs Lange var forstander fra foråret 1900 til efteråret 1906. Han var født i 1869, men trods sin ungdom var han en god og myndig leder. Han følte imidlertid et kald som præst, og han blev senere frimenighedspræst på Stevns.

Pastor Andreas Hansen blev skolens næste forstander, og hans ledertid varede fra 1906 til 1923. Hansen var den fødte højskolemand, han var blevet cand. phil. i 1901, og han var lærer ved Særslev højskole, før han kom til Bornholm. Elevtallet vekslede mellem 30 og 40, i 1909 blev indført landbrugsfag ved skolen, og den måtte udvides i 1914. I 1922 blev Andr. Hansen hjælpepræst ved Bornholms valgmenighed.

Andr. Hansen var kun 32 år, han havde kun $4^1/_2$ års erfaring som lærer, og det var – som han selv udtrykte det – med frygt og bæven, at han, ukendt med bornholmerne og deres særart, kom til Bornholm.

20 år efter sin fratræden skrev Andr. Hansen om sin gerning på skolen: »Jeg føler det som en rig og lykkelig tid trods alle fejlgreb og skuffelser og bekymringer og alskens møje og besvær. Kårene var knappe. Ak, hvor måtte vi være nøjsomme imod højskolefolk i vore dage (1943). Hvor måtte vi give afkald på meget, som man nu ikke kunne drømme om at undvære.«

Efterårsmøderne var stadig et af årets højdepunkter. I 2–3 dage strømmede folk til, og stalden, der kunne rumme 100 heste, slog ikke til. I Andr. Hansens tid holdt musikken for alvor sit indtog på skolen, idet komponisten Kai Senstius blev lærer.

Andr. Hansens efterfølger blev Frode Aagaard, der i 11 år ledede skolen, og også i hans tid var der stor tilgang af elever. Han blev forstander for højskolen i Vestbirk og efterfulgtes af Thomas Thomsen, der var håndværkeruddannet med det formål at blive arkitekt, men under et ophold på Vestbirk højskole fik han lyst til at blive højskolelærer. Han arbejdede ved sit håndværk om sommeren og brugte sin løn til at læse for om vinteren, og han var bl.a. lærer ved Roskilde højskole.

Selv om Thomsen var en dygtig højskolemand, gik det nu ned ad bakke med skolen. Lokalerne var ikke mere tidssvarende, og elevværelserne kunne ikke måle sig med andre højskolers, og i 1940 måtte Thomsen give op.

Pastor K. Kirkegaard Jensen trådte til som midlertidig forstander. Man gik i gang med at modernisere skolen, og i 1941 blev lærer P. Gamborg Nielsen forstander. Hans ledertid varede kun til 1. april 1944.

Det lykkedes ikke Gamborg Nielsen, trods ubestridelig dygtighed, at skabe samling om højskolen.

Elevtallet dalede stadig, og der blev uro om skolen. Der var en tid tale om at lukke skolen, der stod tom en enkelt sommer. Der var tale om at danne en kreds, der økonomisk skulle støtte, og såvel landboforeningen som husmandsforeningen anbefalede at omdanne skolen til husholdningsskole. Bestyrelsen var dog ikke sindet at sløjfe den egentlige højskoleundervisning. Som følge af husholdningsplanen gik Kirkegaard Jensen ud af bestyrelsen i utide, hvilket vakte en del opsigt.

Lærer ved Vestbirk højskole, Aksel Lauridsen, blev valgt til forstander i 1944 kun 34 år gammel, og han fik den svære opgave at rette skolen op. Og det lykkedes, takket være en imponerende indsats, selv om det af og til så sort ud, både økonomisk og elevmæssigt.

I 1943 indrettedes skolekøkken, i 1946 rejstes en træbygning, »Annekset« i haven sydvest for de øvrige fløje. Her indrettedes 11 værelser samt badeværelse og varmekælder. I 1950 opførtes to træbygninger med tilsammen 18 værelser, 1 skolestue og 2 badeværelser.

Aksel Lauridsen. Forstander for Bornholms højskole 1944–1964

I 1952 foretoges en omfattende forbedring af skolen. Køkkenet blev moderniseret, en stor spisesal blev bygget, og kunstnerinden Inge A. Madsen udførte i spisesalen et kunstværk komponeret over Zakarias Topelius: Vintergatan. Og højskolen fik et moderne oliefyr. Skolens modernisering kostede 90.000 kr. Ved indvielsen var undervisningsminister Flem. Hvidberg til stede.

Højskolen blev i 1943 omdannet til en selvejende institution.

Den 2. august 1959 åbnedes sygeplejeforskolen, der opløstes i 1968. I årsskriftet skrev forstander Lauridsen om denne udvidelse: En drøm er ved at gå i opfyldelse. Det er drømmen om højskolen på Bornholm, der bygningsmæssigt og arbejdsmæssigt er i orden til at gøre sin gerning, føre alt det gamle videre i nutiden og være rustet til den kommende tid.

Året forud var Aksel Lauridsen blevet ordineret som præst.

Højskolehotellet – som det hedder nu – er omtalt flere steder i denne bog som friskole og højskolehjem.

Salen blev indviet den 30. august 1908. I den til indvielsen skrevne kantate hedder det:

Med lov man land skal bygge,
med fynd sin føde tygge,
med festlig sang og tale
indvie samlingssale.

Og det gjorde man. Både med kor, solosang, deklamationer og fællessange. Forbindelsen med højskolen ser man i dette vers:

Snart til slæbet og til striden
kaldes ungdomsskolens gæst.
Snart er sangens lysning fjern,
med de store tankerns værn.
Derfor bygges »skolehjemmet«
på en frisk fra by til by.
Hvor der møder ven og fremmed
lidt af skolens ånd påny.
Der vil mangt fra skolen mindes,
der dens samlingssal genfindes.

Året efter måtte forstanderen konstatere at tilgangen til månedsmøderne var i aftagende.

Men Lauridsen byggede videre. Den 27. maj 1961 holdt man igen indvielsesfest. Ombygninger og tilbygninger endnu en gang, ny fløj til sygeplejeforskolen og ny foredragssal m.m. Og nye planer spøger stadig på skolen.

Det var i 1961, at over halvdelen af de tilmeldte elever udeblev, da de skulle møde i oktober. Årsagen var øst-vest stridigheder, og eleverne var bange for at tage til Bornholm.

Sidst på året 1964 forlod familien Lauridsen Bornholms højskole, og Sv. Aa. Bülow blev forstander. De sidste års udvikling vil være i frisk erindring. God tilslutning til højskolekurserne, fuldt hus sommeren igennem til korte kurser, og mange foreningsarrangementer.

Der er ved at ske en ændring i møderne på skolen. Elevforeningen, der startede i 1894, er ligesom trådt lidt i baggrunden, og i 1967 startede »Højskolekredsen«, der i vinter havde tilrettelagt et meget stort program.

Da skolen i Almindingen blev indviet den 3. november 1893 blev der talt af forstander N. P. Jensen, pastor F. V. Christensen, Johannes Bøgeskov og pastor Marius Jensen.

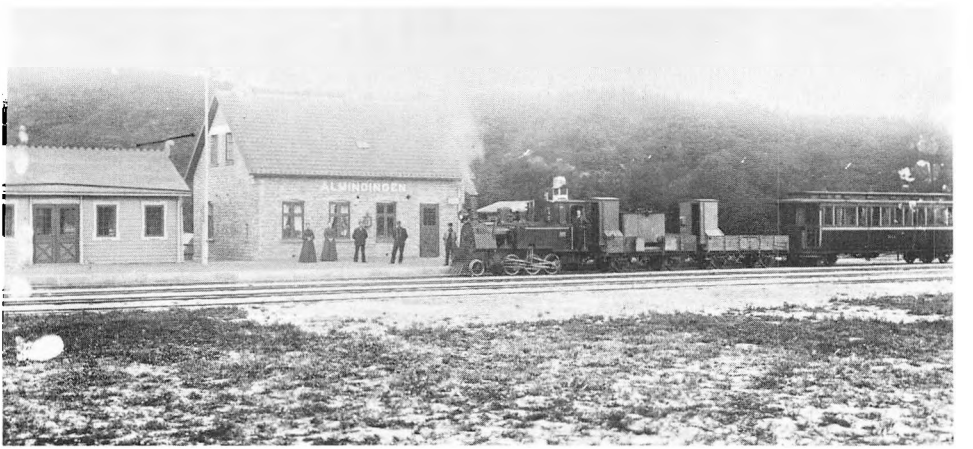

Almindingen station. Strækningen Aakirkeby–Almindingen blev åbnet den 16/5 1901 som en del af Rønne–Nexøbanen, der toges i brug den 13. december året før. Strækningen blev kun befærdet om sommeren, indtil Almindingen–Gudhjem åbnedes den 27/6 1916. Aakirkeby–Gudhjem blev nedlagt 18/8 1952, og ophugningen af materiellet fandt sted på Almindingen station.

Stationen var skævt placeret i forhold til banelinien på grund af, at stationen oprindelig var en endestation. Sporet endte i en drejeskive.

Almindingen var poststation med et enkelt postbud.

Sidstnævnte gik ud fra ordene »Kundskab i ære – men håb skal livet bære«. Dette motto har skolen levet op til – og der har næsten altid været brug for håbet om, at vanskelighederne kunne overvindes.

Det har ikke altid været stilfærdige bestyrelsesmøder, man har holdt på skolen. Store planer måtte vejes op med økonomiske muligheder, men det er gået godt, og man har, som pastor Andr. Hansen udtrykte det med Grundtvigs ord, frimodigt og dristigt trøstet sig med verslinjerne:

»Thi immer det dages dog pány,
hvor hjerterne morgen vente.«

Bukkene i Almindingen gemte sig,
da kongen var på morgenjagt

Det lysnede i Rønne,
da majestæten drog
om natten klokken fire
af sted fra »Dannebrog«
ind for at skyde bukke
i øens store skov.
På deres grønne øre
lå alle folk og sov.

De havde nok hørt rygter
om bukkene fra Trend.
Men de bornholmske bukke
vil ikke gå på den.
Bornholmerne har altid
haft deres frihed kær,
og derfor stod de alle
i skjul bag store trær.

Men bukkene derinde
må nok ha' fået nys
om hvad der var i gære.
De listed stille – tys –
af sted fra skuepladsen
og gemte sig et sted,
hvor de var mere sikre
for kugler og fortræd.

En buk er jo så lille,
Almindingen er stor,
så kongen og hans selskab
fandt næppe nok et spor.
Til kongeskibet drog man
tilbage med et suk.
Og kongen måtte nøjes
med amtmand Stemanns buk.

Ærbødigst skrev den 23. maj 1948 disse vers. Tegning: Jensenius.

Hans Rømers pavillon

Almindingens skaber, holzførster Hans Rømer (1776–1836) er mindet og æret på forskellig vis og sted i den smukke skov, i den idyllisk beliggende gamle skovridergård »Rømersdal«, de interessante, granitbyggede materialhuse ved Gamleborg, de kongekroneprydede vejstenter ved skovens ydergrænser, den knejsende granitobelisk »Rømersminde« ved planteskolen, samt Vilhelm Bergsøes smukke hyldestdigt indristet i fjeldvæggen ved Fuglesangsrenden:

Vildtet skabte han hjem og mennesket skygge,
tusinde sangfugle nu i hans lyse højsale bygge,
Døde natur! Ved ham fik du livet tilbage.
Hvo, som af død vækker liv, kan døden ej tage.

Alt dette er værdige minder om Rømer i hans eget domæne, ham, der gennem utroligt, årelangt slid opelskede denne skov – en af Danmarks smukkeste.

Forstvæsenet har pietetsfuldt værnet om disse gamle Hans Rømer-minder, ligesom de af ham plantede »Mindegraner« er fredede. Stilen i de gamle bygninger bevares i sin oprindelighed, og omgivelserne holdes i stand som en værdig ramme om disse. Men blandt Rømer-minderne findes en Askepot, der ved tidernes ugunst blev forstødt og skæmmet, om end den burde have været sat i højsædet.

– Hans Rømer ryddede sten, plantede skov, byggede gærder og anlagde veje, indtil Almindingen stod fremtryllet, men som den gode Folkets søn, troldmanden var, sørgede han også for, at den nye skov kunne virke dragende på sine landsmænd, bornholmerne. I denne hensigt skabte han det skønne anlæg på søndre Jomfrubjerg, en vid, rund græsslette, omkredset af en gangsti, men hæ-

Rømers mindestue i 1968 med Høst-malerier på væggene. (Foto: C. Lassen).

vet indtil en fod over denne, for at folk ved den skabte forhøjning kunne holdes fra at træde tværstier ind over den store plæne, der herved dannede en kredsløbende græsbænk, hvor trætte skovvandrere kunne finde en magelig plads ved en kaffetår på det bløde, frodige græstæppe. Og udenom den store rotunde plantede Rømer et for alle vinde skærmende, tætgroet buskads med talrige løvhytter.

Her samledes titusind glade bornholmere 21. juli 1824 til folkefest omkring Danerrigets høje elskede Prins Christian Frederik, hvor det vedtoges at kalde stedet Christianshøj og rejse Prinsestøtten til minde om dagen. Den i sin rolige værdighed smukke granitobelisk med aftrappet fodstykke tegnedes af toldinspektør Lohmann i Rønne og udførtes af stenhuggermester Løppelmann samme steds. Prinsestøttens højtidelige indvielse foregik 18. september 1825 under kanonsalut og en fuld times kimen af alle Bornholms kirkeklokker.

Samme dag åbnede Hans Rømer »et gæstfrit ly for alle honnette lystvandrere i den kongelige Almingsskov«, idet hans nyopførte skovpavillon tæt øst for plænen modtog de første gæster. Den var tildels opført for offentlig indsamlede midler og stod i sin oprindelige skikkelse som en særdeles smuk og idyllisk baggrund for prinsestøtten. Dens høje, røde tegltag, dens hvidtede mure, dens grønne vinduesskodder dannede en festlig ramme om det interessante indre, een

Personalet på Jomfrubjerget fotograferet uden for pavillonen, mens den var forsynet med påhæng. Billedet er taget før 1. verdenskrig.

rummelig sal med selve de oldenborgske konger i oliemalede portrætter langs de hvide vægge, smilende kongeligt, værdigt ned til de ved salens to langborde bænkede skovgæster. Og udenfor pavillonen, et stykke inde i den store græsplæne, stod de to mægtige ege, omkring hvilke Rømer byggede bænke til at hvile på under løvrige kroner. Udfor pavillonens søndre gavl satte han en mægtig flagstang, hvorfra statens – eller som han sagde kongens – lange, lyse, lystige vimpel blafrede over mod de digre mørkegrønne egekroner.

Men hvorledes gik det i årenes løb dette smukke skovbillede, en idyl, man i nutiden vil kunne finde magen til ved »Liselund« på Møn eller ved »Peter Lieps hus« i Dyrehaven. Kun dårligt bevarede eftertiden, hvad Hans Rømer så smukt havde skabt og efterladt. Staten afkøbte 1. marts 1837 Rømers enke pavillonen for 854 rigsbankdaler.

Få år efter sattes alle oldenborgerne til side oppe i tagrummet; de var ikke kunstværker, men dog en prydelse for festsalen i dens oprindelige stil.

Men værre endnu blev det i tiden henimod 1870 med dens stigende menneskefærdsel i Almindingen under dyrskuer, skyttestævner og politiske møder.

Hidtil havde nøglen til Pavillonen beroet hos skovfogeden ved Kolde Kilde, hvor den udleveredes til sluttede skovselskaber, der ønskede at nyde deres medbragte gildemad i dens ly, eller kom for at holde møde der. Men nu kom der en

Koldekildehus fotograferet sommeren 1968. (Foto: Ruben).

Koldekildehus var, efter at det var opført af staten for over 250 år siden, i halvandet hundrede år den eneste skovfogedbolig i statsskovene her på øen. De første skovfogeder her nævnes i 1585. Ved festerne ved Koldekilde var Koldekildehuset et søgt traktørsted, hvor man mod betaling serverede, hvad huset formåede. Og når man senere ville besøge Rømers pavillon, kunne nøglen hentes i skovfogedhuset.

I 1865 bekendtgjorde skovfoged Balsløw: Den adgang til mit hus, der hidtil har stået åben for betaling, bortfalder for fremtiden, hvorimod heste og vogne modtages som forhen, ligesom mælk og fløde samt de genstande, besøgende i Almindingen måtte ønske tillåns, vedblivende kunne erholdes.

gæstgiver til stedet og foranlediget ved den stigende søgning, til hvilken der krævedes mere plads, fik pavillonens bagside tilbygget en i dagspressen karakteriseret »ualmindelig grim« længe med køkken, skænkestue og bolig for værten. Der blev i al fald intet gjort for at bringe denne tilbygning i samklang med Rømers fint afstemte pavillon, der tværtimod efterhånden blev helt skjult af rundtløbende åbne verandaer.

Selve pavillonsalen fik gæstgiveren dog ikke at råde over til udskænkning; den stod stadig åben til sit oprindelige brug for tilkørende bornholmere.

Men af Hans Rømers ædle bygning ses nu så at sige intet, og festsalen står som en gennemgang fra verandaerne til gæstgiveriet i baglængen uden den festlige hygge, der var dens oprindelige hensigt.

Det i 1891 byggede hotel på nordre Jomfrubjerg forøgede yderligere pietetsløsheden overfor Hans Rømers pavillon, der nu, såvel i drift som i bygning, blot bliver at betragte som et tarveligt annex til et foretagende, der ikke i første række tager sigte på de historiske minders bevaring, men er anlagt efter almindelige turistprincipper.

I en artikel (»Bornholms Social-Demokrat« 9. marts 1923), hvoraf her er taget enkelte uddrag, slår dr. M. K. Zahrtmann stærkt til lyd for, at byggeforholdene ved Christianshøj tages op til behandling for om muligt at skabe en værdigere ramme om stedet. Forfatteren skriver bl.a.: »Frem for alt andet bør dog Rømers kære skovpavillon, i hvilken de fleste bornholmere have været hans gæster på festlige dage, træde frem i sin oprindelige ædle skikkelse og fries ud af verandaernes fæle edderkoppespind. De gøre skade i hele Rømers anlæg ved at tvinge gangstien ind i græssletten, ved at overklistre pavillonens fastbyggede, stemningsfulde arkitektur med et usseligt sprinkelværk, ved at gøre festsalen til en uhyggelig gennemgang«.

»Det er smukt, at Rømers mindestøtte er rejst; men langt skønnere er det, at hans værk værnes mod forfald. Her have vi vore fædres synder at råde bod på. Derfor bør vi samles i ønsket og arbejdet på, at Hans Rømers anlæg Christianshøj, i en ham værdig skikkelse, holdes i hævd frem i dets andet hundredår.«

Der er til denne iøvrigt smukke og djærve appel det at sige, at de hundreder, der i sommersøndagene på Hans Rømers tid besøgte Almindingen, er i vor tid forøget til tusinder. Befolkningstilvæksten, de moderne befordringsmidler, den sociale højnelse indenfor folkets brede lag o.s.v. hvortil kommer turistinvasionen – alt dette bevirker, at spørgsmålet Rømers pavillon kompliceres som en modsætning mellem historisk tradition og nutidens praktiske krav. Kunne begge disse ting forenes, ville opgaven vel finde sin løsning. Skal Rømers pavillon virke i sin oprindelige skønhed, må den være fritliggende, afklædt alt senere tilbygget; måske kunne dens sal da benyttes dels som et Almindings-museum, dels som udsalgsbod for bornholmsk kunstflid. Afstemt i samme stil kunne der da et sted i nærheden bygges en ny restaurationsbygning (måske i forbindelse med det drøftede forsamlingshus).

Sådan skrev arkitekt K. Thorsen i et bornholmsk dagblad, efter at M. K. Zahrtmann havde rejst spørgsmålet om pavillonens tilstand. De åbne verandaer kom væk, men museet venter man stadig på. Men det er på vej. I juni 1968 blev pavillonen restaureret med støtte af de bornholmske sparekasser. 14

Oluf Høst-billeder blev ophængt, og pavillonen besøges nu af mange flere end tidligere.

Rømer-stuen ejes fortsat af skoven (staten), mens den øvrige del af pavillonen ejes af restauratør Hakon Nielsen, Jomfrubjerget, Rømerstuen benyttes fortsat som restaurationslokale.

Niels W. Høst har lånt faderens billeder ud til stuen i 5 år, så der er god tid til at forberede det Rømer-museum, som det oprindelig var skovrider Bent Engbergs hensigt at indrette i lokalet.

Hans Rømers liv og indsats er omtalt i andre bøger, og vi skal her kun ganske kort opridse enkelte træk.

Rømer var den første skovrider – eller holzførster, som han kaldtes – der havde forstlig uddannelse.

Han havde været på forstskole på Kronborg og var uddannet i skove på Nordsjælland. – Skoven skulle indhegnes, og Rømer tilbød at opføre et hegn og to materielhuse. I 1804 tog han fat på »Almindingsgærdet«, der må have været et fantastisk stort stykke arbejde, men i 1809 var fuldført et 9500 meter langt stengærde, ligesom husene var opført. De benyttes den dag i dag.

Bønderne havde været vant til at betragte Almindingen som fællesejendom, og de var forbitrede over gærdet, men det lykkedes Rømer at få hegnet respekteret.

Det hjalp på bøndernes velvilje, at Rømer gav dem lov til at rive lyng de steder, der skulle kultiveres.

Beplantningen er et kapitel for sig, som det vil føre for vidt at komme ind på. Blot skal det anføres, at Rømer oprettede en planteskole, og at der et enkelt år blev tilsået 55 ha.

Det var forøvrigt Rømer, der fik hele Almindingen lagt ind under én kommune, Vestermarie.

Skovridergården »Rømersdal« – der mærkeligt nok ligger i Aaker – byggede Rømer i 1811–13 efter at han i en del år havde boet i en nærliggende, tarvelig gård med navnet »Eskeviske«. I 1802 fik han af staten Hareløkkerne, der tidligere havde været tjenestejord for en skovfoged.

Rømers arbejdsdag var lang, og han ofrede al sin tid på skoven. – Kongen påskønnede hans virke ved at udnævne ham til kaptajn – han var sekondløjtnant i 1800, da han kom til Almindingen – og senere til justitsråd.

Rømer døde den 22. august 1836, men han nåede at se sit livsværk fuldført. Hele Bornholm sørgede, og en tusindtallig skare fulgte ham til graven.

Da skovridergården som nævnt ligger i Aaker, blev Rømer begravet på Aaker kirkegård. Hans gravsten, delvis skjult af en stor busk, ligger i det nordvestlige hjørne af den gamle kirkegård, tæt ved den gamle brønd. På stenen

Her ses et billede af »kongetræet« i Almindingen, der står til minde om Frederik VII og grevinde Danners besøg. Skiltet er intakt, men træet er ikke mange sure sild værd.

Oprindelig var egen og en avnbøg sammenvokset, men bøgen gik ud for mange år siden, og de sørgelige rester faldt i august 1922, og navnepladen blev flyttet over på egen. (Foto: C. Lassen).

kan man med noget besvær læse: »Herunder hviler justitsråd Hans Rømer. Han var holzførster på Bornholm fra året 1800 til 1836, i hvilken tid den kongelige Almindingen ved ham blev indhegnet og beplantet med skov. – Han var født 1770 og døde 66 år gammel 1836«.

Aaker kommune har hædret Rømer ved at kalde den gade, der går langs kirkegårdsmuren, for Hans Rømersvej. Før landevejene blev anlagt, foregik trafikken til Almindingen ad denne vej fra Sydbornholm.

Vestermarie

I 1956 bragte dagbladet Bornholmeren en samtale med fhv. sognerådsformand Peter Vibe, og vi vil lade denne samtale indgå i beskrivelsen af Vestermarie.

Peter Vibe, der var 87 år, da han blev interviewet, boede dengang i en lille villa ved mejeriet Central.

Vibe var født i Bodilsker, og i 1895 blev han mejeribestyrer på Central, der dengang lige var startet. Han trak sig tilbage i 1937.

Han var sognerådsformand fra 1925 til 1941. Vi lader ham selv fortælle om sognet.

– Hvordan så Vestermarie ud, da De i 1895 kom hertil?

– Ja, den så jo noget anderledes ud. Ved kirken var der, så vidt jeg husker, kun møllerens hus og så den gamle kirkeskole, men så blev »Søgård« udstykket, og der kom fart i byggeriet. Langt senere er forsamlingshus, brugsforening og alle de andre bygninger kommet til, men ude i selve sognet er der ikke større forskel. Vejene var selvfølgelig ikke så gode dengang som nu, men der var da skærver på de fleste, og amtsvejen hertil var slet ikke dårlig. Den er blevet bredere siden og har fået en anden belægning, og vejføringen er ændret hist og her, men stort set er det det samme. Nej, skal man tale om dårlige veje, skal man, efter hvad jeg har ladet mig fortælle, helt tilbage til 1820–30'erne. Da var der ingen amtsvej, men i de år blev den vist bygget, og dengang som nu var mange mennesker mod dette »nymodens« sjov. De var ligefrem gale på dem, som byggede vejene, og det var på samme måde, som da cyklerne i 90'erne begyndte at vinde indpas.

– Hvordan var kommunens regnskaber på dise tider?

– Jeg husker det ikke så nøje, men jeg tror nok, at vi havde et budget på omkring 50.000 kr., da jeg begyndte; men jeg har ladet mig fortælle, at man i Lohmanns tid kunne klare sig med 14.000 kr., så der er jo sket en ændring.

Vore skoler var stort set de samme som nu, selv om der er kommet forskoler til. Kirkeskolen blev udvidet og ombygget i 1902, og lidt før var det Tingsted skole, som blev bygget. Før havde man lejet sig ind på en gård i nærheden. Sose skole blev bygget i 80'erne, men nu er den nedlagt, og Smørenge kom først til i 1916.

Sognets virksomheder hører også til Peter Vibes erindringer, og han kan fortælle f.eks. om Klint stenbrud, at det først var svenskerne, som brød sten dér, men siden kom danske ejere, og forskellige andre steder har man gennem de sidste 50 år begyndt stenbrydning, men det område, hvor erindringen står skarpest, er selvsagt mejeriet.

blev de store lysgavle bygget, så vi fik mere lys i lokalerne. Senere smed vi is-

– Ja, det så jo noget anderledes ud i 1895, siger Peter Vibe. Der var et brædde-loft over hele mejerirummet; men det blev brudt ned i 1923, og samtidig blev de store lysgavle bygget, så vi fik mere lys i lokalerne. Senere smed vi ishuset bort og fik kølemaskine, og hele herligheden kostede hver gang 30–40.000 kroner.

Hestestalden blev ligeledes flyttet i min tid, gjort større, og kulhuset gav plads for en kontorbygning. Der kom også nye maskiner, men det blev jo også nødvendigt, for vi fik mere og mere mælk, og en overgang var vi vel det stør-

ste mejeri på øen. Før andelsmejeriernes tid var der et par fællesmejerier, hvis folk kørte rundt for at købe mælk op. Det var Kjøller fra Rønne og Nielsen, Frydendal, men de holdt sig ikke ret længe, og i nogle år indvejede vi omkring 11 mill. pund mælk. Forøvrigt er de bornholmske mejerier jo jævnt store i modsætning til mange mejerier ovre.

Helt naturligt falder talen på snevintre. Udenfor på landevejen rager små og store snevolde op, men Peter Vibe mener ikke, at det er noget særligt.

– Nej, i 1888 var det snevinter, siger han. Den varede temmelig længe, og i hele marts måned var Bornholm afskåret fra forbindelse med det øvrige land. Jeg husker det tydeligt, for vi havde en svensker, som skulle over på session, og han kunne ikke komme hjem igen. I 1893 var vi engang afskåret i ca. 7 uger. Jeg var i Jylland på dette tidspunkt, så også den vinter husker jeg, men der har da været mange andre siden, der har været betydeligt værre end denne.

– Menneskene tog det imidlertid mere roligt dengang. Nu er folk blevet så urolige. Storebælt var dengang umulig at passere på anden måde end pr. isbåd, men vi nåede det da alt sammen alligevel. Nu er det forfærdeligt galt, hvis man bliver nogle timer forsinket, og folk kan jo ikke blive hjemme.

I min ungdom havde man virkelig et hjem, og der blev man. Vi havde forskellige husflidsarbejder til de lange aftener, men nu skal de unge mennesker altid ud. Vi havde ganske vist også mennesker, som nærmest var slaver. Jeg tænker på karlene og pigerne, som pænt skulle bede om lov til at få fri, og så fik de det vel højst en gang om måneden. Arbejdstiden var også længere. Vi begyndte tidligt om morgenen og blev så ved til kl. 20, men det kan jo være, at vi holdt lidt længere middagspause.

Lobbæk – grænsebyen

Kommunesammenlægningen vil komme til at betyde noget for Lobbæk, stationsbyen, der har været generet af, at byen er delt i 2 kommuner, Vestermarie og Nylars, med næsten lige mange husstande til hvert sogn, men med en grænse, som meget få har kunnet finde ud af. Det er så galt, at det siges, at i et enkelt hus står mandens seng i Nylars og konens i Vestermarie.

Men i de senere år er der alligevel sket en del i Lobbæk. Beboerne gik i fællesskab i gang med at lave vandværk, og vandet stoppedes ikke af kommunegrænser. Og kommunerne har i fællesskab fået udbedret gader, kloakker og gadebelysning. De gamle uofficielle gadenavne som Benbrækkerstræde, Hedningestræde, Skråvejen m.fl. er afløst af nye navne, og der er sat gadeskilte op.

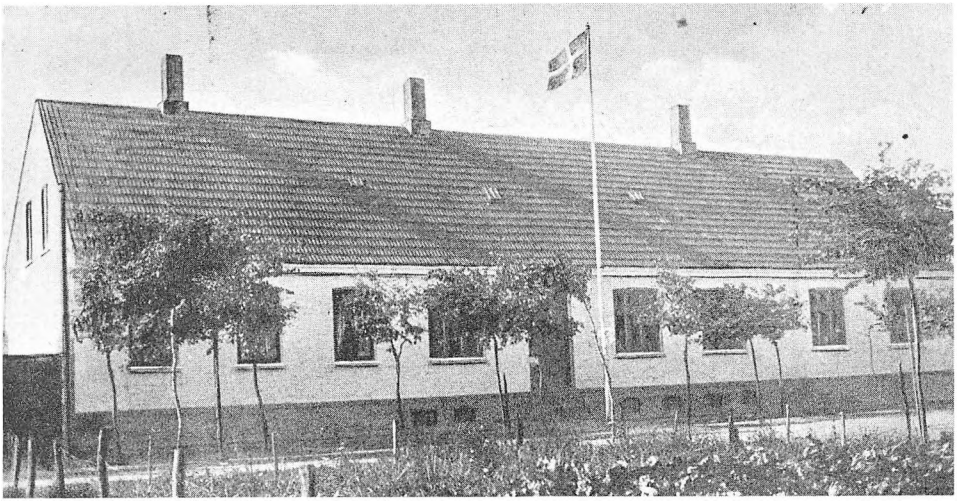

Lobbæk Brugs, før det blev moderne med butiksvinduer.

Købmandsforretning, brugs og station.

Sidst på året i 1968 blev det oven købet pålagt borgerne at feje gade og fortov. En meget virksom Borgerforening har sin andel i fremskridtene.

Man har savnet et forsamlingshus i Lobbæk, kun baptisternes mødesal var et tilløb til et fælles lokale. Men en god handelsby må Lobbæk have været, idet brugsforening, pakhusforening, købmænd, bager, kiosk, Tatol, skomagere, barber, elektriker og radioforretning har kunnet trives i den lille by. Man har dyrlæge, tidligere også jordemoder, og usædvanlig mange vognmænd har gennem

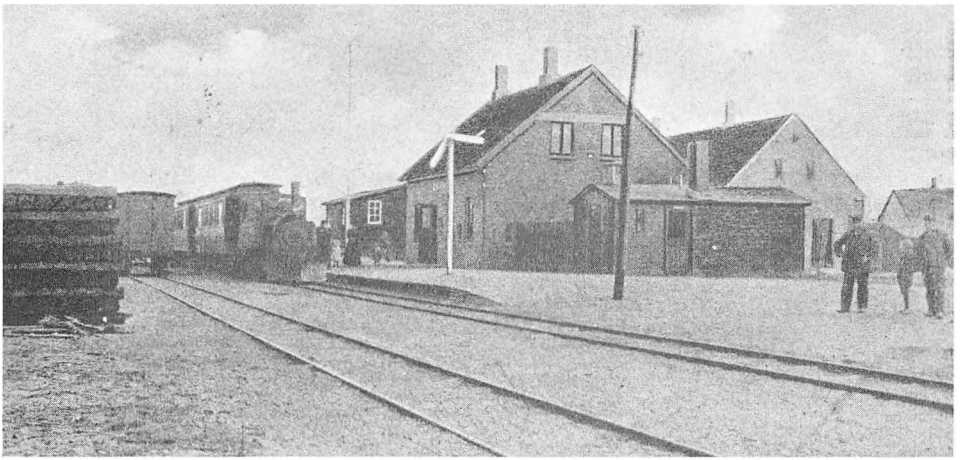

Lobbæk station.

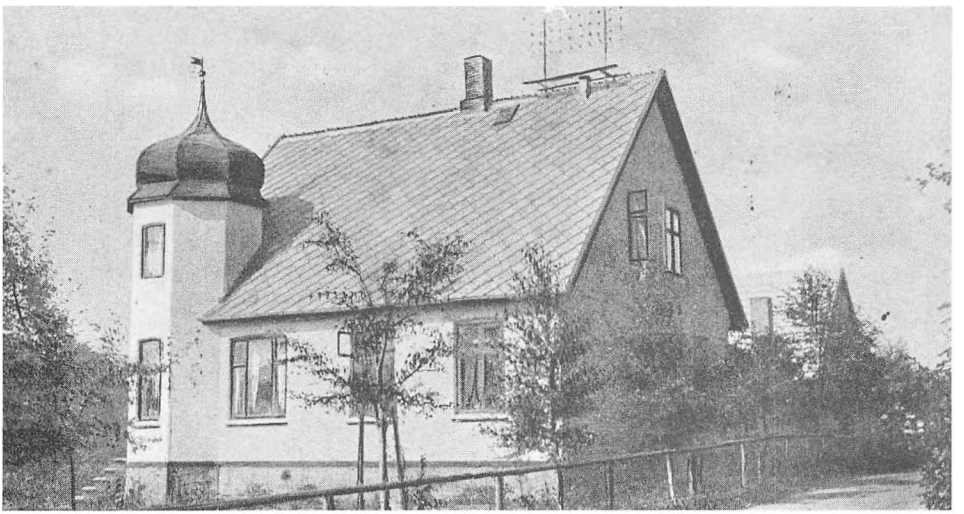

Telefoncentralen, hvis saga snart er ude.

årene præget byen. Dette skyldes Klint stenbrud, der, mens det var i gang, havde en stor produktion.

Byens største arbejdsplads er Louis Kofoeds snedkerforretning, der startedes i 1902 af Andreas Kr. Lind. I 1917 blev virksomheden udvidet med et cementstøberi.

Karakteristisk for Lobbæk er, at byen gennem årene har haft en række beboere, der havde fjerkræ som hobby.

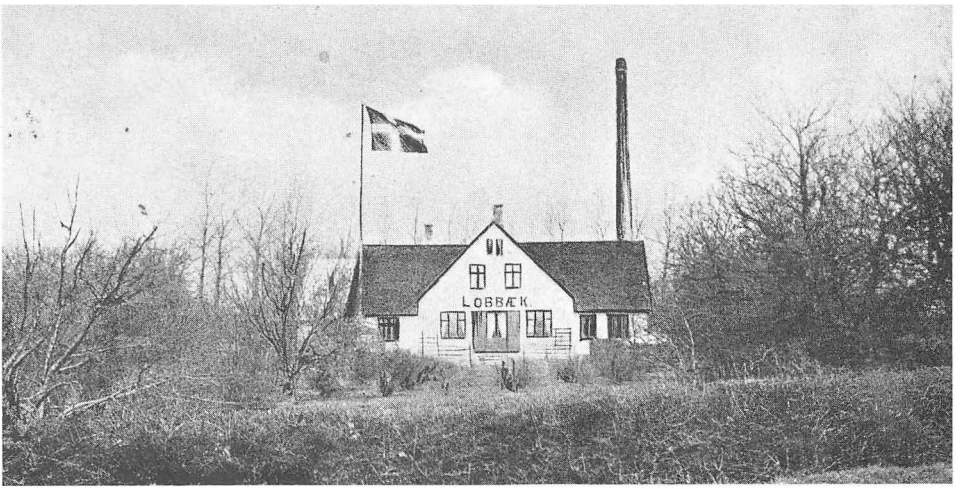

Et gammelt billede af mejeriet, set fra landevejen. Dette mejeri bliver formentlig det næste i række af bornholmske mejerier, der vil blive nedlagt.

Nylars

Gennem skolefællesskabet er Nylars og Aakirkeby blevet knyttet stærkt sammen. 2 medlemmer af Aakirkeby skolekommission vælges af Nylars, således at der er et fasttømret samarbejde på dette område, og det siger sig selv, at når alle sognets børn efterhånden har gået i skole i Aakirkeby, vil der blive et samhørigshedsforhold. Heldigvis er samarbejdet også gået den anden vej, man har f.eks. set, at unge fra Aakirkeby har spillet håndbold i Nylars, hvor netop denne idrætsgren i mange år har haft et højt stade.

Kommunalpolitisk set har Nylars i mange år haft stor indflydelse trods sognets lidenhed. Jens Holm var i sin tid som sognerådsformand en fremtrædende politiker, der såvel i amtsrådet som i sognerådsforeningen gjorde en stor indsats, der er anerkendt af alle.

Nylars har alderdomshjem, sportsplads, forsamlingshus, bygget i 1937 for 70.000 kr., sognet er præget af de længste og ældste stengærder på Bornholm, det har Blemmelyng, halvdelen af Lobbæk og hele Arnager, der i mange år havde en vis form for selvstyre. Man har stadig et gildeslaug, man havde et seminarium i begyndelsen af forrige århundrede, man har mange oldtidsminder, en rundkirke og flyveplads. Og man har både præstegård og præstebolig.

Der er det morsomme ved navnet Nylars, at det ikke er den samme »Lars«, der er tale om som i navnet Østerlars.

Kirkeskolen i Nylars er sognets eneste skole siden skolefællesskabet blev indgået med Aakirkeby. Alt tyder på, at også denne skole nedlægges, når den nye storkommune bliver en realitet i 1970.
Fotograferet i februar 1969 af Ilsted Bech.

Østerlars har sin Lars efter helgenen Laurentius, medens Nylars har fået navn efter Sankt Nicolaj, der var de søfarendes og handelsmændenes særlige beskytter.

Det kan give et fingerpeg om, at der i middelalderen blev drevet en betydelig søfart og handel fra Arnager.

I daglig tale kaldes Nicolaj for Nilaus, og dette er efterhånden blevet til Nylars. Navnet Nylars nævnes første gang af Thura, der skriver »Nicolai, Nilai eller såkaldede Nye Larsker« om sognet, og han kalder kirken »Nye-Larsker-sogns-kirke«.

På Arnager Lyng samledes Bornholms milits en gang om året til mønstring, og her fangede de kongelige falkejægere jagtfalke og afrettede dem til det kongelige falkoneri i København.

Mange af gårdene er meget gamle. På Almegård fandtes en trætavle med årstallet 1768, på Imminggård står årstallet 1769 på en bjælke, og årstallet 1780 stod på en bjælke på St. Myregård. L. Strandbygård kan prale med årstallet 1786.

Præstegården nævnes første gang i 1621. Den genopførtes efter en brand i 1629. I 1808–58 var gården tillige præstegård for Vestermarie, der i disse år var anneks til Nylars pastorat. I årene 1817–1825 rummede præstegården seminariet, der oprettedes af pastor L. A. Hjorth.

I 1925 blev Nylars præstegård udstykket til husmandsbrug, men en hovedlod blev ved gården, og der opførtes en ny bolig for præsten. Den gamle præstegård blev fredet ved Nationalmuseets foranstaltning.

I de senere år har en del nye beboelseshuse set dagens lys ved »hovedbyen« i Nylars, og et moderne plejehjem er opført.

Pedersker

Pedersker var det første sogn, der fik sit skolevæsen moderniseret. Det skete allerede i 1940, da Centralskolen blev rejst. Det var, mens Konrad Munch var sognerådsformand (valgt i 1929). Umiddelbart efter den nye skolelov tog man fat på at udarbejde et projekt. Penge havde man sikret dels fra plantagens beholdning, og dels gennem lån, og skolen kostede 250.000 kr. Centralskolen havde fra starten håndgerningslokale, sløjdlokale og skolekøkken.

Indtil 1850 foregik undervisningen i Degnegården sydvest for kirken, og degnen var forpligtet til at holde omgangsskole på forskellige gårde. Degnen

Slusegårdens Mølle efter den endelige istandsættelse. Restaureringen skete i to tempi: ved lokale tilskud (fra Pedersker sogneråd og fra de bornholmske sparekasser) blev først huset sat i stand, så yderligere ødelæggelser standsedes. Dernæst blev det ved tilskud fra Undervisningsministeriet (Tipsmidler) muligt at gøre også mølleværket i orden, så møllen på ny kunne sættes i drift

Vognmand Andr. Christensen på »landetur« med sine flotte heste. Christensen kørte træ fra skoven, han kørte med realisterne på deres årlige skovtur efter eksamen, og han kørte med rustvognen i 19 år, indtil han i april 1965 lagde op.

I alle de 22 år. Christensen var vognmand, kørte han kaperkørsel ved dyrskuet. Han kørte mange udflugtsture, og mange har fået deres første køretur som nybagte ægtepar med ham. – Billedet er fra Vestre Sømark.

var iøvrigt samtidig bonde. I 1569 havde gården et tilliggende på 30 tdr. land agerjord foruden 14 engstykker, hvor der årlig høstedes ca. 16 læs hø. Degnekaldet var ikke just en guldgrube, for i 1743 hedder det om kaldet »hvis jammerlige tilstand ej kand beklages, end mindre beskrives.«

Fra 1808 var Jens Jensen Holm degn i Pedersker. Han var kendt over hele øen som »lommeprokurator«. Han var skomager og underofficer, og han havde fra 1800 været skoleholder i Aakirkeby.

I hans tid nedbrændte degnegården efter lynnedslag den 14. august 1816. Gården blev genopført af Holm og tillige indrettet som skolelokale ifølge skoleloven af 1814, så også på dette tidspunkt var Pedersker hurtig til at få skolen i overensstemmelse med loven. Holm var den sidste degn uden skolemæssig uddannelse. Hans efterfølger var seminaristen Chr. Frederik Siersted.

Den 16. marts 1850 blev degnegården solgt ved auktion, og lærer Siersted flyttede ind i en ny skolebygning nordøst for kirken, mens den gamle skolelænge blev nedbrudt. Jorderne, ca. 40 tdr. land, blev solgt i 5 parceller. Læreren fik en parcel på 6 tdr. land, og han fik fast løn. Foruden Kirkeskolen (eller hovedskolen) oprettedes en forskole nord i sognet.

Dette billede er taget kort efter århundredskiftet. Stationen – mejeriet – brugsforeningen – og Slettegård i baggrunden. Det var, hvad Pedersker bestod af. Kirken og kroen lå ved landevejen, men det blev jernbanen, der tiltrak husbyggerne.

Pederskers administration foregår stadig i Forsamlingshuset, der erhvervedes af kommunen i 1936. Huset er i de sidste år blevet moderniseret og er et udmærket samlingssted for beboerne.

I 1950 fik stationsbyen vandværk, det var ikke kommunens værk, men sognerådsformanden var formand for udvalget. Vandet hentes i en dybde af 61 meter. Også det store sommerhusområde i sognet har nu fået vandværk.

Da Pedersker har sine ældre årgange af skolebørn gående i Aakirkeby og Aaker, trækker ungdommen i nogen grad til Aakirkeby (ungdomsklub og ungdomsskole), men idrætten trives alligevel godt i sognet. Pedersker boldklub blev startet i 1953. I Sømarken fik man af kommunen anvist et areal, og man fik 200 kr. til planering. Ved frivillig indsats skabte man en tålelig bane. Fodbolden er blevet dyrket med stor interesse og dygtighed, og også andre sportsgrene trives godt i Pedersker.

8. skyttekreds havde fælles virkeområde med Poulsker indtil 1928. Gymnastikken blev taget op på et tidligt tidspunkt. Som det sig hører til har Pedersker en borgerforening.

Mange vil sikkert huske kroen i Pedersker. Her skal gengives nogle oplysninger om denne kro, som K. Thorsen har samlet.

Ved Søndre Landevej, omtrent midtvejs mellem Rønne og Snogebæk, nok nærmest sidstnævnte sted, findes Pedersker Kro og mølleejendom. Den har særlig været kendt ved det kreaturmarked her vest for Pedersker Kirke afholdtes to gange årlig, 11. april og 10. oktober, eller en af de nærmeste dage der omkring. Møllen ved Pedersker Kro kaldtes Kirkemøllen. På et bornholmskort fra 1805 er vest for kirken anført »Kroehuus«, og nord for huset indtegnet en stub-

mølle. Her har således været kro og mølleri i mange år. Ved midten af forrige århundrede erstattedes stubmøllen med den hollandske mølle. Denne ejedes i 1860erne af Hans Martin Koefoed, der var født 1840 på Langemyregård i Aaker og blev gift 1862 med Martha Munch fra Store Loftsgård i Aaker. I 1867 solgte H. M. Koefoed mølle- og kroejendommen for 10.700 rigsdaler og købte den nærliggende Dammegård af Tage Grønbech for 12.000 rigsdaler. I 1881 solgte H. M. Koefoed atter denne gård, hvorefter han søgte og fik stillingen som arrestforvarer i Rønne.

Køberen af Pedersker kro og mølle i 1867 var Mathias Peter Marcker, søn af Peder Jensen Marcker, 36. Slg., Dyndeby, Poulsker. Så vidt det kan ses, solgte M. P. Marcker (siden ejer af Grubbegård, Pedersker, og derefter boende i Rønne) ejendommen til Møller Hald, som ejede den i 1868. Men fra ca. 1870 overtoges kro og mølle af en broder til M. P. Marcker, nemlig Peder Jensen Marcker, født 1847, gift 1870 med Martha Karoline Kofoed af Sandegård i Aaker. P. J. Marcker var i en lang årrække ejer af Pedersker Kro. Og han var formand for Pedersker mejeri i 18 år, fra 1890 til 1908. I 1909 overdrog han ejendom og virksomhed til sin søn, Hans Mathias Marcker.

Ligesom ved Nybro Kro ligger Pedersker Kro også på kirkejord, i matrikelfortegnelsen af 1892 anført til 13 tønder land. Man skulle heraf tro, at kirkerne af en eller anden grund havde været interesseret i at få etableret slige kroer, da de fleste af centralkroerne ligger enten på kirkens tilhørende grund eller tæt ved kirkegården.

Blandt kirkens jorder i Pedersker nævnes 1569 en »hoss denn store steen«; det er rimeligvis grunden, hvorpå kroen senere byggede, da der tæt ved fandtes (og måske endnu) en stor sten – en istids-flytteblok.

De nævnte markeder og andre lignende stævner var væsentlig årsagen til, at Pedersker og Klemensker kroer var de sidste landkroer på Bornholm, der var i drift som sådanne.

Familien Dam og slægtsgården

I denne bog er familien Dams slægtsgård på Torvet – der, når dette skrives, er under nedrivning – omtalt gang på gang. Også i bogen om Aakirkeby er gården ustandselig nævnt. Vi skal derfor ikke gå i enkeltheder, men i det følgende blot nævne enkelte ting.

Indledningsvis skal nævnes, at hovedbygningen er erhvervet af kommunen, medens resten af ejendommen er solgt til postvæsenet og sparekassen.

Dams gamle stuelænge. Trappen, hvor Ph. R. Dam stod, da han første gang blev valgt til folketinget, havnede i 1910 på Risegård i Aaker.

Ludvig Dams ejendom »i julelampens skær«. (Foto: Ilsted Bech).

Der står en barnevogn på Torvet i Aakirkeby. En god illustration til Storm P.s fortælling.

Der er en egen stemning over dette billede. Til højre ses Dams slægtsgård i al sin magt og vælde, altså må billedet være før 1910. Elon Hansens skotøjsforretning, hvor nu fru Rigmor Kert har modeforretning, blev først bygget i 1923, men de øvrige bygninger kan genkendes, selv om de er ændret betydeligt. Midt i billedet skimtes Rosenborg-bygningens kvist.

En del af bygningen, nemlig teglene, er solgt til Christiansø. Et mærkeligt træk af skæbnen, idet Dam-slægten kom til Aakirkeby fra samme ø.

På en af bjælkerne i hovedbygningen stod anført årstallet 1778, og det må derfor formodes, at denne bygning blev opført dette år.

Dam-slægtens stamfader er Christian Pedersen Dam, født den 6. november 1695, død den 21. maj 1750. Han var født på Christiansø. Han blev stadskaptajn, købmand og avlsbruger og boede i gården på Torvet.

Han havde tre sønner, Peder, Herman og Philip, der alle blev byskrivere. Hvor mange af brødrene, der boede på ejendommen, er svært at afgøre, men det hedder om sidstnævnte, at han var købmand i byens hovedgade. Det var i hvert fald hans søn, der senere fik ejendommen. Hans navn var Marcus Ludvig Dam. Han var født 13. november 1791 og levede til 25. juni 1851. I hans tid afholdtes retsmøder og byrådsmøder på ejendommen.

Marcus Ludvig Dam var kaptajn, avlsbruger og købmand. Han havde 9 børn, og vi skal nævne fire af sønnerne.

Hans Chr. Dam blev lærer ved Østre skole i Aaker og ved kirkeskolen, og han blev kirkesanger. Han var formand for sygekassen og for læseforeningen, der var en forløber for biblioteket. Han døde i 1901.

Ældre billede af Torvet med Dams slægtsgård til venstre.

Jørgen Math. Dam købte »krogen«, Østergade 1 og blev byens første bager i 1855. Sønnen Markus Peter var bager på Torvet, hans søn var bagermester Harald Dam, og dennes sønner er Holger og Philip Dam, ingeniør og arkitekt.

En anden søn var Martin Chr. Dam, der ligesom sønnen Johannes og sønnesønnen Jørgen blev bagere i Østergade. En tredje søn var lærer Georg Ludvig Dam.

En tredje søn af Marcus Ludvig Dam var købmand, avlsbruger og mejeriejer Ludvig Michael Dam, der drev ejendommen på Torvet videre og samtidig oprettede byens første mejeri i Østergade i 1880.

Hans søn var Karl Diderik Dam, der kom til at overtage ejendommen og mejeriet, og det er dennes børn, Ludvig og Ellen, der indtil nu har drevet ejendommen på Torvet.

Marcus Dams fjerde søn blev den mest berømte. Det var Philip Rasch Dam, født 4. april 1823, død 5. februar 1900. Han deltog i krigene i Sønderjylland, blev postmester i Aakirkeby i 1866, 2 år efter kaptajn, folketingsmand og borgmester fra 1869 til sin død. Hans søn, Axel O. M. Dam, var dr. phil., lærer ved Statens lærerhøjskole og direktør for Dansk skolemuseum. Han udgav en række bøger, og han var medstifter af Danmarks retsforbund og en tid folketingsmand (1926–36). Han er formentlig den eneste Aakirkeby-bo, der er omtalt i nutidens leksika.

Dams stuehus set fra gården.

Udlænge til Dams gård.

Gårdens stuehus ud mod Torvet var oprindelig på 23 stolpefag. Det nåede helt hen, hvor Bornholmerbanken nu begynder og fyldte således en stor del af Torvet. I salen holdtes en del møder, her har pastor Trandberg talt, og her samledes man omkring 1876 hver 14. dag til foredrag, sang og samtale, medens kvinderne strikkede og mændene snittede. Altså noget lignende, som man næsten 100 år efter forsøger at samle pensionisterne til.

Det var i denne sal, Bornholms Højskole fik til huse i årene 1856–1858 under ledelse af Lucuanus Kofoed og Ph. R. Dam, hvis moder på den tid ejede gården.

Mange vil endnu huske Dams høstgilder i salen. Medarbejderne på ejendommen og i mejeriet havde koner og børn med, og så kørte man en tur om eftermiddagen – hvor børnene undervejs fik hvedebrød med smør, som de glædede sig til hele året – og så sluttede man af i salen.

På bygningens store sandstenstrappe stod Ph. R. Dam og talte til vælgerne fra hele 2. valgkreds, da han blev kåret til folketingsmand.

Stuehuset blev kortet af i 1910, og Karl Dam opførte i stedet for posthuset i flugt med Torvets andre bygninger. Facadens bindingsværk forsvandt, og der kom forretninger i begge ender af bygningen med beboelse i midten. Det blev Irma, der rykkede ind i den vestligste del, medens den østlige gennem årene har haft mange lejere. Sidst Andelsbanken, der også først i tyverne havde lokaler her, og ellers har der bl.a. været manufakturforretning og skrædderi.

Mod Damgade – gaden har navn efter gårdens ejere – er stadig skotøjsforretning og beboelse. De øvrige længer i gården har i en del år været brugt til garager, brandstation og oplagsplads, efter at landbruget blev kvægløst, og jorden blev forpagtet ud.

En del af jorden er forlængst blevet afsat. Rådhuset og sygehuset er bygget på jord fra gården, gaden Stakhaven ligeså, og mange huse rundt om i byen. Det er sådan, at man støder på en af familiemedlemmernes navne, hver gang man vil omtale en lokalitet eller en forening i Aakirkeby.

Idag er det mærkeligt at tænke sig, at adskillige af byens borgere klart kan huske, at de hentede deres forsyning af sødmælk ved stalddør på Torvet, og at gårdens køer blev trukket gennem byen. Man kan huske gårdens lokomobil, der bl.a. leverede strøm til elværket i trange brændselstider, og de kan huske mejeriet i Østergade, der ofte på grund af mejeriet blev kaldt Balsamgade.

I mange år har kommunen spekuleret på at købe ejendommen til nedrivning for at lette trafikken gennem byen. Allerede i 1930 havde byrådet planer om at erhverve ejendommen for at bygge et nyt rådhus på pladsen. Foruden rådhuset var der planeret 8 butikker og 11 lejligheder. Men ejeren ville dengang ikke sælge.

Dette billede må være godt 50 år gammelt. Skotøjsforretningen i Damgade, en del af Dams gård, startedes af skomagermester Julius Peder Rasmussen i Eskildsgade, der samtidig drev cykleforretning. I 1917 flyttedes cykleforretningen til A. Madsen i Damgade, men skotøjsafdelingen var allerede i 1914 overtaget af skomager H. C. Kofoed, der ses til venstre for døren. Fruen står på trappen, og til højre ses skomager Johnsen. Det er hele personalet, der er stillet op til fotografering.

Conrad Kofoed afløste sin far som skomager, og i 1947 overtog broderen Henry Kofoed forretningen, der forsvinder, når den nye sparekasse kommer på stedet. Vinteren 1968/69 byggede Kofoed ny butik i Torvet 6. I skotøjsforretningen var der udsalg fra Nexø Apotek, efter at bødkermester A. Svendsen i en årrække havde haft udsalget. Før dette udsalg kunne man hente apotekets produkter hos P. Simonsen.

Ellen og Ludvig Dam, de sidste ætlinge af Dam-slægten, der beboede Torvet 11, fandt i deres gemmer, før de flyttede ud, en sang fra kongebesøget den 12. august 1851, hvor kong Frederik VII og hans gemalinde, grevinde Danner, gæstede familien Dam under opholdet i Aakirkeby.

Allerede i 1833 besøgte prins Frederik Aakirkeby, og året før sin tronbestigelse, altså i 1847, besøgte han atter øen og kom den 19. maj til Aakirkeby. Der var den gang ikke tale om nogen særlig festlig modtagelse, men borgerne var mødt op for at hylde ham. Ved byens østre led modtoges han, og borger-

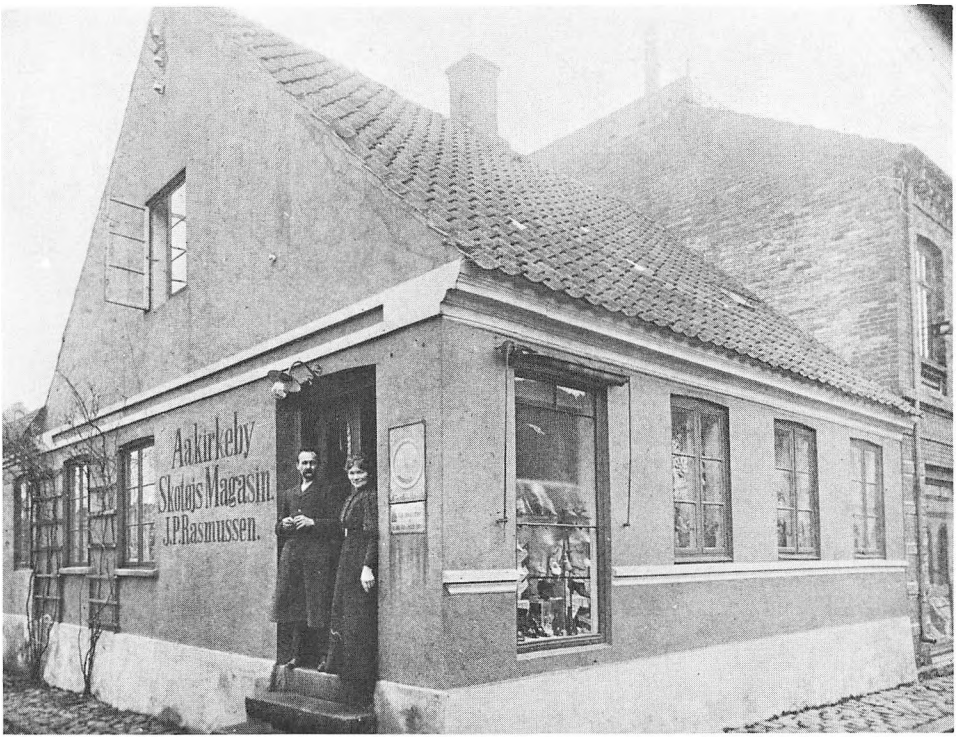

Hjørnet af Damgade og Eskildsgade blev først manufakturforretning i 1944. Dette billede er taget før 1914, da skomager J. P. Rasmussen havde skotøjsforretning i bygningen

repræsentanternes formand, købmand Balle, ønskede kongen velkommen med få og hjertelige ord. Unge piger var mødt op med blomsterkranse, og under klokkers kimen begav kongen sig til kaptajn Dam.

Derefter beså kronprinsen kirken, og senere sang unge piger en sang, hvis første vers lød sådan:

På det spæde strå i morgenduggen
lærken slår sin trille udi sky,
udi busken nattergalens klukken
høres fra det lysegrønne ly.
Vinteren er svundet bort for sommer,
dobbelt føle vi i dag dens lyst,
thi det morgenbudskab: »Prinsen kommer«
vakte salig glæde i hvert bryst.

Foran starten til høstgildeturen fra Dams gård i 1903. Manden til venstre for tospandet er Karl Dam (med den lange pibe), og fru Dam ses ved hans højre side. Kuskene er brødrene Peter og Laur. Sonne. Til venstre ses enspænderen, og den hvide hest hed Grab. Man kørte med to 2-spand og et enspænderkøretøj, og turen gik sædvanligvis til Bolsterbjerg.
Efter hjemkomsten var der høstgilde i salen. Både gårdens og mejeriets folk med familie var med på disse ture – og børnene glædede sig især til, at de skulle have serveret hvedebrød med smør.

Dams mejeri i Østergade blev anlagt 1880. Her ses et billede fra mejeriet i efteråret 1902, kort før det blev nedlagt. Manden med hænderne i siden er Peter Sonne, og i hvid trøje og hue står Karl Dam. I huset til venstre har nu Parkkiosken til huse. De tre mælkekuske er fra venstre: Jens Hansen, Akselvang, Højlyngen, Villiam Hansen, Nyby, og Jens Jacobsen ved Grønnevang.

Dams slægtsgård set fra luften.

Besøget i 1851 blev meget festligt, og byen havde gjort sig store anstrengelser for at tage imod kongen.

Man ofrede 2 rigsdaler til trykning af 60 sange hos bogtrykker Colberg, og bogbinder Højers fik 3 rdl. for 2 sanges indbinding i rødt fløjl. Det er nærliggende at tænke, at kongen og hans gemalinde har fået overrakt hver en indbundet sang.

Og her følger så sangens indhold:

Mel.: Burgundaholm fra Arilds tid

Velkommen til vor lille by
du elskelige drot!
Din pris den toner højt mod sky
fra hytte som fra slot;
thi du så tidens ånd,
og gav med kærlig hånd
din fædrearv for danerfolkets lykke.

Og jævn og kærlig uden bram
var stedse al din færd,
den simple mand du så og ham
miskendte ej hans værd.
Du derfor er hans lyst,
du er hans håb og trøst,
på vink af dig villig gå i døden.

En vældig fjende kom med magt,
at splitte Danmarks land,
men du stod fast og uforsagt
til held for danske mand.
Din fasthed var det skjold,
som frelste ham fra vold;
den mindes skal af Danas sidste slægter.

På østlig ø i ringe stad
vi prise og din id,
hvert hjerte slår for kongen glad,
til dig vi sætter lid.
Optag vor tak i dag
med nåde og behag;
den bringes dig af glade, rørte hjerter!

P. Lund Koefoed om sparekassen

P. Lund Koefoed var søn af Sparekassens første bestyrer og deltog som ung i sparekassearbejdet. I sin bog »Fra min tid«, der blev skrevet i 1933/34, fortæller han om sin barndom i den gamle købmandsgård, hvori Sparekassens kontor fandtes. Senere i bogen beretter han om Sparekassen, som han kom i ledelsen af allerede i 1900, kort efter at hans broder var blevet bestyrer af Sparekassen.

Hele sit liv var P. Lund Koefoed således nær knyttet til Sparekassen, og det er derfor kun naturligt, at vi i denne bog bringer Koefoeds beretninger om hans minder fra Sparekassens virke.

Min fader, Hans Conrad Koefoed, blev i 1855, 26 år gl., gift med Johanne Cathrine Lund. De bosatte sig på Buskegård i Østermarie, hvor de boede indtil 1861. I denne periode havde min fader en oplevelse, som han altid senere omtalte som en af sit livs største begivenheder. Han tilhørte en bondeofficersslægt, og officersuddannelsen medførte, at disse bondeofficerer fik en noget større uddannelse og vidsyn end de, der stadig blev ved bondearbejdet, og bevirkede, at de indtog de fleste mere betydende stillinger i sogn og amt, stillinger, som de, efter hvad jeg har erfaret i min offentlige virksomhed, bestred på en udmærket måde. Et ønske om, at min fader skulle tilegne sig den udvikling, der lå i officersuddannelsen, må formentlig have gjort sig gældende hos min farfader, da han straks efter, at mine forældre havde fået selvstændig virksomhed, opfordrede min fader, der da var underofficer, til at tage til kavalleriets eksercerskole i Jægersborg for at søge uddannelse til officer. Opfordringen resulterede i, at min fader sammen med senere ritmester Michael Gabriel Koefoed, Brogård i Østermarie, i 1856 rejste til skolen. Da de to bornholmere en dag efter en parade for prins Christian, den senere kong Christian den 9., spadserede i Jægersborg, kom en ekvipage i løbsk kørsel og uden nogen på bukken. De to unge mænd sprang da til hver sin side af vejen og sprang derefter ind på hestene og fik dem standsede. Kusk og tjener var sprunget af vognen. Passagererne var

prins Christians fire ældste børn, Frederik, Alexandra, Dagmar og Georg, og dette bevirkede, at prins Christian og gemalinde indfandt sig på Jægersborg og varmt takkede de to unge bornholmere. Senere blev de dekorerede med fortjentsmedaljen i guld. Prins Christian udtalte, at han aldrig skulle glemme dem, og det gjorde han heller ikke.

I 1876 aflagde kong Christian den 9. et besøg på Bornholm, i hvilken anledning der blev givet en festmiddag i Almindingen. Amtmand Holten, der ønskede at have så lidt at gøre med venstremænd som muligt, havde ikke indbudt min fader til festen, mens soldaterkammeraten var der. Kongen spurgte imidlertid efter ham, og der blev stor opstandelse og blev sendt stafetter efter min fader, der altså på denne måde kom med. Under måltidet hilste kongen og vel også dronningen på min fader, som derefter, vistnok lidt demonstrativt over for festens ledere, gik op og genhilste majestæterne.

I 1861 solgte mine forældre Buskegård og købte af købmand Balle en gammel og forfalden købmandsgård med avlsbrug i Aakirkeby. Gården blev vistnok samme år bygget helt om, dér boede mine forældre resten af deres liv, og her fødtes jeg den 8. april 1862.

Det var et alsidigt og virksomt liv, der udfoldede sig i mit barndomshjem.

Købmandsforretningen interesserede ikke min fader. Han førte bøgerne og sørgede for, at det finansielle var i orden, men ellers var det min moder, der forestod handelen, som hun var kendt med fra sit barndomshjem.

Det var en alsidig forretning, omfattende så godt som alt, hvad der var brug for i datidens by- og landhusholdning, lige fra silketøj til sæbe og skråtobak, isenkram m.v.

Kunderne kom såvel til fods som til vogns og pr. trillebør. De gav sig god tid, dels frivilligt og dels på grund af travlhed hos ekspeditionen, men man fandt sig godt i forholdene, og der trakteredes jo også hele dagen med snaps og tvebakker samt kaffe. Den sidste sagdes at blive tyndere og tyndere, efterhånden som dagen skred, så de mere kræsne foretrak af den grund at gøre deres indkøb om formiddagen.

Noget særligt var julehandelen. Når folk skulle »handle til jul«, tog det ofte hele dagen, idet kunderne stod i timevis og ventede på at blive ekspederede, medens ekspedienterne, i reglen kvinder, løb i trav fra tidlig morgen til sen aften. Noget i retning af lovbefalet lukketid kendtes ikke på søgne dage.

Som et vidnesbyrd om arbejdets alsidighed kan nævnes, at der lavedes både malt og brystsukker til salg.

Selve hjemmets husholdning blev jo i nogen måde præget af forretningen, men lignede forøvrigt datidens større bøndergårdes. Der bagtes og bryggedes, slagtedes, støbtes lys osv. Når vi drenge skulle have nye klæder eller nyt fodtøj,

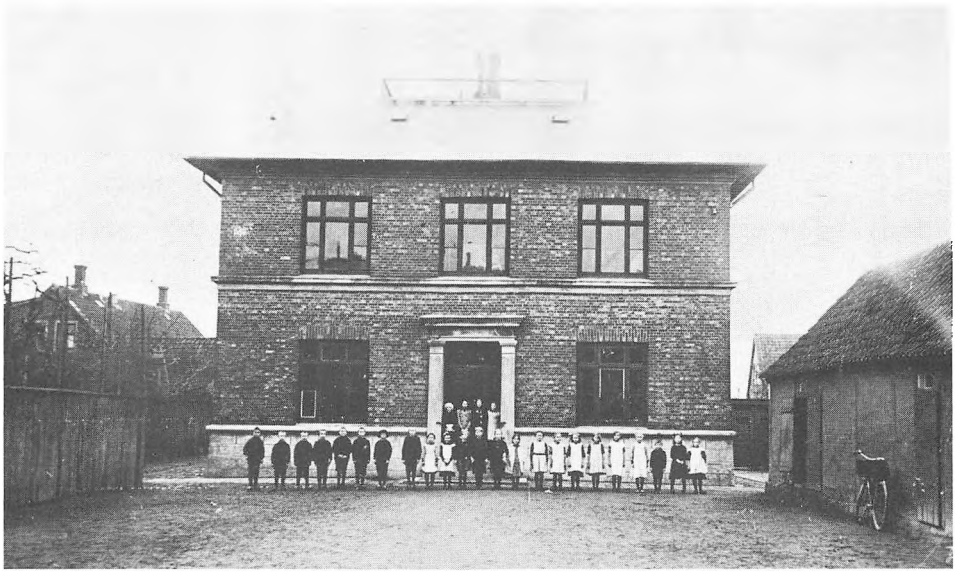

Her var Aakirkeby skolevæsen samlet i mange år ...

skete det altid ved hjælp af omrejsende håndværkere. Der sad skræddere eller skomagere i dagevis i dagligstuen. På gårde med mange børn havde man også træskomagere siddende, men det kan jeg ikke huske fra mit hjem, skønt vi drenge sled mange træsko.

Min faders virksomhed bestod foruden regnskabsførelsen ved købmandsforretningen i ledelsen af det 40–50 tdr. land store landbrug samt fra 1869 virksomheden som bogholder og kasserer ved »Bornholms Landbo-Spare- og Laanekasse i Aakirkeby« Desuden var han branddirektør i Købstædernes Brandforsikring, en årrække formand for Bornholms brandforsikring for løsøre, repræsentant for Østifternes Husmandskreditforening m.m., foruden en del kommunale hverv som byrådsmedlem og konstitueret borgmester under fætterens, kaptajn Philip Rasch Dams fraværelse i egenskab af folketingsmand.

Der var således i mit hjem rigelig lejlighed for os drenge til at deltage i arbejde. For mit vedkommende var det vel særlig landbruget, der interesserede, men også regnskabsvæsenet ved handel, sparekasse, kommune m.v. havde min interesse, og jeg kom ved arbejdet her ind i mange forskellige spørgsmål, som jævnaldrende kammerater stod helt fremmede overfor. Uddannelsen blev imidlertid noget spredt, dog vel nok bedst i, hvad der angik landbrug.

Mine forældre havde god vilje og vel også økonomisk evne til at give os børn en god skoleuddannelse, og de var altid med mellem dem, der ved oprettelse af privatskoler o.l. søgte at bøde på den efter deres mening for ringe undervis-

ning, som almueskolen kunne give. Imidlertid lykkedes det aldrig på den tid at skabe en nogenlunde varig privatskole i Aakirkeby. Der gjordes tilløb til realskole et par gange, men hver gang varede det kun et à to år. Noget længere bestod den af afdøde redaktør Smidt oprettede grundtvigske friskole.

I min skolepligtige alder kom også adskillelsen af Aaker og Aakirkebys skolevæsen med overgang til fællesundervisning for drenge og piger. Vi drenge fik en anden lærer, og alt dette virvar var ikke til gavn for min skolemæssige udvikling.

Aakirkeby var den gang et centrum for det stærke religiøse liv med de mange forskellige bevægelser. Mine forældre var nogenlunde jævnaldrende med pastor Trandberg, »Bornholms apostel«, som han er blevet kaldt. Hvor intimt venskabet mellem Trandberg og min fader har været, ved jeg ikke, men de sagde i hvert fald du til hinanden. I 1860 kom Trandberg tilbage fra Jylland til Bornholm, hvor han udførte et vældigt vækkelsesarbejde, som ganske vist tilsidst resulterede i, at »de vakte« delte sig i forskellige partier, grundtvigianere, møllerianere m.v., og kun den mindste del holdt sig til Trandberg, der i 1882 skuffet rejste til Amerika.

En vækkelse var der imidlertid sket, hvis virkninger sikkert mærkedes i de allerfleste hjem på Bornholm. I flere hjem kunne mand og kone ikke enes om, hvor de skulle søge til søndagsgudstjeneste. Den ene gik i kirke og den anden til Chr. Møllers forsamlinger.

Mine forældre stillede sig altid noget skeptiske over for Trandbergs virksomhed, navnlig til det overfølsomme i bevægelsen, som f.eks. broder- og søsterkys. Jeg kan godt tænke mig, at dette ikke passede mine forældre, der var praktisk indstillede og ikke sødladne.

Vi børn blev i hjemmet vidne til den megen uenighed om efter min mening ret underordnede religiøse stridspørgsmål. Mine forældre måtte vist nærmest betegnes som højkirkelige med noget grundtvisk præg. Af husets øvrige medlemmer var en søster til min moder udpræget grundtvigianer, en anden søster udpræget trandbergianer og en ældre tjenestepige, der i ret betydelig grad deltog i opdragelsen af os børn, var møllerianer. I det daglige hjemliv mærkedes disse religiøse uoverensstemmelser ikke så meget. Men jeg tænker, at forholdet for mit vedkommende har været medvirkende til, at jeg aldrig er blevet religiøs partigænger.

Bornholms Landbo-Spare- og Laanekasse i Aakirkeby oprettedes i året 1869, vistnok væsentligst på initiativ af pastor P. K. Algreen, der i 1867 havde tiltrådt embedet som sognepræst for Aaker-Aakirkeby menighed.

Sparekassen startedes som et filantropisk foretagende for at fremme opsparingen blandt egnens befolkning og for at gøre det nemmere for eventuelle lån-

Sparekassen, før der kom vinduer i rummet nærmest trappen.

givere og låntagere at finde hinanden. Der var ingen privatpersoner, der skulle tjene noget på forretningen, så et eventuelt driftsoverskud anvendtes udelukkende til at konsolidere Sparekassen.

Det selvvalgte forberedende udvalg, for hvilket pastor Algreen var formand, meddelte i marts 1869 i de bornholmske aviser, at der fra 1. maj oprettedes en sparekasse i Aakirkeby. Bekendtgørelsen var underskrevet af pastor Algreen, skovrider G. P. L. Brüel, J. Koefoed, Koefoedgård, Østermarie, P. Nielsen, Ll. Bukkegård, Aaker, og A. Sonne, Risegård, Aaker. Bestyrelsen holdt sit konstituerende møde den 30. marts og jeg går ud fra, at udvalget forud herfor har sørget for, at der i Sparekassens opland blev tegnet et passende beløb i indskudskapital og formentlig ved et møde sammen med indskyderne har valgt den første bestyrelse og bestemt, at min far, løjtnant H. C. Koefoed, skulle fungere som bogholder og kasserer. Sparekassen havde en tillidsmand i så godt som hvert sogn på Bornholm.

Sparekassens navn tyder på, at den tænktes at skulle omfatte hele øen, og de da eksisterende sparekasser i Rønne og Nexø har vist heller ikke set mildt til dens oprettelse. Jeg har ladet mig fortælle, at Rønne Sparekasse nægtede at give vejledning ved starten, så vedtægter og regnskabsform blev til på et grundlag hentet fra en sparekasse i Nykøbing Mors.

Gammelt foto af Afholdshotellet og Sparekassen. Sygekassens nuværende bygning på den anden side af gaden er endnu ikke ombygget.

Det blev dog hurtigt sådan, at kassen fik sit opland i Aakirkeby og de nærmest omliggende sogne, særlig Aaker, Pedersker og Vestermarie, så noget over hele øen spændende foretagende blev Sparekassen aldrig.

Ca. 20.000 kr. indskudskapital var sikret ved tegning, før kassen trådte i virksomhed, og der kom også jævnlig indskud senere, men lånebegæret var stærkere, så Sparekassen måtte i sine første år selv låne penge til udlån, noget man ikke senere har fundet det formålstjenligt at indlade sig på. Det kunne nu heller ikke den gang betale sig for kassen. Indlåns- og udlånsrenten var fastsat til henholdsvis 4 og 5 pct., medens Sparekassen i 1870 for et lån i Landmandsbanken, så vidt jeg kan se, måtte give 6 pct.

I begyndelsen var sparekassen nærmest at ligne ved en slags driftsbank. De enkelte udlånssummer måtte højst være 200 rdl., og lånetiden var fra 3 til 9 måneder, hvorefter lånet kunne fornyes, men kun mod betaling af skriverpenge, og såvel låner som kautionister skulle pøny møde personligt og underskrive, hver gang lånet skulle fornyes. Til at begynde med låntes der kun ud mod håndpant eller selvskyldnerkaution.

Imidlertid ændredes låneformen efterhånden og nu* er stillingen den, at af Sparekassens midler, der ialt udgør 2.900.000 kr., er kun 136.000 udlånt mod

* Det pågældende afsnit er skrevet i 1933.

selvskyldnerkaution, medens udlån mod pant i ejendomme udgør ca. 1.650.000 kr.

Sparekassen havde gennem årene en jævn vækst indtil årene straks efter 1902, hvor Aakirkeby fik et med Sparekassen konkurrerende pengeinstitut i Aakirkeby Bank. Men selv i disse år forøgedes, omend langsomt, Sparekassens indlånskapital, og i krigsårene og særlig i de efterfølgende gode landbrugsår tog forøgelsen af indlånskapitalen fart og kulminerede foreløbig i 1929 med et indlånsbeløb på 2.600.000 kr. Siden har der været lidt tilbagegang, men ikke nær så stor, som man skulle tro under hensyn til tredivernes voldsomme landbrugskrise. Indlånskapitalen er nu den 1. april 1933 2.493.600 kr.

Jeg har ladet mig fortælle, at der forud for oprettelsen af Aakirkeby Bank blev rettet forespørgsel til Sparekassen om, hvorvidt denne måtte være villig til at foretage nogle nærmere skitserede i retning af bankforretning gående forandringer i sin driftsform, i hvilket tilfælde man ville standse arbejdet for banken. Jeg blev valgt til medlem af Sparekassens bestyrelse sidst i året 1900, altså mindst et år før banken trådte i virksomhed, og jeg mindes ikke nogensinde indenfor Sparekassens bestyrelse at have set eller hørt noget til en slig henvendelse, men er den fremsat, tror jeg, Sparekassens ledelse samfundsmæssigt set har begået en fejl ved ikke at stille sig imødekommende.

Efter min mening kunne der ikke have været noget i vejen for – uden at formindske sikkerheden for Sparekassens indskud f.eks. at oprette en folioafdeling, hvor byens handlende, håndværkere m.v. kunne komme med penge fra deres omsætning hver eftermiddag, og på hvilke konti der kunne hæves og indbetales ved checks, samt at indføre kassekreditter, hvorpå der kunne trækkes. Dermed ville formentlig de væsentligste af de berettigede krav fra byens forretningsdrivende – i alt fald i tiden omkring 1902 – være fyldestgjorte.

Diskonteringen af veksler har muligvis i enkelte tilfælde været til gavn, men i de allerfleste tilfælde har den såvel set fra et samfundssynspunkt som fra enkeltpersoners side virket uheldigt, idet den har lokket folk til at købe mere og andet, end de havde råd til, og deres tal er stort her i landet, der har fået deres økonomiske tilintetgørelse grundlagt gennem udnyttelse af vekselkreditten.

Bankernes, også lokalbankernes opgave skulle efter min mening være den, ikke at passe på folks sparepenge og yde egnens befolkning rimelige lån – dette besørger sparekasserne bedre og navnlig billigere – men at medvirke til, også med eventuel risiko for banken, at skabe nye gode virksomheder på egnen og støtte ældre virksomheder, der i og for sig anses for at være sunde, men er kommet i økonomiske vanskeligheder.

Forøvrigt må jeg om Aakirkeby Bank, der jo særlig konkurrerer med Sparekassen sige, at den er ledet forsigtigt og af en bank at være også liberalt overfor

lånekunderne. Den har en betydelig kreds af egnens mest velhavende og betydende mænd som aktionærer og ledere, og når så banken i lange perioder har givet $^1/_2$ pct. mere end Sparekassen i indlånsrente, vil man forstå, at denne i banken har haft en hård konkurrent til egnens sparemidler.

I august 1923 blev jeg valgt til formand for Sparekassens tilsynsråd. I tiden fra 1869 har Sparekassen kun skiftet administrator een gang, nemlig i 1899, hvor min fader afløstes som bogholder og kasserer af min broder, der i 1920 blev direktør og fik tillige en kasserer ved siden af sig.

Sparekassen gennem 100 år

Det var Aa kirkes præst, Peder Kjellerup Algreen (1807–1877) der i begyndelsen af 1869 var initiativtager til nedsættelsen af det udvalg, der skulle forberede starten, og han var formand for dette udvalg. Hans evne til forhandling og samarbejde med kendte personer fra en stor del af øen resulterede i sparekassens start den 1. maj 1869.

Men Algreen blev ikke formand for den nye sparekasse. Sammen med en anden af initiativtagerne, skovrider Brüel, blev han revisor. Dette kan måske skyldes, at Algreen på dette tidspunkt var 62 år og ville undslå sig for det formentlig ret omfattende arbejde, det var at være formand. Han havde som præst nok at tage vare på i en tid, hvor Trandbergs vækkelse skabte liv og uro i det kirkelige liv, og Aa kirke stod foran en omfattende restaurering. Måske har sognepræsten haft mere lyst til at sætte noget i gang end til at føre det igangsatte videre.

Pastor Algreen var en meget alsidig mand. Han blev præst ved Aa kirke 27/7 1867, og han viste snart, at han havde forstand på penge, for han fik 1122 rigsdaler årlig i forpagtningsafgift af præstegårdsjorden, medens hans forgænger kun fik 580. Han var med til at starte sygekassen og blev dennes første formand i 1872, og han var fra 1869–73 forretningsfører for amtsforeningen af skytteforeninger.

Han havde evne til »at tale sandt om smått og stort og jævnt om alt det høje«, og han formåede at samle og forene de religiøse og nationalt bevægede sind og dæmpe de uforsonlige og stridbare. Han var iøvrigt tilhænger af den grundtvigske retning, og han var som venstremand i 1872 og 73 anbefalende stiller for Ph. R. Dam.

Sparekassen fik navnet »Bornholms Landbo Spare- og Lånekasse i Aakirkeby«.

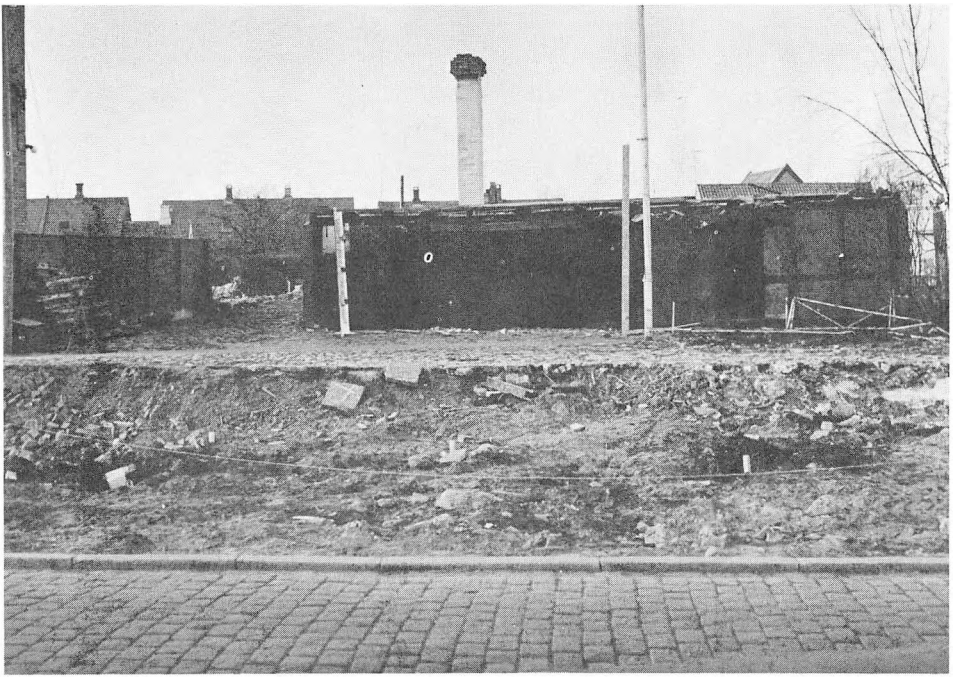

Først i april måned 1969 så Sparekassens byggegrund på Torvet således ud. (Foto: Ilsted Bech).

På Bornholm var der på det tidspunkt kun to sparekasser, nemlig Sparekassen i Rønne og Sparekassen for Nexø-Svaneke og Omegn. Det lå nær for stifterne af Sparekassen i Aakirkeby med hensyn til vejledning angående oprettelsen at søge sådan hos de allerede bestående bornholmske sparekasser, og en henvendelse i så henseende skal også være fremsendt, men blev afslået, formentlig på grund af Aakirkebys Sparekasses agrariske navn, der bebudede, at den påtænkte konkurrent ville tage hele Bornholm som sit opland.

Som følge af dette afslag måtte man indhente informationer andet steds fra. Pastor Algreen var født i Nykøbing Mors, og det er derfor ganske forklarligt, at vejledningen blev hentet fra Nykøbing Mors og omegns sparekasse, der blev stiftet den 3/2 1867.

At det var pastor Algreen, der var formand for det forberedende udvalg, ses af følgende kundgørelse i Bornholms Avis den 2., 4. og 6. marts 1869:

»Bornholms Landbo Spare- og Lånekasse i Aakirkeby er oprettet og forventer at træde i virksomhed førstkommende 1. maj. Eksemplarer af dens trykte vedtægter er indlagte hos neden anførte mænd i landets forskellige egne:

Sparekassen før døren til privatboligen blev ændret. Stakittet i forgrunden er siden afløst af en tilbygning til Jernbanegade 18.

Sparekassen set fra luften. Det åbne areal i baggrunden er Kirkeskolens tidligere legeplads.

Kaptajn Larsen, Pedersker, Sandemand Koefoed, Poulsker, Sandemand Hansen, Bodilsker, gårdejer J. P. Hansen, Tingfogedgård, Ibsker, købmand M. Sonne i Svaneke, Lærer Bohn, Østerlars, løjtnant Davitzen, Rø, gårdejer Hullegård, Olsker, lærer Bohn, Allinge, løjtnant Lund, Rutsker, lærer Siersted, Hasle, gårdejer Nyholm, Klemensker, gårdejer H. A. Rømer, Bukkegård, Nyker, gårdejer Thor Westh, Knudsker, gårdejer J. Lyngberg, Nylars, og løjtnant Landschoff, Vestermarie.

Hos disse mænd og for undertegnede udvalgsmedlemmer kunne tiltrædende interessenter i kassen indtegne sig i løbet af 14 dage. Ligeledes indbyde vi alle interessenter i nævnte kasse til en generalforsamling, som holdes på Aakirkeby rådstue fredag den 19. d. m. kl. 2 eftermiddag for at vælge 7 bestyrere, 1 bogholder og til at gennemgå første års regnskab 2 revisorer.

P. K. Algreen, Aaker, G. P. L. Brüel, Rømersdal, J. Koefoed, Østermarie, P. Nielsen, Aaker, og A. Sonne, Aaker.

Foranstående bedes indrykket i Bornholms Avis de tre første gange bladet udkommer.

Aaker præstegård, den 1. marts 1869.

P. K. Algreen.«

Ovennævnte udvalgsmedlemmer er formentlig: Pastor Algreen, Aaker, skovrider Brüel (den ældre), Almindingen, proprietær Jørgen Koefoed, Koefoedgård, Østermarie, kaptajn P. Nielsen, Lille Bukkegård, Aaker, og gårdejer Adolf Sonne (den ældre), Risegård, Aaker.

Planen: »Landbosparekassen for hele Bornholm« viste sig hurtigt at stride mod naturens orden, hvilket sparekassens regnskaber for de første år viste. Det var sdr. herred og Østerlars og Østermarie og Vestermarie, der afgav langt de største indskudsbeløb. 1. januar 1874 havde disse således af et samlet indskudsbeløb på 89.992 rdl. præsteret 87.243 rd. Når Østermarie og Østerlars er kommet med under kommuner med højest indskud, må det ses under hensyn til, at der på dette tidspunkt – 1874 – ikke var oprettet sparekasse hverken i Svaneke eller Gudhjem.

Sparekassens udlån skete i årene indtil 1883 udelukkende mod kaution eller håndpant. Lån mod pant i fast ejendom ydedes første gang i regnskabsåret 1882–1883.

De mod personlig kaution ydede lån gjaldt i denne første periode højst i 9 måneder og skulle da indbetales, såfremt de ikke blev fornyede. – Af lånene mod håndpant skete mange mod indlæggelse af brænderi- eller drankeraktier, som de kaldtes. Det var altså andele eller aktier i byens dengang formentlig eneste industrielle virksomhed, brændevinsbrænderiet. Det var blevet praksis, at hver aktie kunne belånes med indtil 140 kr.

Sparekassens pionerer

Pastor Algreen

Skovrider Bruel

Lærer H. C. Dam

Kaptajn Rømer

Gårdejer Hullegaard

Gårdejer H. Rømer

Sparekassens tilsynsrådsmedlemmer

H. Sommer
1869–1876

Jeppe Ipsen
1874–1899

Johs. Müller
1899–1926

Borgmester H. P. Hansen
1900–1924

Revisorer

Lærer Ludvig Dam

Sognerådsformand
Alfred Koefoed

Sparekassens tilsynsrådsmedlemmer

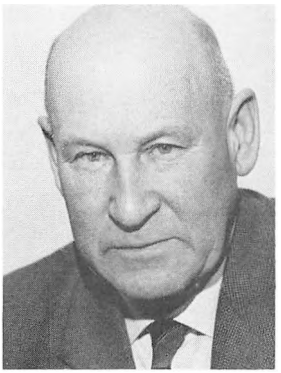

L. Chr. Marcher
Saxebro

Forretningsfører
Th. Skovgaard
næstformand

Gårdejer
Knud Munch
Vassegård

Forhenværende
gårdejer Ejv. Kofoed
H. Rømersvej

Brænderiet overgik imidlertid til privat eje, og ved opgørelsen viste det sig, at selskabets formue ikke kunne give 140 kr. til hver aktie, og dette medførte, at sparekassen fik et tab på 40 kr. på et lån. Dette dækkede dog den daværende bogholder og kasserer, købmand H. C. Koefoed af egen lomme, da han mente, at han havde været skyld i, at aktierne blev vurderet for højt.

Fra 1883 ændredes sikkerhedskravet til pant i fast ejendom, og i en lang årrække var denne sikkerhed basis for flertallet af de ydede lån. Igennem årene har sparekassen udnyttet de muligheder, som sparekasseloven har fastsat, og den har derved kunnet yde sine kunder de lån, som den fortsatte strukturændring og samfundsudvikling har aktualiseret.

Sparekassens formænd

H. E. L. Hasselriis
Soldatergård
1869–1873

J. A. Munch
St. Loftsgård
1873–1899

Markus Hansen
St. Duegård
1899–1923

P. Lund Koefoed
Lille Myregård
1923–1944

Andr. Schou
Sosegård
1944–1945

Thv. Brandt
Østre Skovgård
1945–1963

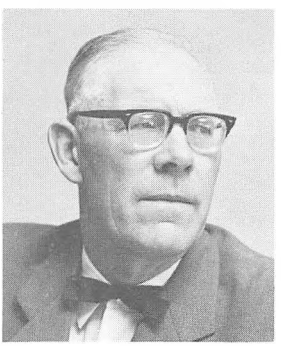

Borgmester Karl Pihl
fra 1/10 1963

Sparekassens direktører

H. C. Koefoed 1869–1899

C. M. Koefoed 1899–1946

M. P. Ipsen 1946–1961

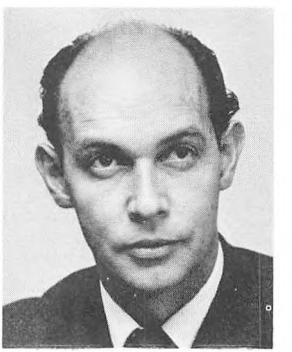

Birger Hansen fra 1/9 1961

Sparekassens første bestyrelse var gårdejer Hasselriis, Soldatergård, Aaker, lærer H. C. Dam, Kirkeskolen, Aaker, kaptajn Rømer, Gyldensgård, Østermarie, gårdejer Hullegård, Hullegård, Olsker, gårdejer Rømer, Bukkegård, Nyker, H. Sommer, Billeshøj, Pedersker, og kaptajn Munch, Loftsgård, Aaker.

Herman Eduard Louis Hasselriis (1815–1907) var den første formand, og han virkede som sådan til 1873. Han var søn af byskriver Chr. Hasselriis i Hasle. Han var gift med en enke efter en apoteker Andresen i Hillerød, og det er måske årsagen til, at han benævnes hofapoteker.

Han købte Soldatergård i Aaker i 1856 for 30.000 rigsdaler, og han solgte gården i 1873 med besætning, udbo og en del indbo for 46.500 rdl.

Hasselriis omtales gentagne gange som deltager i diskussioner på vælgermøderne på Torvet, hvoraf det fremgår, at det nationale lå ham stærkt på sinde.

Kaptajn J. A. Munch, St. Loftsgård, Aaker, var formand fra 1873 til 1899. Han blev indvalgt i tilsynsrådet i 1869, og han var således med fra starten.

Han var kompagnichef ved Bornholms væbning, han var en tid sognerådsformand, medlem af amtsrådet, og han var ridder af Dannebrog. En tid var han

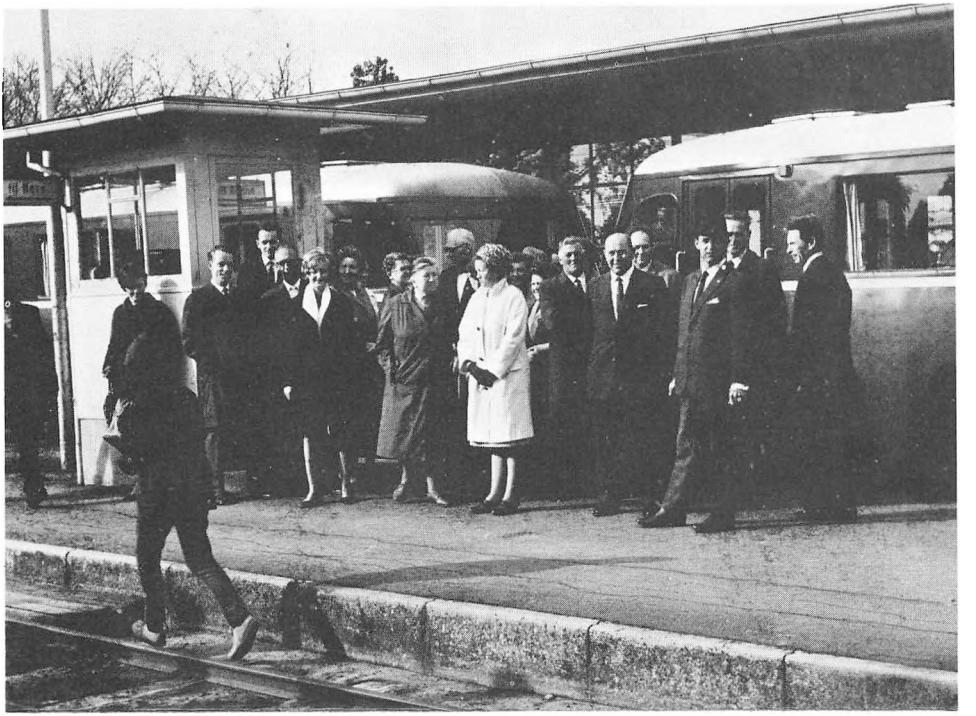

Sparekassens tilsynsråd og personale med damer tog afsked med DBJ på behørig måde, idet man rejste med eftermiddagstoget til Rønne den 28/9 1968, banens sidste dag. (Foto: C. O. Lassen).

formand for 5. skyttekreds. Han var af en rolig og besindig karakter, han trængte sig ikke selv frem, men på grund af sin dygtighed og indsigt blev han indvalgt i mange bestyrelser. Hans beskedenhed gav sig udtryk derved, at han ikke ønskede nogen ligtale, således at pastor Madsen nøjedes med en bøn, da Munch blev begravet i januar 1899.

Hans efterfølger som formand blev gdr. Markus Hansen, St. Duegård, der virkede fra 1899 til 1923.

Markus Hansen gjorde sig gældende på mangfoldige områder. Han var en dygtig landmand, han var i mange år medlem af sognerådet og en overgang sognerådsformand, og han var medlem af amtsrådet, menighedsrådet m.m., og han var formand for højskolen. Han betegnes som klog, stilfærdig, samvittighedsfuld og energisk.

Peter Lund Koefoed var formand fra 15/8 1923. Han indvalgtes i tilsynsrådet i 1900 og virkede til sin død 1946, men han var svagelig de sidste år, og trak sig derfor tilbage som formand 1/6 1944 og fortsatte som næstformand.

Sparekassens kontor efter udvidelsen i november 1965. (Foto: Ilsted Bech).

P. L. Koefoed ejede Ll. Myregård i Pedersker fra 1885–1924. Han var sognerådsformand i Pedersker og formand for sognerådsforeningen, formand for Nexø-banen 1905–1935, formand for Aakirkeby sygehus, landstingsmand fra 1906–1914, og han havde mange andre tillidshverv. Han havde megen sans for økonomi, han var en jævn, vennesæl og tolerant mand.

Fra 1/6 1944 til sin død i 1945 var Andr. Schou, Sosegård, Vestermarie, formand. Han kom ind i tilsynsrådet i 1907 og var i mange år næstformand. Han efterfulgtes som formand 7/11 1945 af gdr. Thorvald Brandt, Østre Skovgård, Aaker, der kom ind i tilsynsrådet den 15/6 1937.

Brandt havde en række tillidshverv, han var bl.a. medlem af sognerådet, men sparekassen var hans store interesse, og i hans formandstid undergik sparekassen en stor udvikling.

Han var en vennesæl mand, der ikke gjorde forskel på høj og lav. Alle blev modtaget med venlighed og forståelse. Han havde et enestående kendskab til forholdene i Aaker og Aakirkeby, og når han gik ind for en mand, var man sikker på, at afgørelsen var rigtig. Brandt trak sig tilbage som formand og tilsynsrådsmedlem 1/10 1963 og afløstes af borgmester Karl Pihl, der var indvalgt i tilsynsrådet den 23/9 1952 som valgt af handelsministeriet.

Pihl er som sine forgængere landmand, men han er den første formand, der startede i tilsynsrådet som Aakirkeby-bo. Og som alle sine forgængere som formand kan han betegnes som vennesæl, jævn og tolerant.

Det faldt i Pihls lod at være formand for sparekassens forhandlingsgruppe ved de igangværende drøftelser om fusion af de bornholmske sparekasser. Han er tillige formand for sparekassens byggeudvalg, der i jubilæumsåret indleder arbejdet med at opføre en ny sparekasse på Torvet.

Ved oprettelsen af sparekassen blev den daglige ledelse betroet købmand og avlsbruger Hans Conrad Koefoed, der både var kasserer og bogholder. Han var i 1859–1868 premierløjtnant ved Bornholms dragoner. Han ejede Buskegård i Østermarie, men købte i 1861 J. L. Balles gård og købmandsforretning (hvor Kirkepladsen nu ligger).

Han afstod i 1895 forretningen til sønnen Chr. M. Koefoed. Han var medlem af byrådet i flere perioder fra 1862 til 1888.

Hans søn, Christian Munch Koefoed (15/12 1865–4/5 1946) overtog faderens hverv i sparekassen i 1899. Han var løjtnant og betegnedes som sådan i daglig tale. Han var Aakirkebys borgmester fra 1923–1929.

C. M. Koefoed døde den 4/5 1946. Martin Peter Ipsen, der var bogholder i A/S Aakirkeby Bank, blev udnævnt som direktør den 1/8 1946. Ipsens bankuddannelse og erfaring bevirkede en fornyelse af sparekassens forretningsgang, og som leder i 14 år havde han en stor betydning for sparekassen.

Ipsen døde 10/10 1961, og de sidste år var han plaget af en alvorlig sygdom, der gjorde, at han måtte træde tilbage som direktør 1/9 1961, fra hvilken dato Birger Hansen har været sparekassens leder.

Birger Hansen var assistent i sparekassen i Rønne, da han den 1/7 1960 udnævntes til bogholder i Aakirkeby og omegns sparekasse. Under Birger Hansens ledelse har sparekassen gennemlevet en rivende udvikling med stadig stigende omsætning og virksomhed.

I sparekassens første leveår havde man kun kontordag 2 gange om måneden, nemlig den 1. og 15. i hver måned. Kunderne kunne dog de øvrige dage sætte penge ind og låne, men renten beregnedes fra disse faste kontordage. Snart voksede forretningen dog så meget, at det var nødvendigt at holde åbent 2 gange om ugen. Fra 1917 holdt man åbent hver dag fra 14–17. Når bogholderen var forhindret, passede formanden forretningerne. Først efter 72 års virke begyndte man at holde åbent både formiddag og eftermiddag.

Indtil 1912 havde sparekassen til huse i købmandsgården, der ejedes af løjtnant C. M. Kofoed. I 1908 fik man tilbudt lokaler i den nybygning, Karl Dam ville opføre på Torvet, men 5 af tilsynsrådets medlemmer stemte imod. Men 3/8 1911 kom løjtnant Koefoed med et tilbud med et tilbud om at indrette

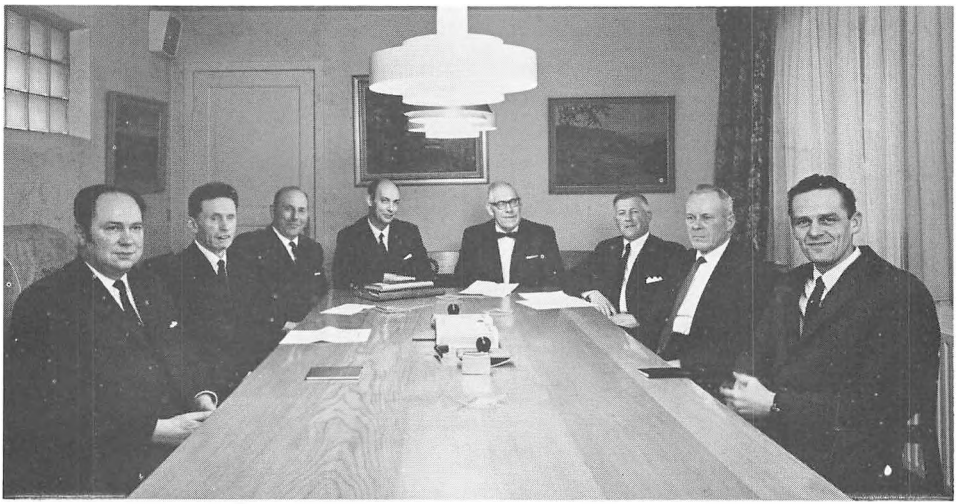

Sparekassens tilsynsråd. Fra venstre:
Werner Hansen, Knud Munch, Thorkild Skovgaard, Birger Hansen,
Karl Pihl, Karl Marker, Ejvind Kofoed og Sven Eriksen.

Personalet i Sparekassen. Fra venstre:
Ilse Petersen, Iver Blem Kofoed, Sv. Aa. Dam Johnsen, Birgit Landschoff,
Erik Klarup Mogensen, John Lund og Ole Andersen.

sparekasselokaler i en bygning, han ville opføre i Jernbanegade på degnegårdens grund, og dette gik man med til. Den 1. oktober 1912 rykkede så sparekassen ind i sin nuværende bygning, og man betalte 400 kr. om året i leje, varme, lys og vedligeholdelse.

Bygningen lå i Aaker, men blev indlemmet i Aakirkeby. Sparekassen er stadig byens grænse mod Aaker både mod nord og vest. I 1916 afslog tilsynsrådet at købe bygningen. Først den 24/1 1939 gik man med til at erhverve ejendommen for 30.000 kr.

Tilsynsrådet holdt fra starten sine møder på Aakirkeby rådhus, men det ser ud til, at det sidste møde her blev afholdt den 8/7 1920, hvorefter man samledes i sparekassen.

På grund af krigen skete der ingen udvidelse af sparekassen de første år efter, at den var blevet selvejer. Men efter halvandet års forarbejde kunne sparekassen i januar 1948 rykke ind i tidssvarende lokaler.

Tidligere var der fælles indgang for kontor og privatlejlighed, nu fik kontoret egen indgang. Skranke, pulte og skabe blev fornyet, og lokalet var holdt i lyse og venlige farver. Bygmester Ernst Andersen, Skæreriet, var ombygningens arkitekt.

Sparekassen fik ved denne lejlighed et boxanlæg, direktionsværelse og lokale for tilsynsrådet samt telefonbox og toiletter.

Ved den festlige indvielse oplyste direktør Ipsen, at moderniseringen var vedtaget 15 år tidligere.

Omkostningerne beløb sig til 96.500 kr.

Det var små tal, man operede med i de første år. I 1899 fik bestyreren procenter af udlånet, men hans løn måtte ikke overstige 1800 kr. Formanden fik 300 kr. om året. Da man fik personale på kontoret, og medhjælpen ved en fejltagelse stak en af firmaets blyanter i lommen, udløste det øjeblikkelig en kraftig økonomisk belærende reprimande fra kassereren. Brændsel og lys var man meget sparsommelig med.

I vore dage er man vant til, at sparekassen yder en lang række årlige tilskud til almennyttige formål, og at man spytter kraftigt i bøssen ved enkelte lejligheder. Sådan har det ikke altid været. I 1902 lod man sig bevæge til at give Landboforeningen 50 kr. i jubilæumsgave. Fra 1903 fik sygehuset et årligt tilskud på 50 kr., og fra 1905 fik sygeplejeforeningen 25 kr. om året. Samme år fik sparekassen forøvrigt telefon. Realskolen fik fra starten 50 kr. årlig til støtte for flinke og uformuende elever. I 1918 fik biblioteket 100 kr. til oprettelsen, og man gav 500 kr. til sønderjyske formål.

I 1929 gav sparekassen tilskud til Granelifonden, og man ydede tilskud til realskolen, biblioteket, sygeplejeforeningen, håndværkerforeningen, landbofor-

eningens ungdomsarbejde og menighedshjemmet. Året efter gav man tilskud til dyrskuepræmier, og i 1934 gav sparekassen 2500 kr. til fjernelsen af blikkenslager Linds hus på hjørnet af Storegade og Hans Rømersvej. Man gav tilskud til husmandsforeningens udstilling, og i 1937 begyndte man at støtte Foreningen Norden. Året efter bevilgedes 10.000 kr. til ny præstegård, og i 1940 fik højskolen 2.000 kr. Lignende beløb skænkedes Højskolen i 1948, 1952 og 1953.

Mange af tilskuddene var engangstilskud til særlige formål, f.eks. til H. P. Hansens mindefond 200 kr., 50 kr. til mindet for faldne bornholmere i 1938, tilskud til finske børn og finsk fadderskab i 1941, 200 kr. til nødlidende i Norge og 480 kr. til Finlands-hjælpen i 1943. 23.000 til Aakirkeby sygehus og 3.000 kr. til bomberamte på Bornholm i 1945, 10.000 kr. i 1948 og 2.000 i 1949 til forsøgsgården Kannikegård, 100 kr. til Kofoeds skole og 150 kr. til danske sømænds efterladte i 1946, 100 kr. til FN-hjælpen i 1948, håndværkerkollegiet i København 200 kr., klaver til borgerskolen 1.000 kr. og AaIF 2.500 kr. i 1949, 200 kr. til Bornholms museum i 1950, 100 kr. til Hollands-hjælpen i 1952, 1.500 kr. til filmsapparat på borgerskolen og 1.000 kr. til ungdomshjemmet i 1954, 500 kr. til BASG & I og 100 kr. til 4. maj-lokalkomiteen i 1955, 400 kr. til Slusegårds vandmølle og 300 kr. til Ungarns-hjælpen i 1956, i 1957 1.500 kr. til filmsapparat på Aaker skole og 2.400 kr. til klaver og radio på De gamles Hjem, 500 kr. til Landbohøjskolens jubilæumsfond og 1.500 kr. til radioanlæg på sygehuset i 1958, 300 kr. til landboforeningens jubilæumsskrift og 1.200 kr. til TV på De gamles Hjem i 1960, 10.000 kr. til nyt orgel i Aa kirke og 400 kr. til Midtbornholms handelsskole i 1961, 2.500 kr. til Håndværkerforeningen og 1.000 kr. til biblioteket i 1962, 500 kr. til 5. skyttekreds og 200 kr. til Bornholms Værns Tambourkorps i 1963, 250 kr. til Pedersker gymnastikforening og 200 kr. til John F. Kennedys mindeindsamling i 1964, 400 kr. til hjemmeværnsgården i Aakirkeby og 2.000 kr. til nyt orgel i Østermarie kirke i 1965, 2.000 kr. til udsmykning af områdets skoler og 500 kr. til Midtbornholms ungdomsklub i 1966, 2.000 kr. til sparekassernes uddannelsescenter, 500 kr. til AaIFs jubilæumsfond og 2.000 kr. til filmsapparat til Aaker centralskole i 1967, og 5.500 kr. til restaurering af Rømer-stuen, 2.000 kr. til sparekassernes uddannelsescenter og 300 kr. til lejrskolen Ellidshøj i 1968.

Foruden disse engangstilskud, af hvilke mange tidsfæster en række begivenheder herhjemme og ude i den store verden, har sparekassen ydet en række årlige tilskud. Bl.a. yder man tilskud til flidspræmier til elever i områdets skoler, man giver dåbsgaver, man støtter civilforsvaret og DKB, man støttede i mange år 4-H, og de mange udstillinger af forskellige art, der gennem årene har været

holdt i Aakirkeby, har fået tilskud eller ærespræmier.

Det samlede beløb, der er udbetalt til almennyttige formål af sparekassens gavefond gennem 100 år, beløber sig til ialt 204.046 kr. Halvdelen af disse penge er udbetalt siden 1955.

Der kom en ny sparekasselov i 1920, hvorefter kommunerne skulle udpege revisionen. Tilsynsrådet fik et antal på 7, og løjtnant Koefoed blev direktør. Den 1/1 1921 blev Andr. Due ansat som kasserer. Handelsministeriet skulle udpege et tilsynsrådsmedlem, det blev amtsrådsmedlem Markus P. Dam, (bagermester). Han efterfulgtes i 1934 af Poul Koefoed Ipsen, Klintvang, der i 1952 efterfulgtes af Karl Pihl. 1/4 1930 blev Nikolai Larsen assistent. I 1946 var Larsen i en tid konstitueret som direktør, og han blev fuldmægtig 15/8 1946, men udnævntes kort efter som kasserer, da Axel Jensen, der havde overtaget denne post 1/4 1931, døde.

Larsen tog sin afsked 1/6 1964. Hans enestående måde at behandle publikum på gjorde ham meget afholdt.

Fra 1946–1956 var frk. Ellen Andreasen assistent. En kort tid virkede bagermester Povl Østerbye og frk. Gudrun Ipsen i sparekassen, og Mogens Drejer blev sparekassens første elev i 1957.

Udvidelsen af personalet skabte trange forhold i ekspeditionslokalet, og i november 1965 blev lokalerne udvidet ved en midlertidig tilbygning.

Glimt

Forud for byrådsvalget i 1925 var der dramatik i luften. Den kommunale vælgerforening satte borgmester Kofoed nederst på listen, fordi han ikke ville bekende politisk kulør. Man ønskede pludselig at få præciseret, om løjtnant Kofoed var venstre- eller højremand. Bornholms Social-Demokrat skrev i den anledning: »Det er unægtelig et noget spinkelt grundlag, da der dog ikke er iøjnefaldende forskel på farven.«

Inden valget var han rykket op som nr. 8 af 10, og ved valget fik han listens største antal personlige stemmer, ialt 54, hvilket gav en sjetteplads. Og Kofoed blev genvalgt som borgmester med 6 stemmer, Anthon Larsen fik 3. N. Nissen Petersen blev viceborgmester.

I april 1925 opløstes den kommunale vælgerforening efter 9 års virke. Foreningen havde 200 medlemmer. Formuen, 200 kr., gik til Forskønnelsesforeningen.

Aaker havde i 1880 ikke mindre end 2.467 indbyggere. I året 1921 havde sognet 2.706 beboere mod 2.685 ved den forrige folketælling i 1916. Aaker havde i 1916 de fleste indbyggere blandt øens sogne, men i 1921 havde Østermarie 2.771 og rykkede dermed op på førstepladsen.

SKATTEN I 1901

Det var små tal, man regnede med, når man udskrev skattebilletter i Aakirkeby ved århundredskiftet. De højeste skatteydere var:
Læge Carlsen 360 kr. af en indtægt på 6.000 kr.
Dyrlæge Albrechtsen 326 kr. af en indtægt på 5.450 kr.
Kjøbmand C. M. Kofoed 307 kr. af en indtægt på 5.150 kr.
Kjøbmand Mads Kofoed 299 kr. af en indtægt på 5.200 kr.
(Efter »Hundrede år på en klippeø«).

I 1889 behøvede man sikkert ikke forlange nummeret, når man ringede op til telefoncentralen i Aakirkeby. Der var kun 10 numre at vælge imellem. Telefonfortegnelsen så således ud:

Albrechtsen, dyrlæge	2
Andelsmejeriet, Aaker	7
Andelsmejeriet, Pedersker	17
Andelsmejeriet, Lobbæk	27
Becker, smed	13
Boghandelen	3
Dam, Ludvig	1
Kofod, Mads, kjøbmand	9
Nygaard, snedkermester	15
Thorsens forretning	19

(Efter »Hundrede år på en klippeø«).

SPAREKASSENS TILSYNSRÅDSMEDLEMMER 1869–1969

Gårdejer H. E. L. Hasselriis 1869–1873
Lærer H. C. Dam 1869–1895
Kaptajn Rømer, Gyldensgård, 1869–1898
Gårdejer Hullegård, Hullegård, 1869–1873
Gårdejer H. Rømer, Bukkegård, 1869–1887
H. Sommer, Billeshøj, 1869–1876
Kaptajn J. A. Munch, St. Loftsgård, 1869–1899
Købmand P. Jensen 1870–1888
Gårdejer P. Nielsen, L. Bukkegård, 1874–1880

Gårdejer Jeppe Ipsen, Sose, 1874–1899
Sandemand Jens P. Jensen, Vestermarie, 1887–1896
Sandemand H. M. Kofoed 1875–1891
Partikulier M. Henriksen 1880–1899
Sandemand J. Olsen, Dalegård, 1895–1898
Gårdejer M. Sonne, Almegård, Nylars, 1896–1904
Avlsbruger Anthon Jensen, Kratlund, Pedersker, 1896–1914
Aug. Ipsen, Aakirkeby, 1896–1929
Hans Peter Andersen, Aakirkeby, 1896–1899
Gårdejer P. Lund Koefoed 1900–1946
Borgmester H. P. Hansen 1900–1924
Gårdejer Lohmann, Tvillinggård, 1900–1907
Gårdejer Andr. Schou, Sosegård, 1907–1945
Gårdejer Markus Hansen, St. Duegård, 1899–1924
Proprietær Johs. Müller, Vallensgård, 1899–1926
Bagermester Markus P. Dam 1921–1934
Sognerådsformand J. K. Hald, Ravnsgård, 1924–1937
Avlsbruger Axel Jensen, Strøby, 1924–1931
Avlsbruger Jul. Chr. Andersen, Almely, 1926–1948
Gårdejer Axel Due, St. Myregård, Pedersker, 1929–1947
Gårdejer Hans Asbjørn Jensen, Ll. Krusegård, 1931–1943
Husmand Poul Ipsen, Klintvang, 1934–1952
Gårdejer Thv. Brandt, Ø. Skovgård, 1937–1963
Avlsbruger L. Chr. Marcher, Saxebro, 1943–1967
Forretningsfører Th. Skovgaard fra 1945
Bagermester Johs. Dam 1946–1966
Gårdejer Aage Munch, Dammegård, Pedersker, 1947–1954
Bygmester Ernst Andersen, Skæreriet, 1948–1954
Borgmester Karl Pihl fra 1952
Gårdejer Ejv. Kofoed fra 1954
Gårdejer Knud Munch, Vassegård, Pedersker, fra 1954
Sygekassekasserer Werner Hansen fra 1963
Smedemester Svend Eriksen fra 1966
Arbejdsmand Karl Marker fra 1967

SPAREKASSENS PERSONALE 1969
Bogholder Svend Aage Dam (ansat i sparekassen 1/4 1964)
Fuldmægtig Ole Kofoed Andersen (28/11 1960)
Assistent Ilse Sommer Pedersen (1/7 1964)

Assistent John Aage Lund (1/2 1966)
Elev Iver Blem Kofoed (1/7 1966)
Elev Birgit Landschoff (15/7 1967)
Elev Erik Klarup Mogensen (15/7 1968)

SPAREKASSENS REVISORER

I mange år valgte sparekassen revisorer for et enkelt år ad gangen, og dette medførte ganske naturligt, at der skiftedes hyppigt. Vi skal ikke trætte læserne med en gennemgang af revisorlisten – ofte blev samme mand valgt flere gange med mellemrum – men vi skal kort oplyse, at pastor Algren og skovrider Bruel var sparekassens første revisorer, den senere formand, Markus Hansen, var revisor 1876–77 og året 1899, sognerådsformand Alfred Kofoed, L. Duegård, var revisor fra 1901–1922, lærer Ludvig Dam fra 1899–1900, 1902–1921 og 1922–1928. Overlærer H. K. Larsen var revisor fra 1921–1942, førstelærer Axel Hermansen fra 1928–1958, og viceskoleinspektør Harald Møller har været revisor siden 1958.

I 1942 fik sparekassen statsautoriseret revisor. Wøldike Nielsen afløstes i 1958 af Børge Karlsen.

SPAREKASSENS NAVN

Den 1. juni 1948 ændrede sparekassen navn til

Aakirkeby og Omegns Sparekasse.

SKOLESPAREKASSER

I mange år har sparekassen haft et udmærket samarbejde med skolerne. I Aakirkeby forestår viceskoleinspektør Karl Hansen skoleopsparingen, i Aaker er det viceskoleinspektør Harald Møller, og i Pedersker lærer Juncker-Mikkelsen.

Aakirkeby Sangkor startedes den 23. august 1948 på Højskolehotellet, og den foreløbig bestyrelse kom til at bestå af pedel Emanual Hansen, fru Danielsen og lærer K. K. Hansen. Skoleinspektør Sv. Aa. Pettersson var korets dirigent.

K. K. Hansen var formand i en del år, og koret gav en række fine koncerter, ligesom det medvirkede ved julekoncerter i Aa kirke i den første halvdel af halvtredserne. Pinsemorgen sang koret i Ekkodalen. Interessen ebbede langsomt ud, og siden har Aakirkeby været uden sangkor.

Efterskrift

Ved udarbejdelsen af denne bog har det store problem været at finde frem til, hvilket stof man kunne udelade. Resultatet blev, at foreninger og institutioner, der selv har udgivet jubilæumsskrifter eller står omtalt i andre bøger, måtte udgå. Det gælder bl.a. Brugsen, Brodal, Almindingen savværk, byens ældste forening, 5. skyttekreds (omtales udførligt i nyudkommet BASG&I-bog), og religiøse foreninger. Kannikegård og præstegården er omtalt i flere bøger, Vallensgårds historie findes i flere værker, Læså er beskrevet i et særligt værk, det samme er tilfældet med Graneli og Vestermarie plantage. Aakirkeby-bogen af G. L. Dam og H. K. Larsen skildres udførligt »hospitalet«, Aa kirke, borgerkompagniet, Aakirkeby havn, Stokkekilden, skolevæsenets udvikling i Aaker og Aakirkeby, bystyrets mænd m.m.

Philip Rasch Dams bog »Folkeliv og indstiftelser på Bornholm« giver mange oplysninger om livet i Aakirkeby op til 1850. Alle disse emner er derfor udeladt.

Derimod er benyttet en del udklip eller dele af udklip fra de bornholmske dagblade, og vi takker disse for tilladelsen til at benytte dette stof.

Jeg takker de mange, der har givet oplysninger eller har stillet foreningsprotokoller til rådighed, og jeg takker dagbladenes fotografer for tilladelsen til at benytte en række fotos, som jeg har samlet gennem en årrække. Ligeledes tak til de mange private, der uden opfordring har stillet gamle fotos til rådighed. To afdøde har haft stor betydning for bogens udformning, nemlig fotograf Yhr, hvis samling af gamle fotos er stillet til rådighed af fotograf Algot, og fhv. stationsforstander P. Rasmussen, hvis efterladte optegnelser har været af stor værdi.

Jeg har i stor udstrækning anført kilder til tekst og fotos. Det kan måske virke trættende på læseren, men det er et hensyn, man skylder kilderne.

Det kan naturligvis ikke undgås, at mange vil føle sig forbigået i bogen. Men der skal jo også været noget at rive i for eftertiden, denne bog må ikke betragtes som en udtømmende beskrivelse af Midtbornholm i de sidste 100 år.

Tak for al hjælp og velvilje.

Indholdsfortegnelse:

Midt inde i landet	7
Rådhuset	13
Degnens guldbryllup i 1846	20
Minder fra barndomsbyen	24
Kannikegårds brand i 1895	33
Som Aakerlund så Aakirkeby	37
Enj besker syp!	46
Forr i Tider	58
En markedsdag i Aakirkeby i ældre tider	59
Valg i Aakirkeby i halvfemserne	64
Jernbanen vækkede Aakirkeby af tornerosesøvnen	69
Jernbanegade	79
Brandvæsenet	87
Postvæsenet	94
Aakirkebys sygehus	98
Aakirkeby realskole	101
Hørfabrikken og Boværk	104
Håndværkerforeningen	107
Da håndværkerne fra Aakirkeby viste, hvad de duede til	116
Da skrædderne var i flertal blandt håndværkerne	121
Midtbornholms største fagforening	125
Murerne	132
Tømrerne og snedkerne	133
Aaker-Aakirkeby Husmandsforening	136
Senhøst	142
Livet på landet	143
Handelsstandsforeningen	148

Købmandsgården hvor sparekassen begyndte 152
Sang og musik 155
Da fastelavnsmandag var årets bedste handelsdag 156
Rosenborg-huset 162
Hammers hus 164
Aakirkeby og Aaker Folkebibliotek 167
I slutningen af 2. verdenskrig 171
Forskønnelsesforeningen 174
Aakirkeby Idrætsforening 182
Glædelig jul 195
Det katolske islæt 195
Foreningen Norden 197
Civilforsvaret og hjemmeværnet 199
Gadenavne 205
Aaker udmark 222
Boderne 233
Højskolen 243
Hans Rømers pavillon 254
Vestermarie 260
Lobbæk – grænsebyen 262
Nylars 265
Pedersker 267
Familien Dam og slægtsgården 270
P. Lund Koefoed om sparekassen 281
Sparekassen gennem 100 år 288
Efterskrift 307

Sparekassen 1968, tegnet af en genbo, Paul Bruno Bødker Hansen.

Aakirkeby & Omegns Sparekasses udvikling i 100 år belyst ved tal

Indlånskapital

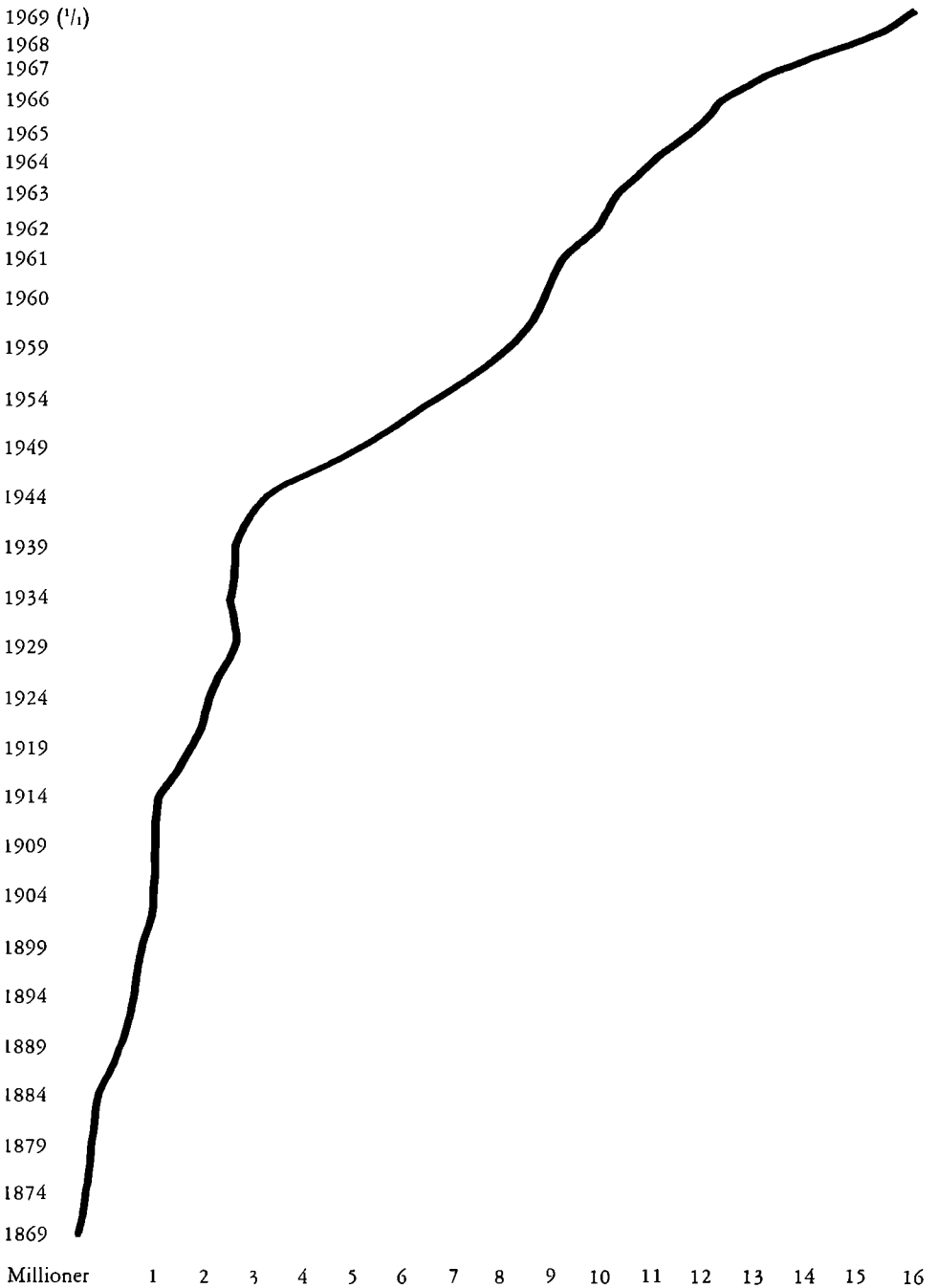

Udlånskapital

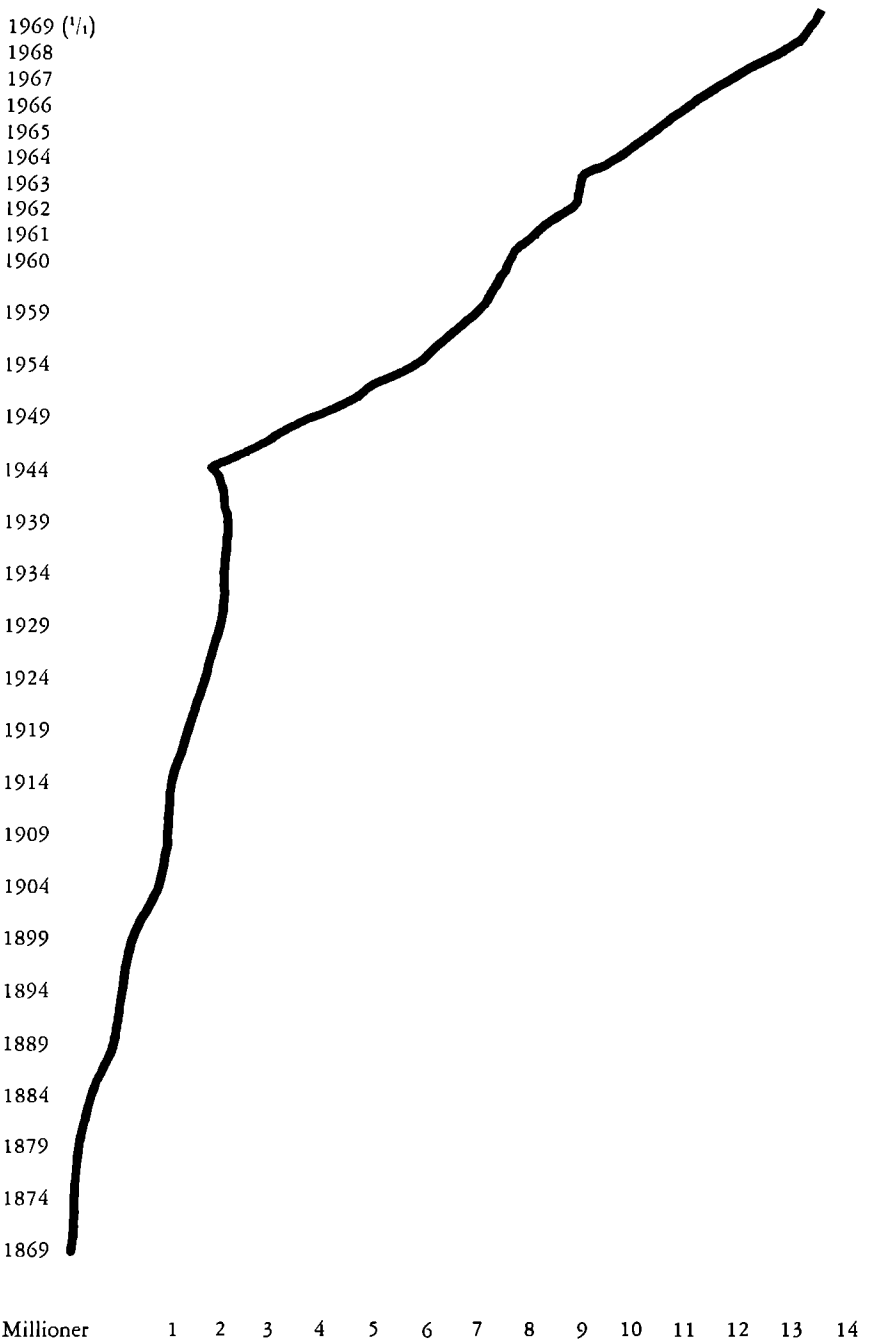

Råbalancetal pr. ult. december til belysning af omsætning

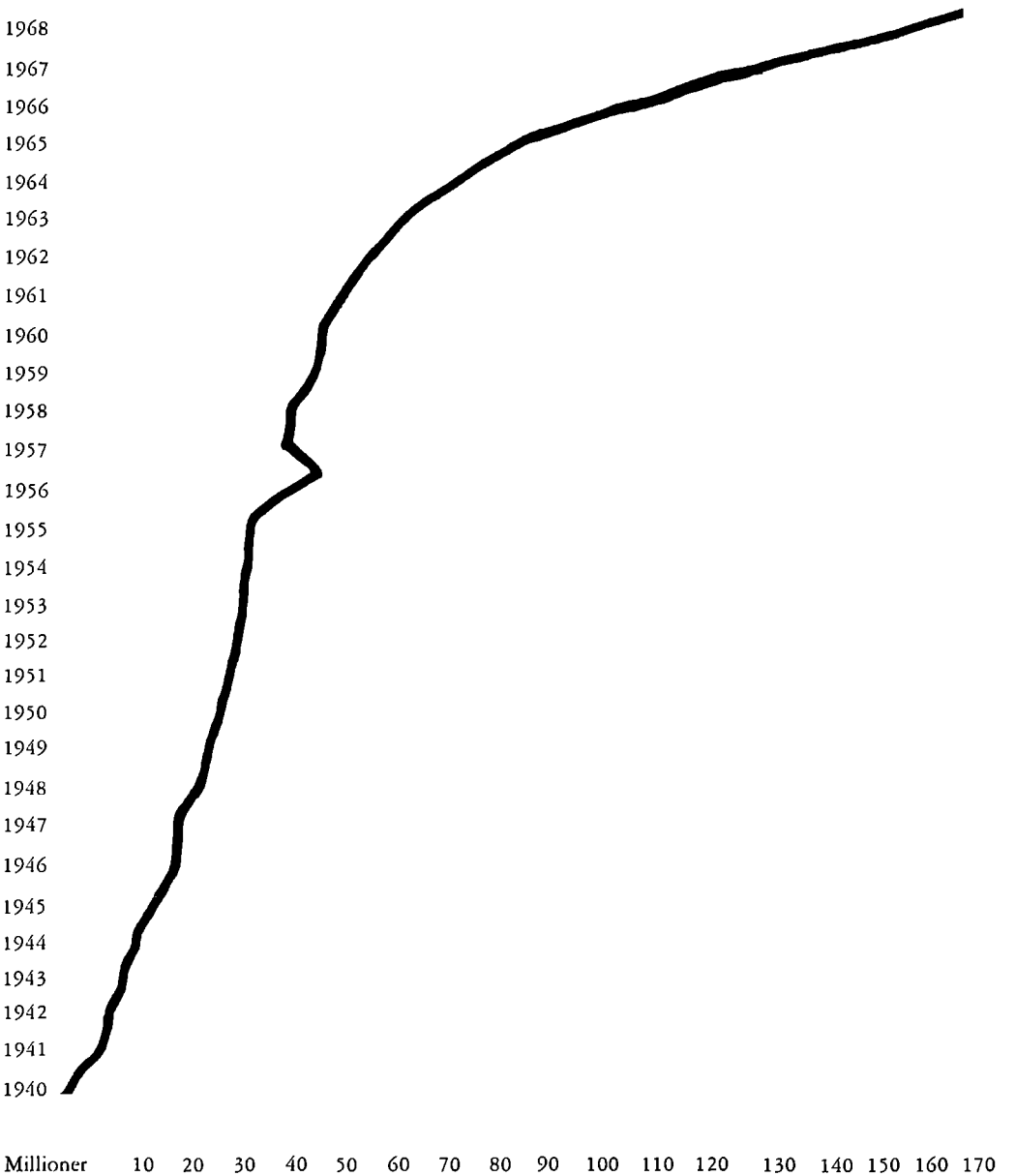

Saldobalance

